Ilgas sužadėtuvių sekmadienis

SÉBASTIEN JAPRISOT

XX AMŽIAUS AUKSO FONDAS
Alma littera

SÉBASTIEN JAPRISOT

Ilgas sužadėtuvių sekmadienis

XX AMŽIAUS AUKSO FONDAS

romanas

Iš prancūzų kalbos vertė
Ramutė Ramunienė

Alma littera

UDK 840-3
Ja 474

Versta iš: Sébastien Japrisot
UN LONG DIMANCHE DE
FIANÇAILLES
Denoël, 1991

ISBN 9955-08-605-X

...Nagi žvilgtelėk ir pasakyk, kas eina keliu.
– Niekas, – atsakė Alisa.
– Norėčiau turėti tokias akis! – irzliai subambėjo Karalius, – kad galėčiau matyti Nieką. Ir dar iš taip toli! Aš galiu tikrus matyti tiktai žmones prie tokios šviesos.

Lewis Carrol
„Alisa Veidrodžio karalystėje“.

Šeštadienio vakaras

Buvo kartą penki prancūzų kareiviai ir išėjo jie į karą – taip sutvarkytas pasaulis.

Pirmasis jų buvo kadaise nuotykių mėgėjas, visada linksmai nusiteikęs vaikinas, ant kaklo jam kabojo Senos departamento šaukimo punkto registracijos plokštelė 2124. Jis avėjo auliniais batais, numautais nuo nukauto vokiečio, ir šitie batai klimpo į purvą – iš apkaso į apkasą, per Dievo užmirštą labirintą, vedantį į priešakines linijas.

Žengdami vorele vienas paskui kitą, galuodamiesi sulig kiekvienu žingsniu, jie slinko visi penki priešakinių linijų link surištomis už nugaros rankomis. Juos lydėjo vyrai su šautuvais – iš apkaso į apkasą – šlep šlep šlepsėjo per purvyną batai, numauti nuo nukauto vokiečio, didžių šaltų vakaro gaisų link, ten, už priešakinių linijų, ten, už kritusio arklio, išsimėčiusių šaudmenų dėžių ir visų tų daiktų, palaidotų po sniegu.

Sniego buvo daug, ėjo pirmojo 1917 metų mėnesio pirmosios dienos.

2124-asis žengė eigomis, kas žingsnis plėšdamas kojas iš purvo, ir retkarčiais kuris nors iš vyrukų, persimetęs šautuvą ant kito peties, timptelėdavo jį už senos milinės rankovės, už sustirusios milinės, tylomis, padėdamas jam ištraukti iš purvo vieną koją po kitos.

O paskui – veidai.

Dešimčių dešimtys veidų, visi išsirikiavę toje pačioje siaurų eigų pusėje, purvo ratilais apvedžiotos jų akys smigo į penkis nusikamavusius kareivius, kurie, visu kūno svoriu palinkę į priekį, kūprino pro juos tolyn priešakinių linijų link. Po šalmais, vakaro švie-

soje, anapus medžių stuobrių, prigludę prie subjaurotos žemės sienos nebylūs žvilgsniai iš purvo ratilų lydėjo kurį laiką vieną po kito tuos penkis pro šalį sliūkinančius kareivius virve surištomis rankomis.

2124-asis, pravarde Eskimas, dar kitaip Bastošas*, anais gražiais laikais buvo stalius, tašė, obliavo lentas. Baigęs vieną virtuvės spintelę ir prieš pradėdamas kitą užbėgdavo išmesti balto vyno taurelės pas Mažąjį Luji, Amlo gatvėje, Paryžiuje. Kiekvieną rytą ilga flaneline juosta apsivyniodavo liemenį. Vieną sykį, du sykius, tris sykius. Pro jo langą buvo matyti šiferio stogai ir nuskrendantys balandžių pulkai. Jo kambaryje, jo lovoje, gulėjo juodaplaukė mergina, kuri sakė – ką ji sakė?

Atsargiai, viela.

Jie, tie penki prancūzų kareiviai, išėję į karą, žengė vienplaukiai pirmyn, apkasų priešakinėse linijose link, jų rankos buvo surištos permirkusia ir sustirusia kaip jų milinės gelumbė virve; jiems praeinant retkarčiais nuaidėdavo balsas, ramus, abejingas balsas, kiekvieną kartą kitas, sakydamas:

Atsargiai, viela.

Jis buvo stalius ir prieš karo teismą stojo už savanorišką susižalojimą, ant jo kairės sužeistos rankos rasta parako žymių, jis buvo nuteistas myriop. Tai buvo neteisybė. Jis tik norėjo išsipešti žilą plauką. Šautuvas, net ne jo, iššovė pats, nes nuo Šiaurės jūros iki kalnų Rytuose šiuose žmonių išraustuose labirintuose iš seno šeimininkauja tik velnias. Žilo plauko jis nespėjo išrauti.

1915 metais dienos įsakyme jam buvo pareikšta padėka ir įteikta piniginė premija už belaisvius. Tris. Pirmasis jų Šampanėje. Stovėjo iškėlęs išskėstas plaštakas, su geltonų plaukų kuokštu ant akies, dvidešimties metų, kalbėjo prancūziškai. Jis sakė – ką jis sakė?

Atsargiai, viela.

Kiti du buvo likę budėti prie vieno iš saviškių – jau merdinčio su kažkuo viduriuose – ugnies skeveldromis, saulės skeveldromis, skeveldromis. Po beveik sudegusiu vežimu jie ropojo ant alkūnių,

* Žargonu Bastilija vadinama Bastošu. Eskimas gyveno Bastilijos kvartale. (Čia ir toliau – vert. past.)

su pilkomis pilotėmis, vedžiotomis raudonai, ant galvų, – tą dieną, drauguži, švietė saulė. Kur tai nutiko? Kažkur, pačiame 1915 metų viduvasaryje. Vieną kartą, mena jis, išlipo iš traukinio kaimelyje ir stoties perone pamatė šunį, kuris lojo, lojo ant kareivių.

2124-asis buvo judrus ir stiprus, plačiais juodadarbio pečiais, kaip jaunystėje, kai jis, nuotykių mėgėjas, visada linksmai nusiteikęs, iškeliavo į Ameriką; medkirčio, krovinių vežėjo, aukso ieškotojo pečiais, ir dėl to atrodė mažesnis, negu buvo. Dabar jam buvo tiksliai trisdešimt septyneri, jis tikėjo visomis tomis jam pripaistytomis pasakomis, turinčiomis pateisinti šią negandą ir dabar palaidotomis po sniegu, aulinius batus jis numovė priešui, kuriam jų nebereikėjo; prikimšęs šiaudų ar laikraštinio popieriaus avėjo jais budėjimo naktimis vietoj savo nunešiotų batų; jį nuteisė mokyklos klasėje už savanorišką susižalojimą, ir dar kitą kartą, deja, nes girtas iškrėtė su draugais kvailystę, bet dėl to susižalojimo – tai neteisybė. Jis buvo pristatytas apdovanojimui dienos įsakyme, darė viską kaip kiti, kiek įgalėdamas geriau, nebesuprato, kas jį ištiko. Ėjo pirmas iš tų penkių, nes buvo vyriausias, per pažliugusias eigas, savo plačiais pečiais palinkęs į priekį, lydimas purvu apvedžiotų žvilgsnių.

Antrasis kareivis virve surištomis rankomis buvo 4077-asis iš kito Senos departamento šaukimo punkto. Žetoną su tuo numeriu jis tebeturėjo po marškiniais, bet visa kita, ženklai ir žymenys, ir net jo munduro bei milinės kišenės buvo nuplėšti, kaip ir jo nelaimės draugų. Įžengdamas į eigas, jis paslydo, ir dabar nuo permirkusių drabužių jam stingo net širdis, bet galbūt nėra to blogo, kas neišeitų į gera, nes nuo šalčio apmalšo kairės jo rankos skausmas, kamavęs jau keletą dienų, taip pat nuslopo nebejautrus baimei jo protas, dabar nebesuvokiantis, kur link jis žengia, nebent kad tai negero sapno pabaiga.

Iki šito sapno jis buvo kapralas, nes reikėjo kapralo ir jo būrio vyrai norėjo, kad juo būtų jis, bet jis nekentė laipsnių. Buvo įsitikinęs, jog vieną gražią dieną žmonės taps laisvi ir lygūs, suvirintojai kartu su visais kitais. Jis buvo suvirintojas Banjė mieste, netoli Paryžiaus, turėjo žmoną, dvi dukteris ir nuostabių sakinių pri-

kimštą galvą, atmintinai išmoktų sakinių apie darbininkus visame pasaulyje, ir tie sakiniai bylojo, – taip, jis žinojo jau daugiau kaip trisdešimt metų, ką jie byloja, kaip žinojo ir jo tėvas, taip dažnai pasakojęs jam apie „metą, kai sirpsta vyšnios".

Jis nuo senų seno žinojo, – jam į kraują įdiegė tėvas, paveldėjęs tai iš savo tėvo, – jog vargšai savo rankomis gamina pabūklus, kad nuo jų žūtų, bet pardavinėja juos turčiai. Jis buvo mėginęs užsiminti apie tai postoviuose, daržinėse, kaimų kavinėse, kai šeimininkė uždega žibalinę lempą ir kai žandarai maldauja jus eiti namo – jūs visi šaunūs vyrai, būkite protingi, eikite namo. Jis nemokėjo gerai kalbėti, nemokėjo gerai aiškinti. O žmogėnai buvo tokie suvargę, vynas, vargo palydovas, taip bukino jų žvilgsnį, kad jis dar labiau nežinojo, kaip juos paveikti.

Keletą dienų prieš Kalėdas, kai jis buvo priešakinėse linijose, pasklido gandas apie tai, ką kai kurie padarė. Jis užtaisė savo šautuvą ir paleido kulką sau į kairę ranką, paskubomis, nežiūrėdamas, nesusimąstydamas, tiesiog kad prisidėtų prie jų. Toje mokyklos klasėje, kur jį nuteisė, jie buvo dvidešimt aštuoni, padarę tą patį. Jis buvo patenkintas, taip, patenkintas ir mažne didžiavosi, kad jų buvo dvidešimt aštuoni. Net jeigu jis neturėjo sulaukti tos dienos, kadangi saulė leidosi paskutinį kartą, žinojo, kad ateis diena, kai prancūzai, vokiečiai ir rusai, – „ir ilgaskverniai su mumis", kaip jis sakė, – kad ateis diena, kai niekas nenorės kariauti, niekados, dėl nieko. Žodžiu, tikėjo. Jo akys buvo mėlynos, to labai blyškaus mėlio, prismaigstyto mažyčių raudonų taškelių, kokių gali kai kada pamatyti suvirintojų akyse.

Trečiasis buvo kilęs iš Dordonės departamento, ir žetone ant krūtinės buvo įrašytas 1818-asis numeris. Kai jį jam paskyrė, jis palingavo galva pagautas keisto jausmo, nes buvo išaugęs vaikų prieglaudoje, ir tuose namuose, į kuriuos patekdavo būdamas vaikas, jo numeris valgykloje ar miegamajame visados būdavo 18. Jis vaikščiojo nuo tada, kai išmoko vaikščioti, sunkiu žingsniu, paskui dar pasunkėjusiu nuo karo purvo, visas jis buvo sunkus, kantrus ir užsispyręs. Jis taip pat užtaisė savo šautuvą ir paleido kulką į plaštaką – dešinę, nes buvo kairiarankis, – bet neužmerkęs akių.

Priešingai, palydėjo visą reikalą įdėmiu ne šio pasaulio žvilgsniu, tokiu žvilgsniu, kokio nepamatysi kitų akyse, nes toks žvilgsnis yra vienatvės žvilgsnis, ir jau seniai 1818-asis kariavo savo asmenišką karą vienų vienas.

Atsargiai, viela.

1818-asis buvo, žinoma, iš tų penkių kareivių narsiausias ir grėsmingiausias. Per trisdešimt mėnesių, praleistų kariuomenėje, jis niekada nedavė dingsties kalboms apie save, niekada neatvėrė širdies. Jį paėmė iš jo sodybos vieną rugpjūčio mėnesio rytą, įsodino į traukinį ir pasakė – jei nori grįžti, pats saugok savo gyvybę, – jis nieko nebesuprato. Kartą jis pasmaugė savo kuopos karininką. Tai nutiko Vuavro lygumoje per vieną ofenzyvą. Niekas to nesužinojo. Jis pasmaugė jį savo rankomis, primynęs krūtinę keliu, pakėlė jo šautuvą, spruko dvilinkas po ugnies kruša, štai ir viskas.

Jis turėjo žmoną, taip pat pamestinukę; dabar būdamas toli nuo jos, prisimindavo švelnią jos odą. Kažkas tarsi perskrosdavo jo miegą. Ir jis prisimindavo dažnai prakaito lašus ant jos odos po ištisos darbo dienos, praleistos šalia jo, ir jos vargšes rankas. Jo žmonos rankos buvo sudiržusios ir suskeldėjusios kaip vyro. Ūkyje jie samdydavosi vienu metu net tris padienius darbininkus, šie dirbdavo išsijuosę, bet visus vyrus visur išsiuntus į karą jo žmonai, kuriai sukako dvidešimt vieneri metai, devyneriais mažiau negu jam, reikėjo vienai visą naštą pakelti.

Jis taip pat turėjo mažą berniuką, kurį įtaisė jai per pirmąsias atostogas ir dėl kurio gavo antrąsias. Mažylis jau tipeno nuo vienos kėdės prie kitos, buvo stiprus kaip jis, tokia pat švelnia kaip motinos oda, jie pavadino jį Batistenu. Per trisdešimt mėnesių jis buvo gavęs atostogų tuos du kartus, reikia pridurti dar trečią be dokumentų, kai jis nukeliavo tik iki Rytų stoties Paryžiuje, nes buvo neįmanoma, bet jo žmona, beveik nemokanti skaityti ir rašyti, suprato už tūkstančio kilometrų nuo jo, ką reikia daryti, ir jis pirmą kartą gyvenime apsiverkė. Iki šiol jis niekad nebuvo verkęs, neatsiminė – nuo pat pirmo prisiminimo: platano, jo žievės, platano kvapo – nė vienos ašaros ir tikriausiai, jei jam nusišypsos laimė, niekada nebeverks.

Trečiasis buvo vienintelis iš tų penkių nuteistų kareivių, dar tikėjęs laime ir kad jų nesušaudys. Jis svarstė – norėdami juos sušaudyti, jie nebūtų vargę ir tempę jų į kitą frontą net iki priešakinių linijų. Kaimelis, kur vyko jų byla, buvo Somos departamente. Pradžioje jų buvo penkiolika, kuriems nepritaikė lengvinančių aplinkybių, paskui dešimt, paskui penki. Kiekvieną kartą sustojus, jų skaičius sumažėdavo, jie nė nenumanydavo, kas juos ištiko. Naktį jie riedėdavo vienu traukiniu, dieną – kitu. Juos laipindavo į vieną sunkvežimį, paskui į kitą. Jie keliavo pietų link, paskui vakarų pusėn, paskui į šiaurę. Tada, kai jų liko tik penki, žygiavo keliu, lydimi dragūnų, nepatenkintų, kad turi būti čia, kažkokiame sugriautame kaime jiems davė vandens ir džiūvėsių ir perrišo žaizdas, jis nebežinojo, kur esąs.

Dangus plytėjo baltas ir tuščias, artilerija nutilo. Buvo labai šalta ir, išskyrus purviną karo išraustą kelią, einantį per šį bevardį kaimelį, viską dengė sniegas – kaip Vogėzuose. Bet niekur nebuvo matyti kalnų – kaip Vogėzuose. Nei daubų, nei keterų, į kurias ropščiantis žmogui kvapo pritrūksta – kaip Argonės srityje. O žemė, kurios jis pasiėmė į ranką, valstiečio ranką, nebuvo nei Šampanės, nei Mezos žemė. Kažkas kita, ką sveikas protas atsisakė pripažinti, ir, kad patikėtų, prireikė senos munduro sagos, kurią paspyrė jam po kojomis kareivis, einantis dabar įkandin jo siauromis eigomis: jie sugrįžo į zoną, iš kur buvo išgabenti, ten, kur žūsta vyrai iš Naujosios Žemės, tarp Artua ir Pikardijos. Tik štai, per tas septyniasdešimt dvi valandas, kai jie buvo nugabenti tolyn, prisnigo, sniegas, sunkus ir nebylus, kantrus kaip jis, užklojo viską – atviras žaizdas laukuose, sudegusią sodybą, nudžiūvusių obelų kamienus ir išmėtytas šaudmenų dėžes.

Atsargiai, viela.

Tasai, kuris ėjo per eigas paskui jį, ketvirtasis iš tų penkių kareivių – be šalmo, be žymens, be pulko numerio, nei švarko, nei milinės kišenių, nei šeimos fotografijos, nei krikščionio kryžiaus, nei Dovydo žvaigždės ar islamo pusmėnulio – nieko, kas galėtų sukelti daugiau susidomėjimo negu plakanti širdis, – registracijos numeris 7328-asis Buš diu Rono departamente, gimęs Marsely-

je, italų emigrantų šeimoje, Bel de Mė kvartale, vadinosi Angelas. Nuomone tų, kuriems teko jį sutikti vieną ar kitą šioje žemėje pragyventą jo dvidešimt šešerių metų akimirką, dar niekados vardas nesudarė tokio kontrasto su tuo, kuris jį nešiojo.

Tačiau jis buvo beveik toks gražus kaip angelas, patiko moterims, net dorybingoms. Lieknas, raumenys stiprūs, akys juodesnės ir paslaptingesnės už naktį, kai nusišypsodavo, atsirasdavo dvi duobutės, trečia ant smakro, nosis lygiai tiek neapolietiška, kiek reikėjo, kad puikautųsi savo kuopoje kareivišku priežodžiu – „Didelė nosis – plati gerklė“, plaukai tankūs, ūsai kaip princo, tartis švelnesnė už dainą, svarbiausia – povyza tokio, kokį privalu mylėti. Bet kas buvo paniręs į jo saldų kaip medus žvilgsnį, patyręs jo šaltą kaip marmuras egoizmą, galėjo pasakyti: jis pasalūnas, sukčius, peštukas, vagišius, skundikas, bailys, susigūžiantis vien tik nuo atėjusios į galvą minties, melagis, pasirengęs prisiekti mirusia motina, tas, kuris paleidžia kulką į nugarą, verteiva tabaku ir karo krikštamotėmis, toks šykštus, kad gailėjo kitam žiupsnelio druskos; verksnys, kai sviediniai krinta netoliese, pagyrūnas, kai į priešakines linijas eina šalia stovintis pulkas, tikras jo amatas – nevykėlis, kaip pats yra nesyk prisipažinęs, niekšiškiausias ir nelemčiausias iš visų Vargšų Fronto Kvėšų. Skirtumas tik toks, kad daug to fronto paragauti jis nespėjo, taigi nebuvo visiškai įsitikinęs.

Fronte 7328-asis teprabuvo viso labo tris mėnesius, tris paskutinius ką tik pasibaigusių metų mėnesius. Prieš tai išėjo apmokymą stovykloje, Žuanji. Čia išmoko atpažinti gerą Burgundijos vyną, bent jau iš etiketės, ir nukreipti į kaimyną blogą viršininkų nuotaiką. Dar anksčiau sėdėjo Sen Pjero kalėjime, Marselyje, čia nuo 1914 metų liepos 31-osios, tos dienos, kai visi išėjo iš proto, atliko penkerių metų bausmę už tai, ką pats vadino „meilės reikalu“ arba „garbės reikalu“, nelygu su kuo kalbėjo – moterimi ar vyru, o iš tikrųjų – už apverktinai pasibaigusį vaidą tarp dviejų kvartalo sąvadautojų.

Tą vasarą, trečiąją, kurią praleido už kalėjimo sienų, į frontą ėmė net senius ir kriminalistus, kad atgaivintų išretėjusius pulkus, jam davė pasirinkti. Ir jis pasirinko, sutartinai su kitais avi-

galviais, susilažinusiais, kad karas – jau tik savaičių klausimas, kad prancūzai ar anglai neišvengiamai kur nors žlugs ir prieš Kalėdas jis bus laisvas. Tuo patikėjęs po dviejų savaičių, kurias praleido Eno departamente lindėdamas duobėse ir saugodamasis sviedinių, jis išgyveno penkiasdešimt dienų, o jos prilygo penkiasdešimčiai kartų po šimtą katorgos metų – Fleri, Šofuro miške, Puavro pakrantėje, – penkiasdešimt siaubo amžinybių, sekundė po sekundės, išgąstis po išgąsčio, kad galų gale patektų į šiuos pelėkautus, abiejose stovyklose dvokiančius šlapimu, išmatomis ir mirtimi visų tų, kurie tvatino vieni kitus, bet kuriems neišteko dvasios kits kitą pribaigti – Duomone, prie Verdeno.

Tegu ilgai skamba padėkos maldos Gerajai Motinai, globojančiai ir nedorėlius: jam nebuvo lemta išvykti su pirmaisiais ir rizikuoti, kad tave paskers ankstesnysis nuomininkas, jis išsikapanojo tada bent jau su ta paguoda, kad nieko negalės niekada nutikti blogesnio nei šiame, nei kitame pasaulyje. Bet turėjo būti tikrai žemai puolęs, jei įsivaizdavo, kad žmogaus niekšiškumui yra ribos, tas niekšiškumas visų mieliausiai ir išgalvoja tai, kas blogiausia.

Gruodžio mėnesį, po trumpų vadinamųjų poilsio dienų, kurių metu išgirdęs krintant šakutę jis pašokdavo iki lubų ir, kad pasitaisytų nuotaiką, iki kaklo pasinerdavo į smulkius kareiviškus vaidus, jį, Angelą, su visa jo manta ir pulku, nuo šiolei tiek sumažėjusiu, kad pašauktinių ieškoti reikėdavo gimdymo namuose, perkėlė ant Somos krantų, į fronto barą, kuris atrodė išsekęs nuo skerdynių ir buvo laikomas ramiu jau keletą savaičių. Bet čia, tarp dviejų milžiniško kalibro sviedinių liūčių, kalbos sukdavosi tik apie pergalę ar mirtį, kai prasidės neišvengiama ofenzyva, visuotinis ir galutinis puolimas, kuris nesiskaito su žmonių nuostoliais. Vyrukus apie šį kliedesį informavo virtuvės virėjas, garsus visažinis, kuris patyrė apie tai per ryšininką, nuoširdų kaip kūdikis, iš adjutanto, nesišvaistančio tuščiomis kalbomis, o adjutantas – tiesiog iš savo pulkininko lūpų, o pulkininkas – per generolo ir generolienės pokylį, į kurį buvo pakviestas atšvęsti šiųjų kruvinos santuokos.

Jis, Angelas, vargšelis Marselio sąvadautojas, paklydėlis Lubono gatvės vaikas, net jei buvo labiausiai ištvirkęs iš visų Vargšų

Fronto Kvėšų, jautė, kad bet koks Puolimas neturi prasmės, nebent tą, kad išprovokuotų Kontrpuolimą, – dėl to bus tik perlenkta lazda, – ir jis pagaliau, kaip bet kuris kitas anksčiau už jį, pripažino tai, kas akivaizdu, – kad šitas karas niekad nesibaigs, nes niekas nebeturi jėgų nugalėti nieko, tėra viena išeitis – mesti ginklus ir patrankas į pirmą pasitaikiusį šiukšlių konteinerį ir suvesti sąskaitas durtuvais. Arba dar geriau: katra puse nukris į orą sviesta moneta. Vienas iš nelaimingųjų, žingsniuojąs priešais jį, antrasis iš liūdnosios voros, kapralas, kurį praminė Si Su, nes jis vadinosi Fransis*, pašėlusiai gerai kalbėjo iš anksto pralaimėtoje jų byloje apie puolimų ir kontrpuolimų beprasmybę ir apie neapdairų kapinių skaičiaus didinimą, jis net tėškė tiems teisėjams su antpečiais baisų dalyką: jei prieš tuos dvejus metus, kai kariuomenės tūnojo apsikasusios iš vienos ir iš kitos pusės per visą fronto ilgį, kiekvienas būtų ramiai grįžęs namo ir palikęs apkasus tuščius, niekas nebūtų šiandien pasikeitę, – „girdite, niekas“, – padėtis būtų lygiai tokia pati ir po visų tų skerdynių generalinių štabų žemėlapiuose. Gal tas kapralas Si Su ir nebuvo toks protingas, kaip atrodė, jei turėjo būti galų gale sušaudytas, bet ką jam kas galėjo atsakyti? Jis, Angelas, nieko.

Po bergždžio prašymo, su kuriuo jis kreipėsi į savo bataliono vadą, kad leistų sugrįžti į mielą senąją Sen Pjero kamerą, ir po kito, lygiai tokio pačio, net su tomis pačiomis rašybos klaidomis, adresuoto Buš diu Rono departamento deputatui, – abu parašyti rašaliniu pieštuku, kurį jis vilgė purviname vandenyje, nes bjaurėjosi išsitepliotí lūpas violetine spalva, o ašaros akyse jau seniai buvo išdžiūvusios, – jis ėmė perkratinėti visokiausias išradingas ir žiaurias vingrybes su vienintele viltimi: kad atrodytų dar labiau išblyškęs, negu per tuos kelis mėnesius išblyško, – pamėlęs, mirtinai papilkęs, kaip lavonas.

Dešimt dienų prieš Kalėdas, kurias buvo įsivaizdavęs laisvėje, niūkią prieblandos valandą po apsčiai susipilto vyno ir audringų atidėliojimų jis įkalbėjo dar didesnį bukaprotį negu jis, notaro iš

* Francis – anagrama *Six Francs* (šeši frankai). Iš čia – *Six Sous* (šeši su).

Anžu klerką, panorusį grįžti namo tik tam, kad užkluptų žmoną ištvirkaujant, paleisti vienas kitam kulką į plaštaką ir tai, – kas keisčiausia, – į dešinę plaštaką, nes jie sutarė, kad neįtikima pasirodys labiau įtikėtina. Taigi abu kartu arklidėje, kur arkliai baidėsi vien dėl to, kad čia, už keliolikos kilometrų nuo fronto, tyloje, nujautė artėjančias skerdynes, jie padarė, ką buvo sutarę, tirtančia ranka, nežinodami, ar tikrai to nori, prisiekdami vienas kitam brolystę kaip vaikai, kurie tamsoje stengiasi padrąsinti kits kitą, bet išsigąsta savo pačių šauksmo. Jisai, Angelas, 7328-asis, paskutinę sekundę, – nes visa jo būtybė dygėjosi tesėti žodį, – gyvai atitraukė ranką nuo šautuvo vamzdžio ir užsimerkė. Vis dėlto iššovė. Dabar jam trūko dviejų bevardžio piršto falangų ir didžiojo piršto galo, bet tas kitas, vargšas vėpla, jau niekad nebeskaičiuos utėlių, šūvis driokstelėjo jam tiesiai į veidą, ir nutrūkę arkliai, viską laužydami, kad pabėgtų nuo žmonių niekšybių, sutrypė jį į košę.

Taip, jis žengė per purvą, – nes tokia buvo jo vieta, – ketvirtas iš penkių nuteistųjų, atvarytų sniegu iki čia, į šį labirintą, kad pažvelgtų piktam likimui į akis, bet jis buvo pernelyg ilgai ėjęs, pernelyg suvargęs, kad dar gintųsi, troško tik miegoti ir buvo įsitikinęs, jog užmigs, vos tik jį pastatys prie tos niekingos sienos ir užriš akis, jis niekad nesužinos, kas įvyko jo gyvenimo pabaigoje: Anžu – ugnis – ugnis židinyje – nykulys širdy – antis, anties akis – jam visko per akis – gaurometis, purvynė, purvynė, iš kurios apkasų jis kapanojosi nukoręs galvą, sūpuodamas pečiais, kad tik tolyn, vakaro žaros link, jam visko buvo per akis.

Atsargiai, viela.

Penktasis, paskutinis iš kareivių už nugaros surištomis rankomis, buvo Mazgius, kaip pravardžiuojami 1917-ųjų klasės šauktiniai, iki dvidešimties metų jam trūko penkių mėnesių. Tačiau jis praleido fronte daugiau dienų negu tas klupinėjantis, apverktinas juokdarys, velkąs kojas prieš jį, ir, jei išties vaizduotė čia kuo nors dėta, jį dar labiau kankino baimė.

Jis bijojo karo ir mirties kaip mažne visi, bet bijojo ir vėjo, pranašaujančio dujas, bijojo raketos, perplėšiančios nakties tam-

są, paties savęs, nes apimtas baimės negebėjo susivaldyti ir paklusti proto balsui, bijojo savų pabūklų, bijojo savo paties šautuvo, sviedinių kauksmo, minos, kuri sprogdama praryja visą būrį, bijojo apsemto blindažo, kuriame tu gali paskęsti, žemės, kuri tave palaidoja, paklydusio strazdo, kurio šešėlis šmėsteli staiga prieš akis, bijojo sapnų, kuriuose tu visada nusibaigi išvirtusiomis žarnomis sviedinio išraustoje dauboje, bijojo seržanto, kuris netveria noru nukepti tave, nes jam įkyri rėkaloti, bijojo žiurkių, kurios tykoja ir atbėga iš anksto apuostyti tave, kai miegi, bijojo galvinių ir kirkšninių utėlių, prisiminimų, kurie čiulpia kraują, bijojo visko.

Prieš šias skerdynes jis buvo kitas žmogus, visiška priešingybė – kopdavo į medžius, kabarodavosi į bažnyčios bokštą, galynėdavosi tėvo laive su vandenynu, visada kaip savanoris padėdavo, kai degdavo miškas, saugiai parplukdydavo audros išblaškytas žvejų valtis. Atrodydavo toks bebaimis, taip dosniai dalydavo savo jaunatvę, jog sudarydavo saviškiams vaizdą „žmogaus, kurio neima giltinė". Net fronte jis iš pradžių pasirodė esąs narsus. O paskui atlėkė tas sviedinys, tas dar vienas nereikalingas sviedinys, vieną vasaros rytą prie Biuskūro, vos už keleto kilometrų nuo apkasų, kur jis dabar maknojo. Nuo sprogimo jis nenukentėjo, jį tiktai išmetė į orą, bet, kai atsikėlė, pasijuto aptaškytas draugo krauju, aptaškytas nuo kojų iki galvos krauju ir mėsgaliais, nebeatpažįstamas, kraujo ir mėsgalių buvo pilna jo burna, jis spjaudėsi iš pasibaisėjimo, staugė. Taip, staugė vidury mūšio lauko prie Biuskūro, Pikardijoje, plėšėsi nuo savęs drabužius ir raudojo. Jį parvedė visai nuogą. Rytojaus dieną jis atgavo ramybę. Tik retkarčiais – galbūt be jokios priežasties – jį perbėgdavo drebulys, bet tai ir viskas.

Jo vardas buvo Žanas, nors motina ir visi kiti gimtinėje vadino jį Maneku. Kare jis buvo tiesiog Mazgius. Registracijos numeris, kurį nešiojo kaip apyrankę ant sveikojo riešo – 9692-asis, Landų departamento šaukimo punkto. Buvo gimęs Kap Bretone, iš kur matyti Biaricas, bet kadangi respublikos armijoje niekas apie geografiją per daug nenutuokė, jo būrio kareiviai manė jį esant iš Bretanės. Jis iš pat pradžių neparodė noro aiškinti, kad jie klysta.

Nebuvo priešgyna, stengėsi neatkreipti į save dėmesio, kad išvengtų tuščių ginčų, ir galų gale jam tas išėjo į sveikatą: kai nesusitvarkydavo su savo manta ar šautuvo dalimis, apkasuose visada atsirasdavo geras dėdulė, padėdavo jam susigaudyti; išskyrus tą jo nepakenčiantį seržantą, niekas nereikalaudavo iš jo nieko kita, tik lindėti blindaže ir saugotis neužkliūti už vielos.

Bet buvo ta baimė, ji užvaldė visą jo esybę, nuojauta, kad jis niekad negrįš namo, atostogos, kurias jam pažadėjo ir kurių jis nebesitikėjo, o paskui buvo Matilda.

Rudenį, kad pasimatytų su Matilda, jis paklausė vieno Mari Luizo*, – taip buvo pravardžiuojami 1916 metų šauktiniai, – vyresnio beveik metais, prarijo pikrino rūgštyje mirkytą mėsos gumuliuką. Susirgęs vos neišvėmė visų vidurių, tačiau dabar bet kuris medicinos studenčiokas, dar neišmokęs skaityti, mokėjo atpažinti dirbtinę geltligę; pirmą kartą jis stojo prieš karo teismą, savo bataliono karo teismą. Čia su juo buvo pasielgta atlaidžiai, kaip to nusipelnė jo amžius: du mėnesiai lygtinai, bet atostogoms – sudiev, nebent atsipirkti, pačiam vienam paėmus į nelaisvę Vilhelmą**.

Paskui atėjo lapkritis prie Peronės, dešimt dienų be pamainos, ant galvos byrant to prakeikto seržanto užgaulėms, o paskui lietus, lietus, lietus. Jis nebeištvėrė, paklausė kito Mari Luizo, dar protingesnio negu pirmasis.

Vieną naktį, kai budėjo apkasuose – kanonada griaudėjo tolumoje, dangus buvo apniūkęs – jis, kuris niekada nerūkė, prisidegė anglišką cigaretę, nes ji ne taip kvailai užgęsta kaip tamsioji, ir iškėlė dešinę plaštaką virš pylimo, pirštais pridengdamas mažytę raudoną šviesel, ir šitaip ilgai laukė pakelta ranka, veidu prigludęs prie permirkusios žemės, melsdamas Dievą, jeigu jis dar buvo, kad leistų jam būti sužeistam taip, kad nebetiktų tarnauti. Lietus susidorojo su mažyte raudona šviesele, tada jis prisidegė

* Mari Luizais buvo vadinami 1814 m. naujokai, pašaukti į kariuomenę imperatorienės Marijos Luizos (Marie Louise), Napoleono I žmonos. Per Pirmąjį pasaulinį karą Mari Luizais buvo vadinami 1916 metų šauktiniai.

** Vilhelmas II – Vokietijos imperatorius (1888–1918).

kitą cigaretę ir dar kitą, kol pagaliau vyrukas priešais, pažiūrėjęs pro žiūronus, suprato, ko jis prašo. Jo, matyt, būta gero šaulio, o gal vokiečiai, tokie pat supratingi šiais atvejais kaip prancūzai, surado tokį, nes užteko vienos kulkos. Ji nuplėšė jam pusę plaštakos, likusią nupjovė chirurgas.

Nelaimės viršūnė – kai nuaidėjo šūvis, net nesutrikdydamas tų, kurie ėjo savo lažą, net neišbudindamas kitų, seržantas nemiegojo. Seržantas niekada nemiegodavo. Tą ankstų drėgną rytą visi vyrai, visi, net kapralai, net sanitarai, atbėgę su neštuvais, – beje, be reikalo, nes sužeistasis dar laikėsi ant kojų, – maldavo seržantą padėti kryžių ant šios istorijos, bet šis nenorėjo nieko girdėti, sakė su užsispyrėlio averoniečio akcentu ir įsiūčio ašaromis akyse: „Nutilkite! Po šimts velnių, nutilkite! Kas aš toks, jei leisiu dėtis tokiems dalykams? O jei visi padarys kaip šis kalės vaikas, kas gins? Kas gins?!“

Jį, Mazgių, antrąkart stojusį prieš karo teismą, šį sykį armijos korpuso teismą, jie gynė iš paskutiniųjų. Jam net nuskilo, kartojo visi, kad panaikinti karo lauko teismai, antraip jis būtų buvęs sušaudytas vietoje. Komisaras kaltintojas oficialiai paskyrė jiems ginti – jam ir dar trims kitiems jo amžiaus vaikinams – advokatą iš Levalua, artilerijos kapitoną, šaunų žmogelį, jau netekusį sūnaus Eparže ir garsiai sakantį, kad šito pakanka. Tris jam pasisekė apginti, ketvirto – ne. Antrąsyk patekusio už bailumą – toks pražūtingas pavyzdys galėjo užkrėsti visus jaunus rekrūtus divizijoje. Nė vienas iš teisėjų nepanoro pasirašyti malonės prašymo.

Kai žmonių skausmas pernelyg pritvinksta, jis kartais nugrimzta į nebūtį greičiau negu jie patys. Kai, pribaigtas nuosprendžio it vėzdo smūgio, gabenamas su keturiolika kitų nežinia kur link, Mazgius gulėjo tamsiame gyvuliniame vagone, kažkas jo viduje švelniai trūko, kaip bjauri votis, ir jis nuo to laiko, išskyrus trumpus proto blyksnius, nebesuvokė, kuo baigiasi jo gyvenimas: karo, rankos be plaštakos, purvinų išsirikiavusių žmonių tylos ir, jam einant pro šalį, visų tų žvilgsnių, nusigręžiančių nuo jo žvilgsnio, nes šis buvo nuolankus, patiklus, nepakeliamas, o jo sustingusi šypsena – išprotėjusio vaiko šypsena.

Jis žengė su ta keista šypsena lūpose, – šis paskutinis iš tų penkių, kurie turėjo būti nubausti, – akys jo buvo mėlynos, plaukai juodi, skruostai murzini, dar beveik neapžėlę, ir pagaliau jį gelbėjo jaunystė, jis kamavosi mažiau negu jo draugai patvinusiose eigose. Priešingai, klimpdamas į purvyną, jautė kaip gyvulėlis malonų pasitenkinimą, šaltis gnaibė jam veidą, ausyse skambėjo anų vakarų šauksmai ir juokas; štai jis išeina iš mokyklos, grįžta namo keliu per kopas, tarp ežero ir vandenyno, tai buvo tą keistą žiemą, kai sniegas užklojo viską, jis žino, kad saulėlydžio gaisuose šuo Kiki atbėga jo pasitikti, jaučiasi esąs alkanas, nori sviestainio su medumi ir didelio puodelio kakavos.

Kažkas kažkur sakė – atsargiai, viela.

Matilda nežino, ar Manekas ją girdėdavo per savo vaikišką šurmuliavimą, per didžiulių bangų krioksmą, jinai pasinerdavo į jas įsikibusi į jį, būdama dvylikos, penkiolikos metų. Jai buvo šešiolika, kai jie pirmą kartą pasimylėjo, – tai nutiko vieną balandžio popietę, – ir prisiekė susituokti jam grįžus iš karo. Septyniolika, kai gavo žinią, kad jis žuvo. Ji labai verkė, nes pulti į neviltį moteriška, bet ne daugiau, negu reikėjo, nes užsispirti – taip pat moteriška.

Liko viela, sumegzta bet kuo tose vietose, kur buvo sutrūkinėjusi, ji vinguriavo išilgai visų eigų, per visas žiemas, per apkasus, aukštai, žemai, per visas linijas iki kažkokio kapitono, lindinčio kažkokiame blindaže, nešdama nusikalstamus įsakymus. Matilda ją sučiupo. Ji dar laiko ją rankose. Viela veda ją per labirintą, iš kurio Manekas negrįžo. Kai ji nutrūksta, Matilda ją sumezga. Niekada nenuleidžia rankų. Juo daugiau praeina laiko, juo tvirtesnis darosi jos pasitikėjimas, taip pat ir dėmesys.

O be to, Matilda gero būdo. Ji taria sau – jeigu ši viela nenuves jos iki mylimojo, tiek to, nieko rimta, ji visada galės ant jos pasikarti.

*Bingo Crépuscule**

1919 metų rugpjūtis.

Vieną dieną Matilda gauna laišką iš kažkokios vienuolės: su ja norįs pasimatyti vyras, merdintis ligoninėje prie Dakso. Jis vadinasi Danielis Esperanza, tarnavo seržantu pagalbiniuose kariniuose daliniuose. Buvo sutikęs Maneką 1917 metų sausį Somos fronte.

Matilda – kaip ir prieš karą – didžiausią metų dalį gyvena Kap Bretone, tėvų vasaros atostogų viloje. Ja rūpinasi keturiasdešimt penkerių metų pora – Silvenas ir Benedikta. Jie pažįsta ją nuo vaikystės. Sako jai „jūs“ tik tada, kai ji užkuria jiems pirtį.

Po pusryčių Silvenas automobiliu nuveža Matildą į ligoninę. Ji sėdi priekyje, o tai, ką ji vadina savo „ratukais“, stovi už jos. Silvenas nemėgsta ligoninių, Matilda – dar labiau negu jis, bet ši beveik įkvepia pasitikėjimą: tai gražus rausvai baltas namas po pušimis.

Danielis Esperanza laukia ant suolo sodo gilumoje. Jam keturiasdešimt treji, bet iš pažiūros – šešiasdešimt. Jis nusivilko chalatą. Sėdi prakaituodamas su savo dryžuota gelsvai pilka pižama. Jis dar viso proto, bet viskam abejingas. Jo antukas neužsegtas, pro jį matyti žili gyvaplaukiai. Matilda keletą kartų gestu rodo, kad jis jį užsisegtų, tiek pat kartų jis sako jai ir jo balse skamba įsakmus abejingumas: „Et niekai, tai neturi reikšmės“.

Civiliniame gyvenime jis buvo Bordo vynų eksportininkas. Garonos krantinės, vėjo išpūstos burės, didžiulės ąžuolinės statinės – jis visa tai pažinojo ir dabar viso to pasigenda. Pasigenda ir dviejų ar trijų Liunos uosto laisvo elgesio merginų, jis nenumanė, kai

* *Crépuscule* (tariama: krepiuskiul) – prieblanda.

buvo jaunas, kad jos galų gale bus vienintelė jo gyvenimo meilė. 1914 metų mobilizacija neatskyrė jo nuo nieko – nei nuo tėvo, nei nuo motinos, seniai mirusių, nei nuo brolio, nei nuo sesers, kurių neturėjo, o moterų kariuomenės zonoje buvo įsitikinęs rasiąs visur.

Jis išsako tai dusliu, bryzgančiu nuo to, kas jį žudo, balsu. Sako, žinoma, ne tais pačiais žodžiais – Matilda yra panelė, bet jam nesunku išversti – jis tėra vargšas žmogelis.

Išdidžiai žvilgteli į Matildą ir priduria – tegul ji neapsigauna, prieš šitą ligą jis buvo aukštas, stiprus ir net kėlė kitiems pavydą. Jis parodys jai nuotrauką. Vyro iš stuomens ir iš liemens.

Paskui jo skruostais nurieda dvi ašaros.

Jis jų nenusišluosto ir sako:

– Atsiprašau. Iki pastarųjų dienų nežinojau, kokia jūsų būklė. Mazgius nieko nesakė. Vienas Dievas težino, ko tik jis man apie jus nepripasakojo.

Matilda mąsto – nereikalingus užuojautos žodžius geriausia nutraukti lengvu atsidūsėjimu. Ji lengvai atsidūsta.

Jis dar sako:

– Jūs turite geriau negu bet kas suprasti, kas yra nelaimė.

Jos rankos per trumpos ir ji negali mažumėlę jo papurtyti, ji daugiau kaip už metro nuo jo, be to, tvardosi, nenori sušukti, bijo, kad iš nuostabos jis gali uždelsti atskleisti tai, kas svarbiausia. Pasilenkia į priekį ir švelniu balsu ragina:

– Maldauju, sakykite, kur jūs jį matėte? Pasakokite. Kas jį ištiko?

Jis tyli, mina verksminga, veidas susiraukšlėjęs, pro susidėvėjusią odą prasišovę kaulai, jį gaubia tviskančios tarp šakų saulės dulkelės. Matilda galvoja – ji niekad šito tviskesio neužmirš. Pagaliau jis persibraukia veidą ranka, sudūlėjusia iš senatvės, ryžtasi.

1917 metų sausio 6 dieną, šeštadienį, kai jo pulkas buvo prie Belua an Santero ir grindė kelią, jis gavo iš Amjeno karo žandarmerijos įsakymą palydėti penkis pėstininkus, karo tarybos nuteistus myriop, iki pirmųjų linijų apkasų Bušaveno bare.

Šį įsakymą davė jo viršininkas, paprastai šiurkštus ir šaltas žmogus, jisai jam pasirodė keistai susijaudinęs. Tiek susijaudinęs, kad

patikėjo jam, prieš išleisdamas: „Darykite, kas įsakyta, bet nieko daugiau, Esperanza. Jei norite žinoti mano nuomonę, pusę aukštosios vadovybės reiktų pasiųsti į pamišėlių namus“.

Matilda stengiasi nekalbėti, o gal ji jau prarado amą.

Danielis Esperanza, kaip jam buvo įsakyta, išsirinko dešimt vyrų iš savo kuopos, visi jie – pagalbinių karinių dalinių veteranai, pasirodę jam – tiek dėl galvos, tiek ir dėl visa kita – stipriausi. Jie pasiėmė šautuvus, šovinių ir maisto. Užsimovė ant vienos milinės rankovės – jis taip pat – žydrą raištį, kuriuos jiems davė, su juodai išspausta raide P. Esperanza pasakė, kad tai reiškia *Prévôté,* arba Policija. Į tai vienas kapralas, kuris gerbė savo seržantą, bet mėgo išmesti su juo taurelę, leido sau atrėžti: „Vadinasi, tai reiškia Pakasynos, taip“. Jie visi šią akimirką suprato esą paskirti lydėti nuteistuosius myriop.

– Ir juos sušaudyti? – teiraujasi Matilda. Ir ar jos Manekas buvo vienas iš tų penkių. Dabar ji šaukia ir pati girdi, kaip šaukia, bet lieka be balso.

Danielis Esperanza papurto galvą, savo seną ūkaplaukę galvą, ir maldauja:

– Nutilkite, nutilkite, mes jų nesušaudėme! Noriu pasakyti, kad mačiau jūsų sužadėtinį gyvą ir kad paskutinį laišką, kurį iš jo gavote, parašiau aš, jis tik diktavo, aš jį ir pasiunčiau!

Tiesa, paskutinis Maneko laiškas 1917 metų sausio 6 dienos data rašytas ne jo ranka. Jis prasideda šiais žodžiais: „Šiandien aš negaliu rašyti, už mane rašo vienas draugas iš Landų.“

Matilda nenori pravirkti.

Ji klausia:

– Jūs iš Landų?

Jis sako:

– Iš Sustono.

Ji klausia, bet pasigirsta mažne atodūsis:

– Manekas buvo vienas iš penkių? Taip?

Jis nuleidžia galvą.

– Bet kodėl? Ką jis padarė?

Jis sako:

– Tą patį, ką ir kiti. Visi jie buvo nuteisti už savanorišką susižalojimą.

Jis iškelia nudegusią, rudą plaštaką, išraižytą kietų venų.

Matilda žagteli. Ji žiūri į tą ranką, žiūri, negalėdama ištarti nė žodžio.

Nenori pravirkti.

Mūsų paimti atvažiavo sunkvežimis, vėl prabyla Danielis Esperanza, vis dar apgaubtas tų šviesos dulkių, kurios skverbiasi tarp pušų šakų. Išlaipino mus apie dvidešimt kilometrų į šiaurę, sugriuvusiame kaimelyje, Dankūre ar Nankūre, nebeatsimenu. Tai buvo prieš trisdešimt mėnesių, bet nuo to laiko įvyko tiek dalykų, jog man rodosi, kad tai buvo prieš trisdešimt metų, nebeatsimenu. Ten mes turėjome perimti tuos penkis nelaiminguosius kareivius.

Buvo keturios po pietų. Ant lauko bolavo sniegas. Šalo. Dangus buvo baltas. Vos ne vos dūlavo horizontas, bet ligi horizonto nė vieno sprogstančio sviedinio, nė vieno baliono ore, jokio karo ženklo, išskyrus nusiaubtą kaimelį, kur nebuvo likę nė vienos sveikos sienos ir kurio vardą užmiršau.

Laukėme. Pro mus pražygiavo negrų batalionas, išsiųstas pailsėti, negrai, įsisupę į ožkenas, su savo kašnė ėjo pro mus mažais būreliais, sustirę, pakrikę, išsekę. Paskui atvažiavo greitosios pagalbos automobilis su gydytoju leitenantu ir sanitaru. Jie laukė kartu su mumis.

Pirmasis, pamatęs žmones kelyje, kuriuo nuėjo senegaliečiai, kapralas Bofi, apie kurį jau užsiminiau, – mes jį vadinome Bufi*, bet ne be rizikos. Jis ir vėl praleido progą patylėti: „Po šimts pypkių, tie žmonės neskuba mirti!“ Sanitaras tarė, kad šitie žodžiai jam atsirūgs, ir jis buvo teisus. Bofi, kurį aš mėgau, su kuriuo lošiau kortomis, žuvo po penkių mėnesių, ir ne Eno departamente, kur žmones skerdė aklomis, bet užnugario statybose nuo kerštingos kėlimo krano rankos – jis sėdėjo po ja ir vartė seną Vermo** almanachą. Taigi reikia visada žiūrėti, ką sakai, o dar la-

* *Bouffi* – paburkęs, papūtęs, išbliukęs, drūtulis.

** Vermo (Vermot) almanachas – matyt, buvęs nepadorus.

biau – ką pasirenki skaityti – tokį gedulingą pamokslą pasakė kapitonas, kai sužinojo šią istoriją.

– Jūs tikriausiai įsižeidėte, panele (Matildos jau seniai nežeidžia niekas, kas susiję su karu), kad man širdis dar leidžia juokauti, kai pasakoju apie tą baisią popietę (ji žino, kad karas žadina tik vieną niekšystę po kitos, vieną tuštybę po kitos, verčia atmatas ant atmatų), bet mes tiek visko prisižiūrėjome, tiek prisikentėjome, kad mūsų gailesys atbuko (ir kad nusiaubtuose mūšio laukuose teauga dviveidystės varputis ir skurdi pašaipos gėlelė), jei širdis nebūtų leidusi mums šaipytis iš savo vargų, nebūtume galėję išgyventi (nes pašaipa, kad ir kur ji būtų, yra paskutinis iššūkis negandai). Prašau man atleisti, bet jūs turite mane suprasti. (Ji supranta.)

Dėl Dievo meilės, tegul jis pasakoja toliau.

– Penki nuteistieji atėjo pėsti, surištomis už nugaros rankomis, – pasakoja toliau seržantas, atsigavęs po kosulio priepuolio, o jo kosulys – aštrus tarsi skustuvo ašmenys. – Juos supo raiti dragūnai dangaus mėlio uniformomis, kaip mes visi. Tas, kuris vadovavo šiam būriui, žemo ūgio viršila, nerodė noro gaišti. Jis buvo sutikęs senegaliečius, šie bambėdami pasitraukė į šalikelę, kad atlaisvintų kelią. Jis pasijuto nejaukiai, jo vyrai taip pat, jodami pro dvi eiles ne itin meilių žvilgsnių. Jis pasakė man: „Tie tam tam turbūt palaikė mus žandarais, dar laimė, kad neprigriebė mūsų“.

Sulyginome jų ir mūsų kalinių sąrašus. Jis reikalavo, kad patikrinčiau kiekvieno tapatybę ir kad viskas būtų tvarkinga. Paskui paprašė įrašyti datą ketvirčio valandos tikslumu ir dėl sąžinės ramybės pasirašyti jo paties sąrašo apačioje. Karas išmokė mane nepasikliauti niekuo, ypač nepasirašinėti popierių, jei nežinai, ant kokio rašomojo stalo jie nutūps, bet jis buvo mano vyresnysis – gydytojas leitenantas iš karto pasakė man, kad atvyko čia tvarstyti žaizdų ir dėl nieko kito – ir aš paklusau. Viršila patenkintas įsėdo į balną, palinkėjo man ištvermės, ir visi dragūnai nujojo dideliame blyškaus garo debesyje.

Liepiau atrišti kaliniams rankas. Jie susėdo šen bei ten, ant seno rąsto ar sugriuvusios sienos. Davėme jiems atsigerti ir džiūvėsių. Jie buvo užsisklendę savyje, nesiprausę keletą dienų, tirtantys iš šalčio.

Mašinėle rašytą sąrašą, kurį man įteikė viršininkas, tebeturiu, jis ten, mano chalato kišenėje, su kitais daiktais, kuriuos tuoj pat jums atiduosiu. Rasite jame jų pavardes ir vardus, bet aš ipratau juos vadinti taip, kaip vadinome kare, apkasuose.

Vyriausiasis iš penkių, trisdešimt septynerių metų, buvo stalius paryžietis iš Bastilijos kvartalo. Jį vadino Bastošu, bet dažniau Eskimu, nes jaunystėje jis buvo bastęsis po tolimąją Šiaurę. Tame sugriuvusiame kaimelyje aš su juo nedaug tekalbėjau, bet jis avėjo vokiškais auliniais, ir aš nustebau, kad jie jam palikti. Jis pasakė: „Taip mane suėmė. Pareikalavau batų, bet jie atsisakė duoti“. Nusistebėjau taip pat, kad jo nepaėmė į pagalbinius karinius dalinius. Jis pasakė, kad grįžo iš Amerikos atlikti karo tarnybos pavėlavęs trejus metus. Šiaip ar taip, dabar skylės batalionuose buvo kamšomos net vyresniais nei jis. Aš pasakiau: „Na ką gi, gudriai padarei“. Jis atšovė, kad nieko nepadarė, kad tai buvo nelaimingas atsitikimas ir kad bjauri niekšystė jį šitaip nuteisti. Žiūrėjo man tiesiai į akis.

Antrasis, trisdešimt vienerių metų, buvo laipsnio netekęs kapralas, jį vadino Si Su, nežinau kodėl. Šisai išdidžiai tvirtino, kad tyčia paleido sau kulką į ranką ir, jei reikėtų, vėl tai padarytų. Išvadino mane – atsiprašau! – žmogžudžių prieplaka. Buvo suvirintojas Paryžiaus priemiestyje ir raudonas sindikalistas. Jis karščiavo. Skausmas nedavė jam miegoti jau keletą dienų. Sekiau paskui gydytoją leitenantą, kai šisai ėjo nuo vieno prie kito, valydamas ir perrišdamas žaizdas. Iš visų Si Su buvo bjauriausiai sužeistas. Jį apžiūrėjęs, gydytojas leitenantas pasakė: „Šitas sniegas – jo laimė. Jei būtų vasara, gangrena pribaigtų jį greičiau negu tai, kas jo laukia“.

Dar vienas buvo dvidešimt šešerių metų marselietis, paimtas iš kalėjimo. Jį vadino Kriminalistu. Atrodė išbalęs ir nusikamavęs. Kadangi mano sąraše nebuvo nurodyta, paklausiau, koks jo ama-

tas civiliniame gyvenime. Jis pasakė: „Joks. Esu vargšas svetimšalio sūnus, tai pažymėta juodu ant balto mano kario biliete. Tad jei nesu iš tikrųjų prancūzas, kodėl jie mane žudo?“ Jis paėmė mano pasiūlytą cigaretę sakydamas: „Jūs, aiškiai matyti, šaunus vyrukas. Delskite kiek tik galite ilgiau, prieš mus sušaudydami. Prezidentas Puankarė* tikriausiai pasirašys mūsų malonę“. Jo drėgnose juodutėlėse akyse įžiūrėjau, kad jis pats tuo netiki. Pasakiau, jog esu čia ne tam, kad ką nors šaudyčiau, ir jog jam nėra ko bijoti tol, kol bus su mūsų vyrais. Man pasirodė, kad tai jį nuramino.

Kriminalistas instinktyviai šliejosi prie aukšto žaliūko iš Dordonės, trisdešimtmečio valstiečio, nešnekaus, bet įdėmiai viską sekančio; jis neturėjo tikros pravardės. Eskimas ir Si Su, atsitiktinai sutikę jį postoviuose ir pamainose, kiek vėliau man pasakė, kad jis buvo visų laikomas vienišiumi, kad kaip ir kiti dalijosi savo siuntiniais, bet ne savo viltimis ir rūpesčiais. Ne kartą mūšyje pasirodė esąs apsukrus, tačiau vien tam, kad išgyventų. Apie jį kalbėdami kareiviai sakydavo: „Tas Žmogėnas“, niekas nėra girdėjęs kitaip jo vadinant.

Pabandžiau prakalbinti Tą Žmogėną. Jis klausėsi, nežiūrėdamas į mane. Pasakiau, kad Dordonė netoli nuo mano gimtojo krašto, pasiūliau cigaretę. Aš jo nedominau, cigaretė taip pat. Atitoldamas pastebėjau, kad Kriminalistas tik ir laukė, kada nueisiu, kad paspirtų koja savo bendrakeleiviui kažką, kas gulėjo ant žemės. Tas Žmogėnas kaire sveikąja savo ranka pakėlė, pažiūrėjo ir vėl numetė. Po keleto minučių, prieš mums paliekant kaimelį, sugrįžau į tą vietą, kur jis sėdėjo, norėdamas susirasti, matyt, tą tokį įdomų daiktelį. Tai buvo saga nuo britų uniformos, puošta karibu atvaizdu su aplinkui įrėžtomis raidėmis: „*Newfoundland*. Naujoji Žemė.“ Buvau patenkintas, net jeigu jums tai atrodo kvaila, kad įspėjau, nors jis man to nepasakė, vien tik iš tvirtų jo rankos judesių, jog Tas Žmogėnas kairiarankis, bet aš ir dabar nesuvokiu, ką reiškė mąslus, mažumėlę nustebęs jo žvilgsnis, kai jis pakėlė tą

* Poincaré, Raymond (1860–1934) – Prancūzijos Respublikos prezidentas (1913–1920 m.).

seną purviną sagą. Gal jis perprato, – nereikėjo man ir sakyti, – kaži ką, ko buvo per išdidus ir per įtarus paklausti.

Mazgius, jūsų sužadėtinis, laikėsi šiek tiek nuošaliau. Jis nesisėdo, vis vaikščiojo pirmyn ir atgal, tyliai kažką pats su savim kalbėdamas. Staiga pasisėmė sveikąja ranka sniego, suspaudė jį į gniūžtę ir nevikriai sviedė į mane. Buvęs kapralas Si Su pasakė man: „Nekreipk dėmesio, seržante. Kai kada jam aptemsta protas".

Mes privertėme Mazgių atsisėsti. Kol gydytojas jį tvarstė, sėdėjo nugręžęs galvą, kad nematytų žaizdos, bet šypsojosi. Pasakė: „Džiaugiuosi, kad grįžtu namo".

Ir Matilda klausia, ko Manekas nenorėjo matyti, ji tramdo ašaras, nori, kad jai pasakytų, kokia ta Maneko žaizda.

Tada Danielis Esperanza sako, kad Manekui buvo amputuota dešinė plaštaka, bet operavo jį jau prieš kelias savaites, tad jam nebeskaudėjo.

Ir Matilda užsimerkia, ir labai stipriai suspaudžia vokus, laikosi įsikibusi į vežimėlio ranktūrius, ir purto galvą, kad nuvytų vaizdą ar pasakytų likimui „ne". Paskui ilgai tyli, palenkusi galvą, įbedusi akis į žemę: į žvyrą su tomis mažyčiukėmis geltonomis gėlytėmis, augančiomis net cemente, Bretono viloje, tarp terasos plokščių.

Vos tik baigę savo darbą, tęsia Esperanza, kai Matilda mostu parodo, kad jaučiasi geriau ir klauso, gydytojas ir sanitaras išvažiavo. Į greitosios pagalbos automobilį lipantį gydytoją paklausiau, ar jis nemano, kad Mazgius apsimetinėja. Jis atsakė: „Nežinau". Paskui pridūrė: „Ir kas jam iš to? Ką mes galėtume padaryti?" Mačiau – jo paakiai pajuodę, jis kupinas nevilties dėl to, kad turi dirbti gydytojo darbą kare, o dar labiau dėl to, kad turi gydyti žmones, kuriems paskui bus įvykdyta mirties bausmė. Jam nebuvo nė trisdešimties. Tai buvo korsikietis, pavarde Santini. Sužinojau, kad ir jis po dviejų dienų žuvo per bombardavimą Komblyje.

Vėl liepiau surišti kaliniams rankas už nugaros, kaip man buvo įsakyta. Nemačiau prasmės šito daryti, jie buvo pernelyg išvargę, o mūsų per daug, kad kuris nors bandytų bėgti, bet galų gale šitaip buvo geriau, tai gelbėjo mus nuo būtinybės šauti, jei kuris nors padarytų kvailystę.

Žygiavome Bušaveno link, kaliniai vorele, kiekvienas tarp dviejų kareivių. Pirmųjų linijų apkasai, kur privalėjau juos nuvesti, turėjo savo numerį, bet apkasų likimas toks pat kaip žmonių, mes lengviau įsimindavome išgalvotus jų vardus. Šituos apkasus vadino, neklauskite manęs kodėl, *Bingo Crépuscule*. Prie angų, – sukorus dviejų kilometrų kelią, išraustą sviedinių, per gamtovaizdį, kur nebebuvo nei namo, nei medžio, nieko, tik sniegas, – laukė kareivis, turintis mus vesti, ir laukdamas blevyzgojo su artileristais.

Paskui mums pasirodė, kad šitai raizgalynei nebus galo, maknojome per purvą, ir kaliniai vos vilko kojas. Teko juos kas minutė prilaikyti. Kapralas Si Su įkrito į balą. Pastatėme jį ant kojų, jis net nesudejavo. Man buvo gėda, kaip tam dragūnų vyresniajam, su kuriuo kalbėjausi kaimelyje, kad vedu penkis tokius bėdinus mūsiškius, lydimus žvilgsnių žmogiūkščių, – jie laukė, kada ateis jų eilė stoti į mūšį, arba grįžo iš ten, – prisispaudusių prie brustverų, kad mus praleistų. Saulė žiemos danguje kabojo lyg didžiulis raudonas rutulys ir savo šaltais atspindžiais apšvietė, anapus mūsų linijų ir anapus apsnigtos lygumos, juodą ir vingiuotą vokiečių pozicijų griovą. Tvyrojo visiška tyla, keistesnė, negu buvau kada nors kare išgyvenęs. Tik šen bei ten tarpais nuvilnydavo šnabždesys, kaip visur fronte, su įspėjimu – atsargiai, telefono viela, nes šita viela ten, kur mes ėjome, buvo visa, kas siejo vyrus su gyvųjų pasauliu.

Dar už pusės kilometro nuo *Bingo Crépuscule* atsidūrėme antrosiose linijose, eigų ir apkasų kryžkelėje, pramintoje Operos aikšte. Čia tarp kareivių, užsiėmusių įvairiais darbais, mūsų laukė kapitonas su vilnone megzta kepuraite po kepe, įsisiautęs nuo kaklo iki aulinių į automobilininko kailinius. Kyšojo tik smaili nosis, matėsi gaiži burna, priešiškos akys. Jis kaip ir aš buvo gavęs įsakymą iš karo žandarmerijos per vieną bataliono vadą, ne itin skubantį įsivelti į nešvarų reikalą, ir dabar netvėrė pykčiu.

Blindaže, kur baigėsi telefono linija, pasivėdėjo mane į šalį, pasiūlė ten esančiam kapralui eiti kvėptelėti gryno oro. Ir staiga tėškė: „Velnių subinė, ar negalėjote, Esperanza, šių bėdžių kaip nors pakelyj atsikratyti?“ Dėjausi nesuprantąs. Jis pasakė: „Nu-

gręžti akis, kad jie spruktų, spirti į užpakalį, kad kuo greičiau neštų kudašių, ar dar ką nors panašaus sugalvoti!" Atsakiau: „Būčiau prisiviręs košės. Jūs nenorite bėdos, bet mano vadas dar labiau. Na, o aš gavau įsakymą atgabenti jums penkis karo teismo nuteistuosius. Ką su jais darysite – man, matyt, nereikia žinoti, antraip būtų pasakę".

Jis dar labiau įtūžo: „A! Nes jums nepasakė? Na, tai aš pasakysiu – ne tik nesu slapūnas, bet laikau savo pareiga jus informuoti! Naktį juos išmes surištomis rankomis į lauką priešais *Bingo* spygliuotas vielas ir paliks ten nusprogti arba leis, kad tie ten priešais jiems kailį suvarpytų. Štai kokie tie mano gauti įsakymai, seržante! O gal turiu sakyti – žandare? Štai tie šlykštūs įsakymai! Ar teko kada nors panašių kiaulysčių girdėti?"

Jis trinktelėjo kumščiu į varstotą, kur stovėjo visa telefono aparatūra, apvertė vyno ketvirtį, kurį ten buvo palikęs telefonininkas, vynas palengva tekėjo medžiu, paskui lašas po lašo – ant žemės. Taip, aš spoksojau, kaip laša vynas ant grindų, ir nežinojau, ką atsakyti. Buvau girdėjęs apie šią bausmę, taikomą nusikaltusiems kareiviams, bet tai buvo seniai, 1915 metų pradžioje, Artua departamente, o per karą tiek visko pripaistoma, kad aš nepatikėjau.

Po šių žodžių kapitonas ūmai nurimo. Prisėdo ant lovelės krašto. Paaiškino, kad jo pulkas, vasarą sunkiai veržamasis pirmyn, neteko daug vyrų, kad štai šis baras jau keletas savaičių išsekintas mūšių, ir su bošais* sudarytas tylus susitarimas – nejudėti nei iš vienos, nei iš kitos pusės. Jis pasakė: „Mes nesibroliaujame, mes tiesiog vieni kitų nematome, tausojame vieni kitus. Yra dienų, kai nenuaidi nė šūvis. Artilerija taip pat neprasižioja – per arti vieni kitų yra apkasai. Spalį jie žnekino savo žmones, mes – savo". Dėbtelėjo į mane liūdnomis akimis. Atsiduso: „Poryt vyrai laukia pamainos. Ir kuriam galui reikėjo, kad pasirodytumėte čia su šituo mėšlu".

Kai išėjome, jis trumpai apklausė tuos penkis nuteistuosius. Po teisybei, susipažinti su jais nenorėjo. Paskui pasakė: „Dar blo-

* Bošai – taip su panieka vokiečius vadina prancūzai.

giau, negu bijojau. Vienas yra kalės vaikas provokatorius, kitam trūksta šulo, trečiasis težino bliauti ir maldauti. Jeigu ten tie, patogiai susidėję pasturgalius ant krėslų savo generaliniame štabe, norėjo parodyti gerą pavyzdį, tai išties pasiekė savo. Mano vyrus tąso šleikštulys, o bošai vaipydamiesi snukius persiplėš".

Tas kapitonas, pavarde Favurjė, bet visų vadinamas Palaidliežuviu dėl savo spalvingos kalbos, buvo iš esmės nepiktas vaikis. Jis patarė man nusivesti kalinius į jo paties blindažą, kur jų niekas nebematytų. Liepė atrišti jiems rankas ir nulydėti tuos, kuriems prireiks, į krūmus.

Kiek vėliau atsiuntė leitenantą, kuris vadovavo *Bingo Crépuscule* apkasams, pasivėdėjęs į šalį, davė nurodymų, kokių imtis priemonių. Leitenantas, dvidešimt šešerių ar dvidešimt septynerių metų, pavarde Estranženas, regis, buvo ne ką labiau sužavėtas negu jo kapitonas. Ypač absurdiška jam atrodė Mazgiaus dalia. Savo ruožtu panoro su juo pakalbėti. Paskui teįstengė kartoti: „Tai žmogaus protui nesuvokiama". Ne, darsyk sakau jums, panele – nesutikau tą dieną nė vieno, tikėjusio, kad gerasis Dievulis, jeigu jis yra, dar bastosi po mūsų sektorių.

Pralaukėme, kol sutems, tame blindaže. Čia buvo užkurta maža krosnelė – įrodymas, kad niekas nebijo būti priešo susektas. Ir mums prieš akis – aiškiai mačiau – į orą kilo taikūs pilki dūmai. Bofi ir aš likome su kaliniais, kiti mano kareiviai saugojo duris iš lauko. Si Su sėdėjo prie degančios krosnelės, kad išdžiūtų drabužiai. Kriminalistas miegojo. Mazgius mažiausiai pusvalandį pasakojo man apie jus. Jis kalbėjo susijaudinęs, kartojo vis tą patį, mintys jo buvo padrikos, bet šitame žodžių sraute tarsi kokie balti akmenėliai maišėsi ir tikri dalykai. Puikiai įsivaizdavau jūsų gaivumą, jūsų šviesias akis ir kaip jūs jį, matyt, mylite. Jis buvo laimingas, įsitikinęs, kad su jumis susitiks ir kad rengiamos jūsų vestuvės. Rašė jums apie tai, net jei ir ne savo ranka. Padiktavo tą laišką ten, žvakių ir karbido lempos šviesoje.

Mintis leisti nuteistiesiems pasiųsti paskutinį laišką šeimai, turiu prisipažinti, atėjo ne man, bet leitenantui Estranženui. Jis sugrįžo į slėptuvę su kareiviu, atnešusiu sriubą. Paklausė Mazgių, kai šis ati-

traukė savo katiliuką, ar jis nenori valgyti. Mazgius atsakė ramiai, šypsodamasis: „Aš noriu duonos su medum ir kakavos puodelio". O kadangi leitenantui užkando žadą, jį lydintis kareivis, Mari Luizas, ne ką vyresnis už jūsų sužadėtinį, pasakė: „Neimkit į galvą, ponas leitenante. Jei reikės, nepasigailėsiu nei tėvo, nei motinos galvos, kad surasčiau tai, ko jis prašo. Galbūt net nė neteks likti našlaičiu". Vaikinas jau buvo dingęs, kai leitenantas paaiškino kaip visiems žinomą dalyką: „Tai Selestenas Pū, Kariuomenės Siaubas". Tada paklausė, ar kaliniai nepageidauja parašyti artimiesiems.

Suradome pieštukų ir popieriaus. Selestenas Pū beveik tuoj pat grįžo su puodeliu kakavos ir medumi. Iš penkių nuteistųjų trijų buvo sužeista dešinė plaštaka, bet, kaip jau sakiau, Tas Žmogėnas buvo kairiarankis, tad negalėjo rašyti tik Kriminalistas ir Mazgius. Kriminalistas atsisėdo kampe su Kariuomenės Siaubu, pasirengęs savo laišką diktuoti. Aš, pasidėjęs ant kelių, parašiau Mazgiaus laišką. Trys kiti įsitaisė kaip išmanė.

Prieš grįždamas į apkasus, leitenantas visus įspėjo, kad laiškai bus sunaikinti, jeigu kaliniai nors vienu žodžiu užsimins apie tikrą savo padėtį, dėl kurios patys kalti. Jie keletą kartų, išskyrus Tą Žmogėną, kreipėsi į mane klausdami, ar gali viena ar kita pasakyti. Keista buvo akimirka – ir labai romi, ir labai liūdna. Nemoku gerai jums išaiškinti, bet mačiau, kaip jie, užsigulę tarsi mokinukai, čiulpia savo pieštukus, buvo vos ne vos girdėti, kaip šnabžda Kriminalistas, dėsto jums savo meilę Mazgius, užsikąsdamas sviestainiu su medumi, man rodėsi, kad atsidūriau kažkur kitur, kas nėra mano gyvenimas ir karas, kažkokiuose svetimuose kraštuose, kur nieko iš tikrųjų nėra ir iš kur nebeišsigelbėsiu.

Galų gale, jei nepriekabiausiu prie rašybos, man pasirodė, kad nieko taisytino tame, ką jie parašė, nebuvo. Nė vienas nenorėjo dar labiau skaudinti savųjų. Sulanksčiau lapelius, įsikišau į munduro kišenę. Pažadėjau įdėti į vokus ir išsiųsti adresatams, kai tik grįšiu į savo pulką. Si Su pasakė: „Norėčiau tikėti tavimi, seržante Esperanza, bet tu negali kalbėti savo vadų vardu. Jie privers tave mūsų laiškus sudeginti. Tąsė mus šitaip tris dienas tik tam, kad nužudytų patamsėse".

Štai taip. Tai, kas man lieka papasakoti, panele, yra skaudžiausia. Jau seniai jūs sėdite nuleidusi akis, klausotės manęs nepertraukdama. Gal norite dabar, kad nebesukčiau jums galvos, papasakočiau tai, kas įvyko, ar bent tai, ką mačiau, vienu sakiniu, keliais žodžiais, kad įskaudinčiau jus vienukart, bet niekados daugiau?

Matilda atkakliai spokso į mažytes geltonas gėlytes žvyre. Ji atsako Esperanzai, nepakeldama balso, prašo užsisegti tą bjaurųjį antuką. Paskui sako, kad ji nekurčia, kad jau suprato, kas įvyko: naktį jie išmetė tuos penkis kareivius surištomis rankomis tarp dviejų priešiškų apkasų, į teritoriją, kurią anglai vadina *No man's land,* o prancūzai niekieno žeme. Ji nori žinoti štai ką – kaip tai įvyko. O kad jai skaudu, tai jos reikalas. Ji neverkia. Tad tepasakoja jis toliau. O kai jis vis dar tyli, padrąsina jį trumpu rankos mostu, nepakeldama akių.

Jau seniai buvo sutemę, pasakoja toliau išsekusiu balsu Esperanza. Tolumoje grumeno artilerija, bet labai toli, šiaurėje. Įsikalbėjau su Eskimu. Tas žmogus nebuvo nusipelnęs šitokios nedalios. Jis paklausė mane, ką su jais darys. Dabar jau numanė, kad rengiamasi kažkam kitam, ne sušaudymui. Negalėjau jam atsakyti. Jis ir nebeklausė. Pamąstė ir pasakė: „Jei tai tas, apie ką galvoju, tai šlykštu. Ypač dėl to vaikiščio ir marseliečio. Jiems būtų geriau, jei su jais susidorotų iš karto".

Tą akimirką sugrįžo kapitonas Palaidliežuvis. Liepė devintą valandą nuvesti kalinius į *Bingo Crépuscule*. Jų laukdami, apkasų vyrai turėjo žirklėmis iškirpti spragą savo pačių spygliuotoje vieloje. Nelaiminguosius vieną po kito išvedė iš slėptuvės, kur buvo per ankšta ir per sudėtinga surišti jiems rankas. Tai padarė lauke, beveik be žodžių, kelių lempų šviesoje, nukreiptoje į žemę.

Dangus buvo apniūkęs, naktis tamsi, bet ne ką šaltesnė už dieną. Todėl džiaugiausi, kiek buvo įmanoma džiaugtis už juos. Štai tik tuomet tų šviesų pluoštuose, kuriuose visa, ką mes išgyvenome, atrodė dar nerealiau, dar žiauriau, nes veidai tirpo šmėkščiojančiuose šešėliuose, kapitonas jiems pasakė tai, ką ten, aukščiau, nusprendė, pakeisdami sušaudymą. Reagavo tik du: Si Su, nusispjaudamas ant generolų, ir Kriminalistas, šaukdamasis pagalbos,

ir taip garsiai, kad turėjome jį nutildyti. Mazgius, esu įsitikinęs, nesuprato, ką jam paskelbė. Lunatiko giedra, kuria švytėjo jo veidas nuo popiečio vidurio, neapsiblausė. Jį daugių daugiausia nustebino jo likimo draugo šauksmai ir po jų kilusios grumtynės. Na, o Eskimas ir Tas Žmogėnas, esu taip pat įsitikinęs, į šį dalyką pažiūrėjo taip, kaip aš būčiau pažiūrėjęs, jais dėtas: jiems suteikiama galimybė, kad ir kokia grėsminga, atidėti mirties bausmę, šito nebūtų susilaukę iš būrio, turėjusio juos sušaudyti.

Kapitonas davė pipirų marseliečiui sakydamas: „Ar reikės tau gerklę užkimšti? Nesupranti, asilo galva, kad jūsų vienintelė viltis būti gyviems ir rytoj rytą – nelaidyti koserės?“ Ir prisitraukęs jį už milinės apykaklės rėžė jam tiesiai į veidą: „Tik pabandyk dar kartą pasimaivyti, prisiekiu savo kabolais, ištaškysiu tavo smegeninės likutį!“

Sulig tais žodžiais nusivedė mane į savo blindažą ir pasakė, kad mano užduotis baigta, kad galiu grįžti su savo vyrais. Man buvo nemalonu prieštarauti, bet atsakiau, jog mano užduotis buvo nuvesti nuteistuosius į *Bingo Crépuscule,* ne kitur.

Kapitonas davė man suprasti, kad bošai gali sunerimti ir viskas pakryps į blogą pusę, kai išmesime žmones į tą tuščią lauką. Mano vyrams ne vieta jau ir taip užgriozdintuose apkasuose. Jei prasidės pirtis ir jie gaus į kailį, aš visą gyvenimą graušiuosi be reikalo juos į pavojų išstatęs.

Kas būtų galėjęs jam prieštarauti?

Tada pasakiau: „Išsiųsiu juos į užnugarį, bet leiskite man bent tuos nelaimėlius palydėti iki jų kelio galo“. Taip mes ir padarėme. Bofi išvyko su mano vyrais. Jie turėjo laukti manęs prie eigų. Aišku, tas nešvarus darbas buvo jiems tiek apkartęs, jog jie be apgailestavimo išsidangino.

Iš *Bingo Crépuscule* nuteistųjų pasiimti pasirodė du kapralai ir šeši kareiviai. Abu kapralai buvo kokių trisdešimties metų. Vienas jų, kurį vadino Gordu, dėl purvo ratilų aplink akis panėšėjo į pelėdą. Kitas, Šardolo, buvo iš Turenės, ir man dingtelėjo, kad jau buvau jį kare sutikęs. Su Selestenu Pū, kapitonu ir manimi konvojų vėl sudarė vienuolika vyrų.

Leidomės į kelią žiemos naktį su vienu vieninteliu žiburiu kolonos priešakyje. Žingsniuojant per eigas, kapitonas papasakojo, kad buvo du kartu prirėmęs savo vadą telefonu, kad išrėžė jam, kaip žiauru šitaip elgtis su penkiais iš mūsiškių, kurių vienas net nevisprotis, bet nieko nelaimėjo. Slidinėjome ant klojinio, apsemto skysta mulve. Girdėjau, kaip priešais mane kliuksi vokiški Eskimo auliniai.

Pasakiau kapitonui: „Kai tik bošai apsižiūrės, kad šitas avi vieno iš jų batais, jo dainelė bus sudainuota". Jis atsakė: „Kaip manote, kodėl tie maitos po teismo paliko jį su šitais batais?" Paskui pridūrė: „Surasime, kas nešioja jo dydžio batus, ir sukeisime. Bent jau turėsiu ką įrašyti į savo šios nakties raportą. Nieko ypatinga neįvyko, tik buvo nudžiauta pora batų".

Bingo Crépuscule, kaip, beje, ir Operos aikštė, buvo „aukštyn kojom apversti" apkasai, tai yra mes juos atėmėme iš vokiečių rudeniop ir kuo greičiausiai įtaisėme brustverus priešais. Visa pėstija jums vienu balsu patvirtins, kad bošai apkasus įrengdavo daug geriau negu mes. Šiuos ištisai sudarė tiksliai išvedžioti zigzagai su tvirtais blindažais, deja, atvirais į blogąją pusę. Nežinau, kiek vyrų ten glaudėsi, gal šimtas, gal du šimtai. Dviejuose blindažuose po brezentu numaniau esant paslėptus kulkosvaidžius. Anapus kalvoto sniego lauko, išrausto bombų, blankiai švietė priešo linija. Ji buvo taip arti, kad mūsų ausį pasiekdavo ramus ūžesys, plėšomos armonikos garsai. Paklausiau, koks tiksliai atstumas tarp apkasų. Man rodos, atsakė leitenantas Estranženas: „Arčiausiai – šimtas dvidešimt metrų, toliausiai – šimtas penkiasdešimt".

Niekad nemačiau *Bingo Crépuscule* dienos metu, bet galiu jį įsivaizduoti. Esu matęs ir dar artesnių apkasų, tikrų pragarų, kuriuos skyrė tik keturiasdešimt metrų. Šimtas dvidešimt – tai per toli rankinėms granatoms, per arti artilerijai. Dujos neaplenkia nieko, priklauso nuo vėjo. Bošai, lygiai kaip ir mes, matyt, ne itin geidė išduoti vietą, kur stovi jų kulkosvaidžiai, nebent būtų buvę užpulti. Tariausi supratęs, kodėl nuteistieji buvo atgabenti į šį barą: reikėjo jį mažumėlį papurtyti, nes į tas paliaubas, kurios – kas bus, tas bus – čia nusistovėjo, imta kreiva akimi žiūrėti. Pasakiau

kapitonui. Jis atšovė: „Jūs, kaip seržantas, per daug samprotaujate. Mums užtaisė šitą mėšlą dėl to, kad kitur niekas jo nenorėjo. Jie tąsė jį po visą frontą, nerasdami tokio šunkaros bataliono vado kaip maniškis“.

Artėjo dešimta valanda. Stengėmės pro šaudymo angas tamsoje įžiūrėti niekieno žemę. Prie mūsų priėjo leitenantas Estranženas ir pasakė kapitonui: „Kai panorėsite“. Iš po savo kailinių kapitonas suniurnėjo: „Sumautas gyvenimas!“ Paskui atsitiesė, ir mes vėl nuėjome pas nuteistuosius, kurie buvo toliau apkasuose. Jie sėdėjo eilute ant šaudymo suolelio. Virš jų spygliuotose vielose buvo išpjauta spraga, laukė parengtos kopėčios. Pamačiau, kad Eskimas dabar apsiavęs normaliais batais ir apsivyniojęs kojas autais.

Pirmas nuėjo Si Su. Du vyrai užšoko ant pylimo, sukrauto iš maišų su žemėmis. Du kiti pastūmėjo buvusį kapralą prie kopėčių. Dar prieš tempiamas į tamsą, jis atsigręžė į kapitoną, padėkojo už sriubą. Man pasakė: „Tau geriau čia nebūti, seržante Esperanza. Turėsi nemalonumų. Juk gali papasakoti, kas čia dėjos“.

Tada atėjo Eskimo eilė. Prieš lipdamas ant kopėčių, padedamas tų, kurie stovėjo apačioje, suimtas už pečių tų, ten aukštai, jis pasakė kapitonui: „Leiskite man eiti su Mazgiumi. Saugosiu jį, kiek įstengsiu“. Ir jie abu išlindo pro spygliuotas vielas, daugiau jų nebematėme. Tegirdėjome girgždant sniegą, man pasivaideno laukapelės, ieškančios savo angos. Laimei, priešais *Bingo Crépuscule* buvo daug duobių ir bombų išraustų daubų. Vyliausi, kad kareiviai ne per daug suveržė jų pančius ir kad dviese jie netruks juos nusimesti.

Per veidą man teka ašaros, panele, bet tai dėl nuovargio, dėl ligos. Nekreipkit dėmesio, tai ašaros, kai žmogus verkia jau po nelaimės, jos nebeturi reikšmės.

Jūs, žinoma, pageidautumėte, kad apsakyčiau, kaip atrodė jūsų sužadėtinis, kai jį užkėlė ant pylimo, pastūmė tarp dviejų susinarpliojusių vielų ritinių ir užtvarų mietų, bet aš nežinau. Man regis, – pabrėžiu: regis, – kad tą akimirką, kai kareiviai dar nespėjo sučiupti jo už pečių kopėčių viršuje, jis krūptelėjo, apsidairė

aplink, bandė susivokti, kur esąs ir ką čia veikiąs. Tas nustebimas truko sekundę, daugiausia dvi. Paskui – nežinau. Galiu pasakyti viena – jis įžengė į tamsą ryžtingai, persilenkęs, kaip jam buvo patarę, ir paklusniai nusekė įkandin Eskimo.

Kriminalistas ir vėl ėmė nertėti. Vyrai turėjo jį tramdyti. Jis draskėsi, bandė rėkti, kapitonas išsitraukė revolverį. Retas kartas iš viso to, ką jums pasakoju – bet aš išgirdau To Žmogėno balsą. Jis staiga pasakė: „Ne, ne šitaip. Leiskite man veikti". Ir tada pro rankas ir kojas tų, kurie mėgino sutvardyti marselietį, jis spyrė jam batu į galvą, jį pritrenkdamas. Kareiviai pratempė nejudančią, beveik neaimanuojančią masę pro spygliuotas vielas.

Kapitonas paklausė Tą Žmogėną: „Kaip toks kaip tu atsidūrei čia?" Jis neatsakė. Kapitonas dar kartą paklausė: „Esi stipriausias ir ramiausias iš šitų vyrų. Pasakyk, kodėl persišovei plaštaką?" Tas Žmogėnas žvelgė į jį prietemoje, jo žvilgsnyje nebuvo nei paniekos, nei įžūlumo. Teatsakė: „Taip reikėjo".

Ir jam kareiviai padėjo užsiropšti į viršų. Palydėjo tarp spygliuotų vielų, ir jis ištirpo naktyje. Kai tik tie du kareiviai nuo viršaus sugrįžo, mes užmetėme ant pylimo Bruno tinklą, kad užkimštume spragą. Tai ritiniai geležinių spyglių, kurie patys savaime išsiskleidžia. Trumpai atsikvėpėme. Apkasuose priešais mus nebuvo girdėti jokio garso. Jie klausėsi. Nutuokė, kad vyksta kažkas nepaprasta.

Tyla netruko nė minutės. Staiga dangų virš *Bingo* nutvieskė šviečiamosios raketos, ir pas bošus kilo sujudimas, kaip mes ir baiminomės. Girdėjome, kaip jie bėgioja ir net kaip spragsi jų šautuvų spynos. Užkluptų miegančių kareivių *was ist das** aidėjo taip ryškiai tarsi pas mus. Spėjau pamatyti, kaip beviltiškai paskui Si Su ropoja marselietis, kaip jie abu ieško bombos išraustos daubos. Nei Mazgiaus, nei Eskimo, nei To Žmogėno nepamačiau. Paskui, kitoms šviečiamosioms raketoms lekiant į orą, niekieno žemę nušlavė kulkosvaidis. Žemė nušvito tarsi mėnulio paviršius, beviltiškai. Šitoje baltoje dykynėje stirksojo tik trys apkapotų medžių kamienai ir kažkokia suvirtusių plytų krūva.

* *Was ist das?* (vok.) – Kas čia?

Kai nutilo rankinis kulkosvaidis, kai viskas vėl paskendo tamsoje, leitenantas Estranženas šalia manęs nusikeikė ir pasakė: „Tai žmogaus protui nesuvokiama". Kapitonas liepė užsičiaupti. Luktelėjome. Pas bošus niekas nebejudėjo, niekas nebejudėjo ir niekieno žemėje.

Tamsa atrodė dar juodesnė nei anksčiau. Vyrai apkasuose tylėjo. Tie priešais taip pat tylėjo. Jie klausėsi. Mes klausėmės. Leitenantas vėl nusikeikė. Kapitonas pakartojo, kad užsičiauptų.

Po gero ketvirčio valandos, per kurį nieko neatsitiko, pagalvojau, kad metas eiti pas savo vyrus. Paprašiau leitenantą, kad pasirašytų po nuteistųjų sąrašu, kaip reikalavo iš manęs dragūnų viršila. Įsiterpė kapitonas sakydamas, kad karininkai jokiu atveju neturi pasirašyti jokio dokumento, susijusio su šiuo reikalu. Daugių daugiausia, – jei man tai sudarys malonumą ir jeigu jie sutiks, – galiu gauti kapralų, vedusių konvojų, parašą, jis tačiau nesupranta, kam man jo reikia, bet tai mano asmeniškas reikalas, na, o jis pasturgalį šluostosi šilkiniu popierium. Matydamas mano nustebusią fizionomiją, pliaukštelėjo man per petį ir pasakė: „Na nieko, aš juokauju. Jūs šaunus vyrukas, seržante. Palydėsiu jus ligi Operos, nes jau seniai nemiegojau ir norisi netrukus būti žvaliam. Tikiuosi, kad būsite malonus ir prieš išvykdamas išgersite su manim puikaus konjako".

Gordas ir Šardolo pasirašė po mano sąrašu, ir mes išėjome. Kapitonas nusivedė mane į savo blindažą. Be kuprinių ir megztos kepuraitės jis pasirodė man jaunesnis, negu maniau, gal kokių trisdešimt dvejų metų, bet veidas sukritęs, paakiai pajuodę. Išgėrėme dvi ar tris taureles, sėdėdami vienas prieš kitą prie stalo. Jis papasakojo, kad prieš karą buvo istorijos mokytojas ir kad būti mokytoju jam patinka ne ką labiau, negu būti karininku, kad norėjo pažinti pasaulį, saulėtas salas, kad nevedė, nes ji pasirodė esanti kvaišė, bet jausmams ir visiems kitiems šios rūšies dalykams tai nekliudo. Atėjęs telefonininkas pranešė, kad prie aparato jį kviečia vadas, nori sužinoti, kaip viskas praėjo. Jis atsakė: „Pasakyk tam ponui, kad manęs neradai, galės visą naktį nagus graužtis".

Paskui papasakojo apie savo vaikystę, regis, Medone, ir apie pašto ženklus. Aš taip pat buvau pavargęs, klausiausi tik puse ausies. Šitoje slėptuvėje mane vėl užgulė baisi nuojauta, kad esu kažkur už laiko ribų, už savo gyvenimo ribų. Bandžiau susiimti. O jis dėstė iš kitos stalo pusės, išsproginęs drėgnas akis, kad jam gėda apvilti jaunuolį, koks jis buvo kadaise. Labiausiai gailaująs ilgų valandų, kurias praleido palinkęs ties pašto ženklų albumu, pakerėtas jaunosios karalienės Viktorijos veido ant Barbadoso salos, Naujosios Zelandijos ar Jamaikos vinječių. Užmerkė vokus, akimirką patylėjo. Paskui sušnabždėjo: „*Victoria Anna Penoe*. Taip". Jo kakta nusviro ant stalo, ir jis užmigo.

Klampojau per purvą ir tamsą, kartais paklysdamas, eigose klausdamas kelio sargybinius. Radau Bofi ir kitus sutartoje vietoje. Pažadinome tuos, kurie miegojo. Jie, aišku, norėjo sužinoti, kas įvyko jiems išėjus. Pasakiau, kad mums visiems geriau užmiršti šią dieną, niekada apie ją neprasitarti.

Ir vėl žygiavome toliau – per Kleri ir Flokūrą iki Belua an Santero. Išgertas alkoholis išgaravo. Drebėjau iš šalčio. Mąsčiau apie penkis nuteistuosius, gulinčius sniege. Paskutinę akimirką dar suradome jiems medžiagos ar džiuto maišo skiaučių ausims prisidengti, o vienam iš jų, jau nebežinau kuriam – jis neturėjo pirštinės ant sveikosios rankos – Selestenas Pū, Kariuomenės Siaubas, atidavė savąją.

Grįžome į savo postovį apie penkias ryto. Aš užmigau. Devintą valandą prisistačiau vadui ir atraportavau, ką padaręs. Jis su savo kareiviais krovė į dėžes aplankus su dokumentais. Paklausė: „Ar padarėte, kas buvo įsakyta? Puiku. Priimsiu vėliau". Kai primygtinai brukau jam savo sąrašą, pasirašytą Gordo ir Šardolo, jis pasakė, ką galiu su juo padaryti – tokių šiurkščių žodžių niekad anksčiau nebuvau iš jo girdėjęs. Paaiškino, kad išsikraustome po dviejų dienų, kad vienoje fronto dalyje mūsiškius pakeis britai ir kad mes pajudėsime pietų link. Pakartojo: „Priimsiu jus vėliau".

Mano kuopa taip pat tvarkė savo mantą. Niekas nežinojo, kur žygiuojame, bet karininkų valgykloje sklandė gandas, kad rengia-

masi kažkam nematytam Uazos ar Enos departamentuose ir kad kruvinai pirčiai pravers net seneliai.

Septintą vakaro – dar nebuvau spėjęs nuryti kąsnio – mane pakvietė vadas. Pasakė man savo kabinete, faktiškai jau tuščiame, apšviestame vienos lempos: „Šį rytą negalėjau kalbėti su jumis pašalinių asmenų akivaizdoje, štai kodėl taip staiga nutraukiau šneką“. Parodė man kėdę, liepė sėstis. Pasiūlė cigaretę, aš ją paėmiau, pridegė. Paskui pasakė kaip aš vakar savo vyrams: „Užmirškite šitą reikalą, Esperanza. Užmirškite net ir *Bingo Crépuscule* vardą“. Paėmė nuo stalo vieną iš popierių, kurių dar buvo likę, ir pranešė, jog esu perkeliamas į kitą pulką, į Vogėzus, su vyresniojo seržanto laipsniu, pažadėjo, kad, jei elgsiuosi taip, kaip elgiausi iki šiol, prieš pražystant gėlėms galiu tikėtis tapti viršila.

Atsistojo, priėjo prie lango. Tai buvo įkūnus vyras žilais plaukais, nuolaidžiais pečiais. Pasakė, kad taip pat pervedamas kitur, bet be pakėlimo į aukštesnį laipsnį, kaip ir mūsų kapitonas bei tie dešimt vyrų, kurie mane lydėjo. Taip aš sužinojau, kad Bofi išvyks į statybas užnugaryje, – ten jį ir sutraiškė kėlimo krano ranka, – ir kad mus sumaniai, žinodami, ką daro, išblaško, tik toks skirtumas, kad Vogėzuose aš vėl keletui mėnesių sutikau savo kapitoną.

Prieš atsisveikindamas neišmaniau, kaip paklausti to, kas man ant širdies gulėjo, bet vadas suprato. Jis pasakė: „Štai jau kelios valandos tyška ugnis. Gavau žinią, kad nukautas leitenantas, mažiausiai dešimt žuvusių. Sužinojau apie kažkokias beprotybes: apie senį besmegenį, nulipdytą niekieno žemėje, apie taikos skelbėją, dainavusį „Kai sirpsta vyšnios“, apie lėktuvą, numuštą granata, nežinau dar ką! Beprotybės!“

Išėjau iš klebonijos, kur buvo įsikūręs vadas, su bjauriu skoniu burnoje. Nusispjoviau ir tik tada pastebėjau, kad stoviu prieš kapines. Ten rudenį po netašyto medžio kryžiais, gaminamais gretimoje įmonėje, buvo palaidota daug mūsų kareivių. Pagalvojau: „Nieko, jie nepyksta ant tavęs, juk tu spjovei ant karo“.

Vienuolė, parašiusi Matildai, prieina prie jų sode. Ji pilkai apsirengusi. Piktai sako Danieliui Esperanzai:

– Kuo greičiausiai apsivilkit chalatu! Kartais man rodosi, ar jūs ne tyčia viską darote, kad sirgtumėte!

Padeda jam apsivilkti iliuzinio mėlio chalatą, jis beveik toks pat pilkas kaip jos vienuoliška suknelė – tiek kartų buvo skalbtas. Užčiuopęs dešinėje kišenėje nedidelį ryšulėlį, atiduoda jį Matildai. Sako:

– Apžiūrėsite tuos daiktelius namie, ko gera, neištverčiau, jei žiūrinėtumėte mano akivaizdoje.

Jo veidu vėl rieda ašaros. Sesuo vienuolė, Kristaus Kančios Marija, šūkteli:

– Na, gana! Ko ir vėl verkiate?

Jis atsako, nežiūrėdamas nei į ją, nei į Matildą:

– Tą dieną sunkiai nusidėjau. Aš tikiu Dievą tik tada, kai man tai tinka, bet žinau, kad tai buvo nuodėmė. Jokiu būdu nereikėjo paklusti įsakymui.

Sesuo Marija gūžteli pečiais:

– Vargšas žmogau, kaip jūs būtumėte galėjęs kitaip pasielgti? Kai papasakojote man savo istoriją, aš teįžiūrėjau vienintelę nuodėmę – galingųjų veidmainystę.

Štai jau daugiau kaip valanda jis sėdi su Matilda. Sako:

– Aš dar nebaigiau, palikite mus ramybėje.

Ji aimanuoja, kad vakare jis bus pavargęs, visą naktį trukdys kitiems miegoti. Galop atsidūsta:

– Gerai, bet ne daugiau kaip dešimt minučių. Lygiai po dešimties minučių sugrįšiu su ponu, lydinčiu panelę. Jis taip pat nerimauja.

Ji nueina, pasikaišiusi suknelę iki kulkšnių kaip koketė, kad padurkai nešluotų žvyro.

– Nebeturiu itin daug ko jums papasakoti, bet tai svarbu, – atsikvėpdamas vėl prabyla tas keturiasdešimt trejų metų senis, ir oras, atėjęs iš jo suardytų plaučių, sugurgžda kaip kreida ant mokyklinės lentos.

Pirmiausia kitą dieną sužinojau, kad *Bingo Crépuscule* būriai užėmė priešais juos esančius apkasus ir net antrąsias vokiečių pozi-

cijas. Tai man pasirodė mažytė pergalė. Raminausi, kad ta šlykštynė ne tokia jau beprasmiška. Tai ne itin gražu, bet taip yra.

Perrašęs nuteistųjų laiškus, įdėjau į vokus, atidaviau pirmam sutiktam vachmistrui. Kadangi Mazgiaus laišką jūs gavote, manau, kad ir kiti keturi pasiekė adresatus. Mano padaryti nuorašai guli ant jūsų kelių.

Aš taip pat po daugelio savaičių gavau laišką. Kapitonas Favurjė parašė jį vos po kelių valandų, kai palikau jį užmigusį. Laiškas ilgai keliavo. Surado mane vasaros pievose betiesiantį geležinkelio bėgius, toli nuo fronto baisybių. Jis jums patiks, kaip ir man. Atiduodu, nes moku jį atmintinai.

Ryšulėlyje, kurį jums suruošiau, yra taip pat nuotrauka. Ji padaryta vieno iš mano dalinio vyrų, kai buvau nusisukęs į jį nugara. Jis nešiojosi visur pasikabinęs prie diržo vieną tų mažyčių aparatų, apie kuriuos dar negaliu pasakyti, ar jie buvo mūsų nelaimingųjų metų apkasuose žavesys, ar gėda. Tiek paveikslėlių, kad pasididžiuotum patrankos ar išvargusio priešo kareivio paėmimu, tiek paslaugių paveikslėlių per draugo laidotuves! Mano bendražygis, kurio pavardė buvo Priusjenas* – tai, kas jam, kaip ir galima manyti, nelabai patiko – žuvo 1917 metų balandį Šmen dė Dam skerdynėse. Nuotrauką man atidavė jo našlė, kai po metų sutikau Paryžiuje, ligota, tarsi užsispyrusi pas jį nukeliauti moterėlė.

Nesu geresnis už kitus: vos tik atsidūręs Vogėzuose, įsimaišęs į naują kuopą, *Bingo Crépuscule* istoriją užmiršau. Tik kai kuriais vakarais, kai padaugindavau vyno, jos prisiminimas draskydavo mane tarsi aštrūs nagai. Tada, kaip visi girtuokliai, beprotiškai trokšdavau pasprukti nuo sąžinės graužaties, norėdavau viską aplinkui daužyti. *Bingo Crépuscule*. Kodėl šis vardas? Ilgą laiką laužiau galvą, bet atsakymo neradau.

Pernai, kai antrąkart pradėjome stumti vokiečius prie Marnos, Viler Kotrė miške buvau sužeistas į kojas. Kulką iš kūno man traukė skeveldra po skeveldros. Stotyje, kur buvau evakuotas, įsisegęs kortelę su įrašyta pavarde į sagos kilpą, pamačiau Šardolo, vieną iš tų dviejų kapralų, kurie anuomet perėmė nuteistuosius Operos

* Priusjenas (*Prussien*) – prancūzų k. reiškia „prūsas".

aikštėje. Jis gulėjo ant vienų neštuvų, dešimtimis išrikiuotų išilgai perono. Laimė, jau pajėgiau klypuoti su ramentais. Jo žaizda – pilvas – buvo kur kas rimtesnė negu mano.

Turiu pasakyti, buvo jis perblyškęs ir toks sulysęs, kad suabejojau, ar tai jis, ar ne, bet, pamatęs mane palinkusį ties juo, šyptelėjo ir sušnabždėjo: „Egi, juk tai seržantas Esperanza". Pasakiau: „Jei būčiau žinojęs, drauguži, būčiau visus paleidęs į visus keturis vėjus". Jis norėjo nusijuokti ir iš mano žodžių, ir iš mano tono, bet juokiantis jam skaudėjo, kaip man šiandien.

Žinoma, paklausiau, kas įvyko man išėjus iš apkasų. Jis truputį pakrutino galvą, pasakė kaip mano vadas jau prieš aštuoniolika mėnesių: „Kažkokios beprotystės". Paskui sukaupė jėgas, beveik pakilo atsirėmęs ant alkūnių ir sušvagždėjo: „Jie visi žuvo, tie penki niekieno žemėje, leitenantas, mano draugai. Kapitonas taip pat, kai užėmėme priešais esančius apkasus". Norėjo, kad aš labiau pasilenkčiau, priklaupiau, kad išgirsčiau, ką jis sako. Ir štai ką išgirdau: „Mes užkūrėme jiems pirtį. Paėmėme pirmąsias ir antrąsias pozicijas, neprarasdami nė vieno vyro, o kai priėjome trečiąsias, jie mus prilupo".

Jis ilgą laiką tylėjo užmerkęs akis, godžiai gaudydamas orą. Bet rijo tik traukinio dūmus. Prie šiojo durų stumdėsi sužeistieji, – tie, kurie dar pajėgė, – anglai, prancūzai ar amerikiečiai. Primygtinai pakartojau: „Tu tikrai žinai, kad visi penki žuvo?" Jis žvilgtelėjo į mane linksmai ir su panieka: „Tau jie dar rūpi, žandare? Kuris, norėtum tu, kad būtų išsipinkliojęs?" Atsakiau: „Nesvarbu. Nevadink manęs žandaru".

Jis vėl užsimerkė. Jaučiau, kad turi daug ką man papasakoti, bet negali. Pasakysiu jums teisybę, panele, net jeigu ji jus nuvils. Meluoti, kad paskatinčiau jūsų viltį, būtų begėdiška. Paskutiniai žodžiai, kuriuos ištarė Šardolo, atgręžęs galvą į mane su nutolusia nuo šio pasaulio šypsena, kai jau šaukė mano pavardę, kad lipčiau į traukinį, ir kai sanitarai ragino palikti jų sužeistąjį ramybėje, paskutiniai žodžiai buvo šie: „Lažinčiausi iš dviejų luidorų dėl Mazgiaus, jeigu juos turėčiau. Tame lauke jis viena ranka nulipdė senį besmegenį. Tik kad mergšės iš manęs viską nukniaukė".

Vėliau, traukiniui riedant tolyn nuo kautynių, su savo ramentais ėjau per vagonus ieškodamas Šardolo, stumdžiau vyrus, dešimt kartų pats parkrisdamas. Niekad jo nebesutikau. Gal jis buvo ne toje vilkstinėje. Gal numirė prieš įkeliamas į vagoną. Mirtis tokia veidmainė. Štai aš buvau demobilizuotas spalį, mėnesį prieš paliaubas. Išnešiau sveiką kailį. Galėčiau džiaugtis savo laime ir padoria pensija, bet ne, ir mirštu aš ne nuo karo: ligoninėje, Anžė, kur baigiau sveikti, susigavau civilių ligą, tą šlykštų ispaniškąjį gripą. Jie man pasakė, kad pasveikau, kad rimtų padarinių nebus. O aš nežinau, ar pabusiu rytoj rytą.

Baltoji našlė

Automobilyje, grįžtant į Kap Bretoną, Matilda jaučia, jog Silvenas nerimauja dėl jos, norėtų, kad ji išlietų jam savo sielvartą. Jai nesinori kalbėti, nesinori verkšlenti, norisi būti vienai savo kambaryje. Laimei, motorui ūžiant beveik neįmanoma susišnekėti.

Viena savo kambaryje, prie stalo, su sužadėtinio fotografijomis aplink, ji praskleidžia Danielio Esperanzos ryšulėlį.

Pirmas dalykas, kurį pamato, yra vėl pašto atviruko dydžio nuotrauka, sepijos spalvos kaip paprastai, padaryta apkasuose, panašiuose į dešimtis kitų, jos matytų „Le Miroir“ ir „L'Illustration“ žurnaluose. Joje iš viso septyni vyrai: penki jų sėdi – vienplaukiai, su rankomis už nugaros, vienas stovi su šalmu ant galvos, truputį užrietęs nosį, ir paskutinis, kuris matyti pusiau profiliu, priekiniame plane rūko pypkę.

Ji tuoj pat atpažįsta Maneką. Jis sėdi truputį atokiau nuo kitų, kairėje, žiūri nieko nereginčiomis akimis. Šypsosi, bet jai ši šypsena svetima. Ji atpažįsta bruožus, kūno stotą, nors jis ir sulysęs. Jis purvinas. Jie visi purvini, drabužiai darkūs, žemėti, bet štai kas keisčiausia – jų akys žvilga.

Virš kiekvienos galvos papilkusiu rašalu įrašytas skaitmuo, kuris kitoje nuotraukos pusėje atitinka pavardę, tiesa, vyras su pypke tenusipelnė klaustuko tarp stropiai išraitytų skliaustelių. Tas, kuris pozuoja šalia nuteistųjų, su raiščiu ant rankos, yra kapralas Bofi.

Toliau Matilda išlanksto nubrizgusiais kraštais popieriaus lapą. Tai garsusis mašinėle rašytas sąrašas, kurį Danielis Esperanza sakosi gavęs iš savo vado:

KLĖBERIS BUKĖ, stalius, Paryžius, 1900 metų klasės.
FRANSIS GENJARAS, suvirintojas, Sena, 1905.
BENEDIKTAS NOTREDAMAS, ūkininkas, Dordonė, 1906.
ANGELAS BASINJANAS, Buš diu Ronas, 1910.
ŽANAS ETŠEVERI, jūrininkas žvejys, Landai, 1917.

Šio lapo be antraštės ir be jokio antspaudo apačioje galima įskaityti šiuos apvalainomis raidėmis įrašytus žodžius:

1917 m. sausio 6, šeštadienis, 22 val. 30 min., Urbenas Šardolo, kapralas.

Ir labiau į dešinę primityvia rašysena kitas parašas: *Benžamenas Gordas, kapralas.*

Matilda vėl paima nuotrauką ir be jokio vargo atpažįsta Eskimą, Si Su, Tą Žmogėną ir Kriminalistą. Jie tokie, kokius ji įsivaizdavo, kai Esperanza pasakojo, išskyrus tai, kad – jie visi keturi su ūsais ir dėl nuovargio atrodo vyresni amžiumi. Manekas šalia jų – tarsi koks pasiklydęs paauglys.

Paskui Matilda skaito Danielio Esperanzos ant violetinio popieriaus perrašytus laiškus tokiu nublukusiu rašalu, kad jis rodosi pilkas. Skaito juos ta tvarka, kokia randa. Neieško pirmiausia Maneko laiško. Kuriam galui? Per tuos septynis mėnesius, kai jis buvo kare, ji gavo šešiasdešimt tris jo laiškus ir atvirukus. Ir tiek kartų juos skaitė, kad galėtų atmintinai atkartoti nė sykio nesuklydusi.

Didysis jos kambario langas aptaškytas raudonos saulės, ši leidžiasi virš vandenyno, pro pušis.

Klėberis Bukė – Luji Tesjė
Baras „Pas Mažąjį Luji", Amlo g-vė 27, Paryžius
Iš fronto, 1917 m. sausio 6

Mano mielasis Priplotnosi,

Jei pamatysi Vero, palinkėk jai nuo manęs laimingų Naujųjų metų ir pasakyk, kad aš neužmirštu jos ir labai apgailestauju, jog ji nebenori su manim kalbėti. Pasakyk, kad jei negrįšiu, mano

paskutinė mintis bus skirta jai ir visoms drauge išgyventoms laimės akimirkoms, kurios išties buvo įstabios. Pinigus, kuriuos patikėjau tau, atiduok jai. Tai ne kažin kas, taip būčiau norėjęs, kad jos gyvenimas būtų gražus.

Dažnai galvoju ir apie tave, brangusis drauge, apie tai, kaip tu man įkrėsdavai į kailį, kai žaisdavome kauleliais ant tavo bufeto, ir apie tą pasiutjuokį, kuriuo pratrūkdavome, kai išsitraukdavome sifonus, tai bent būdavo batalijos.

Esu perkeltas kitur, tad jei negausi iš manęs kurį laiką žinios, nesirūpink, aš sveikas.

Na štai, perduok labų dienų visiems draugams, o tau linkiu ilgo gyvenimo.

Klėberis

P. S. Galiu šį tą pasakyti, kas tau bus malonu išgirsti. Sutikau Gyslių, ir mudu susitaikėme. Buvome geroki kvailiai.

Fransis Genjaras – Terezei Genjar
Šatijono kelias, 208, Banjė
Senos departamentas. Sausio 6, šeštadienis

Mylimoji žmonele,

Žinau, kad tau palengvės širdis gavus šį laišką, bet ką padarysi, visą mėnesį negalėjau rašyti, nes buvau perkeltas į kitą pulką, ir per tuos visus kelionės rūpesčius buvo labai sunku prisėsti. Pagaliau galiu dabar palinkėti tau laimingų Naujųjų metų, kurie, esu įsitikinęs, atneš galą visoms nelaimėms. Tikiuosi, kad galėjai nupirkti mūsų mažylėms – mano brangiajai Ženevjevai, mano mielajai Sofi – gražių dovanėlių. Tikiuosi taip pat, kad fabrike jie tau davė dvi dienas atostogų, kad galėjai bent kiek pailsėti, brangioji žmonele, net jei tos šventės ir nebuvo turbūt tau labai linksmos.

Neimk į širdį to, ką pasakysiu, aš sveikas kaip ridikas, bet man bus ramiau, jei pasakysiu. Tuo atveju, jei man kas nutiktų, žmogus niekad nežinai (prisimink mano vargšą brolį Eženą), padaryk, ką žadėjai, galvok tik apie mūsų mažyles, man jau nieko nebereikės, ir aš iš visos širdies trokštu, kad tu sutiktum šaunų vaikiną ir

jūs galėtumėte visos trys laimingai gyventi. Šio mėnesio pabaigoje man sueis trisdešimt vieneri metai, o tau dvidešimt devyneri, tuoj bus aštuoneri metai, kai mes vedę. Man regis, kad iš manęs pavogė pusę mano gyvenimo.

Šį sykį, kadangi tai Naujieji metai, nuoširdžiai pabučiuok už mane savo tėvus. Nepykstu ant jų, tu žinai, bet jie turėtų bent vengti apie kai ką kalbėti. Dėl tokių žmonių kaip jie apakimo aš esu čia, ir mano draugai taip pat.

Turiu baigti, manęs laukia lažas. Bučiuoju tave su meile, rūpinkis mūsų brangiomis mažylėmis.

Ačiū, kad esi mano žmona.

Tavo Si Sū

Benediktas Notredamas – Marietei Notredam
Lė Riuiso, Kabinjakas, Dordonės departamentas
1917 m. sausio 6

Brangioji žmonele,

Rašau tau šitą laišką, kad įspėčiau, jog būsiu priverstas kurį laiką nerašyti. Pasakyk tėtušiui Bernė, jog aš noriu, kad viskas būtų sutvarkyta kovą, jei ne, juo blogiau jam. Pasakyk jam: parduok pigiau savo mėšlą. Manau, kad viską apsvarstęs jis reikalą sutvarkys.

Pabučiuok Titu. Nesakyk, kad negalėsiu rašyti. Nuramink, kad nieko bloga jam neatsitiks, jei klausys mamos. Neklausyk, ką kas sako. Tikėk, nieko bloga neatsitiks. Myliu tave.

Benediktas

Angelas Basinjanas – Tinai Lombardi
(per ponios Kontės malonę)
Aukų skersgatvis 5, Marselis
Sausio 6, šeštadienis

Pupuliuk,

Nebežinau, kur esi. Kur aš – pasakyti negaliu, nes tai karinė paslaptis. Maniau, kad atėjo paskutinioji, bet dabar jau geriau,

turiu vilties, kad išsikapstysiu ir kad Gailestingoji Motina paglobos mane dar kartą, nors esu geras pakaraila, pati žinai. Man nenuskilo, štai ir viskas.

Ar atsimeni, kai dar buvome piemengaliai, kaip Sen Morono mugėje žiūrėdavome į save veidrodyje ir atrodydavome stori kaip statinės? Man rodos, kad panašiai išsikreipė ir mano gyvenimas. Be to, be tavęs aš žuvęs, tedarau kiaulystę po kiaulystės. Kad ir tos kvailos peštynės su Žoso sūnumi. Užuot pešęsis geriau būčiau išvažiavęs su tavimi į Ameriką, kaip Florimonas Rosis, tas lėlė iš „Neramiųjų baro", jis išplaukė, ir ne savo nelaimei. Būtume užsikalę pinigėlio, ten galybė milijonierių. Bet atgal, pupuliuk, nesugrįši, taip tu man visada sakydavai.

Nežinau, kokioje kariuomenės zonoje bastaisi, tikriausiai visur manęs ieškodama, ir man dėl to širdį spaudžia. Niekados taip tavęs nepasigedau, kaip šį vakarą. Kad ir kas atsitiks, nepalik manęs. Net kalėjimo metais būdavai mano saulė, kai ateidavai manęs aplankyti.

Visa širdimi tikiuosi, kad išnešiu sveiką kailį ir paskui gausiu atleidimą už visus tuos nemalonumus, kurių tau pridariau, būsiu toks geras, jog turėsi save įsignybti, kad patikėtum, o aš paskui bučiuosiu tavo mėlynes.

Čiau, mano mėnesiena, mano gražusis pupuliuk, mano liepsningoji širdie. Padiktavau šį laišką šauniam vaikinukui, nes pats nemoku gerai rašyti, o dar susižeidžiau ranką, bet padiktavau su meile.

Bučiuoju tave kaip pirmą kartą, kai dar buvome piemengaliai ir bučiavomės po Lubano gatvės platanais. Juk tai kaip šiandien, ar ne, pupuliuk?

Tavo Angelas iš Pragaro

Toliau eina Maneko laiškas. Jis lygiai toks, kokį Matilda gavo 1917 metų pradžioje, nes abu rašyti Danielio Esperanzos ranka, bet ją mažumėlę trikdo popieriaus spalva ir ne tokia eilučių tvarka. Keletą akimirkų ji negali atsikratyti minties, kad Manekas dar labiau nutolo.

Žanas Etševeri – Matildai Donė
Vila „Poema", Kap Bretonas
Landų departamentas
1917. I. 6

Mano meile,

Šiandien negaliu rašyti, už mane rašo vienas draugas iš Landų. Matau tave – tavo veidas nušvitęs. Esu laimingas, grįžtu. Man norisi iš džiaugsmo rėkti kelyje, grįžtu. Norisi tave bučiuoti taip, kaip tau patinka, grįžtu. Turiu skubėti. Rytoj jau sekmadienis, o mūsų vestuvės pirmadienį. Man norisi iš džiaugsmo rėkti kelyje per kopas. Girdžiu savo Kiki, savo šunelį, jis bėga per mišką, su juo ir tu, tu graži, visa baltai apsitaisiusi, aš toks laimingas dėl mūsų vestuvių. Taip, brangioji Mati, einu link tavęs šitoje šviesoje, noriu juoktis ir šaukti, mano širdis kupina dangaus. Reikia papuošti valtį vainikais, nuplukdysiu tave į kitą ežero pusę, tu žinai kur. Girdžiu milžiniškas bangas, girdžiu tavo balsą vėjyje – jis šaukia apie tavo meilę man: „Manekai! Manekai!" Ir matau medinėje būdelėje uždegtas žvakes, mudu gulime ant tinklų, aš bėgsiu kiek kojos neša, lauk manęs. Brangioji Mati, mano meile, pirmadienį mes būsime vedę. Mūsų pažadas išpjaustytas peiliuku tuopos žievėje ežero pakrantėje, tai – mes, tai taip aišku.

Bučiuoju tave švelniai švelniai, kaip tu nori, matau šviesoje tavo gražias akis ir lūpas, tu man šypsaisi.

Manekas

Mažajame ryšulėlyje laukia dar vienas atradimas: kapitono Favurjė laiškas. Vokas ir popierius žydri, voko pamušalas tamsiai mėlynas. Rašysena visai nepanaši į mokytojo, ar nebus jis istorijos melų mokytojas. Jo raidės aukštos, grubios, kaip kapotos, beveik neįskaitomos.

Ir vis dėlto.

Sausio 7-oji, sekmadienis

Bičiuli,

Dar neišaušo. Susivokiu, kad miegas mane pakirto, kai dar nespėjau baigti pasakojimo, ir dėl to jaučiuosi labai nesmagiai.

Taigi, paveiktas konjako ir pašto ženklų nostalgijos, ištariau: *„Victoria Anna Penoe"*. Teigti, kad aš, penkiolikmetis, buvau beprotiškai įsimylėjęs didžiausios iš karalienių atvaizdą, būtų per švelnu. Tiesiog dūkau, kad nesu anglas, australas ar ne iš Gibraltaro. Buvau tuo metu labai neturtingas, dar neturtingesnis negu dabar, pašto ženklų su karaliene Viktorija galėjau įsigyti tik pačios mažiausios vertės. Vis dėlto man pasisekė, gavau gražų mėlyną ženklą iš Rytų Afrikos ir naiviai įsivaizdavau, kad Ana, ten galiojantis indų pinigas*, yra antrasis mano mylimosios vardas. O su tuo *Penoe* – dar gražiau. Tai pašto ženklas, kuriuo pasigėrėti man pavyko tik greitosiomis pas vieną prekiją, kai dėl jo vaidijosi pirkėjai. Jo vertė jau tada buvo didžiulė. Žinote kodėl? Tai buvo dviejų pensų** pašto ženklas, – palieku jums malonumą ieškoti, kur jis spausdintas, – dėl klaidos ar suplojus žodžio *„pence"* raidę C spaustuvėje, C virto O. Juk gražu, ar ne? Ar suprantate mane? Tai ką man veikti ten, kur mane matėte?

Pamiegojęs tuoj pat grįžau į apkasus. Jei tai gali jus nuraminti, jie gana greitai atsirišo virves ir rausėsi kaip kurmiai. Du kartus, matyt, pagal įsakymą iš aukščiau, bošai aklai paleido į tamsą keletą granatų. Mūsiškiai negalėjo padaryti nieko kita, kaip atsakyti mortyra. Tada bet kokios priekabės baigėsi, o niekieno žemėje šaukiamas neatsiliepia tik vienas, bet tai valstietis, ir tai reiškia nebent tai, kad jis blogai išauklėtas. Manau, kad jie visi dar gyvi.

Rašau šį laišką, norėdamas pranešti, jog padarysiu visa, kas įmanoma, kad jie išliktų gyvi, įskaitant tai, kuo bjauriuosi: pasiųsiu kareivius į išpuolį. Tikiuosi, kaip ir jūs, kad diena greit prabėgs ir kad sutemus gausiu įsakymą juos pasiimti atgal.

* Ana – Indijos (iki 1957 m.) ir Pakistano (iki 1961 m.) piniginio vieneto rupijos šešioliktoji dalis.

** *Pence* (angl.) – pensas.

Sudiev, seržante. Būčiau mielai sutikęs jus toli nuo čia ir kitais laikais.

Etjenas Favurjė

Matilda ilgai sėdi nejudėdama, pasirėmusi ant stalo, smakrą suėmusi delnais. Kambaryje nusileidžia prieblanda. Ji mąsto apie perskaitytus laiškus, ją sukrėtę vaizdai vejasi vienas kitą atmintyje. Duoda sau žodį, kad dar kartą perskaitys juos rytoj.

Kol kas uždega lempą, išsitraukia iš stalčiaus piešimo lapus. Juodu rašalu užrašo, ką jai papasakojo Danielis Esperanza. Jos atmintis gera. Stengiasi atkurti jo ištartus sakinius. Jos dėmesys sutelktas į vargšo žmogelio balsą, tebeskambantį jai ausyse, bet dar labiau į tai, kas jam pasakojant stojo jai prieš akis taip aiškiai, tarsi ji pati būtų visa tai išgyvenusi, ir dabar viskas įrašyta jos prisiminimuose lyg kino juostoje. Ar ilgam – nežino. Štai kodėl užsirašo.

Vėliau į duris pasibeldžia Benedikta. Matilda sako, kad nėra alkana, tegu jos netrukdo.

Dar vėliau, baigusi rašyti, Matilda gurkšteli porą kartų mineralinio vandens tiesiai iš butelio, nusivelka suknelę ir savo pačios jėgomis atsigula. Į kambarį įskrido naktinė peteliškė. Ji atkakliai daužosi į lempą galvūgalyje.

Matilda užgesina šviesą. Išsitiesusi tamsoje, ji mąsto apie karalienę Viktoriją, norėtų sužinoti, kur spausdintas tas pašto ženklas, ant kurio *„pence"* virto *„penoe"*. Iki šio vakaro ji nemėgo karalienės Viktorijos dėl karo su būrais. Taip pat ir kapitonų.

Paskui ji verkia.

Matildai devyniolika metų, septyni mėnesiai ir aštuonios dienos. Ji gimė su pirmaisiais šio amžiaus aušros spinduliais, 1900 metų sausio 1 dieną, penktą valandą ryto, tai labai patogu skaičiuojant metus.

Kai jai buvo treji metai, penki mėnesiai ir dešimt dienų, motinai nusisukus, – ši visą gyvenimą graužėsi, įsileidusi į smulkų ginčą su tos pačios aikštelės šeimininke dėl katino, apšlapinusio jos

demblį kojoms valytis, – Matilda užsirabazdino į patį penkiakopių kopėtėlių viršų ir nukrito. Paskui ji aiškino, – jai taip pasakojo, ji savo žygdarbio neprisimena, – kad norėjusi paskraidyti, kaip sapne.

Ligoninėje buvo padaryti visi tyrimai. Išskyrus įskilusį raktikaulį, – šis sugijo per kelias dienas, – viskas buvo gerai: ji nei susižeidė, nei įsibrėžė. Sako, juokėsi lovoje sužavėta, kaip visi šokinėja aplink ją.

Neverkite, vėliau Matilda niekada nebevaikščiojo.

Pirmiausia manyta, kad tai psichologinis šokas, patirta baimė arba – kodėl ne? – nusivylimas, kad ore ji neprilygsta žvirbliui. Nauji tyrimai neatskleidė nieko, kas būtų paaiškinę jos nesuprantamą negalią. Paskui beveik įtikėta, jog jai iš išdidumo patinka ši poza, kurią iš pradžių išsigalvojo, kad negautų barti. Prieita iki tokių kvailysčių, kad kažkoks perkaręs barzdočius paskelbė beprotišką mintį: Matilda, slankiodama vėlyvą valandą tėvų apartamentų koridoriumi, galėjusi užklupti tėtį su mama besimylinčius.

Minėto tėčio ūgis – šimtas aštuoniasdešimt šeši centimetrai, ir sveria jis šimtą kilogramų. Sulig ta nelaime jam trisdešimt penkeri metai, jo visi bijo. Vargšas barzdočius, kuriam jis kirto ranka per veidą, tikriausiai bastosi dar šiandien tarp Monparnaso kapinių ir Gėtė gatvės; kai žmonės pamato jį svirduliuojant šaligatviu, numeta jam kelis su.

Matildos tėvas nepasitenkino nei tėkšdamas antausį tariamam psichologui, nei įžeidinėdamas gydytojus, kurie, „be aspirino, nieko neišmano“. Jis ilgiems mėnesiams metė ar bent daugiau negu apleido savo darbą – statybos įmonę. Gabeno Matildą į Ciūrichą, Londoną, Vieną, Stokholmą. Ji daug keliavo tarp ketverių ir aštuonerių savo gyvenimo metų, bet šalis tematė pro ligoninių langus. O paskui reikėjo susitaikyti su likimu. Buvo paaiškinta Matildai, – kam, jei ne jai, reikėjo pirmai žinoti, – kad įsakymai iš jos smegenų nepasiekia kojų. Kažkur, stuburo smegenyse, srovė nutrūksta.

Paskui stojo laikotarpis, kai imta tikėti bet kuo: spiritizmu, burtais, adatų smaigstymu į lėles, nupirktas „Bon Marché"*, keturlapių dobilų sultiniu, purvo voniomis. Ir net kartą hipnotizuotoju. Matilda, kuriai buvo dešimt metų, staiga atsikėlė. Motina teigia, kad ji žengė vieną žingsnį, tėvas tvirtina – pusę, o jos brolis Polis nesako nieko, bet ne ką daugiau ir galvoja. Matilda sukrito tėvui į glėbį, ir teko šauktis ugniagesių, kad ją pažadintų.

Ji jau buvo labai išdidi, apsitvarkydavo kiek galėdama geriau pati. Nesutikdavo, kad jai kas padėtų, išskyrus maudymąsi ir tas vietas, į kur einama po vieną. Ji, aišku, daug sykių atsidūrė keblioje padėtyje, tikriausiai susižalojo, bet įgijusi patirties visada rankomis ir plaštakomis įstengdavo rasti išeitį, jei tik iš anksto būdavo numatyta, kur į ką įsikibti.

O be to, didelio čia daikto. Tai neįdomu. Matilda gyvena kitus, daugialypius ir labai gražius gyvenimus. Pavyzdžiui, ji tapo dideles drobes, kurias vieną dieną išstatys parodoje, ir tada visi pamatys, kas ji. Ji tapo gėles, vien tik gėles. Mėgsta baltą, juodą, liepsningą raudoną, dangaus mėlį, švelnų gelsvą pilkį. Keblumų jai sudaro geltona spalva, bet galų gale Vincentui van Gogui taip pat, nors jis taip žavėjosi Milė. Jai Milė gėlės išliks švelnios ir žiaurios, ir gajos amžių glūdumoje.

Lovoje, kur viskas įmanoma, Matilda dažnai įsivaizduoja, kad ji Milė provaikaitė. Šelmis įtaisė jos šelmei prosenelei pavainikę. Buvusi kurį laiką laisvo elgesio mergina Vitešapelyje ir džiovininkė atgailautoja, ši pavainikė, išstypėlė su supintu šinjonu, įsispoksojo, šešiolikos metų būdama, į Matildos senelį ir įstengė apsukti jam galvą. Vargas tiems, kurie abejoja šia istorija.

Kitas gyvenimas – katės. Matilda turi šešias kates, Benedikta – vieną ir Silvenas vieną, tai sudaro aštuongubą laimę namuose ir aibę katyčių ir kačiukų, juos išdalija to nusipelniusiems draugams. Matildos katės vadinasi Uno, Duė, Tercija, Belisima, Vagišius ir Metras Žakas**. Nė viena nepanaši į kitą, tačiau visos pakenčia

* Pigių parduotuvių tinklas.

** Metras Žakas (Maître Jacques) – Moljero komedijos personažas.

Matildą, niekada į ją nešnairuoja. Benediktos katinas Kamamberas yra protingiausias, bet taip pat didžiausias smaližius, jam reikėtų laikytis dietos, kad suliesėtų. Silveno katė, Diurandalė, yra paikšė, nebendrauja net su savo dukteria – Belisima, o ši dėl to kenčia ir nesitraukia nuo jos nė per uodegos plauką. Matilda, kuri visada baiminasi ateities, norėtų, kad katės ilgiau gyventų.

Viloje „Poema" – Polio ir Matildos santrumpa – yra ir šuo, Žirnelis, šaunus Pirėnų aviganis, visiškai kurčias, jis rytais ištisai vaikosi voveraites vien tik tam, kad jas paerzintų, loja, kai žmonės išeina, likusį laiką miega pukšėdamas. Kiekvieną kartą išgirdusi Benedikta sako: „Kai šuo orą gadina, mane džiaugsmas ima."

Dar vienas gyvenimas per karą buvo Sorto, kaimyninio miestelio, vaikai, likę be mokytojo. Jų ateidavo pas Matildą dvylika, paskui penkiolika, nuo šešerių iki dešimties metų, ir vieną vilos kambarį ji pertvarkė į mokyklos klasę. Ji mokė juos rašyti, skaičiuoti, istorijos, geografijos ir piešimo. 1918 metų liepą, – buvo praėję metai, kai ji našlavo po savo sužadėtinio mirties, – ji pastatė su jais ištrauką iš Moljero, žiūrėti atėjo mamos, meras ir klebonas. Mažoji Sandrina, persirengusi savo vyro mušama moterėle, kai kaimynas ponas Roberas įsikiša, niekaip negalėjo išmokti pasakyti: „*O man patinka, kad jis mane muša.*" Ji sakydavo: „O jei aš noriu, kad jis mane tvatintų, kas tau darbo!" Ir pliaukšt! – teškia antausį Hektorui, vienam iš Maseto sūnų, vaidinančiam poną Roberą. Tuoj pat susigriebia, prisidengdama burną ranka: „Ne, ne taip – nenoriu, kad kištum nosį į mano reikalus!" Ir pliaukšt! – dar vienas antausis. „Ne, ne taip – o jei man prie širdies eina, kad vyras mane muša?" Ir vėl antausis. Mažylis Masetas verkia, galų gale užvožia atgal, įsikiša motinos, pjesė baigiasi peštynėmis, kaip „Ernani".*

Nuo pat savo „ligos" pradžios, tai yra daugiau kaip penkiolika metų, Matilda beveik nepraleido dienos be gimnastikos. Tėvas, motina ar Silvenas mankština jai kojas. Ilgą laiką narininkas iš Senjoso, ponas Planšo, savo dviračiu atvažiuodavo tris kartus

* „Ernani" („Hernani") – Viktoro Hugo dramos premjera 1830 m. baigėsi klasikų ir romantikų muštynėmis.

per savaitę lygiai devintą valandą išjudinti jos kūno, gulinčiai ant nugaros ar kniūbsčiomis masažuodavo pečius, sprandą ir stuburą. Jis pasitraukė į pensiją. Po paliaubų jį pakeitė plaukimo instruktorius iš Kap Bretono, jis ne toks stropus, bet stipresnių raumenų: Žoržas Korniu, šaunus ūsočius, dalyvavęs Akvitanijos plaukimo rungtynėse ir karą atbuvęs kaip instruktorius karo laivyne. Jis nekalbus. Iš pradžių Matilda gėdijosi, kad jis gniaužo visą jos kūną, net sėdmenis, paskui įprato, kaip ir į visa kita. Vis dėlto tai maloniau negu tas, ką tenka iškentėti ligoninėse. Ji užsimerkia. Leidžiasi minkoma. Įsivaizduoja, kad Žoržas Korniu gėrisi jos kūno formomis ir netveria iš geismo. Vieną kartą jis pasakė: „Jūs nuostabiai sudėta, panele. Ir galiu prisiekti, kad mano akys daug matė“. Paskui Matilda nežinojo, ar turi jį vadinti „Mano brangusis Žoržai“, „Mano brangus brangus Žoržai“ ar „Žožo“.

Matilda iš tiesų nebjauri. Žodžiu, jai taip atrodo. Jos akys didelės, žalios ar pilkos, nelygu oras, kaip motinos. Nosis maža, tiesi, plaukai šviesiai kaštoniniai. Ūgiu – atsigimusi į tėvą. Kai ją ištiesina, jos ūgis – šimtas septyniasdešimt aštuoni centimetrai. Sako, dėl to, kad ji daug laiko išgulėjusi lovoje. Jos labai gražios krūtys. Ji didžiuojasi jomis, jos apskritos, svarios ir švelnesnės už šilką. Kai ji glosto jų galiukus, tuoj pat užsinori, kad ją mylėtų. Ji mylisi pati viena.

Matilda, kaip ir jos išsigalvota prosenelė, yra šauni valiūkė. Prieš užmigdama, vaizduojasi save jaudinančiomis aplinkybėmis, jos viena už kitą neįtikimesnės, nors visada sukasi apie tą pačią paprastą temą: ji tampa kažkokio nepažįstamojo – niekad nemato jo veido – auka, jis užklumpa ją vienmarškinę, neįstengia atsispirti baisiam geismui, ją myluoja, grasina jai, išrengia nuogą, kol ji ryžtasi tam, kas neišvengiama, arba šaukiasi jo visa savo meilės įstanga. Kūno geismas toks stiprus. Matildai retai prireikia eiti iki galutinių savo kliedesio peripetijų, kad ją užvaldytų malonumas, toks įsakmus, kartais toks aštrus, jog, regis, jo spinduliai pasklinda net jos kojose. Ji didžiuojasi šiuo malonumu ir pajėgumu jį patirti. Šitaip trumpai – keletą amžinybės krislelių – tampa panaši į kitas.

Gavusi žinią, jog sužadėtinis žuvo, Matilda, patirdama šį malonumą, niekada neleidžia sau galvoti apie jį. Esti ilgų laiko tarpsnių, kai ji gėdisi pačios savęs, nekenčia ir prisiekia, kad užvers duris nepažįstamiesiems. Kadaise, net dar prieš jiems mylintis ir per tuos mėnesius, kai jis buvo fronte, išgyvendama šias malonumo akimirkas, ji regėdavo save tik su Maneku. Štai taip.

Yra dar ir sapnai – geri ir baisūs, užvaldantys miegančią Matildą. Kartais nubudusi ji prisimena juos. Štai ji bėga be kvapo Paryžiaus gatvėmis, laukais, Osegoro mišku. Arba išlipa iš traukinio kažkokioje nežinomoje stotyje, turbūt norėdama surasti Maneką, o traukinys nuvažiuoja su visais jos bagažais, niekas negali pasakyti kur, ištisa istorija. Arba skraido didžiojoje svetainėje La Forteno gatvėje, Otejyje, kur dabar gyvena jos tėvai. Sklando palubėje tarp krištolo sietynų, leidžiasi žemyn, vėl pakyla, ir tiek kartų, kad pabunda šlapia nuo prakaito.

Na, gana. Matilda prisistatė. Ji galėtų tęsti pasakojimą valandų valandas, būtų, žinoma, vis taip pat be galo įdomu, bet ji čia ne tam, kad pasakotų savo įvairialypius gyvenimus.

Aristidui Pomjė dvidešimt septyneri, jo plaukai garbanoti, akys stipriai trumparegės. Gyvena jis Sen Vensan de Tirose. 1916 metais dirbo virtuvėje tame pačiame pulke kaip Manekas. Po rudens mūšių per vienas atostogas aplankė Matildą, nešinas geromis žiniomis apie jos sužadėtinį, šypsančia nuotrauka ir auskarais, iškeistais su tomiais*, jis nepasakė į ką. Jo klausantis, viskas klostėsi kuo geriausiai geriausiame iš karų. Paskui, spiriamas netikėtų klausimų, išraudo, jo akinių stiklai aprasojo, ir jis pakeitė dainelę. Pasakojo apie tą vasaros dieną, kai Manekas, permirkęs kito krauju ir draskydamasis drabužius, buvo atgabentas nuogas į užnugarį, taip pat apie tą karo teismą dėl dirbtinai sukeltos geltligės, apie santykinai atlaidžius teisėjus, apie traukulius be jokios priežasties.

Po keleto mėnesių, 1917 metų balandį, kai Etševeriai gavo patvirtinimą, jog jų sūnus žuvo, Aristidas Pomjė vėl grįžo atostogų ir

* Tomiai – pajuokiamas anglų pėstininkų pavadinimas.

vedė savo darbdavio, miško verslininko, dukterį Senjose. Matildai pavyko su juo šnektelėti tik porą minučių, kai jie išėjo iš bažnyčios. Jis labai sielvartaująs dėl Maneko, šaunaus vaikino. Bet jis pats ugnies neragavęs, nebent savo viryklių, nieko nematęs, nieko negirdėjęs, nežinąs, kas įvyko.

Paskui liko stovėti netardamas nė žodžio merkiant lietui, kuris yra patvarių vedybų pranašas, įsismaukęs į uniformą, kuri jau buvo praradusi savo mėlyną spalvą, bet kurios jis turbūt nenusivilks ir pirmą vedybų naktį; Matilda apšaukė jį šūdgalviu, o jis stovėjo kaip mietą prarijęs, nukoręs galvą, varvančiais plaukais, žvilgsnį įdūręs už penkių centimetrų nuo savo batų galo, ir kentė visus keiksmažodžius, kuriais jį apipylė toji ramybės drumstėja, dievinanti jais svaidytis, kol Silvenas nuvedė tą raganą tolyn, namo, tolyn.

Šiais metais demobilizuotas Aristidas Pomjė grįžo prie savo – miško kirtėjo – darbo, bet dabar, tapęs darbdavio žentu, su uošviu nebesutaria. Jie susimušė. Uošvis persiskėlė kaktą, trinktelėdamas Aristidui į veidą ir sudaužydamas akinius. Benedikta, kuri atstoja Matildai vietinį laikraštį, teigia, kad Aristidas nori išvažiuoti iš krašto su nėščia žmona ir dviem mergiūkštėm, kurias jau turi. Priduria, kaip buvo girdėjusi iš žmonių, ką sakydavo narsieji pualiu*, kai ant jų krisdavo bombos: „Iš viso to nieko gero nebus“.

Kartais Matilda sutinka kelyje Aristidą Pomjė, kai prašosi nuvežama į uostą ar ant ežero kranto, bet jis tenkinasi tik ją pasveikindamas, nugręžia galvą ir sparčiau ima minti dviračio pedalus. Po to, ką sužinojo iš Esperanzos, ji jau nebejaučia jam neapykantos. Supranta, kad vestuvių dieną ir visus tuos mėnesius jis tylėjo, kad liktų nesuterštas Maneko atminimas. Nori su juo pasimatyti. Pasakys jam, kad žino. Paprašys atleisti, kaip gerai išauklėta mergina, kokia ji yra, kai neapšaukia žmonių šūdgalviais. Sąžinės priekaištų nebelikus, jis prabils.

Minkydamas ją savo didelėmis plaukiko rankomis, Žoržas Korniu sako: „Aristidas? Šiandien jo nerasite, jis miške. Bet rytdienos varžybose galite ateiti išžvejoti jo iš kanalo, mes su juo vienoje komandoje“.

* Pualiu *(poilu)* buvo vadinami prancūzų kareiviai frontininkai.

Rytdieną, sekmadienį, Silvenas nuveža Matildą ant Budigo krantų, išlanksto jos ratukus ir įtaiso ją po skėčiu. Aplinkui – vėliavėlės, akį rėžiančios spalvos ir triukšmas. Iš tolimų apylinkių suplaukusi minia pasklido visur, net ant medinio tiltelio virš kanalo, policija vargsta stengdamasi jį atlaisvinti. Suaugusieji rėkauja, vaikigaliai žaidžia gaudynių, kūdikiai mūsoja vežimėliuose spiginant afrikietiškai saulei.

Tai varžytynės valties prieš valtį. Kai Aristidas Pomjė baltomis kelnėmis ir baltais marškinėliais jau lig valiai kartų įkrito į vandenį, kad būtų iš varžytynių pašalintas, Silvenas atveda jį permirkusį, – sausi tik akiniai, – iki Matildos. Jis ne itin didžiuojasi, kad varžovai išvertė jį iš koto, ir sako:

– Per tokią šutrą būti nugalėtam – vienas malonumas.

Matilda paprašo pastūmėti ją į ramesnę vietelę, po pušimis. Jis pritupia ant kulnų ir pradeda pasakoti.

– Paskutinį kartą Maneką mačiau apie 1916 metų lapkričio vidurį, – sako varžybų dalyvis, džiūdamas pavėsyje. – Tai buvo Somos departamente, Kleri. Buvau jau ne jo būryje, bet liūdnos naujienos lauko virtuvėse sklinda greičiau negu geros, ir aš nenustebau, kai pamačiau jį, atvestą su parišta ranka, žinojau, kad jis prašėsi priešo sargybinio peršaunamas.

Jį uždarė išlikusiame sveikame kluone. Laukdami žandarų, jį saugojo trys vyrukai. Apie antrą valandą po pietų pasakiau savo seržantui: „Tai mano kraštietis, kai aš jau dirbau, jis dar bėgiojo su mokinio kuprine ant nugaros. Leiskite mane pas jį“. Tada seržantas sutiko, ir aš pakeičiau vieną iš trijų sargybinių.

Tai buvo toks kluonas, kokie jie esti šiaurėje, suręstas iš gerų pilnavidurių plytų, su storomis sijomis visomis kryptimis. Didelis. Manekas jame atrodė visai mažytis. Jis sėdėjo atsirėmęs į sieną šviesos dėmėje, šviesa krito pro kiaurą stogą, laikė savo sužeistą plaštaką prisispaudęs prie pilvo. Ji buvo apvyniota laikinu tvarsčiu, tvarstis permirkęs krauju, jau purvinas. Paklausiau kitus du: „Bet kodėl jį tokį sužeistą čia laiko?“ Jie nežinojo.

Aišku, kaip įmanydamas guodžiau Maneką. Sakiau, kad viskas bus gerai, kad jį nugabens į lauko ligoninę, pagydys, – visa, kas

sakoma panašiais atvejais. Be to, jau keletas mėnesių panaikinti karo lauko teismai, jis niekuo nerizikuoja, gaus advokatą, bus atsižvelgta į jo amžių. Galų gale jis šyptelėjo ir pasakė: „Iš tiesų, Pomjė, neįsivaizdavau, kad moki taip šauniai postringauti, būtum man geras advokatas!"

Kokia pavardė advokato, kurį galų gale jam paskyrė? Nežinau. Kažkas, grįžęs po kelių dienų iš Siuzano, pasakė, kad visiems tų metų šaukimo, kurie stojo prieš teismą toje pačioje grupėje, buvo paskirtas artilerijos kapitonas, nusimanąs apie teisę, bet pavardės aš nežinau.

Kalbėjausi su Maneku apie daug ką – apie mūsų kraštą, apie jus, apie apkasus, apie tai, ką jis padarė dėl kažkokio pasmirdėlio seržanto, kuris prie jo kabinosi, ar aš žinau, apie ką dar? Apie viską, kas ant seilės užėjo.

O tas pasmirdėlis seržantas? Aš jį pažinojau. Vadinosi jis Garenas, kilęs iš Averono. Toks, kur nori aukščiau bambos iššokti, kuriam galvoj tik antsiuvai. Tikrai bjaurus žmogėnas, tik tiek, kad į skerdynes puldavo iš visos širdies. Jeigu jis nenudvėsė, tikriausiai užbaigė karą mažiausiai su dviem žvaigždutėm.

Pagaliau Maneko pasiimti atėjo du šauliai pėstininkai ir nuvedė į lauko ligoninę, ten jį operavo. Vėliau sužinojau, kad jam buvo nupjauta plaštaka. Tai liūdna, bet dar liūdniau, kad jis buvo nuteistas. Nuosprendį perskaitė visuose būriuose. Pasakysiu teisybę, panele Matilda, aš netikėjau, niekas netikėjo, buvome įsitikinę, kad tėtušis Puankarė patenkins jų malonės prašymą.

Nesuprantu, kas įvyko. Teisme buvo dvidešimt aštuoni, bandę, kad juos nepagydomai sužalotų, ar sąmoningai susižaloję patys. Penkiolika buvo pasmerkti myriop, turbūt bijota, kad tą patį padaryti gali daugelis kitų, jeigu jie liks nenubausti. Vargšas Manekas pasirinko blogą valandą.

Bet kas gali pasakyti? Trys ketvirtadaliai mano bataliono krito po keturių mėnesių Kraone. Laimei, jau nepriklausiau prie jo, nepriklausiau net ir prie jo virtuvės. Mane perkėlė dėl mano akių, ir likusį karo laiką praleidau kaldamas karstus.

Nepykite ant manęs, panele Matilda. Nieko nesakiau jums, nieko nesakiau niekam, net žmonai – dėl to, kad negalėjau. Išeinantį

su šauliais Maneką pabučiavau – prisiekiu – man buvo labai liūdna. Jis sušnabždėjo man į ausį: „Svarbiausia, nesakyk nieko namie". Net jei nebūtų prašęs, vis tiek nieko nebūčiau sakęs. Kuriam galui dar skaudinti širdį jo vargšei motinai, tėvui, jums? O be to, žmonės tokie kvaili, net ir mūsų krašte. Jie neturi supratimo, kas ten dėjosi. Būtų apkalbėję Maneką. O jis to nenusipelnė. Jei ir jis žuvo kaip visi kiti, tai kaltas karas. Ar ne tiesa?

Kai Matilda grįžta į Dakso ligoninę, Danielis Esperanza guli lovoje, palatoje rausvais tapetais, o jo naktiniai marškiniai pilkšvi kaip jo veidas. Antradienis, praėjo keturios dienos po jų pokalbio parke. Sesuo Marija nepatenkinta, kad Matilda taip greit sugrįžo. Jis tada pervargo. Labai kosti. Matilda pažada neužsibūti.

Paskutinį kartą, atsisveikindama su juo, paklausė, kas jam padarytų malonumą. Jis liūdnai atsakė: „Ačiū, niekas, aš neberūkau". Ji įteikia jam šokoladinių saldainių. Jis sako: „Jūs labai maloni, bet aš negalėsiu jų valgyti, neatlaikys mano dantys".

Vis dėlto džiaugiasi gražia dėžute. Nori atiduoti saldainius kitiems ligoniams, bet kad jam grąžintų dėžutę. Prieš išeidama iš palatos, sesuo Marija susipila saldainius į savo, gailestingosios sesers, prijuostės kišenę ant pilvo, paragauja vieną ir pareiškia:

– Gardūs. Labai gardūs. Pasiliksiu sau.

Matilda susirašė sąrašą klausimų. Danielis išsigandusiomis akimis žiūri, kaip ji išskleidžia piešimo popieriaus lakštą. Jis remiasi nugara į dvi pagalves. Saldainių dėžutė, ant kurios pavaizduota miško tankmė rudenį, stovi ant jo stalelio, atremta į žadintuvą, užstodama valandas, girdėti tik laikrodžio tiksėjimas.

Pirmiausia – kodėl jis taip ilgai delsė prieš atskleisdamas Matildai tai, ką žino?

Šių metų pavasarį, dar sunkiai klebekščiuodamas, bet manydamas, kad jau atsikratė to gripo žudiko, jis, pasikinkęs arklį, buvo vežimaičiu atvažiavęs iki Kap Bretono pasikalbėti su Maneko tėvais. Pasisukiojo skersai ir išilgai, bet nerado jų namo, tad paskutinę akimirką atsisakė šio pasimatymo. Nebesuprato, nei ko jis čia, nei kuo gali juos paguosti. Tada pavarė arklį iki vilos „Poema", sustojo prieš baltą portalą. Matilda sėdėjo sodo gilumoje

vežimėlyje tarp savo kačių ir tapė. Ji jam pasirodė tokia jauna. Jis pasuko arklį atgal.

Paskui liga atkrito. Jis išsipasakojo apie karą seseriai Marijai, kilusiai iš Labeno, šalia Kap Bretono. Matilda jos neprisimena, bet, kai ji dar buvo mergiūkštė ir murkdėsi šilto vandens maudyklėse su sanatorijos vaikais, jai buvo tekę daug kartų seserį Mariją matyti. Vienuolė prasitarė, kad po paliaubų Matilda, kaip daugelis kitų netekėjusių našlių, ėmėsi žygių, kad galėtų ištekėti už savo žuvusio sužadėtinio. Ji įkalbėjo Esperanzą įsikišti ir padėti merginai. Niekas geriau už jį negalįs patvirtinti esant tikrą paskutinį Maneko laišką ir jo nedviprasmišką norą ją vesti.

Matilda dėkoja. Ji nejaučia reikalo pridurti, kad yra gavusi dešimtis paties Maneko rašytų, tokių pat įtikinamų laiškų. Jos planams yra rimtesnių kliūčių. Visų pirma amžius. Manekas, matyt, buvo ganėtinai suaugęs, kad eitų žūti, bet neganėtinai, kad pats vienas nuspręstų, ar vesti, ar ne. O kai Matilda pasipasakojo Maneko tėvams, kurie kadaise ją mylėjo, jie vengia su ja susitikti. Tėvas, kuris pardavė savo žūklės laivą, bet tebeaugina austres Osegoro ežere, laiko ją tiesiog intrigante. Motina, subrizgusiais nervais dėl sūnaus žūties, puolė ant žemės ir raičiodamasi šaukė, kad neatiduos sūnaus antrą kartą.

Matildos tėvai parodė ne ką daugiau sveiko proto. Tėvas pasakė – niekados, kol gyvas būsiu, motina sukūlė vazą. Pamatę liudijimą, išduotą gydytojo, gyvenančio Pompos gatvėje, pas kurį Matilda prašėsi nuvežama, kad jis patvirtintų tai, kas nepataisoma, jie puolė vienas kitam į glėbį ir tris geras valandas negalėjo atsipeikėti po subyrėjusių iliuzijų griuvėsiais. Tėvas tarpais siuntė prakeiksmus šunsnukiui, išnaudojusiam merginos negalią, kad patenkintų savo gyvuliškus potraukius. Motina rėkė: „Netikiu! Nenoriu tikėti! Mati net nežino, ką ji kalba!“ Na, o kai dėl brolio Polio, dešimčia metų vyresnio už ją, vedusio, paleidusio į pasaulį du berniūkščius, kvailus per visą pilvą, bjauriai įkyrinčius katėms – šitie keisti dalykai, kaip visados, ne jo nosiai.

Dabar Matilda apie savo ketinimą su niekuo nebekalba. Ir pradės šią kalbą ne su tokiu kaip Esperanza. 1921 metų sausio

1 dieną, po metų ir keturių mėnesių, ji bus pilnametė. Pamatysime, kas – ji ar tie kiti – pirmas nusileis.

Aną vakarą užsirašinėdama, ką buvo išgirdusi per pasimatymą su juo, ji pastebėjo, kad buvęs seržantas nepaminėjo nė vienos dar gyvo po *Bingo Crépuscule* istorijos karininko pavardės. Kaip, pavyzdžiui, vadinosi majoras, davęs jam įsakymą Belua an Santere?

Esperanza nuleidžia galvą. Jis nepasakys nė žodžio daugiau, negu pasakė. Jam gaila Maneko, jį jaudina, „ir tai net labai gražu“, – kad jos amžiaus mergina lieka tiek ištikima, jog net išteka už jo „po mirties“, bet jo lūpos niekad neištars vardų tų, kuriuos galima būtų trikdyti šiandien dėl niekšystės, kuriai jie nepritarė. Jis taip pat buvo kareivis – gerbiąs savo vadus, ištikimas draugas.

Ar Selestenas Pū, jo žiniomis, dar gyvas?

Jis nežino.

O tie jo pagalbinių dalinių kareiviai? Kapralas Benžamenas Gordas? Sanitaras iš sugriauto kaimo?

Jis meta į Matildą pasalūnišką žvilgsnį. Atsako labai tiksliai:

– Į tokių nusmukėlių – kaip eiliniai, kapralai – liudijimus jiems nusišnypšt. Jūs negalėtumėte nieko įrodyti. Šiaip ar taip, jeigu jūs norėtumėte pasinaudoti manimi kariuomenei apkaltinti, man su jumis ne pakeliui.

Matilda supranta – jis po jų susitikimo daug ką apgalvojo ir kiti jos parengti klausimai nebeturi prasmės. Vis dėlto klausinėjimą tęsia.

– Kas gynė Maneką teisme?

Jis nežino.

– Kaip vadinosi kaimelis, kur vyko karo teismas?

Jam niekas nesakė.

– Koks likimas kitų dešimties, kurie buvo šio teismo nuteisti myriop?

Jis gūžteli pečiais.

– Kas buvo kapitono Favurjė vyresnysis?

Jis net nemirkteli.

Kaip jis mano – ar Manekas apsimetinėjo esąs išprotėjęs?

– Ne. Šitas – tai ne.

Ar nepajuto jis kaip ji, kai skaitė ir vėliau perrašinėjo To Žmogėno laišką, kažkokio šokiruojamo jausmo?

Jis nesupranta šio žodžio.

Žmogus nuteistas mirti. Paskutinį kartą rašo žmonai. Kitaip negu kitų, jo laiškas labai trumpas, vos keletas eilučių, ir pusę jo jis paskiria trąšų kainai ir sandėriui, puikiai žinodamas, kad jo padariniais nebesinaudos.

Esperanza atsako:

– Iš visko matyti, kad jūs nepažinojote To Žmogėno. Tai buvo neraliuotas galvijas, žinia, gudrus, bet galvijas, beveik šešių pėdų ūgio, nešnekus, nematąs toliau savo laukų horizonto, kaip daugelis panašių į jį.

Beje, jis, Esperanza, jo laiške ieškojo to, kas galėjo prieštarauti mūsų armijos interesams. Kalbant apie tai, jis, pavyzdžiui, ilgiau dvejojo dėl Si Su užuominų apie pacifizmą, kuris jau buvo išėjęs iš mados. Galų gale atidavė suvirintojo laišką vachmistrui tik dėl jo žmonos ir vaikų.

Ar jis pažįsta žmogų, kurį vadino Gyslium?

Ne.

Kai Esperanza atsako „ne", Matilda spėja, kad jis meluoja. Ji mato jo nustebusį ir klaidžiojantį žvilgsnį, perpranta, koks neryžtingas šis „ne", bemat nustelbiamas kosulio. Kadangi ji tyli, įsmeigusi į jį akis, jis priduria:

– Perskaičiau šį žodį Eskimo laiško prieraše, štai ir viskas.

Matilda jo nespiria.

Kiek laiko, atėjęs su savo kareiviais į tą apkasų kryžkelę, vadinamą Operos aikšte, išbuvo jis su kapitonu Favurjė blindaže, kur buvo telefonas?

Klausimas jį vėl nustebina, jis dvejoja. Paskui sako:

– Apie dešimt minučių. Kodėl klausiate?

Ar tada ir buvo padaryta nuteistųjų nuotrauka?

Jis išties mano, kad tai vienintelė akimirka, kai jo kareivis, pavarde Priusjenas, galėjo padaryti ją nemačiomis.

Kodėl jis persirašė laiškus?

Laiškus galėjo konfiskuoti cenzūra, arba jie galėjo nepasiekti adresato dėl kitų priežasčių. Jis manė, karui pasibaigus, pasitikrinti, ar jie buvo gauti.

Ar jis susitiko tik su Matilda, ar dar su kurio nors iš nuteistųjų artimaisiais?

Ne. Dėl žaizdų ir ligos neturėjo laiko. Į Kap Bretoną nuvažiavo, nes kelias netolimas. Be to, džiaugėsi, galėdamas vadelioti. Šiandien jis nebenori kurstyti negerų aistrų.

Ar jis buvo pakeltas į viršilas, kaip jo vadas leido jam suprasti?

Jis nenoromis atsako galvos linktelėjimu, nukreipdamas drėgnas akis į šalį. Matilda nenorėtų, kad jis vėl imtų verkšlenti. Ji valandėlę tyli.

Jis pats grįžta prie to klausimo. Sako, kad baigė karą vyresniojo viršilos laipsniu. Paryžiuje, gulėdamas ligoninėje, buvo apdovanotas karo kryžiumi. Iš jo bespalvių akių nurieda dvi ašaros. Jis nusišluosto jas pirštais, beveik kaip vaikas. Sušnabžda: „Man tai, tikrai sakau, didelis dalykas“. Jis žvelgia į Matildą vėl pro ašaras, neįstengdamas jų sulaikyti, jo pravira burna tirta. Ji jaučia, kad jis tuoj tuoj kažką jai prisipažins, bet jis tik papurto galvą ir suveblena: „Negaliu“.

Vėliau, kai bent kiek susitvardo, atgauna balsą, sako Matildai – tegul jo neniekina, kad jis kai ką nutyli, pasilaiko sau. Kas jo lauktų, jeigu jis, vienišas, nusidėvėjęs, niekam nereikalingas, prarastų pensiją? Ir ką ji sužinojusi laimėtų? Su Maneku tai nesusiję.

– Laimėčiau laiko, – atsako Matilda.

Danielis Esperanza atsidūsta – miela mergyte, gražiuosius savo gyvenimo metus tu gali geriau susitvarkyti, ypač tokioj padėtyj, kokią tau lėmė likimas, užuot vaikiusi vėją laukuose. Ištekėti už sužadėtinio, žuvusio kare – kilnus noras, bet tegu ji užmiršta apmaudą. *Bingo Crépuscule* buvo apkasai tarp tūkstančio kitų apkasų, ir 1917 metų sausio 6-oji – diena tarp siaubingų tūkstančio penkių šimtų dienų, o Manekas – nelaimingasis tarp milijonų nelaimingų kareivių.

– Skirtumas tik toks, kad rytojaus dieną jis dar buvo gyvas, – sako Matilda tvirtesniu balsu, kad padarytų jam įspūdį, o gal to-

dėl, kad ją ima pyktis, – ir kad jis buvo gyvas prieš tuos štai apkasus, ir kad aš turiu surasti ne milijonus kareivių, bet vieną, kuris galėtų man pasakyti, kas jį ištiko!

Jie nutyla. Ji vėl suvokia, kad palatoje tiksi laikrodis. Atsirėmęs į pagalves, Esperanza liūdnai rausiasi atmintyje. Ji privažiuoja vežimėliu prie lovos, paliečia jo seną pilką ranką, gulinčią ant antklodės, sako meiliai šypsodamasi:

– Aš dar jus aplankysiu.

Matilda dažnai apžiūrinėja savo pačios šypseną veidrodyje. Nutaiso ją malonią, piktą, kandžią, perkreipusi akis, paiką, šelmišką, pavergiančią, susižavėjusią. Tik laimingos nemoka. Na gal ir moka, bet ne visai gerai. Kaip mokykloje – negali visko gerai mokėti.

Ir Matilda išvažiuoja ilgu baltu koridoriumi. Silvenas, stumdamas ją, sako:

– Nesijaudink, Mati, nesijaudink. Kol tu kalbėjai su savo ponu, aš perskaičiau laikraštyje, kad po Triumfo arka su savo biplanu praskrido lakūnas. Ir žinai kodėl? Jis užsigavo, kad Pergalės parade nedalyvavo lėktuvai. Tai matai.

Vertimas: Matilda tuščiai gadina sau kraują. Užtenka tik pažiūrėti į žmones ir suprasti, kad katės, šunys ir net Žirnelis turi daugiau smegenų ir širdies.

Imdamas ją ant rankų, kad pasodintų į automobilį, Silvenas sako:

– Tu suvoki? Užsigavo! Su biplanu! Po skliautais, po kuriais tas, kuris praeina pėsčiomis, jau gali susigauti pleuritą!

Matilda juokiasi. Mąsto, kad tai tiesa: jeigu ji turėtų Milė ar Van Gogo talentą ar dešimties kitų, kuriems toli iki jų, jai teliktų pasirinkti modeliu vyresnįjį viršilą, prisisegusį karo kryžių, apgaubtą saulės spindulių dulkių, prasiskverbiančių tarp pušų, ar ligoninės palatoje rausvais ir ispaniškuoju gripu sergančio veido spalvos tapetais, kad nutapytų viename paveiksle visą pasaulio tuštybę.

Šį vakarą ji nekenčia Esperanzos.

Gražios praeities dienos

1919 metų spalis.

Terezei Genjar, žmonai to, kurį vadino Si Su, trisdešimt vieneri metai, ji liekno stoto, šviesiaplaukė lenkė vylingomis mėlynomis akimis. Dabar ji laiko skalbyklą Kašane, prie Paryžiaus. Jos įmonėlė mažoje aikštelėje, po kurią vėjas sūkuriais nešioja sausus platanų lapus.

Ji žino, kad jos vyras persišovė kairę ranką ir turėjo stoti prieš karo teismą. Pasakė jai vienas jo apkasų draugas, aplankęs Terezę po paliaubų. Ji nepanoro daugiau sužinoti. Oficialiame pranešime, kurį gavo 1917 metų balandį, buvo parašyta: „Žuvo nuo priešo rankos." Ji gauna pensiją, augina dvi mergytes, siuva joms suknelės ir riša į plaukus kaspinus iš tos pačios medžiagos, tarsi jos būtų dvynės. Prieš keletą mėnesių susipažino su kitu vyru, kuris nori ją vesti. Jis geras vaikams.

Ji atsidūsta:

– Gyvenime nepasirinksi. Si Su turėjo auksinę širdį. Esu tikra, kad jis man pritartų!

Ji toliau lygina baltinius.

Pasakoja apie Si Su. Jis buvo sužeistas, kai kavalerija 1908 m. liepą Dravejyje puolė smėlio karjerų streikininkus ir paguldė tiek žmonių. Jis nekentė Klemanso* kaip maro. Toli gražu nesidžiaugtų, o ne, kad šiandien šitą darbininkų žudiką vadina Tėtušiu Pergale.

* Clemenceau, Georges (1841–1929) – prancūzų politikas, pramintas Tigru, užsitraukęs socialistų nemalonę dėl angliakasių maišto malšinimo. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui – Prancūzijos ministras pirmininkas.

Bet nereikėtų manyti, kad Si Su galvoje buvo tik profsąjungos. Šokius Marnos pakrantėje ir dviratį jis mėgo tiek pat, kiek C. G. T.* 1911 metų Tur de Frans lenktynėse, tą baisų liepos mėnesį, karščiausią, koks kada nors buvo, jis lydėjo dviratininką Garigu kaip mechanikas. Tą vakarą, kai Garigu laimėjo, Terezė parsivežė mirtinai nusigėrusį Si Su karučiu nuo Orleano vartų į Banjė, kur jie gyveno. Ji laukėsi savo pirmos dukrelės, buvo tada šeštame mėnesyje. Rytojaus dieną jis taip gėdijosi, jog nedrįso į ją pažiūrėti, ir nenorėjo, kad ji į jį žiūrėtų, praleido didesnę dienos dalį su rankšluosčiu ant veido, kaip viduramžių atgailautojas.

Girtą ji matė jį tik tą vieną kartą. Jis negėrė, nebent stiklinę vyno prie stalo, ir tai dėl to, kad ji per pirmuosius jų pasimatymus buvo jam pasakiusi, ką sakydavo jos senelė, kilusi iš Vokliūzo: „Po sriubos vyno stiklinė – plonesnė gydytojo piniginė." Jis ne iš tų, kuris būtų švaistęs algą kortomis ar vynui kavinėje. Kiti, erzindami vadindavo jį „prie nago", bet savi ne. Kai jis parnešdavo Terezei savo savaitės atlygį šiek tiek apkarpytą, galėdavai neabejoti, kad padėjo kuriam nors draugui. Tikroji jo pramoga buvo Žiemos velodromas**, kur pažinojo visus dviratininkus. Įeidavo dovanai, grįždavo blizgančiomis akimis, su galva, išsipūtusia nuo reginių. Terezė sako:

– Jei būtume turėję sūnų, jis būtų norėjęs padaryti jį dviratininku čempionu.

Kai Silvenas, atlydėjęs ją į Paryžių, ateina jos pasiimti, abi mergytės jau grįžusios iš mokyklos. Aštuonmetė Ženevjeva moka lyginti nosines su mažu lygintuvėliu, nenusidegindama pirštų. Ji atrodo rimta ir susikaupusi, matyt, didžiuojasi prieš Matildą, jog padeda motinai. Šešiametė Sofi parsinešė iš lauko platano lapų ir skabo juos, iki lieka nuogas stambas. Padovanoja vieną savo kūrinį Matildai.

Tėvo automobilyje, dideliame raudonai juodame pežo, kurį vairuoja Donė statybos firmos vairuotojas, – jis naujai priimtas, ir ji jo nepažįsta, – Matilda sėdi su Silvenu ant užpakalinės sėdynės.

* C. G. T. – prancūzų profsąjunga (komunistinės krypties).

** Velodromas – specialiai įrengta dviratininkų varžybų vieta.

Tarp nykščio ir rodomojo piršto laiko nuskabytą lapo stiebelį. Svarsto, ar galėtų, turėdama du vaikus nuo Maneko, jį užmiršti. Nežino. Sako pati sau, kad ne, bet taip pat, kad Terezė Genjar neturi tėvo, kuris uždirbdavo daug pinigų jau prieš karą, o dabar sugriautuose miestuose uždirba dar daugiau.

Jie įvažiuoja į Paryžių. Sutemo. Monparnase lyja. Pro lango stiklą Matilda mato, kaip lekia pro šalį blykčiojančios miglotos šviesos.

Ji galvoja: „Vargšelis vargšelis Si Su. Aš taip pat, kaip sakė vienas kapitonas tam, kurį tu vadinai Esperansa*, būčiau norėjusi pažinti tave kitu laiku ir kitoje vietoje. Žinau, tu taip ilgai purtytum tą „esperansą“, kol jis išspjautų tiesą visų žmonių akivaizdoje“.

Matilda parašė To Žmogėno žmonai į Dordonę. Laiškas grįžo, dar jai neišvažiavus iš Kap Bretono: „Šiuo adresu negyvena.“ Matilda, gimusi sausį, matyt, paveldėjo – tegu aiškinasi astrologai – Jaučio atkaklumą ir Vėžio užsispyrimą. Ji parašė to kaimelio, Kabinjako, merui. Atsakė jai klebonas.

1919 m. rugsėjo 25

Brangioji dukrele,

Kabinjako meras, ponas Ogiustas Buliu, mirė šiais metais. Tas, kuris jį pavaduoja, Alberas Diuko, įsikūrė čia po karo, jis atbuvo jį medicinos tarnyboje. Nors priklauso prie radikalų partijos, man jis puoselėja draugiškiausius jausmus. Tai protingas nepasiturintis gydytojas, iš vargšų jis nieko neima, o tarp mano parapijiečių jų apstu. Labai jį gerbiu. Jis perdavė man jūsų laišką, nes pats nei Benedikto, nei Marietės Notredamų nepažinojo. Aš juos tuokiau 1912 metų vasarą, Marietę pažinau dar mažą, o Benediktą, nelankiusį katekizmo pamokų, mokydavau šlovinti Jėzų ir Mariją kiekvieną kartą, kai sučiupdavau laukuose einantį paskui arklą. Juodu abu yra prieglaudos augintiniai. Benediktą rado už kelių kilometrų nuo Kabinjako, ant laiptų koplyčios, vadinamos Notr

* *Espérance* – viltis.

Dam dė Vertiu. Iš čia jo pavardė. Tai buvo liepos 11-ąją, per Šventąjį Benediktą. Iš čia jo vardas. Rado jį klebonas, toks kaip aš, atnešė ant rankų iki vienuolių vizitiečių, o šios nebenorėjo jo atiduoti. Teko kviestis raituosius žandarus. Jei vieną dieną atvažiuosite pas mus, seni žmonės papasakos jums šitą istoriją su visomis smulkmenomis.

Šią vasarą aikštėje, prieš mano bažnyčią, buvo pastatytas laikinas paminklas žuvusiesiems. Benedikto Notredamo pavardė ten įrašyta tarp šešiolikos Kabinjako sūnų, padėjusių galvas už tėvynę. 1914 metais čia buvo mažiau negu trisdešimt mobilizacijai tinkamų vyrų. Tai rodo, kaip skaudžiai mes nukentėjome nuo karo.

Iš jūsų laiško ponui merui, dukrele, pajutau pernelyg daug įpykio, pernelyg daug apmaudo. Niekas nežino, kaip žuvo Benediktas Notredamas, bet visi čia įsitikinę, kad kautynių būta žiaurių: jis buvo toks aukštas, toks stiprus, jog reikėjo visų pragaro jėgų, kad jį palaužtų. Arba tokia buvo Dievo valia, tada aš nieko nesakau.

Marietė gavo baisiąją žinią sausio 17 dieną. Ji tučtuojau pasimatė su Montinjako notaru, išstatė ūkį pardavimui, nes jai vienai buvo per sunku jį išlaikyti. Pardavė net baldus. Išvažiavo su savo mažuoju Batistenu ant rankų tėtušio Trijė vežimu. Vežėsi su savim du lagaminus ir maišų. Aš pasakiau: „Ką darai? Kas tavęs laukia?“ Įsikibau į arklį. Ji atsakė: „Nesirūpinkite manimi, kunige klebone. Man lieka mano mažylis. Turiu draugų netoli Paryžiaus. Rasiu darbo“. Nenorėjau paleisti vadelių, tėvas Trijė suriko: „Pasitrauk, klebone! Arba pamatysi, perliesiu tave botagu!“ Šitas senas nagas, netekęs kare dviejų sūnų ir žento, užgaulioja žmones, kurie iš jo grįžo sveiki, ir keikia Dievą. Būtent jis ir nusipirko Notredamų ūkį. Nors garsėjo šykštumu, tačiau notaras tvirtino, kad Marietei gerai sumokėjo, tikriausiai kad nelaimę, pats ją išgyvenęs, gerbė labiau negu pinigus. Taigi ir tamsiausioje sieloje visados esti dangaus lopinėlis, ir, man rodos, brangioji dukrele, Viešpats panoro skirti dieną ir paženklinti ją savo antspaudu.

1917 metų balandį atėjo patvirtinimas, jog Benediktas žuvo. Išsiunčiau jį Marietės man duotu laikinu adresu – Gei Liusako gatvė, 14, Paryžius. Nuo to laiko daugiau niekas apie ją čia žinių negavo. Gal jūs ją surasite užklausdama to namo šeimininkus, bū-

čiau jums be galo dėkingas, jei man praneštumėte. Taip norėčiau žinoti, kas ištiko ją ir jos vaiką.

Jums atsidavęs Mūsų Viešpatyje
Anzelmas Bualru,
Kabinjako klebonas

Matilda taip pat parašė Kriminalisto draugužei, Tinai Lombardi. Patikėjo savo laišką kaip ir jis ponios Kontės, Aukų perėja, 5, Marselis, malonei. Ši dama jai ir atsako ant lapų, išplėštų iš sąsiuvinio, išrašytų violetiniu rašalu. Perrašiusi tai, kas parašyta kaip tariama, šiaip taip sudėliojusi skyrybos ženklus, kiekvieną žodį iššifravusi su didinamuoju stiklu, nuolat žvilgčiodama į italų kalbos žodyną, štai ką įstengė perskaityti Matilda.

1919 m. spalio 2, ketvirtadienis

Brangioji panele,

Nemačiau Valentinos Emilijos Marijos, mano mylimos krikštaduktės, nuo pereitų metų gruodžio 5 dienos, ketvirtadienio, po pietų, kai ji aplankė mane paskutinį kartą, kaip lankydavo prieš karą, su lauktuvėmis: chrizantemų vazonu mano mirusių tėvo, sesers ir vyro kapui, pomidorais, saldžiaisiais pipirais ir pyragu su kremu, taip pat 50 frankų – juos paliko cukrinėje, nieko man nesakydama, kad neįžeistų mano drovumo.

Pasirodė man kaip visada, – nei patenkinta, nei nepatenkinta – ir sveika. Vilkėjo mėlyna su baltais žirneliais suknele, labai gražia, bet tokia trumpa, kad švytravo jos blauzdos, jūs suprantate, ką turiu galvoje. Pasakė, kad tokia mada, bet aš neabejoju, kad jūs tokios suknelės nedėvite, esate, aišku, padori ir mokyta, gal tik tam, kad persirengtumėte Užgavėnėms gatvės mergina, bet aš tuo netikiu. Parodžiau jūsų laišką savo kaimynei, poniai Šolai, taip pat poniai Izolai, – ji su vyru yra baro „Cezaris“ Lubono gatvėje savininkai, – protingai ir labai gerbiamai moteriai, tikrai sakau, ir jos abidvi man pasakė: „Matyt, šita panelė yra labai padorios šeimos“ ir kad aš turiu jums už Valentiną atsakyti, nes nežinau, kur ji nei dabar, nei jau keletas mėnesių. Štai aš ir rašau.

Ypač prašau, brangioji panele, nerausti dėl manęs už mano rašybą, nelankiau mokyklos, nes buvau neturtinga, ir atvykau čia, į Marselį, su savo tėvu našliu ir seseria Cecilija Roza 1882 metų sausį, kai man buvo 14 metų, iš Italijos, o mano vargšė sesuo mirė 84-aisiais, o vargšas tėvas 89-aisiais, jis buvo mūrininkas ir visų labai gerbiamas, ir aš turėjau be pertrūkio dirbti. Ištekėjau už Paolo Kontės 1900 metais, kovo 3 dieną, šeštadienį, kai man buvo 32, o jam 53, ir jis taip pat dirbo be pertrūkio dvidešimt metų Aleso anglių kasyklose. Mirė nuo bronchų 1904 metų vasario 10 dieną, trečiadienį, antrą valandą ryto, taigi mes neišbuvome vedę net pilnų ketverių metų, tai žiauru, tikrai sakau jums, nes jis buvo šaunus žmogus, atvykęs iš Kazertės, kur aš pati esu gimusi, kaip ir mano sesuo Cecilija Roza, mes neturėjome džiaugsmo susilaukti bent vieno vaiko, taip, tai žiauru. Paskui sušlubavo mano širdis, ir štai dabar aš, – 51 metų, dar net ne 52, – esu sena moteris, beveik negalinti išeiti iš namų, uždūstu vien tik nusigaudama nuo lovos iki viryklės, įsivaizduojate, koks mano gyvenimas. Laimei, turiu geras kaimynes, ponią Šolą ir ponią Izolą, išlaiko mane merija, ačiū poniai Izolai, kuri ėmėsi reikalingų žygių, man nieko netrūksta. Todėl nemanykite, kad noriu jums skųstis, vargše panele, praradusi savo mylimą sužadėtinį kare, – ir reiškiu jums nuoširdžią užuojautą, kartu su ponia Šola ir ponia Izola.

Visada mylėjau Valentiną Emiliją Mariją nuo pat jos gimimo, 1891 metų balandžio 2 dienos. Jos motina mirė ją gimdydama, o aš jau neturėjau nei tėvo, nei sesers ir dar nebuvau ištekėjusi. Tikrai geriau papasakočiau šiuos dalykus, jei nereikėtų rašyti, bet įsivaizduokite, su kokiu malonumu, kai man buvo dvidešimt treji metai, aš sūpavau ją savo rankose, ypač kad jos tėvas, Lorencas Lombardis, tiek ir težinojo, kad gerti ir vaidytis, nekenčiamas visų kaimynų. Ji dažnai atbėgdavo pas mane išsimiegoti, tad pagalvokite, kas čia stebėtina, kad nuėjo blogais keliais? Trylikos ar keturiolikos metų susipažino su tuo Angelu Basinjanu, kurio gyvenimas buvo ne ką geresnis už jos, meilė nusineša viską.

Rašau toliau šį laišką rytojaus dieną, spalio 3-iąją, nes vakar nebegalėjau, per daug smarkiai daužėsi širdis. Nenorėčiau, kad manytumėte, jog Valentina Emilija Marija, mano mylima krikštadukté,

yra bloga mergina. Priešingai, ji labai geros širdies, prieš karą nepraleisdavo nė vienos savaitės manęs neaplankiusi, ir visados su dovanomis, ir su 50 frankų ar net daugiau cukrinėje, kai nusigręždavau į ją nugara, kad neįžeistų mano drovumo. Bet jai nepasisekė – pasidavė to pakarailos neapoliečio valiai, nusekė paskui jį blogais keliais ir ėmė plačiai gyventi, kol jis, pražūtingo pykčio pagautas, susikivirčijo su kitu to kvartalo nedorėliu viename Aranko bare ir įsmeigė jam į petį peilį, – man širdis užvirė krauju, kai sužinojau.

Paskui ji kiekvieną šeštadienį lankė jį Sen Pjero kalėjime, ir jam nieko netrūko jos dėka, tikrai sakau, ne daugiau kaip paprastai, nes ji maitino jį nuo to laiko, kai jis sulaukė penkiolikos metų ir jau įsivaizdavo esąs princas. Ir dar paskui, 1916-aisiais, kai jie išsiuntė jį į karą, ji taip pat nusekė paskui jį per visus fronto barus, kur tik jis buvo, nes jie turėjo savo laiškuose slaptą kodą, kad ji visada žinotų, kur jį rasti, ar įsivaizduojate tokią meilę ir kuo ji pati galėjo virsti – kareivių mergše. Ji net man pasakojo, kad jis rado savo pulke mažiausiai penkiasdešimt mulkių, kuriems pardavė ją kaip karo krikštamotę, o kai jie išvykdavo atostogų, ji nugvelbdavo iš jų visus jų grašius. Jis versdavo ją dar bjauriau elgtis, vis dėl pinigų. Bet kam jam šiandien pinigai – jį greičiausiai kaip šunį nudėjo prancūzų kareivio ranka. Kokia gėda jo tėvui ir motinai, jeigu jie būtų gyvi, matyti šitą sumaitotą gyvenimą, bet, laimei, jie pažino jį tik kaip mažą žavingą berniuką. Mirė, kai jam buvo ketveri metukai, išaugino jį kažkokie piemontiečiai, vargo pelės, palikdavo jį gatvėje, o aš nesu pikta, tikrai sakau jums, kai žandarai atėję patvirtino, kad jis žuvo fronte, ir įteikė man pranešimą, apsiverkiau, bet pasakiau – pagaliau atsikratėme. Verkiau ne dėl jo, tikrai sakau. Tai buvo vargšas visų apleistas vaikas, bet mano krikšto dukteriai jis tapo piktąja dvasia.

Dabar pasakysiu tai, ko klausiate Tinos, kaip jūs ją vadinate, nes aš leidau sau atplėšti jūsų laišką, kaip darau visados, nes ji mane prašė atplėšti visus laiškus, kai nežinau, kur ji yra, jei kartais raštas būtų iš administracijos ar policijos, aš galėčiau jiems atsakyti. Pirmąją žinią, kad tas Angelas Basinjanas žuvo kare, sužinojau iš žandarų 1917 metų sausio 27-ąją, apie vienuoliktą ryto. Tuo tarpu sausio 16, antradienį, gavau paskutinį laišką, kurį An-

gelas iš Pragaro, kaip jis pats save vadino, paprašęs kitą, parašė Valentinai. Nustebau jį gavusi, nes nuo to laiko, kai jis išėjo iš kalėjimo, nesinaudojo manimi laiškams persiųsti, nustebino mane ir jo meilūs žodeliai, bet jis meluodavo kaip čigonas, ir aš maniau, kad tie meilūs žodeliai buvo tik tas slaptas kodas, sutartas su mano krikšto dukteria, apie kurį pasakojau.

Tuo metu turėjau Valentinos Emilijos Marijos pašto adresą: Z. A. 1828. 76. 50, nieko daugiau, nes ji bastėsi po kariuomenės zoną, bet adresas buvo mažiausiai penkių savaičių senumo, o ji niekad ilgai neužsibūdavo tame pačiame sektoriuje. Vis dėlto laišką išsiunčiau, ir ji gavo jį, paskui sakė man, štai kaip ji vėl surado savo piktosios dvasios pėdsakus ir sužinojo, kas jį ištiko.

Ji pasakė man, kad tai įvyko Somoje ir kad jį reikia laikyti mirusiu. Pasakė, kai sugrįžo į Marselį, virtuvėje 1917 metų kovo 13-ąją, antradienį. Buvo sulysusi ir išbalusi, ir pervargusi nuo visko. Pasakiau jai – verk, nagi verk, vargše mažyte, nuo to palengvės, bet ji atšovė, kad nenori verkti, nori ištaškyti smegenis visiems tiems, kurie nuskriaudė jos Nino, taip jinai jį vadino. Paskui kurį laiką jos nemačiau, bet ji atsiuntė man atviruką iš Tulono pranešdama, kad yra sveika ir gyva ir kad aš nesikrimsčiau. Pagaliau – oficialus pranešimas apie žūtį, jį atnešė žandarai, tai buvo balandžio 27-ąją, penktadienį, pavakare. Štai tada aš ir pasakiau – pagaliau atsikratėme. Pranešime buvo parašyta: „Žuvo nuo priešo rankos 1917 m. sausio 7 dieną“, bet nepasakyta, kur Angelas Basinjanas palaidotas. Jūs suprantate, kad paklausiau žandarus. Jie nežinojo. Tikriausiai su daugeliu kitų.

Parašiau į Tuloną, ir birželio mėnesį mano krikštaduktė, kai tik galėjo, atvažiavo manęs aplankyti. Ji vėl įkūnėjo, atgavo spalvas, buvau patenkinta, ypač kad ji nebenori kalbėti apie Nino. Dar vėliau ir beveik kas mėnesį iki ketvirtadienio, 1918 metų gruodžio 5 dienos, ji čia lankydavosi su dovanomis ir gardumynais, pietaudavome kartu virtuvėje, ir vieną dieną išėjau su ja į gatvę, įsikibusi jai į ranką, mudvi ėjome valgyti į barą „Cezaris“, nes ponia Izola paruošė mums *pieds-paquets**, nors pirštus laižyk, vi-

* Specialus marseliečių avienos patiekalas.

same Bel de Mė, Sen Morono kvartale, net iki Nacionalinio bulvaro nėra geresnės virėjos.

Šiandien nežinau, kas nutiko mano krikštaduktei. Gavau savo vardinėms šių metų vasario mėnesį atviruką iš La Siota. Paskui man sakė, kad kažkas ją matė Marselyje su merginomis juodojoje varnoje*, paskui – kad ji yra viešnamyje kelyje į Gardaną, bet kol nepasakė man pati, niekuo netikiu, liežuviais velėti nesunku.

Vėl rašau toliau šį laišką spalio 4, vakar vakare turėjau pertraukti dėl tos pačios priežasties – nuovargio. Akys neleidžia man jo perskaityti, bet tikiuosi, kad suprasite mano kratinį. Man neramu, kad paštas nesulaikytų tokio storo laiško, ilgiausio, kokį savo gyvenime esu parašiusi. Tam tikru požiūriu man lengviau ant širdies, nežinau, kaip jums pasakyti, o kai pamatysiu savo krikštaduktę, nes pamatysiu ją, leisiu sau parašyti jums jos adresą. Siunčiu jums gražiausius linkėjimus, dar kartą reikšdama užuojautą, prie manęs taip pat prisideda ponia Šola ir ponia Izola.

Iki pasimatymo ir su pagarba
Našlė Paolo Kontė, iš namų Di Boka

Mažojo Luji baras Amlo gatvėje – ištįsusi į ilgį salė, apmušta tamsių lentų apvadu. Jis atsiduoda anyžiumi ir pjuvenomis. Lubas ir sienas, kurios seniai neperdažytos, apšviečia dvi lempos. Už cinku dengto bufeto, virš butelių eilės, pakabintos fotografijos, vaizduojančios prieškario boksininkus kovos poza, labiau objektyvo užburtais negu piktais žvilgsniais. Visos įrėmintos į lakuoto medžio rėmelius. Mažasis Luji sako: „Rėmelius man padarė Eskimas. Taip pat ir burlaivio maketą salės gilumoje. Jis kiek nušiuręs, bet jei būtumėte jį mačiusi, kai jis man jį padovanojo 1911 metais – tikra puošmena, tiksli burlaivio „Samara“ kopija, jis ir jo brolis Šarlis plaukė juo jaunystės laikais iš San Francisko į Vankuverį. Taip, iš tiesų, Eskimas turėjo auksines rankas“.

Mažasis Luji nuleido geležinę uždangą į gatvę. Pusė dešimtos vakaro, valanda, kai baras paprastai uždaromas. Kalbėdamas telefonu

* Policijos furgonas.

su Matilda, jis pasakė: „Mums tada niekas netrukdys". Kai ji atvyko, stumiama Silveno, prie bufeto tebebuvo du klientai, Mažasis Luji paragino juos baigti tuštinti savo stiklines. Dabar jis stato ant stalo, tiesiai ant marmuro, puodą su atšildytu vakaro valgiu, pradėtą vyno butelį, lėkštę. Tiesa, jis pasiūlė Matildai kartu su juo valgyti avienos ragu, bet ji net iš mandagumo negalėtų nieko praryti. Silvenas išėjo pietauti į alinę, tebešviečiančią Bastilijos aikštėje.

Mažasis Luji nusipelnęs savo pravardės, bet užsiaugino pilvuką. Jis sako:

– Jei šią valandą dar būčiau ringe, turėčiau kautis vidutiniame svoryje. Mane pritvatytų paskutinis liurbis. Iš tiesų, būti bistro savininku – niekam į gera neišeina.

Tačiau jo eisena, kai jis švytruoja nuo bufeto iki stalo, nešdamas dvi stiklines, pusę kepalėlio duonos, kamamberą dėžutėje, stebina lankstumu. Regis, užtaisytas ant spyruoklių. Bet sumeti, kad net liekną jį, matyt, ne sykį „tvatino". Nosis jo suplota, ausys ir lūpos taip pat nukentėjusios, o šypsena – grimasa, nusėta geltonu auksu.

Kai atsisėda, kampą languotos servetėlės įsikišęs į marškinius, pirmiausia pripila stiklinę vyno ir pasiūlo Matildai. Ji nenori gaišinti laiko mandagybėms ir priima ją. Jis prisipila kitą stiklinę, nugeria gurkšnį, prasiplauna burną ir pliaukšteli liežuviu. Sako:

– Matysit, vynas geras. Parsisiųsdinu jį iš savo krašto – Anžu. Grįšiu ten, kai tik prisikimšiu pilną kapšelį, kad galėčiau leisti dieneles kaip Dievo ausyje. Parduosiu šitą bjaurią landynę ir gyvensiu vyno rūsyje su vienu ar dviem kūmais, jie palaikys man draugę. Iš tiesų, daug savo gyvenime mačiau, bet galiu jus užtikrinti – nieko nėra svarbiau už vyną ir draugystę.

Jis nutaiso dirbtinai liūdną grimasą ir priduria:

– Atleiskite, kalbu kvailystes. Jūs mane trikdote.

Paskui prisideda į lėkštę avienos, valgo savo ragu, plėšydamas duoną skuteliais, mirko juos į padažą, kramsnodamas pasakoja tai, ką Matilda nori žinoti. Ji privažiavo su savo ratukais arčiau stalo. Lauke negirdėti nė garso, net pralekiančio automobilio, net tų triukšmadarių, pernelyg didelių vyno ir draugystės mėgėjų.

1917 metų sausio pradžioje į kavinę įėjo našlė iš „Commission du Devoir", „juodai apsirengusi dama" ir pranešė Mažajam Luji,

kad jo draugas žuvo. Ji grįžo iš pastato Davalio gatvėje, už poros žingsnių, kur Eskimas prieš karą turėjo staliaus dirbtuvėlę kieme ir kambarį palėpėje.

Mažasis Luji sudribo priblokštas ant kėdės akivaizdoje klientų, kuriems kaip tik pasakojo apie vieną iš šlovingiausių savo rungtynių. Vakare, likęs vienas, pasigėrė, verkė skaitydamas paskutinį Eskimo laišką, gautą prieš savaitę, sulaužė, vis vienas, vieną savo baro stalelį ir prakeikė likimą.

Balandį oficialų dokumentą: „Žuvo nuo priešo rankos 1917 metų sausio 7 dieną“ įteikė jam vyras iš merijos. Vyras norėjo žinoti, ar Eskimas turi kokį giminaitį, kad ir tolimą, kuriam reikėtų pranešti. Mažasis Luji atsakė, jog jis tokio nepažįsta. Eskimas paliko savo vyresnį brolį Šarlį Amerikoje, bet seniai nebeturėjo apie jį žinių.

Tą vakarą, kad išsiblaškytų, Mažasis Luji išėjo į miestą su viena iš savo meilužių. Jie pavakarieniavo viename restorane, Kliši, po vakaro, praleisto kine, iš kurio išėjo prieš pabaigą, nes jam ne tas buvo galvoje. Nebuvo jam ir kitkas galvoje, jis palydėjo savo damą iki jos durų, bet neužėjo. Grįžo pėsčiomis, nuo ašarų ir lietaus sušlapusiais skruostais, užsidarė savo kavinėje, kad prisigertų pats vienas, kad prisimintų pats vienas. Jis šįsyk nesulaužė stalelio tik dėl to, kad staleliai brangūs ir kad tai, šiaip ar taip, nieko nepadės.

Ne, vėliau nei apie Klėberio Bukė mirties aplinkybes, nei kur jis palaidotas – nieko tikslesnio nesužinojo. Jo neaplankė joks apkasų draugas. Kai karas prasidėjo, čia užklysdavo vienas kitas atostogininkas, atveždavo žinių, laišką, nuotrauką, bet apsilankymai vis retėjo, pulkus vis pertvarkant, gal jie visi žuvo, gal pateko į nelaisvę, gal jiems įkarto nuolat apie savo vargus pasakoti.

Veroniką Pasavan – tą Vero, kurią mini paskutiniame savo laiške Eskimas – Mažasis Luji matydavo dažnai, mato kartais ir dabar. Ji ateina, kai jis uždaro kavinę, išgerti kavos puodelio prie krosnies, pakalbėti apie gražias praeities dienas, truputį paverkti. Ji jau gyveno susidėjusi su Klėberiu 1911 metais, tais metais, kai Mažasis Luji, sulaukęs trisdešimt devynerių ir gavęs į kailį nuo Luji Pontjė, pakabino savo pirštines ant vinies ir nusipirko barą.

Kaip gyvas nebuvo suklupęs net prieš blogiausius mušeikas, bet tą sykį nudilino kelnes ant kilimo. Paskui trejus metus buvo tai, ką jis ir Vero vadina gražiomis praeities dienomis. Kiekvieną savaitę, keletą kartų per dieną, Klėberis ateidavo prasiplauti gerklės vėsiu baltu vyneliu, jo veidas ir marškiniai be apykaklės būdavo aplipę pjuvenomis. Vakarais labai dažnai jis vesdavosi Vero, išsipuošusią kaip markizė, į miuzikholus. Jis labai didžiuodavosi savo meilute, kitų akivaizdoje vadindavo ją žmona. Po teisybei, net be antspauduoto popieriaus jie susidėjo, kad mylėtų ir dievintų vienas kitą visą gyvenimą, kol juos atskyrė karas.

Ir dar 1916 metais Klėberis tebemokėjo už dirbtuvę ir kambarį, kad per atostogas rastų savo gyvenimą niekieno nepaliestą. Jis parvažiuodavo atostogų dažniau negu kiti, galbūt kad gebėdavo viską išgauti simpatija, kurią įkvėpdavo žmonėms, galbūt dėl apdovanojimo, kurį gavo pulko įsakymu, kai paėmė belaisvių. Gerą pusę tų dienų, vadinamų atvangos dienomis, praleisdavo lovoje su Vero, kitą pusę – visose įstaigose, kuriose linksminamasi, įskaitant ir tas, į kurias niekada nebūtų drįsęs kelti kojos prieš karą. Parvažiavęs į Paryžių nusimesdavo savo kareivišką apdarą turbūt jau ant laiptų ir apsivilkdavo jį tik išvažiuodamas. Reikėjo matyti jį puikaujantis su savo nenaudėle po ranka – Londono tvido švarkas, ant pakaušio atsmaukta šiaudinė skrybėlė, kad vėjavaikiškiau atrodytų, ilgas baltas šalikas aplink kaklą: žmonės laikė jį vienu tų aviacijos asų.

Reikia taip pat pripažinti, kad Veronika Pasavan yra, kaip sakoma, merga it iš pieno plaukusi. Aukšta, dosniai iš visų pusių apdovanota, juodais plaukais, siekiančiais strėnas, katės akimis, dydžio sulig biliardo kamuoliais, veido spalva, siutinančia damas. Iš tiesų, it iš pieno plaukusi. Jai dvidešimt septyneri. Kai paskutinį kartą atėjo paplepėti su Mažuoju Luji šių metų liepą, dirbo pardavėja Menilmontane, moterų reikmenų krautuvėlėje, jis tiksliai nežino, nei kokioje gatvėje, nei kur gyvena. Bet yra įsitikinęs, kad ji netrukus vėl pas jį apsilankys, tada jis suves ją su Matilda.

Meilužių pyktis ir išsiskyrimas 1916 metais, per vienas Klėberio atostogas, liko Mažajam Luji paslaptimi, nei vienas, nei kitas jam

apie tai nepasakojo. Jis nusprendė, kad tai įsimylėjėlių vaidas, tiesa, apgailėtinas, bet trumpalaikis. Kai Vero atbėgo pas jį tą bjaurų 1917 metų sausio rytą, iš kažkurio kvartalo gyventojo sužinojusi, kad jos meilužis žuvo, Mažasis Luji davė jai paskaityti paskutinį Eskimo laišką ir paprašė pasiaiškinti. Ji raudojo suklupusi ant žemės, palūžusi. Pakėlė į jį veidą, iš kurio jau nenusakysi amžiaus, ir sušuko: „Kas iš to dabar? Nori, kad užspringčiau sąžinės priekaištais? Manai, nedaviau sau žodžio per artimiausias atostogas pulti jam ant kaklo? Viskas baigta, taip, viskas baigta!“ Ir visa tai penkių ar šešių klientų akyse, o jie net nesusiprato pasišalinti, smalsiai domėdamiesi kitų nelaime, Mažasis Luji išmetė juos už durų.

Gerokai vėliau, nurimusi, nusišluosčiusi ašaras, sėdėdama prie stalo šalia krosnies, Vero pareiškė: „Šiaip ar taip, Klėberis prisaikdino mane, kad niekam nieko nepasakočiau“. Mažasis Luji nebesispyrė. Jei Matilda nori žinoti jo nuomonę, Klėberis – kaip daugelis – gražioms moterims neįstengdavo atsispirti ir buvo per daug nuoširdus, kad būtų atsargus. Per savo atostogas 1916 metų vasarą jis, matyt, nusižengė ir prisipažino Veronikai, o ji jam už šį prasižengimą neatleido. Susirinko savo mantą ir išėjo. Taip reikalas atrodo jam, Mažajam Luji, bent jau tada, kai jis vengia laužyti galvą dėl smulkmenų. O ramybės jam neduoda ypač dvi. Pirma, Vero per daug mylėjo Klėberį, kad galėtų giežti apmaudą taip ilgai, jei prasižengimas būtų buvęs nevertas dėmesio. Antra, jei Klėberis neišsipasakojo jam, Mažajam Luji, kuriam viską patikėdavo, net santaupas, tai arba jis gėdijosi, arba – ir greičiau – norėjo kažką apsaugoti. Bet – teatleidžia Matilda jam šiuos žodžius – pabandyk ką nors perprasti tose antro galo istorijose.

Mažajam Luji baigiant valgyti, Matildai pasidarė šalta, ji pavažiavo krosnies link. Jis kažką pasakė, – ji nebežino tiksliai ką, – ir ją perbėgo šaltis. Gal ją pervėrė kažkoks vaizdinys, kai jis pakilo atidaryti stalčiaus ir atnešė jai Eskimo suvenyrų, kuriuos buvo jai parinkęs: nuotraukų iš Amerikos ir iš gražių praeities dienų, nuotraukų iš karo, paskutinį laišką. Matilda dar neapsisprendė, ar pasakyti Mažajam Luji, kad turi šito laiško nuorašą ir kokį baisų

vakarą jis buvo parašytas, bet apsimetinėti neteko – jai dingojosi, kad skaito jį pirmą kartą.

Pro šitą negrabią rašyseną, pakrypusią į kairę, pro visas tas gatvės berniūkščio rašybos klaidas jai staiga pasivaideno kareivis surištomis rankomis, sužvarbęs, nelaimingas, štai jis atsigręžia, užlipęs ant apkasų kopėčių viršaus, ir prašo leisti jam pagloboti dar nelaimingesnį už save.

Dabar Mažasis Luji padėjo savo ir Matildos stiklinę ant staliuko, stovinčio arčiausiai jos, jis rūko cigaretę, sėdi, žvilgsnį po antakių lankais, išbrinkusiais nuo smūgių, įsmeigęs toli į praeitį. Matilda klausia jį, kas buvo tas Gyslius, kuris minimas laiško prieraše. Mažasis Luji, kreivai šypsodamasis, sako:

– Iš tiesų jūs turbūt skaitote mano mintis, aš kaip tik apie jį galvoju!

Gyslius – vėl ištisa istorija.

Tai buvo, – nes vargšelis taip pat negrįžo iš karo, – maloniausias pasaulyje žmogus, aukštas, labai liesas dilba, mėlynomis romiomis akimis, kaštoniniais plaukais, kurie pamažu retėjo, jį draugai praminė Gysliumi dėl jo dilbio raumenų, jis, Mažasis Luji, – o jis vis dėlto ne koks gorila, – būtų galėjęs viena plaštaka juos apkabinti.

Gyslius draugavo su Klėberiu nuo 1910 metų potvynio, kai jie abu išgelbėjo skęstančią senutę. Jie kartu vertėsi gatvės prekyba, tai yra susitikdavo kiekvieną šeštadienį Fobur Sent Antuano ir Ledriu Roleno gatvių sankryžoje, kur pardavinėdavo komodas, konsoles, smulkius savo pačių padarytus baldus. Eskimas – medis jo nesibaidė, užtenka tik pamatyti „Samaros" maketą salės gilumoje, bet Gyslius – Matildai net sunku įsivaizduoti: tokių rankų nebepamatysi, tai juvelyro, drožiančio raudonmedį, dorojančio laukinės vyšnios medį, rankos, rankos pianisto, suvedžiotojo, kuriam nevaliojo atsispirti šiltųjų kraštų medžių rūšys, tai burtininko rankos. Kiti baldininkai jau net nematė reikalo jam pavydėti.

Šeštadienį vakare – ne kiekvieną savaitę, nes turint žmoną ir penkis vaikus nesyk tekdavo išklausyti pamokslų, kai grįždavo sriubai atšalus – Gyslius ateidavo su Klėberiu prie bufeto ir statydavo vienas kitam po taurelę, pakvailiodavo ir pasidalydavo pinigus už parduotus baldus. Mažasis Luji tokiomis valandėlėmis, – jis mielai prisipa-

žįsta, – pavydėdavo Gysliui. Žinoma, nepiktai, nes Gyslius buvo geras vaikinas, niekad nieko nedarydavo iš pasalų, niekad neištardavo nė vieno žodžio garsiau už kitą, o gal kad darydavo gerą įtaką Klėberiui. Taip, gerą įtaką. Klėberis, Gysliaus įkalbėtas, ėmė taupyti – šimtas frankų čia, du šimtai ten – ir patikėti juos Mažajam Luji, kad paikai neišššvaistytų. Mažasis Luji pamažėle kišo juos į geležinę sausainių dėžutę, išpaišytą laukų gėlėmis, kurią laikė savo seife, banke. Kai jis įteikė pinigus Veronikai Pasavan, kaip savo laiške prašė Eskimas, ji nenorėjo imti, verkė, sakė, kad nenusipelnė jų. Šitame bare, kur dabar yra Matilda, Mažasis Luji, semdamasis tvirtybės iš duoto žodžio, išsitiesė visu savo šimto šešiasdešimt aštuonių centimetrų ūgiu su žiebtuvėliu saujoje ir prisiekė, kad jeigu ji čia pat nesusidės banknotų į savo rankinuką, jis visus juos sudegins ir net praris pelenus, kad nieko iš jų neliktų. Ji galiausiai pinigus paėmė. Iš viso apie aštuonis tūkstančius frankų – ne tiek, kiek užtektų sielvartui apmaldyti, bet tiek, kiek ganėtų kurį laiką gražiai pagyventi.

Paskui, žiūrėk, gerasis Dievulis viską sutvarko: kare Klėberis ir Gyslius, abu gimę čia, šitame kvartale, atsidūrė tame pačiame pulke, netrukus toje pačioje kuopoje. Marną Vuavrą, Somą, Verdeną – jie viską iškentėjo kartu. Kai vienas jų parvažiuodavo atostogų, perduodavo žinias apie kitą, bandydavo pasakoti klientams apie apkasus, bet gerdamas vyną žiūrėdavo į Mažąjį Luji liūdnomis akimis, aiškiai maldaudamas, kad kalbą pakreiptų kitur, nes apkasų, matote, neįmanoma apsakyti: ten neramu, dvokia, bet vis dėlto gyvenimas eina, ir intensyviau negu bet kurioje kitoje prakeiktoje vietoje, ir kas nebuvo ten su draugais, nemaknojo per purvą, negali to suprasti.

Ištaręs šiuos karčius žodžius, Mažasis Luji tyli gerą minutę. O paskui štai: gerasis Dievulis ne viską gerai sutvarko: 1916 metų vasarą fronte, kurio vardą jis užmiršo, graži draugystė nutrūko: dabar Klėberis ir Gyslius nebegalėjo vienas kito pakęsti, vaidijosi kas akimirką dėl menko nieko – dėl mėlynų goluazų* pakelio, mėsos konservų dėžutės ar dėl to, kas labiau tausoja savo vyrus – Fajolis ar Petenas**. Jie vengė vienas kito ir nebesikalbėjo. Kai Gysliui, pa-

* Prancūziškų cigarečių markė.

** Fayolle, Emile – prancūzų generolas (1852–1928). Petain, Philippe – prancūzų maršalas (1856–1951).

keltam į kapralus, buvo pasiūlyta pereiti į kitą kuopą, netrukus į kitą pulką, jis sutiko. Daugiau niekad bare nepasirodė. Žuvo, atrodo, per bombardavimą, kai buvo sužeistas ir jį evakavo iš fronto.

Jo tikrą pavardę Mažasis Luji turbūt girdėjo, kai Eskimas vieną 1911 metų šeštadienį juodu supažindino, bet jis neprisimena, o greičiausiai neprisimins ir tie klientai, kurie jį pažinojo. Vadino jį tik Gysliumi. Veikiausiai turėjo savo dirbtuvėlę kokioje priemiesčio gatvelėje, kitoj pusėj Bastilijos. Šiaip ar taip, Mažasis Luji apsidžiaugė sužinojęs, kad Dievas vis dėlto yra – prieš pakldodami kaulus, kiekvienas savo ruožtu, abu draugai susitaikė.

Kai Silvenas lauke pasibeldžia kumščiu į geležinę uždangą, jau po vienuolikos. Matilda dar kartą peržiūri Eskimo nuotraukas, kol Mažasis Luji atsineša rankeną ir įleidžia Silveną. Iš pliūptelėjusio į vidų oro ji supranta, kad lyja. Svarsto, ar sakyti Mažajam Luji, ką jai pasakojo Danielis Esperanza. Nusprendžia, kad nesakys. Jai tai neduos nieko nauja, ką jau žino, o Mažajam Luji tai reikš bjaurias nemigo naktis besivartant nuo šono ant šono.

Eskimas nuotraukose pozuoja su savo broliu Šarliu po didžiuliu Kalifornijos medžiu – sekvoja. Arba abudu sėdi vežime, dengtame brezentu, vadeles laiko Šarlis. Arba dar – į tolį nusidriekusioje apsnigtoje lygumoje, tolumoje matyti mediniai miesto ar kaimelio nameliai, Eskimas, tikra pavarde Klėberis Bukė, gimęs vienuoliktame Paryžiaus rajone, stovi ir laiko iškėlęs abiem rankom – veidas jo griežtas – baltųjų lapių kailius. Jei Matilda teisingai skaičiuoja, jam aštuoniolika metų, nes kitoje nuotraukos pusėje jis parašė į kairę pakrypusiomis raidėmis: „Dausonas, Klondaikas, 1898 metų sausio 16-oji“. Po devyniolikos metų, tik su kelių dienų skirtumu, likimas užklupo jį Somos snieguose.

Nuotraukoje, kuri labiausiai Matildai patinka ar kuri labiausiai ją jaudina, Eskimas, pasiraitojęs iki alkūnių marškinių be apykaklės rankoves, su kareivio kepe ant galvos, ramiais ūsais, skalbia žlugtą postovyje. Jis atgręžęs veidą į objektyvą. Akys jo geros, kaklas drūtas, platūs pečiai įkvepia pasitikėjimą. Jis tarsi sako Matildai, ir ji nori tuo įsitikinti, jog jis globojo Maneką ir vėliau, negu tariasi žiną žmonės, jog jis per daug stiprus, per daug patyręs ir per daug gyvenime matęs, kad leistų jam numirti.

Mažieji karalienės Viktorijos pinigėliai

Lapkritis.

Matildos tėvas, Matjė Donė, turi juridinį patarėją, penkiasdešimtmetį advokatą: tai dėmesingas ir malonus, labai patrauklus žmogus, nors nuplikęs; sako, kad jis su tokiu pačiu uolumu gina našlį ir našlaitį, su kokiu stengiasi užkariauti našlės ir našlaitės palankumą – Pjeras Mari Ruvjeras. Jis pažinojo Matildą dar mažą ir svaigino ją migdoliniais pyragaičiais iš Ekso, tad palankumas seniai laimėtas. Ji kreipiasi į jį tiesiog kaip į advokatą spalio pradžioje atvažiavusi į Paryžių, aplanko jį jo kabinete aksomu išmuštomis sienomis.

Vos išgirdęs apie *Bingo Crépuscule* ar jau net Operos aikštę, jis iškėlė rankas į dangų, šūktelėjo, kad tai absurdiška. Penki surištomis rankomis kareiviai, kuriuos nutempia iki pirmųjų linijų apkasų, išmeta priešui pro spygliuotas vielas – ir dar į sniegą! – tai tiesiog absurdiška, jis įžvelgia čia tik vieną tų nesveikų pramanų, deja, ne visados nesavanaudiškų, kurie vešėjo kaip piktžolės per visą karą.

Esperanza? Vargšas pramaniūga, priėjęs liepto galą, dar panoręs, kad juo susidomėtų, jis jau traukiasi, nes žino, kad per toli nuėjo. Nuteistųjų nuotrauka? Ji nieko neįrodo, ją galėjo bet kas bet kur padaryti. Maneko laiškas, tapatus jo nuorašui? Jis galėjo būti padiktuotas visai kitomis sąlygomis. Favurjė laiškas? Klastotė, kaip ir Dreifuso laiškas*. Sprendžiant iš aplinkybių, kapitono Favurjė galbūt iš viso niekad nėra buvę.

* Dreifusas (Dreyfus, Alfred; 1859–1935) – žydų kilmės prancūzų karininkas. Buvo neteisingai apkaltintas išdavęs vokiečiams karinių žinių. Vėliau išteisintas.

Pjeras Mari Ruvjeras pasilaiko sau teisę abejoti bylos karo teisme tikrumu ir vis dėlto, kadangi ši buvo patvirtina Haneko pulko draugo, pasižymi sąsiuvinyje juodos odos viršeliais su įspaustais jo inicialais – „visa tai turi likti tarp jo ir jos, ir grynai draugiškai“ – vietovardžius ir kareivių pavardes, kuriuos nurodė Matilda, pažadėdamas visomis išgalėmis pradėti šitos neįtikėtinos istorijos tyrimą.

Nuo to laiko jis du kartus skambino telefonu Matildai į La Fonteno gatvę, pirmą kartą: pasitikslinti pavardę – gydytojo leitenanto, suteikusio pagalbą tiems penkiems sužeistiesiems sugriautame kaimelyje, Santini, kitą kartą: paskirti pasimatymą šiandien, šešioliktą valandą, pas ją.

Lietus plaka langų stiklus. Pjeras Mari rūko turkiškas cigaretes, įkištas į ilgą dramblio kaulo kandiklį, jis ryši juodą kaklaraištį, kaip visada po paliaubų, atminimui aktorės, kuri mirė tą dieną ir kurią jis labai mylėjo. Jo apdaras tamsus. Veido išraiška niūri. Mažoji svetainė, visada tokia koketiška, taip naiviai mamos išdailinta, aptemdyta jo povyzos.

Pirmiausia Matilda turi pažadėti, kad žinios, kurias išgirs, niekada nebus kad ir kažin kam paskleistos. Kad jas gautų, Pjeras Mari turėjo kreiptis į vieną draugą, generalinio štabo karininką, šis labai rizikavo ir išgavo žodį išlaikyti visišką paslaptį. Žinodama, kokia yra melagė, Matilda nesuabejodama pažada.

Jis atsisėda. Išsitraukia iš vidinės švarko kišenės sulankstytus lapelius. Per penkias paskutines savaites keletą kartų buvo susitikęs su tuo karininku, kurio pavardę nori išlaikyti paslaptyje, jis vadina jį Mano Bičiulis Karininkas, lygiai taip, tarsi tai būtų jo tikroji pavardė. Šiandien jie kartu pusryčiavo, viską patikslino. Nors kai kuriuos Esperanzos žodžius patvirtina dokumentai ar jų surinkti liudijimai, vis dėlto jie abu įsitikinę, kad jo istorija melaginga, kad įvykiai *Bingo Crépuscule* apkasuose negalėjo būti tokie, kokius Matildai nupasakojo tas suvaikėjęs senis. 1917 metų sausio 6-ąją ir 7-ąją tikrai buvo geriau kas veikti, negu svaidyti per pylimą nuteistuosius myriop, taupant šovinius.

Mažoji svetainė nušvinta. Pro šlapius langų stiklus Matilda mato šviesą. Mato liepsnas rausvo marmuro židinyje ir net staigų

ugnies blykstelėjimą auksiniame advokato žiede, kai jis lanksto savo lapelius. Vadinasi, *Bingo Crépuscule* tikrai egzistavo?

Jis žiūri į ją, nuleidžia galvą, sako „taip“, kad dėl šito, kaip ir dėl kitų Esperanzos nurodytų smulkmenų, nėra jokios abejonės. Pasibalnoja nosį akiniais, skaito savo užrašus.

Bingo Crépuscule – taip vadinasi vokiečių apkasai, kuriuos mūsiškiai užėmė 1916 metų spalį, jų numeris – 108, Somos fronto bare, Bušaveno apylinkėse. 1917 metų sausį toje vietoje susitiko prancūzų ir britų daliniai. Juose 7-ąją, sekmadienį, dieną ir naktį vyko įnirtingi mūšiai. 8-ąją ir kitomis dienomis pagal pereitų metų rudenį abiejų kariuomenių vadovybių sudarytą susitarimą britai šiame bare pakeičia mūsų dalinius, – taigi reikia atmesti bet kokį ryšį su to įvykio eiga.

Teisingai, 108 ir 208 apkasuose, pirmojoje ir antrojoje pozicijose, 1917 metų sausio 7 dieną, sekmadienį, batalionui vadovavo kapitonas Etjenas Favurjė, trisdešimt penkerių metų, istorijos mokytojas.

Teisingai taip pat, *Bingo* kuopos vadas buvo leitenantas Žanas Žakas Estranženas, dvidešimt penkerių metų, ir prie kuopos priklausė kapralai Urbenas Šardolo ir Benžamenas Gordas, taip pat kareivis Selestenas Pū.

Jo Bičiulis Karininkas laikė rankose sąrašą žuvusiųjų sausio 7-ąją. Tarp 56 nukautųjų įrašytos Favurjė ir Estranženo pavardės, tarp 74 sužeistųjų – Benžameno Gordo pavardė.

Čia advokatas nutyla, nusiėmęs akinius žiūri į Matildą ilgai, mąsliai, paskui sako:

– Yra dar šis tas, vargšele Mati.

Žuvusiųjų sąraše, kurį sudarė sausio 8-ąją, pirmadienį, šitos nusiaubtos kuopos seržantas, aukščiausią laipsnį turįs iš tų, kurie liko gyvi, su pastaba „Priskirti prie bataliono sausio 6 dieną“ įrašytos tarp nukautųjų tokios pavardės: Klėberis Bukė, Fransis Genjaras, Benediktas Notredamas, Angelas Basinjanas ir – „Ką padarysi, taip sutvarkytas pasaulis“ – Žanas Etševeri.

Matilda nuvažiuoja su savo vežimėliu prie ugnies. Stoja nejauki tyla. Neatsigręždama ji prisiverčia ištarti:

– Tęskite. Aš klausau.

Teisingai, gydytojas leitenantas Žanas Batistas Santini, dvidešimt septynerių metų, žuvo bombarduojant Komblį 1917 metų sausio 8 dieną. Jo tiesioginis viršininkas lauko ligoninėje neatsimena, kad būtų jam įsakęs prieš dvi dienas vykti perrišti žaizdų nuteistiesiems myriop. Jį klausinėjusiam Bičiuliui Karininkui šis gana garsus gydytojas sausai pareiškė: „Ką jūs, jei būtų kas nors panašaus atsitikę, nebūčiau pamiršęs". Buvo dar griežtesnis dėl to nežinomo sanitaro, esą lydėjusio leitenantą Santini: „Žiūrėk, dar buvo ir sanitaras? Du vyrai, kurių vienas gydytojas, penkiems perrišimams, gal juokaujate? Niekada nebūčiau davęs tokio įsakymo, na jau ne!"

Teisingai taip pat, 1917 metų sausį tame pačiame bare, kur buvo nuo žemės paviršiaus nušluotas kaimas, Tankūras, ir kur atvesdino bei Esperanzai perdavė nuteistuosius, stovėjo dragūnų pulkas. Bičiuliui Karininkui pavyko gauti leidimą susipažinti su šio pulko dokumentų byla. Jis gali patvirtinti, kad jokia šios rūšies palydos užduotis nebuvo įrašyta sausio 6 dienos data. Nebent reikėtų tarti, kad Esperanza sumaišęs kitą ginklų rūšį su dragūnais, tai yra daugiau negu neįmanoma, turint galvoje seną prityrusį kareivį, kuris tuomet tarnavo jau trečius metus, taigi derėtų ir šiuo atveju jo teiginius laikyti grynu pramanu.

Pjeras Mari kalbėjo telefonu su vyriausiuoju Dakso ligoninės gydytoju, bet negavo sutikimo, kad prie aparato prieitų Esperanza. Senis nebekeliąs iš lovos, beveik nebekalbąs, nieko nebeprisimenąs, nebent tik savo pradinės mokyklos mokytoją, kai buvo vaikėzas, jos jis verkdamas šaukiasi kiekvieną naktį.

Esperanzos bataliono vadas, vadovavęs jam 1917 metų sausio 17 dieną, mirė tais pačiais metais, ne kare, bet per atostogas nuo širdies smūgio, baigiant šeimai pietauti. Jo našlė niekad iš jo negirdėjo nei apie jokį *Bingo Crépuscule,* nei apie penkis nuteistuosius myriop, nei, matyt, išvis apie nieką: ji neapkentė pasakojimų apie karą.

Tai būtų ir viskas, jei neliktų pasakyti pačio svarbiausio, ką Pjeras Mari sužinojo per pusryčius šį pusiaudienį, dabar jau, jo galva, nebelieka jokių abejonių ir galima padėti tašką šioje istorijoje.

Teismas išties įvyko. Tiksli jo vieta – prie Siuzano, Somos departamente, Dandrešeno bendruomenės mokykla. Karo teismas 1916 metų gruodžio 28 ir 29 dienomis teisė vieno kariuomenės korpuso dvidešimt šešis kareivius ir du kapralus, susižalojusius tuo pačiu būdu per tokį trumpą laiko tarpą, jog tai kėlė pavojų drausmei. Keturiolika kareivių ir vienas kapralas, šiuo atveju Fransis Genjaras, buvo nuteisti mirties bausme, kiti gavo nuo dvidešimt iki trisdešimt metų sunkiųjų darbų kalėjimo.

Pjeras Mari, sulankstęs savo lapelius, staiga pakyla ir prieina prie ugnies, atsigręžia veidu į Matildą. Ji sako:

– Nematau, kodėl reikėtų padėti tašką šitoje istorijoje. Ji greičiau tik prasideda.

– Palauk, Mati. Aš nebaigiau. Kaip, tavo nuomone, mes gavome visus šiuos patikslinimus?

Ji spėja, kad kariuomenės archyvuose turi būti likę karo teismų ataskaitų, kokių nors raštų.

Ne, jo Bičiuliui Karininkui nepavyko – ar kol kas nepavyko – rasti Dandrešeno bylos originalo pėdsakų. Bet jis rado šį tą geriau: „artilerijos kapitoną, nusimanantį apie teisę“, apie kurį po savo šlapių varžybų užsiminė Aristidas – patį Maneko gynėją.

Matildai bemaž užkando žadą, širdis įstrigo gerklėje, ji žiūri į Pjerą Mari išplėstomis akimis, prasižiojusi, turbūt panaši į žuvį. Jis papurto galvą keletą kartų, patenkintas padarytu įspūdžiu, sako:

– Taip, taip, Mati, Mano Bičiulis Karininkas jį surado.

Tas, kuris teisme gynė Maneką, yra advokatas iš Levalua, nebeužsiimąs praktika, gyvena iš rentų ir iš neįgaliojo pensijos smiltainio viloje, tarp savo knygų ir kačių. Jis neteko sūnaus Eparže, kojos – Šampanėje, žmonos – per didžiąją epidemiją. Bičiulis Karininkas susitiko su juo vakar po pietų jo viloje. Įprašytas advokatas papasakojo apie bylą. Grįžo Bičiulis Karininkas su svarbia naujiena ir nustebino ja Pjerą Mari per pusryčius – prezidentas Puankarė visų nuteistųjų myriop malonės prašymą patenkino 1917 metų sausio 2 dieną, tai yra keturias dienas prieš *Bingo Crépuscule* įvykius, o mirties bausmę pakeitė sunkiųjų darbų kalėjimu. Maneko gynėjas gavo pranešimą apie malonę sausio 4-ąją, postovyje,

bet atitinkami viršininkai tikriausiai buvo įspėti anksčiau už jį telegrama. Tai ko dabar vertas Esperanzos svaičiojimas?

Mažumą aptvarkiusi savo mintis, Matilda sako:

– Nenorėčiau įžeisti jūsų Bičiulio Karininko, bet ar jis turi įrodymų, kad šio pranešimo tikrai būta?

Palinkęs ties ja, Pjeras Mari atsako staiga tokiu stipriu, tokiu virpančiu balsu, jog ji atitraukia galvą.

– Aš jį mačiau!

Buvęs advokatas patikėjo dokumentą jo Bičiuliui Karininkui, Pjeras Mari skaitė jį kartą, du dar šį vidudienį. Perskaitė Žano Etševeri ir keturiolikos kitų nuteistųjų pavardes. Perskaitė visus „Atsižvelgiant į..." Perskaitė, jog bausmė pakeista, matė datą ir Raimono Puankarė parašą. Ar gali ji įsivaizduoti, kad būtų atsiradęs nors vienas viršininkas, kuris būtų nepaisęs šio parašo?

Ne, ji neįsivaizduoja. Bet jei malonė pavėlavo? Jei nuteistieji buvo jau kelyje? Jie pasakojo Esperanzai apie varginančią, betikslę kelionę, trukusią dvi dienas ir dvi naktis, kol atsidūrė tame sugriautame kaime, – Tankūre, ar ne taip? – kur jis juos perėmė.

Pjeras Mari linguoja galva, dūsauja susidūręs su tokiu atkaklumu – norėti įtikinti save neįtikimu dalyku. Malonė pavėlavo! Tad kaip ji išaiškina tai, kad mirties bausmė nebuvo įvykdyta tuoj pat po nuosprendžio, kaip tai vykdavo karo lauko teismo laikais? Nes panaikinus karo lauko teismus įsakymas kaip tik draudžia vykdyti bausmę, net jei apeliacija atmetama, kol respublikos prezidentas neišnaudojo savo malonės teisės. Vadinasi, buvo laukiama jo sprendimo. Jis galėjo būti gautas truputį anksčiau, truputį vėliau, tik jau ne per vėlai. Ir jis pakartoja:

– Ne per vėlai, tai savaime suprantama.

Jis, matyt, įskaito Matildos veide jai būdingą tikėjimą savaime suprantamais dalykais, vėl atsidūsta. Paskui sako – na gerai, jis sutinkąs būti šios abejotinos bylos advokatu.

– Tarkim, kad Esperanza pasakojo tik tiesą. Tarkim, kad jis gavo užduotį vesti penkis nuteistuosius mirti – sužeistus, nusikamavusius – į tuos pirmųjų linijų apkasus. Pasakysiu tau, jei man reikėtų stoti į gynybą, kaip aš suprantu šį reikalą. Vadams tų atski-

rų vienetų, kuriuose per šešiolika dienų dvidešimt aštuonis kartus padarytas toks pats nusikaltimas, žūtbūt reikia parodyti savo griežtumą. Jie nujaučia kylant nedrausmės, pasidygėjimo, kolektyvinio neklusnumo bangą, apie kurią kai kurie mūsų deputatai sako – ji nusirito kitą pavasarį per visą mūsų kariuomenę. Užuot laukę prezidento sprendimo, jie paskirsto nuteistuosius į tris grupes po penkis trijuose skirtinguose frontuose, bogina juos ten, pameta iš akių. Nesvarbu, kad jiems suteikta malonė. Jie mirs jos nesulaukę. Taip bus parodyta, kokia kaina reikia užmokėti už tai, ką jie padarė. Jie neturi teisės įvykdyti mirties bausmę? Gerai. Tada jiems surišamos rankos, jie išmetami į niekieno žemę, rūpestis juos nužudyti paliekamas tiems ten priešais. Kai jie išžudomi, jie įtraukiami į pulko nuostolių aktą. Net jų artimieji nieko nesužinos: „Žuvo nuo priešo rankos." Visus tuos, kurie prisidėjo prie jų siuntinėjimo, karininkus, viršilas – ar jie atsarginiai, ar dragūnai, ar autotransporto viršininkai, gydytojai, sunkvežimių vairuotojai – taip pat išsklaido, paskandina kare. Daugelis jų žus: mirusieji nekalba. Kiti tylės, kad „neįsiveltų, kur nereikia", kad išsaugotų savo pensiją; bailys taip pat nebylus. Paskutinieji, po paliaubų, vėliau, grįžę į savo šeimos židinį, turės ką pasakoti savo vaikams, žmonai, draugams ir be niekšystės, įvykusios tą snieginą sekmadienį Pikardijoje. Kuriam galui? Tai reikštų tik suteršti vienintelį paveikslą, kuris brangus jų širdžiai: jie narsiai kovojo, jų vaikėgaliai jais gėrisi, jų žmonos be paliovos tarška krautuvėlėje, kad žmogėnas pats vienas paėmęs penkiasdešimt belaisvių smarkiausiuose Verdeno priemiesčių mūšiuose. Tad lieka tik dorasis Danielis Esperanza tarp tūkstančių vyrų, buvusių Bušaveno bare 1917 metų sausio 6, 7 ir 8 dienomis, kuris vienas drįsta pasakyti: „Tai, ką mačiau – žmogžudystė, tai mūsų įstatymų paneigimas, tai kariškių panieka civilinei valdžiai".

Nekantraudama pertraukti advokatą – tai, kas teismuose, pasak žmonių, jo priešininkams ne be vargo tepavyksta, – Matilda vangiai pritaria. Ji sako:

– Bravo, bet jums nėra reikalo manęs įtikinėti, aš manau kaip jūs. Išskyrus keletą spragų, viskas turbūt vyko taip, kaip sakote.

– Spragų?

Matilda nenorėtų dar kartą suabejoti jo Bičiulio Karininko nuoširdumu, ji greičiau pasakytų, kad jis atrado tik jam patogias tiesas. Jeigu jis gavo leidimą susipažinti su pulko bylomis, jam nebuvo sunku atrasti keletą gyvų likusių karių iš *Bingo Crépuscule* ir juos apklausti.

– Kokiu pagrindu? – pasipiktina Pjeras Mari. – Kokia melaginga dingstimi? Tegul tik nors vienas jų pasiskundžia, kad jį persekiojo, arba net tiesiog papliurpia, kas ant seilės užeina, kur mes nueitume?

Jis atsineša kėdę priešais ją ir atsisėda. Liūdnu balsu taria:

– Tu nedėkinga mergaitė, Mati. Šitas žmogus smarkiai rizikavo, darydamas man paslaugą, ir darė ją vien iš draugiškumo. Toliau eiti jis negali. Iš tikrųjų apklausė vieną artilerijos kapitoną, vieno pagalbinių karinių dalinių vado žmoną ir sveikatos tarnybos gydytoją – ir vis pasikliaudamas jų santūrumu, o jie – jo. O dėl visa kita, jei tau rodosi, kad jis „atrado tik jam patogias tiesas“, – man iš viso kyla klausimas, kuo jos jam patogios, – jis nenuslėpė nuo mūsų tų, kurios jam nepatogios, vien tik dėl savo, kaip kario, išdidumo. Puikiai ir nuo seno jį pažįstu. Jis tikriausiai pasijuto atsikratęs savo paties abejonių tik šį rytą, kai laikė rankose prezidento malonės raštą ir galėjo patikrinti, kokių padarinių jis turėjo.

Pjeras Mari pasilenkia į priekį, padeda ranką Matildai ant peties ir sako:

– Būčiau mieliau šitai nutylėjęs, kad bergždžiais apgailestavimais negilinčiau tavo sielvarto, Mati, bet dvi kitos pasmerktųjų myriop grupės, nugabentos į skirtingus frontus, buvo surastos, sugrąžintos į Dandrešeną – čia jiems buvo pranešta, kad mirties bausmė pakeista. Dar šiandien visas jų dešimtukas gyvas, skaldo akmenis Gvianos katorgoje.

Matilda nuneria galvą ir šitaip neištaria nė žodžio, kol jis pirštais spusteli jai petį ir pasako:

– Mati, mano mažyte Mati, būk protinga. Manekas miręs. Ką laimėtų jo prisiminimas, jei, nepaisydama to, kas akivaizdu, tu net ir pasirodytum teisi?

Bučkis į skruostą, dvelktelėjęs levandomis ir tabaku. Jis pakyla. Kai ji pažvelgia į jį, jis siekia savo lietpalčio, numesto ant krėslo. Ji taria:

– Pasakykite man pavardę to advokato iš Levalua.

Jis ženklu parodo, kad ne, neįmanoma. Apsivelka apsiaustą, kaklą apsivynioja pilkos angoros šerpe, užsideda pilką fetrinę skrybėlę, pasiima lazdą. Sako:

– Matai, Mati, šitame kare buvo iššvaistyta ne tik tonos geležies ir ugnies, bet veik tiek pat ir popierių. Prireiks mėnesių, o galbūt metų jiems visiems persiųsti, surinkti, iššifruoti. Jei negali patikėti, būk bent kantri. Ir atsargi. Šiuo metu paliesti tam tikrus tabu gali brangiai atsieiti.

Kai tik jis išeina, Matilda liepia atnešti jai į mažąją svetainę piešimo popieriaus, plunksnakotį. Užsirašo ką tik įvykusį pokalbį, nieko neužmiršdama – ar kad nieko neužmirštų. Perskaičiusi, ką parašė, taria pati sau, kad teisybė, ji daug sužinojo, bet tiksliai tik apie du laikotarpius iš trijų: prieš 1917 metų sausio 7-ąją ir po jos. O apie patį sekmadienį Pjeras Mari tepatvirtino tai, ką ji žinojo: įvyko mūšis, žuvo daug vyrų. Galų gale ji net geriau informuota negu jis. Mąsto apie Maneką, lipdantį niekieno žemėje senį besmegenį, apie biplaną, numuštą granatos, apie Si Su, dainuojantį visiems girdint Komunos dainą. Apie „beprotystes“. Sako sau, kad privalo ir toliau pati viena būti beprotė.

Tą patį vakarą per pietus laikydama pirštais ji valgo viščiuko kulšelę, netaria nė žodžio, o jos vaizduotė skrajoja kažkur kitur. Ji sėdi gale didelio stalo, priešais tėvą, kurį myli iš visos širdies. Jos kairėje – mama, kurią ji labai myli. Dešinėje – brolis Polis, apie kurį ji ne kažin kokios nuomonės, nebent tokios, kad jis pakenčiamas, ir jos „nei ji graži, nei ji man sesuo“* Klemansa, kurios ji neapkenčia. Du pabaisos, Liudovikas ir Bastjenas, aštuonerių ir šešerių metų neklaužados, jau seniai guli sisiodami lovose.

Tėtis taria:

* Prancūzų k. svainė – *belle-soeur,* pažodžiui: graži sesuo.

– Kas nors ne taip, Mati?

Ji atsako:

– Viskas gerai.

Jis taria:

– Kai baigsis tas nelemtas laikraščių streikas, užsakysiu tavo skelbimą, tai bus tau Kalėdų dovana.

Ji atsako:

– Puiku.

Ji nori išspausdinti skelbimą svarbiausiuose dienraščiuose ir savaitraščiuose, taip pat karių žurnaluose, kur visi ieško visų. Ji taip jį surašė:

BINGO CRÉPUSCULE
(Somos apkasai, Bušaveno baras)
Už žinias, suteiktas apie
1917 METŲ SAUSIO 6, 7 ir 8 DIENAS,
taip pat už žinias, suteiktas apie kapralus Urbeną Šardolo, Benžameną Gordą, kareivį Selesteną Pū ir kiekvieną, kariavusį toje vietoje nurodyta data, bus atlyginta. Rašyti: p-lei Matildai Donė, vila „Poema", Kap Bretonas, Landų departamentas.

Neabejoja, kad gaus šimtus laiškų. Naktį lovoje įsivaizduoja, kaip ji Kap Bretone juos atplėšinės. Jų tiek daug, kad Benedikta ir Silvenas turi mesti virtuvę ir sodą ir ateiti jai į pagalbą. Jie valgo sumuštinius, sode keroja dilgėlės, jie dirba iki vėlumos, lempų šviesoje. Ir vieną gražų rytą, vieną gražų rytą...

– Apie ką galvoji? – klausia mama.

– Šimtas su, jei atspėsi.

– O, aš puikiai žinau, apie ką.

– Laimėjai šimtą su.

Matilda paprašo vyno. Prie pietų stalo vyną geria tik tėvas. Butelis stovi šalia jo. Jis atsikelia ir eina įpilti vyno Matildai. Kol jis pila, „nei ji graži, nei ji man sesuo" jaučia pareigą pareikšti:

– Ką, dabar jau tu geri vyną?

– Po sriubos vyno stiklinė – plonesnė gydytojo piniginė, – atsako Matilda.

– Iš kur tai ištraukei? – klausia tėvas, jis grįžta į savo vietą, net nekreipdamas dėmesio į „nei gražios, nei sesers“ atžarybę, – jis ją vadina „mano marti“, nes ji – ir jo nuomone – tokia negraži, jog į ją net nedrąsu žiūrėti.

Matilda gurkšteli vyno ir atsako:

– Taip sakydavo 1911 metų Tur de Frans nugalėtojo Garigu mechaniko žmonos senelė iš Vokliūzo departamento.

– Žiūrėk tu man, – ištaria Matjė Donė nejaukioje tyloje, – gal galėtum pakartoti?

– Iš gerosios ar atvirkštinės pusės?

– Man vis tiek.

Matilda nugeria dar lašelį vyno ir vėl kartoja:

– Garigu, 1911 metų Tur de Frans nugalėtojas, turėjo mechaniką, mechanikas turėjo žmoną, žmona – senelę Vokliūzo departamente, ši mėgo kartoti tai, ką prašei pasakyti, iš kur aš ištraukiau.

Mama sako apstulbusi:

– Ji jau girta.

Polis taria:

– 1911-aisiais Mati buvo vienuolikos metų. Iš kur ji žino, kas laimėjo Tur de Frans lenktynes?

Matilda atšauna:

– O, aš ir daugiau ką žinau.

Gurkšteli vyno. Kreipiasi į brolį:

– Na štai, kas nugalėjo tais pačiais metais plunksnos svorio bokso rungtynėse Luji Tesjė prieš Luji Pontjė? Na, pirmyn. Gausi vieną luidorą, jei atspėsi.

Polis gūžteli pečiais parodydamas, kad nesidomi boksu ir nežino.

– O tu, tėte?

– Niekada nesilažinu iš pinigų.

Matilda išgeria savo taurę, pliaukšteli liežuviu ir pareiškia:

– Nugalėjo Luji Pontjė, kurio tikrasis vardas yra Luji de Renjė-Pontjė. Šaunusis Luji Tesjė, labiau žinomas mažybiniu vardu Mažasis Bastilijos Luji, gavo tada į kailį.

Ji susimąsčiusi žvelgia į savo tuščią taurę. Sako:

– Žiūriu ir galvoju, kad reikės pasirūpinti Anžu vyno. Jį aš mėgstu labiau už kitus.

Paskui atsidūsta, nori eiti gulti. Paryžiuje jos miegamasis yra antrame aukšte, pakilti į viršų – tikras cirkas. Matjė Donė prieš karą įrengė mažą liftą be sienelių – jis darko vestibiulį, suveikia kartą iš dviejų, nes mažieji velniūkščiai jį gadina, jam prireikia amžinybės, kad pūškuodamas užkoptų tris metrus, o grandinėmis jis žvangina taip, jog žmogui oda pašiurpsta. Be to, Matilda neįstengia juo naudotis pati viena. Apačioje reikia užblokuoti vežimėlio ratus ir kas nors užlipęs turi laukti ten aukštai, kad juos atblokuotų, jei iki tol neužmigs.

Dažnai – kaip šįvakar – Matjė Donė užnešа dukterį ant rankų – taip greičiau – iki jos lovos. Numauna jai batelius ir kojines. Išsitiesusi lovoje, visa kita ji susitvarko pati. Matilda apsigimusi akrobatė. Jei ji turėtų kojas kaip mažieji laiveliai vaikų dainelėje, galėtų užsidirbti gyvenimui mugių šventėse.

Tėtis masažuoja jai pėdas ir kulkšnis ir sako:

– Ką tik sutikau Ruvjerą. Išėjo su tavim pasimatęs. Pasidžiaugė, kad gerai atrodai.

– Ką jis tau sakė?

– Nieko. Kad sunkūs laikai. Kad per antrąjį parlamento rinkimų turą bus išrinktas geležinis parlamentas. Bet tu? Apie ką tu norėjai su juo pakalbėti?

– Apie pašto ženklus, – sako Matilda.

Tėtis seniai žino, kokia ji slapukė, jis nesijaudina.

– Žiūrėk tu man. Jau kuris laikas domiesi daugybe dalykų. Dviračiu, boksu, Anžu vynu, dabar pašto ženklais.

– Lavinuosi. Ir tu turėtum pabandyti. Esu įsitikinusi, kad nesugebėtum nurodyti man vardo bent vieno laivo, 1898 metais plaukiojusio tarp San Francisko ir Vankuverio. Nei išaiškinti, kas yra „*favouille*", nei pasakyti, kaip parenkamas pamestinukui vardas ir pavardė.

Tėtis juokiasi.

– Vedžioji mane už nosies. Bet kas čia bendra su pašto ženklais?

– Na, čia dar sunkiau, net ir man. Nepatikėsi.

– Patikėsiu.

Ir brūkšt brūkšt per mažytes kojytes.

– Na štai, pereitą savaitę perskaičiau žodis po žodžio, eilutė po eilutės, puslapis po puslapio daugiau negu pusę katalogo anglų kalba, štai tokio storio, kad surasčiau, ant kurio karalienės Viktorijos pašto ženklo yra vienas iš jos dviejų slaptų vardų – *Penoe*.

– O koks kitas?

– Ana.

Jis šypsosi, akys jo miglotos, plačiai atvertos, ilgesingos, kaip žmogaus, pridariusio mielų nemalonumų kažkokiai atmintinai Anai savo vargingos jaunystės laikais Lotynų kvartale.

– Tėte, tu juokingas, kai manęs neklausai.

– Tai aš niekad nejuokingas.

– Man prireikė ištisų keturių dienų!

Teisybė. Pereitą savaitę Matilda praleido keturias dienas ligoninėje dėl vadinamųjų įprastinių tyrimų. Tarp dviejų kankynių ji panirdavo į filatelinį svaigulį.

– Ir radai?

– Dar ne. Priėjau kataloge tik iki raidės L. Tiksliau – iki Livordų. Livordų salos, arba Pavėjinių Antilų salos, yra britų kolonija Karibų jūroje, į šiaurę nuo Martinikos, į rytus nuo Puerto Riko. Matai, kiek išmoksti iš tų pašto ženklų?

– Kuriam galui tau tokie dalykai?

Jis liovėsi maigęs jai kojų pirštus. Jau gailisi pateikęs šį klausimą. Jis pažįsta savąją Mati, bent jau taip mano, geriau už kitus. Žino, kad iškeliavusi taip toli – šį vakarą į Pavėjinių Antilų salas – ji nebesustos, tad jau metas pradėti dreifuoti. Patyčia, kurią ji demonstruoja viskam, kuri tvinksta ir tvinksta, jeigu jos nesustabdysi, baigsis ne kuo kitu, vien tramdomomis ašaromis.

– Panašaus dalyko neprasimanysi, – atsako Matilda. – O dalykai, kurių neprasimanai, labai praverčia, kai nori atskirti originalą nuo klastotės. Kai spalį buvau nuvykusi pas Pjerą Mari, jei šis dalykas būtų buvęs man žinomas, būčiau jam iš karto užčiaupusi snapą.

Ji pamoja tėvui, kad prisiartintų. Šis atsisėda prie jos ant lovos krašto. Ji nori, kad jis pasislinktų dar arčiau, kad apglėbtų ją. Jis apglėbia. Jis taip pat kvepia levandomis ir Virdžinijos tabaku, bet jai patinka, tai kažkaip ramina.

Ji sako akis pakėlusi į lubas:

– Istorijos mokytojas pasiunčia laišką Bordo vyno pirkliui. Šitame laiške užmenama mįslė: kur išspausdintas pašto ženklas, kuriame atskleistas antrasis slaptas karalienės Viktorijos vardas? Tai štai. Pjeras Mari išsyk pareiškia, kad laiškas klastotė, kad vynininkas pats sau jį atsiuntė.

– Reikia palyginti abi rašysenas, – sako tėtis.

– Aš taip ir padariau. Jos nepanašios viena į kitą. Bet istorijos mokytojo rašyseną aš pažįstu tik iš šito laiško. Jei vynininkas paprasčiausiai iškraipė savąją?

Matjė Donė mąsto, dukters skruostas prigludęs prie jo peties, paskui taria:

– Tu teisi, Mati. Jei tavo vynininkas nėra kuoktelėjęs dėl pašto ženklų, laiškas tikrai rašytas istorijos mokytojo, ir Pjeras Mari yra asilas.

Į miegamojo duris pasibeldžia mama ir įžengia į jį sulig šiais gražiais žodžiais. Ji sako vyrui:

– Tu net nebaigei pietauti. Mes kaip Provanso prakartėlės figūrėlės laukiame tavęs desertui.

O Matildai:

– Ką jūs čia abu tylomis man už nugaros rezgate?

Ji kartojo tai visą gyvenimą, kad išvaikytų abejones, kvailą kaltumo jausmą, kurie kankina ją paprasčiausiai todėl, kad jos trejų metų dukrelė nukrito nuo kopėtėlių.

Vėliau, gulėdama lovoje, – miegas jau baigia ją įveikti, – Matilda girdi iš apačios garsiai šūkčiojančius balsus. Jai rodosi, kad ji atpažįsta tėvą ir Silveną, bet negali būti, jie niekados nesiginčija. Ji, matyt, jau sapnuoja. Balsai nuslopsta. Mato židinyje merdinčią ugnį. Sapnuoja javų lauką – didžiulį, geltoną, nutįsusį iki horizonto. Į ją žiūri vyras, ji eina jo link. Girdi, kaip gurgžda jos žingsniai, traiškydami javus, bet dabar aplink ją jau vien tik gėlės, didelės

geltonos ramunės, jų vis daugiau ir daugiau, ji traiško jas žengdama. Vyras dingo. Gėlių stiebeliai taip sustambėjo, kad ji nieko neįmato. Supranta suklydusi, nereikėjo eiti pirmyn, tai buvo saulėgrąžos, dabar ji žino, saulėgrąžos, aukštesnės už ją, supa ją iš visų pusių, ji piktai laužo storus jų stiebus, iš jų nuo jos kojų spyrių sunkiasi baltas kraujas, bet ji niekada neįstengs, neturi jėgų, niekada neįstengs, jos balta suknelė purvina, ji niekad neįstengs.

Rytą, kai atmerkia akis susapnavusi, kad kažko neįstengs, – bet tai nesuardo jos įpročių, – ir daugybę kitų nesąmonių, kurių neprisimena, ji pastebi kambario prieblandoje kažkokį naują daiktą ant stalo, kur ji piešia, rašo ir kartais verkia: gerokai nušiurusio burlaivio maketą, to, kur plaukiojo iš San Francisko į Vankuverį, kai ji nebuvo dar net gimusi – „Samaros" maketą.

Jos galvutė nusvyra ant pagalvės, ji šypsosi. Taria sau – Viešpatie, naktį jos tėvui ir Mažajam Luji turbūt nebuvo liūdna.

Po pietų ji liepia Silvenui nunešti burlaivį atgal į Amlo gatvės barą su padėkos žodžiu buvusiam boksininkui, kad paskolino jį jai keletui valandų ir ypač kad leido jos tėvui dar kartą ją nustebinti.

Grįždamas namo, Silvenas padaro lankstą per Gei Liusako gatvę ir sustoja priešais namą, kuriame 1917 metų vasarį buvo apsistojusi Marietė Notredam su savo mažuoju Batistenu.

Savininkai puikiai ją prisimena, nors ji išgyveno pas juos tik tris ar keturias savaites. Jos kambarys buvo antrame aukšte. Jie leido jai naudotis savo virtuve vaikiūkščio valgiui gaminti. Kvietė keletą kartų prie stalo, bet ji niekad kvietimo nepriėmė.

Marietė Notredam, kaip jie ją nupiešė, buvo labai jauna moteris – ne daugiau kaip dvidešimties – šviesiais į šinjoną susuktais plaukais, didelėmis liūdnomis akimis, gana daili, bet nesistengė to dailumo pabrėžti. Jos vyras žuvo kare, bet pasakė ji tai tik tą dieną, kai atvyko, daugiau apie jį nekalbėjo. Nebuvo šneki. Tik rankos bylojo, kad atvyko ji iš kaimo ir kad nuo pačios mažumės sunkiai dirbo. Išeidavo tik nusipirkti būtiniausių dalykų arba pavedžioti vaiko po Liuksemburgo sodą. Batistenui, kurį ji vadino

Titu, buvo vienuolika mėnesių, ir jis jau po truputį strapaliojo. Dviem progom, nešina savo sūneliu, Marietė išvyko visai dienai „pas draugus". Tai vieninteliai kartai, kai šeimininkai matė ją kita suknele – ne tąja pilkai juoda, kuria paprastai vilkėdavo.

Ji atsisakė kambario pirmomis kovo dienomis paaiškindama, kad draugai suradę jai darbo ir priglausią, kol susirasianti butą. Rytą, išvykdama iš namų, – ji užsispyrė užmokėti už „nepatogumus virtuvėje", – išsikvietė taksi, kad nuvežtų ją į Rytų stotį, bet nepasakė, kur važiuoja, net nepaliko adreso, kur persiųsti jai laiškus – „dar jo nežinanti". Šiaip ar taip, laiškų ji negaudavo. Taksi vairuotojas pririšo ant automobilio stogo didelį lagaminą, sukaišiojo lagaminėlius ir maišus kur tik galėjo, ji išvažiavo su vaiku ir niekad negrįžo.

Po dviejų mėnesių, gegužę, jai atėjo laiškas iš Dordonės. Savininkai ilgai jį saugojo, ilgiau negu metus, manydami, kad Marietė Notredam, atsidūrusi jų kvartale, gal užeis pas juos, paskui ryžosi jį atplėšti. Tai buvo oficialus pranešimas, jog jos vyras, trisdešimties metų, „Žuvo nuo priešo rankos." Jie pagalvojo – tai labai liūdna, taip, labai liūdna, bet vargšelė moterėlė tikriausiai ganėtinai žino apie savo nelaimę. Ir laiškas nukeliavo į virtuvės krosnį.

Traukinyje, kuris veža ją su Silvenu atgal į Kap Bretoną, Matilda prieina iki savo angliško pašto ženklų katalogo raidės M. Atremia galvą į suolo atlošą. Ją persmelkia šaltis, kaip visada, kai širdis ima smarkiau plakti, bet šitaip gerai, geriau, negu išlošti kortų partiją, ją užplūsta pasididžiavimas ir dėkingumas pačiai sau. Ji su visai nauju pasitikėjimu žvelgia pro lango stiklą, kaip jos link artėja Landų saulė.

Silvenas buvo atskirtas nuo Benediktos šešias savaites. Jis vis labiau ir labiau jos pasigenda, taip pat ir jų vaidų. Jie mažne varžosi vėl būdami drauge. Benedikta sako jam:

– Aš net užmiršau, koks tu gražuolis!

O jis – šaunus vaikinas – nežino, kur dėti didelį savo kūną, nusiplėšia kietą apykaklę su kaklaryšiu, pasiglosto atgalia ranka rusvus savo ūsus, kvailai šypsosi, akys laksto, bet ties ja nesustoja.

Matilda vėl susitinka su savo katėmis, šios anaiptol nesivaržo, tenkinasi ją sekiodamos ten, kur rieda jos vežimėlio ratai. Atpažįsta sūraus vėjo skonį, už lango kopas, kur Manekas bučiuodavo ją, stipriai prie jo prisispaudusią, geidžiančią, geidžiamą, panašią į kitas.

Šią sugrįžimo naktį, sėdėdama prie savo tikro stalo savo tikrame kambaryje, Dievui dėkui, patogiai, apsupta nuotraukų ir kačių, ji rašo ant piešimo lapo:

Maurikijaus salos numerio 4 atmaina, dviejų pensų mėlynas pašto ženklas, atspausdintas dvylikos ženklų lakštais 1848 metais. Klaida yra septintajame lakšto ženkle, ji atsiradusi kryptelėjus graviruotojo raižikliui, PENOE *vietoj* PENCE.

Nauji ar antspauduoti šitie dviejų su vertės ženklai atsieina šiandien ištisą lobį.

Ir žemiau ant lapo:

Žūčių sąrašu gali būti sukčiaujama. Nuo šiol remtis kapitono Favurjė laišku. Auštant sekmadieniui, jie visi penki dar buvo gyvi.

Raudonmedžio skrynelė

Veronika Pasavan
Amandjė g-vė 16
Paryžius
1920 m. sausio 12

Panele,

Užvakar, šeštadienį, užėjau pas Mažąjį Luji palinkėti jam laimingų Naujųjų metų. Jis papasakojo man apie jūsų pokalbį pereito rudens vakarą ir daugmaž pakartojo, ką buvo jums sakęs.

Visų pirma nenorėčiau, kad būtų nesusipratimų dėl mano nutrauktų santykių su Klėberiu Bukė, kurį jie vadino Eskimu, nes aš iš tikrųjų buvau įsimylėjusi Klėberį iki ausų ir labai kankinausi dėl savo užsispyrimo. Bet buvau tikra, kad per pirmas jo atostogas susitaikysime, nemaniau, kad jis žus kare. Mane ramindamas, jis visada sakydavo, kad turi gerų pažįstamų ir kad jo niekad nesiunčia, kur kvepia mirtimi, be to, man rodėsi neįmanoma, kad jis žūtų, beje, kai kuriomis naktimis vis dar tuo netikiu ir pasakysiu kodėl.

Nesakiau to Mažajam Luji, nes kas iš to, kad jam būtų dar skaudžiau, bet pas mane į mano darbovietę 1917 metų kovo pradžioje atėjo moteris; tai štai, iš jos aš ir sužinojau, ką, spėju, jūs jau seniai žinote, panele, ir ko jūs taip pat nepanorote pasakyti Mažajam Luji – tą istoriją apie persišautą ranką ir apie Klėberio teismą.

Minėta moteris grįžo iš kariuomenės zonos, kur jos vaikinas buvo panašiai nuteistas dar su trimis kitais, tai aš manau, kad jūsų

sužadėtinis taip pat buvo tarp jų. Moteris pasakė, jog jie nebuvo sušaudyti, bet nugabenti į pirmąsias linijas, kad juos nudėtų vokiečiai. Ką ji dar žinojo – nepasakė, bet pati teiravosi, ar aš turiu žinių apie Klėberį, o gal mačiau jį gyvą po sausio mėnesio, gal jis kur slapstosi, gal ką žinau. Užtikrinau, kad ne. Suprantate, aišku, ji nepatikėjo, ir buvo iš dalies teisi, nes jei būčiau žinojusi, kad Klėberis gyvas, tikriausiai būčiau laikiusi liežuvį už dantų.

Šiaip ar taip, ji žinojo daugiau, negu sakė, jei pateikė man visus šiuos klausimus, tai aš manau, kad ji vylėsi, jog jos vaikinas dar gyvas, kaip jūs tikitės dėl savojo, o aš dėl savojo. Ar gerai supratau? Tikriausiai taip, kadangi jūs taip pat buvote atvykusi išklausinėti Mažojo Luji, o po kurio laiko jūsų tėvas pabudino jį vidury nakties ir vėl ėmė kamantinėti, kaip tikras veidmainis, tarsi nieko nežinąs, nebent ir su tėvu jūs laikėte liežuvį už dantų.

Dabar man rodosi, kad mudvi abidvi įmerkėme uodegą ir turėtume bent tarpusavy būti šnekesnės. Štai apie ką aš norėjau jums parašyti. Mažasis Luji sakė, kad jūsų kojos paralyžiuotos dėl nelaimingo įvykio, kai buvote maža, suprantu, kad negalite lengvai judėti, vargše panele, bet galite bent jau atsakyti į šį laišką, jums tikriausiai rašyti lengviau negu man, nes esu beveik bemokslė, jūs numanote. Tačiau nesu kvaila ir norėčiau, kad mudvi abi paklotume kortas ant stalo.

Na, o aš instinktyviai ir tik trumpomis akimirkomis tikiu, kad mano Klėberis dar gyvas. Neturiu jokio pagrindo, jokio, net mažiausio, abejoti, kad jis žuvo 1917 metų sausį. Galvą man sumaišė tik šita moteris su savo istorija. Mano nuomone, ir ji nežinojo, ar jos vaikinas gyvas, bet sužinojo kažką, ką pasilaiko sau ir kas rodo, kad mažiausiai vienas iš nuteistų kareivių galėjo išlikti gyvas. Jei gerai supratau, jų buvo penketas. Norėdama parodyti, jog esu nuoširdi, apsakysiu jums iš jos istorijos vieną smulkmeną, kuri duoda man krislelį vilties dėl Klėberio: ten, kur juos pasiuntė skerdynėms, buvo sniego, tad aš svarstau, kad jis turėjo viena galimybe daugiau negu kiti išlikti gyvas: daug blogesnį sniegą ir šaltį jis jau yra išgyvenęs. Tai menkas niekas, bet jūs pati žinote, kad žmogus ir šiaudo kabinasi.

Gal šita moteris, kalbanti pietietiška tarsena, buvo ir pas jus užėjusi? Prašau man pasakyti ir, jei žinote daugiau negu aš, būkite atvira. Nekantriai lauksiu jūsų atsakymo, todėl nekankinkite manęs. Mažasis Luji sakė, kad jūs puiki moteris. Nekankinkite manęs.

Veronika Pasavan

Matilda atsako į šį laišką – kad ji nežino, apie ką kalbama, kad turi pavasarį ar vasarą važiuoti į Paryžių, kad jos tada pasimatys.

Paskui parašo šauniajai poniai Paolo Kontei į Marselį, įsakmiai ragindama ją susisiekti su „mylima krikštadukte", Tina Lombardi, kuri vaikosi savo nelemtą Nino kariuomenės zonoje.

Sykį jau ėmusi rašyti, parašo ir Pjerui Mari Ruvjerui, spirdama ir jį sužinoti, kas atsitiko 1917 metų sausį šitoje kariuomenės zonoje, pašto adresas 1828. 76. 50, bet, kol tikrina numerį ponios Kontės laiške, apsvarsto ir galų gale laišką suplėšo.

Vėlyvas labai šaltas rytmetys.

Langų stiklai didžiojoje vilos salėje aprasoję, pro juos nematyti jūros. Katės ir katinai žiūri, kaip Matilda mėto popiergalius į ugnį židinyje. Ji sako jiems:

– Laikykite liežuvį už dantų. Bent kartą protingas patarimas. Kaip manote, ar teisingai darau nepasitikėdama būtent tomis ir tais, kurie tuos patarimus man duoda?

Uno dėl to nei šilta nei šalta. Duė svarsto. Tercija ir Belisima užmiega prie akmeninės Dievo Motinos – suvenyro, kurį tėtis ir mama parsivežė iš Toledo, kur 1899 metais, kastilietiško svaigulio naktį, iš naujo suliepsnojusios meilės valandėlę jiedu pradėjo Matildą.

Tik Vagišius ir Metras Žakas seka jai iš paskos, kai ji vežimėliu grįžta prie valgomojo stalo. Čia ji dažnai išskleidžia, – Benediktai purkštaujant, – piešimo lapus ir laiškus, reikalingus jai ne piešimui, ne tam, kad jaustųsi laiminga, bet tik tam, kad pripildytų didelę raudonmedžio skrynelę paauksuotais kampais, į kurią ji tvarkingai rikiuoja visa, kas susiję su *Bingo Crépuscule*. Po teisybei, nieko ji nerikiuoja, tik krauna į ją savo užrašus, gautus laiškus tokia tvarka, kokia pakliūva.

Skrynelę, kaip dėžutę dažams, ji gavo dovanų iš Maneko, kai jai suėjo penkiolika metų, per 1915-ųjų Naujuosius metus. Ji nei graži, nei negraži, keturiasdešimties centimetrų aukščio, penkiasdešimties pločio, sunki – nors patrūk keldamas, bet, šiaip ar taip, lakuoto raudonmedžio su paauksuotais kampais, kaip skrynia kajutėje. Kodėl Manekui atėjo į galvą nupirkti tokį įtaisą, Matilda nežino, kaip ji nežino, kodėl tėtis ir mama nusipirko savo akmeninę Dievo Motiną. Žmonės kartais keisti.

Matilda įmeta Veronikos Pasavan laišką į skrynelę, atsargiai užvožia viršelį, bijodama pažadinti miegantį nerimastį, ir sako Vagišiui ir Metrui Žakui:

– Jei dabar tučtuojau nušoksite nuo šito stalo, patikėsiu jums, vien tik jums, kažką svarbaus.

O kadangi katinai nesijudina, sausai priduria:

– Tai labai labai slapta.

Jie žiūri į ją bejausmėmis, keistai sustingusiomis ir keistai abejingomis akimis – prisiektum, kad tai katės akys, – paskui iš lėto, abu kartu žengdami minkštomis letenėlėmis, prieina prie stalo krašto ir nušoka ant žemės.

Palinkusi, viena ranka įsikibusi į savo krėslą, kita glostydama Maneko skrynelės raudonmedį, Matilda sako jiems slopindama balsą, kad geriau atkreiptų jų dėmesį:

– Šitoje dėžutėje yra viena iš mano gyvenimų istorijų. Ir matot, aš ją pasakoju trečiuoju asmeniu, visai taip, tarsi būčiau kita. O žinote kodėl? Nes bijau ir gėdinuosi, jog esu tik aš ir negaliu prisikasti iki galo.

Iki galo, bet ko galo? – mąsto ji paskui, sekama dviejų šaltų žvilgsnių. Nežino. Laimei, katinai, matyt, žino, jie nereikalauja paaiškinimų, ramiai nulenda į kampą ir svajoja apie bėgantį laiką.

Geležies prekės, Leprensas
Damų g-vė, 3
Paryžius
1920 m. sausio 25

Gerbiamoji panele,

Naudojuosi proga, kad šiandien sekmadienis, ir rašau, atsiliepdamas į jūsų kreipimąsi, kurį perskaičiau „Le Bonhomme“ laikraštyje. Iš karto sakau, kad neprašau pinigų, nes nesu iš tų sukčių, kuriems nelaimė žmonių, ieškančių jiems brangių dingusiųjų, yra proga pasipelnyti. Atbuvau visą karą pėstininku, išskyrus 1918 metus, kai su šrapnelio sužeista koja mane paguldė į ligoninę, paskui pervedė į lauko artileriją, o tai ne ką geriau, nes artileristai kenčia tiek pat, kiek pėsčiokai, dabar aš girdžiu penkiasdešimt procentų mažiau, bet tai jau kita istorija.

O noriu pasakyti štai ką: apkasuose, kuriuos jūs nurodote, man teko būti, tik skirtumas toks, kad ne tomis pačiomis datomis. Buvau ten 1916 metų lapkričio gale, kai kolonijiniai daliniai atėmė juos iš bošų, manau, kad nesupyksite, jei pataisysiu jus dėl to fakto, dėl kurio klystate – tai buvo ne *Bingo* bet *Bing au Crépuscule**, puikiai prisimenu medinę lentelę su užrašu, kurią vyrukai prieš mums ateinant prikalė ant rąsto, ji dar ir dabar stovi man akyse, o tie bėduliai užrašė tai todėl, kad spalį, kai jie rausė eigas, priešas pleškino greičiausiai kaip pasiutęs dienai blėstant.

* *Bing au Crépuscule* (tariama: Bing o Krepiuskiul) – Bing prieblandoje.

Dėl asmenų vardų, jei tai tas pats, aš pažinojau kareivį, kuris vadinosi Selestenas Pū, jis buvo ne mano pulko, bet, man rodos, šitame kare tokių dviejų kaip jis nebuvo, antraip būtų žinoma, ar karas būtų laimėtas, ar pralaimėtas. Tokio apsukruolio ir didžiausio ilganagio kaip gyvas nesu matęs, vadino jį Kariuomenės Siaubu. Jis būtų avižas iš arklių vogęs, kad iškeistų jas į vyną savo būriui, išgalvodavo būrius, kurių būte nebūdavo, prikeldavo iš numirusių negyvėlius, kad apkuoptų lauko virtuvę, įsivaizduokite, kaip jį brangino jo draugai, be to, buvo toks suktas, kad niekas negebėjo įminti jo žaidimo. Verdene, pasakojo man kareiviai, parūpino kepsnį, baltos duonos, vyno ir likerių – visą vakarienę, skirtą generalinio štabo „zuikiams". Ir į viską atsakydavo kaip ką tik gimęs vaikelis: „Pikti liežuviai."

1918 metais, būdamas artilerijoje, vėl išgirdau apie jį Sen Mijelyje: trijose dėžėse su tabaku ir šviesaus tabako cigaretėmis amerikiečiams, kai jas atvežė, rasta prikimšta pjuvenų maišų. Selestenas Pū – kur ten jo neprisiminsi. Vaikinas iš Olerono salos, šviesiaplaukis, mėlynakis, su tokia šypsena, kuri užliūliuotų seržantą kaptenarmą. Kai jis klausdavo, kelinta valanda, geriau būdavo neatsakyti, o dar labiau – nesikeisti laikrodžiu, nes tada jau galėdavai atsisveikinti su savuoju.

Šiaip ar taip, išgirdau apie jį Sen Mijelyje 1918 metais, vadinasi, jis jau buvo daug pavojų išvengęs, o toks velnio neštas ir pamestas, koks jis yra, jei paieškosite kažkur apie Šarantą, tikriausiai pamatysite, kad jis dar gyvas, bet tuose apkasuose jūsų nurodytomis datomis aš nebuvau, nieko nežinau, tik tiek, kad daugmaž tuo metu mus pakeitė tie „poridžai"*, o tokioje sumaištyje Selestenas Pū turbūt iščiulpė jiems paskutinį kraujo lašą.

Linkiu jums, panele, surasti tuos, kuriuos mylite, ir jei važiuosite pro Batinjolę, būtinai užsukite pas mane.

Su nuoširdžia pagarba –
Adolfas Leprensas.

* Taip prancūzai pravardžiuodavo anglus pagal anglų mėgstamą avižų košę (angl. *poridge*).

Ponia Paolo Kontė
Aukų perėja, 5
Marselis
1920 m. sausio 31 diena, šeštadienis

Brangioji panele,

Jaučiuosi, tikrai sakau, labai nesmagiai savo kailyje, atsakydama į jūsų laišką, negaliu net naktimis užmigti, draskausi tarp jūsų ir savo krikštaduktės, kuri nė klausyti nenori apie laišką jums, jokia dingstimi, ir net nesiteikė duoti man savo adreso iš baimės, kad jums jį atsiųsiu. Todėl, iki ji mane aplankys, kada dabar – nežinau, nes išėjo pikta ir pasipūtusi, mat aš nenorėjau atstoti, aš nieko negaliu, nieko, nebent kraują sau gadinti.

O atsakau jums, nes parodžiau jūsų laišką poniai Izolai, draugei, apie kurią pasakojau, kurią visi gerbia ir kurios patarimai visada praverčia, ji man ir pasakė – vargšele tu, mergaite iš Kazertės. Manęs laukia, pasak jos, lėta ir žiauri mirtis, jei nepaaiškinsiu jums padėties tokios, kokia ji yra, ir kad niekas nieko nelaimi meluodamas, tik praranda miegą ir gėdą.

Tai štai. Valentina apsilankė pas mane šio mėnesio 11 dieną, sekmadienį, o buvo dingusi daugiau kaip metus, iškart po pietų, ji dėvėjo nakties mėlio apsiaustą su bebrenos apykakle ir prie to pritaikyta kepuraite bei mova, tokie daikteliai turi kainuoti kalnus pinigų, bet jai, žinoma, padovanojo kas nors per Kalėdas, ji atrodė elegantiška, graži, patenkinta, skruostai buvo paraudę nuo šalčio, o juodos gražios akys blizgėjo, buvau tokia laiminga, vėl ją matydama

ir bučiuodama, jog turėjau atsisėsti. Ji atvežė dovanų ir man – Pirėnų vilnos antklodę, šlepetes, ispaniškų apelsinų ir tikro aukso kryželį, pastarąjį nuo šiol nešioju ant kaklo net naktį, tai negalite įsivaizduoti, kokia buvau laiminga. Paskui viską sugadinau, viską, kai padaviau jūsų laišką, rašytą spalio mėnesį, ir kai pasakiau, kad atsakiau į jį. Ji įsisiautėjo kaip mistralis ir pasakė: „Kur kiši nosį? Ir ką jai pripaistei? Ką, tu nesupranti, kad šita aukštuomenės mergina su savo gražiais žodeliais tik stengiasi mums dantį užkalbėti?“ Paskui prikalbėjo dar daugiau, bet aš geriau nepersakysiu, tai per daug nešvanku, nes esu įsitikinusi, kad savo laiške jūs sakėte tik teisybę, kad jūsų vargšas sužadėtinis susipažino su Angelu Basinjanu kare ir kad jūs norėjote su ja pasikalbėti, nieko daugiau.

Galų gale ji neišbuvo pas mane nė valandos, o jos skruostai buvo įraudę jau ne nuo šalčio, o nuo pykčio, lakstė iš vieno virtuvės galo į kitą, kaukšėdama kulniukais, o aš sėdėjau ant kėdės, stengdamasi nepravirkti, bet pagaliau neišlaikiau ir apsiverkiau, o ji, pakišusi man po nosim savo smilių, pasakė: „Ką čia padės žiumbti, krikštamote Bjanka. Žiūrėk, ar aš žliumbiu? Sakiau tau kartą, kad tiems, kurie nuskriaudė Nino, aš ištaškysiu smegeninę. Seniai mane pažįsti, sakyk, ar matei, kad keisčiau nuomonę?“

Ji įvarė man tokią baimę, kad nebeatpažinau jos veido, nebeatpažinau savo krikštadukters, pasakiau: „Bet ką tu čia šneki, ką šneki, beprote? Kuo ta panelė nuskriaudė tavo nelemtąjį neapolietį?“ Ji suriko: „Nusispjaut man ant jos, aš su ja nekalbėsiu! Taip ji nieko negalės pakartoti! Nenoriu, kad vėl jai atrašytum, tai mano, o ne tavo reikalas! Jeigu ji vėl parašys, padaryk kaip aš!“ Sulig šiais žodžiais griebė žarsteklį, pakėlė mano viryklės dangtelį ir, suglamžiusi jūsų laišką, įmetė į ugnį su tokiu piktumu, tikrai sakau, kokio niekad nebūčiau įsivaizdavusi, net kai jai buvo penkiolika metų ir ji imdavo tūžti kaskart, kai jai kas pasakydavo pastabą.

Paskui pareiškė, kad turi reikalų kitame miesto gale, pabučiavo mane ant slenksčio, bet su atbula širdimi, girdėjau kaukšint laiptais jos kulniukus, priėjau prie virtuvės lango pažiūrėti, kaip ji tolsta akligatviu, verkiau, nes iš aukštai ji atrodė tokia mažytė ir tokia daili su savo bebrenos apykakle, kepuraite ir mova, man buvo taip baisu, taip baisu, kad daugiau jos nepamatysiu.

Rašau toliau šį sekmadienio rytą, akys neleidžia man taip ilgai rašyti, jūs jau turėjote su tuo apsiprasti. Vakar vakare man dar buvo skaudu galvoti apie Valentiną ir sceną, kurią ji man ištaisė, bet šį rytą mūsų kvartale skaisčiai šviečia saulė, sakau sau, kad su pavasariu ji sugrįš, jaučiuosi geriau, ir man nuo krūtinės tarsi akmuo nukrito, kad pasakiau jums teisybę. Klausiate savo laiške, kodėl spalį, užsiminusi apie Angelą Basinjaną, aš parašiau „jį greičiausiai kaip šunį nudėjo prancūzų kareivio ranka." Nes tokie žodžiai man išsprūdo, nes negaliu įsivaizduoti, kad jis galėtų mirti kitaip, negu gyveno, žinau, kad neturėčiau taip apie jį sakyti, ypač su tuo kryželiu ant kaklo, bet negaliu savęs įveikti, niekad netikėjau, kad jis žuvo puldamas priešą durtuvu, kaip matyti paveikslėliuose, buvo per daug didelis bailys, jis, tikriausiai kaip visada, ištaisė kokią niekšybę ar kokią baisią kvailystę, ir jį šįsyk iš tiesų sušaudė, žinoma, niekas nenorėjo to pasakyti, nes tai nekelia kitiems nuotaikos ir teršia vėliavą.

Dėl Valentinos žodžių, kuriuos aš jums taip pat savo laiške pakartojau ir kuriuos jūs prašote paaiškinti, būtent, kad ji aptiko savo Nino pėdsakus viename Somos bare ir kad reikia „laikyti jį mirusiu", negaliu jums tvirtinti, ar ji tiksliai taip pasakė, bet pasakyti norėjo, kad reikalas baigtas ir kad apie tai nebereikia kalbėti, beje, taip mes ir padarėme visais kitais sykiais, kai pasimatėme, apie tai nebekalbėjome.

Kai mano krikštadukté mane aplankys, tikrai sakau, brangioji panele, pasakysiu jai tiesą, kad parašiau jums, net jeigu ji turi vėl įširsti ir lieti ant manęs tulžį, nes žinau, kad ji geros širdies ir kad galų gale įveiksiu jos nepasitikėjimą, o jei kada nors ją sutiksite, džiaugsiuosi, tada pamatysite, kad ji nusipelnė geriau negu tas gyvenimas, kuris jai atiteko, ir visi tie jai padaryti nemalonumai, deja, toks visų likimas.

Siunčiu jums gražiausias savo mintis ir linkiu laimingų Naujųjų metų, kartu su manim laimingų Naujųjų metų jums linki ponia Izola ir ponia Šola.

Su pagarba
Našlė Paolo Kontė, gimusi Di Boka

Pjeras Mari Ruvjeras
Kursel gatvė, 75
Paryžius
Vasario 3

Mano mieloji Mati,

Nepritariu tavo žingsniui įdėti tą skelbimą laikraščiuose. Nepritariu taip pat, net jei ir suprantu, apgailėtinam tavo tėvo atlaidumui tavo atžvilgiu. Leidau sau tai jam pasakyti, ir noriu, kad tu žinotum.

Po mūsų paskutinio pasimatymo ilgai mąsčiau. Jei man atrodo, kad kliūtys, sunkumai perduodant žinias, netgi pikta valia vienoje ar kitoje pakopoje iš tikrųjų leido įvykti niekšybei, kuria tiki, aš dar labiau nesuprantu, kokia nauda tau ją garsinti. Regis, veiki nepaisydama akis badančios tiesos, grynai instinktyviai, tartum kratytumeisi pripažinti, kad Manekas miręs. Gerbiu tavo meilės atkaklumą, ir ne man, kaip tavo draugui, visų pirma tave atkalbėti. Tai, ką noriu pasakyti, yra paprasčiau arba, atleisk man, žiauriau: niekad neužmiršk, kad nors malonės prašymas ir būtų buvęs patenkintas, Žanui Etševeri gresia ne mažiau kaip katorga iki gyvos galvos. Jei per stebuklą, per negirdėtą Dievo atlygį už šį atkaklumą turėtum jį kada nors išvysti, kaip gailėtumeisi sukėlusi visus ant kojų, nes tada teliktų viena – slėpti jį, kad išvengtų bausmės.

Prašau, maldauju, brangute, – žinau, kokia tu impulsyvi, bet kaip puikiai surėsta tavo galvelė, kai to reikia, – nebedėk niekur to skelbimo ir nuo šiolei būk itin atsargi. Ieškodama tiesos pasi-

kliauk tik manimi. Suprask, kad jei bent vienas iš penkių išsikapanojo, tu esi jam pavojus, ir tai susiję, žinoma, ir su Maneku, be to, tie, kurie iš arčiau ar iš toliau buvo prikišę nagus prie šios neteisybės, galėtų, norėdami ją nuslėpti, būti tik tavo priešai.

Tikiuosi, kad mane supratai. Bučiuoju tave taip pat nuoširdžiai, kaip bučiuodavau mažą.

Pjeras Mari

Į šį laišką Matilda atsako, kad ji nebe vaikas, ir viskas.

Olivjė Beržetonas
Automatinių žaislų fabrikantas
Orleano Vartų prospektas, 150
Paryžius
1920 m. kovo 15, pirmadienis

Panele,

Pažinojau kapralą Gordą. Jei tai tas pats, kurį minite, tai buvo Somoje, tarp Komblio ir Sen Pjero Vasto miško. Buvau vachmistras ir, nors priklausiau prie kito pulko, 1916 metų rudenį paėmiau iš jo ir jo skyriaus laiškus, nes man skaudėjo širdį, kad jų korespondencija dėl priežasčių, kurių jums neatskleidžiu, tik tiek, kad tai buvo dėl kažkokio viršininko kvailystės, negalėjo būti išsiųsta. Kiek prisimenu, Gordas buvo aukštokas vyras, pliktelėjęs, greičiau liūdnos išvaizdos. Noriu pasakyti, kad atrodė dar liūdnesnis negu mes visi, šiaip buvo visų labai gerbiamas kapralas.

Nenoriu jūsų skaudinti, nenoriu ir žadėtojo atlygio, niekad šituo nesipelniau duonos, bet man iš tiesų regis, jis žuvo tuo laikotarpiu, kurį nurodote, nes vienas kareivis, kur buvo su manim, pasakė man vieną 1917 metų sausio dieną: „Prisimeni tą ilgšį kapralą, kuris perduodavo tau savo laiškus? Jis žuvo per bombardavimą“. Bet kadangi šito Gordo vardo aš nežinojau, gal tai buvo ne tas, kurio ieškote.

Selestenas Pū, šiaip ar taip, tikriausiai tas pats, kurį minite, kito tokio egzemplioriaus ta pačia pavarde būti negali. Vadinome

jį Kareiviu Toto*, arba Dievo Rykšte, arba Priedurų Prieduru. Viso šio karo utėlės, sudėtos kartu, neišČiulpė tiek kraujo, kiek jis iš tiekimo tarnybos. Buvau aš su juo tame pačiame fronto bare 1916 metų rudenį ir žiemą. Kartą, pasakojo man kiti, jis susilažino iš visos statinės sriubos su lauko virtuvės virėjais, kad kai jie atsigręš suskaičiavę iki dešimt, tai negalės paaiškinti, kur jis ją nudėjo. Ir garuojanti statinė, ir jis su dviem kūmais dingo, virėjams dar nespėjus atsigręžti. Paskui tie virėjūkščiai sakė: „Jūs, žinoma, suprantate, kad mes tyčia taip padarėme, tai buvo mūsų triukas". Bet aš jais netikiu, ir tie, kurie šią istoriją girdėjo, taip pat ne, nes Selestenui Pū egzistavo tik jo būrio draugai, laukiantys prisikimšti pilvus. Visi būtų norėję turėti jį valgianešiu.

Deja, tai visa, ką galiu jums papasakoti. Apie tą vietą, kurią minite savo skelbime „La Biffe" laikraštyje, aš nieko negirdėjau. Bet viena yra tikra. Jei tas, kurio ieškote, yra mano Selestenas Pū, net jeigu jis iki šiol nebūtų grįžęs, tai vis tiek grįš ne tą, tai kitą dieną. Jei bošai jį paėmė į nelaisvę, aišku, kodėl jie ėmė stipti badu ir paprašė paliaubų. Jei vargšelis ir miręs, dėl visa pikta pakabinkite ant savo spintų spynas.

Pagarbiai sveikinu jus, panele, ir būtinai jums parašysiu, jei sužinosiu ką nors nauja.

Olivjė Beržetonas

* 1914–1918 m. kareivių žargonas: utėlė. Selesteno pavardė buvo *Poux* (tariama: Pū) – utėlė.

Žermenas Pyras
„Landesnis už kiaunę“
Visų rūšių sekimas ir tyrimas
Lilio gatvė, 52, Paryžius
1920 m. kovo 23, antradienis

Gerbiamoji panele,

Atsiliepdamas į jūsų skelbimą „Le Figaro“ laikraštyje, nesiūlau jums specialiai savo paslaugų, nors jomis buvo patenkinti beveik visi mano klientai.

Noriu tiesiog jus informuoti be piniginio atlyginimo, kad tarp šių klientų pernai buvo ponia Gord, kurios vyras, Benžamenas Gordas, pėstininkų kapralas, dingo Somos fronte 1917 metų sausį.

Jūs suprasite, kad profesinė paslaptis draudžia man nurodyti, kokie buvo mano paieškų rezultatai, galiu tik duoti jums adresą tos, kuri vienintelė gali tai padaryti, jei sutiks: Mongalė gatvė, 43, Paryžius.

Savaime aišku, jei galiu būti jums naudingas jūsų pačios reikalui, esu pasirengęs pranešti savo sąlygas.

Nuoširdžiai jūsų –
Žermenas Pyras

Našlė Rozina Šardolo
Arduazų gatvė, 25
Tūras
1920 m. kovo 28

Panele Donė,

Esu Urbeno Šardolo mama; 1916 m. mano sūnus buvo kapralas, 1917 m. birželį pakeltas į seržantus, sužeistas Šampanėje 1918 metų liepos 23 dieną, mirė per evakuaciją.

Urbenas buvo mūsų vienturtis sūnus. Mano vyras mirė praeitų metų pradžioje iš nevilties, būdamas penkiasdešimt trejų metų amžiaus. Tą, kurį dievino, jis pergyveno tik keletą mėnesių, palikdamas mane vieną.

Manau, kad jūs taip pat išgyvenote artimo jums žmogaus netektį, kad dėl to ir įdėjote savo skelbimą į „L'Illustration", kurio neskaitau tiesiog todėl, kad nebepakenčiu jokio laikraščio, bijodama perskaityti ar pamatyti juose tai, kuo baisiuosi. Nebenoriu prisiminti karo. Tačiau viena giminaitė parodė man jūsų kreipimąsi. Atsakau, nes jame paminėtas mano sūnus, taip pat vieta ir data, apie kurias jis trumpai prasitarė per atostogas 1917 metų sausio pabaigoje.

Prieš dvi savaites, 1917 metų sausio 6 dieną, Urbenas buvo Somos apkasuose, kurie vadinami *Bingo*. Iš užnugario buvo atgabenti penki prancūzų kareiviai, nuteisti myriop, nes jie ginklu persišovė sau plaštaką. Jie buvo išmesti surištomis už nugaros rankomis tarp mūsų ir vokiečių apkasų. Mano vyras, kuris buvo vaisti-

ninkas, sveikai galvojantis žmogus, didžiavęsis savo kariuomene, negalėjo patikėti šia istorija, o aš nenorėjau jos girdėti. Atsimenu, kad Urbenas suriko: „Jums į galvą pripūsta nesąmonių, nebegalite suprasti, dėl šitos kiaulystės mes netekome pusės kuopos!" Vėliau nurimęs pasakė: „Jūsų teisybė, man turbūt visa tai prisisapnavo, kaip ir tai, kad aš juos visus penkis mačiau negyvus sniege, ir bent vienas jų, jei ne du, nebuvo tas, kurį tikėjausi rasti".

Žinau, panele, kad tai, ką rašau, yra baisu, bet tokie buvo mano sūnaus žodžiai. Daugiau jis niekad nieko nepasakojo mano akivaizdoje. Gal buvo atviresnis su tėvu per šį pasimatymą ar per paskutinį, 1918 metų kovo mėnesį, bet aš to nežinau.

Jūs tikriausiai esate vieno iš nuteistųjų draugė, sesuo ar sužadėtinė. Tikėkite, kad aš labai kankinausi, prieš jums atrašydama, bet sakau tiksliai tai, ką girdėjau iš sūnaus lūpų. Esu pasirengusi, jei reikėtų, šį liudijimą jo meilės vardu patvirtinti bet kieno akivaizdoje.

Drįstu jus pabučiuoti kaip seserį, nešiojančią gedulą.

Rozina Šardolo

Matilda duoda sau žodį, kad greit atsakys į šį laišką. Bet ne tučtuojau. Viltis pernelyg didelė, pernelyg audringa, ji privalo atslūgti.

Tačiau vakare ant piešimo popieriaus lapo užrašo, o Benedikta sėdi ant lovos ir širsta laukdama, kada reikės jai padėti atsigulti.

Kovo 17 dieną Tina Lombardi apklausinėjo tik Veroniką Pasavan, Eskimo meilužę.

Jei būtų sutikusi Si Su žmoną, ši būtų apie tai pasakiusi.

Jei susitiko ar tik bandė susitikti su Mariete Notredam, Kabinjako klebonas būtų tai prisiminęs, taip pat Gei Liusako gatvės namo savininkai.

Ji taip pat nesusitiko, tai savaime aišku, šitos „aukštuomenės merginos", kurios laiškus ji tokia lengva širdimi degina vienoje Marselio virykléje.

Ką ji sužinojo kariuomenės zonoje, kas jai leido baimintis ar suteikė viltį, kad Eskimas gyvas?

Urbenas Šardolo pasakė: „bent vienas jų, jei ne du."

Viena – Tina Lombardi turi labai rimtą pagrindą manyti, kad tai Eskimas. Antra – ji beviltiškai nori, kad tai būtų jos Nino.

Žemiau lape kitą rytą, vos tik apsiruošusi, išgėrusi kavą, Matilda įrašo:

Kuo galėjo skirtis Eskimas nuo kitų keturių Bingo Crépuscule *apkasuose?*

Sužeista plaštaka? Trijų – tai dešinė. Dviejų – Eskimo ir Si Su – kairė.

Akių spalva? Maneko ir Si Su akys mėlynos, kitų tamsios.

Amžius? Eskimui trisdešimt septyneri, Si Su – trisdešimt vieni, Tam Žmogėnui – trisdešimt, Nino – dvidešimt šešeri. Esperanzos nuotraukoje, darytoje apkasuose, visi jie to paties amžiaus – amžiaus, kurį žmogaus veide įrašo nuovargis ir negandos.

Dar žemiau:

Gerai. Auliniai, nutraukti nuo vokiečio kojų. Tina Lombardi apsiriko, Eskimas jų nebeturėjo.

Ponia Elodi Gord
Mongolė gatvė, 43
Paryžius
1920 m. balandžio 11 d., sekmadienis

Brangioji panele,

Negalėjau atsakyti jums anksčiau, nes neturėjau laiko, visą savaitę dirbu siuvimo ateljė, o kai pareinu namo, atsikvėpti man neleidžia vaikai.

Kaip ponas Pyras jums rašė, pereitų metų vasario mėnesį man teko į jį kreiptis, kad įteisinčiau savo padėtį ir gaučiau karo našlės pensiją. Mano vyras, Benžamenas Gordas, buvo paskelbtas dingusiu be žinios 1917 m. sausio 8 dieną Somos fronte, tai viskas, ką žinojau, iki ponas Pyras ėmėsi mano reikalo. Kaip jau sakiau, man viskam trūksta laiko, nors visada gulu tik vėlai naktį – dėl namų ruošos ir žlugto. Nebeįstengiau pati viena toliau rūpintis šiuo reikalu, verčiau nusprendžiau paaukoti dalį savo santaupų. Laimei, ponas Pyras manęs neapgavo, pinigai nebuvo įmesti į balą. Šiandien mano vyras oficialiai pripažintas mirusiu. Buvo sužeistas į galvą per vieną antpuolį ir žuvo per bombardavimą 1917 m. sausio 8 dieną Komblio lauko ligoninėje, kur buvo gydomas. Tai patvirtino ligoninės įrašų knyga ir savo akimis matę liudytojai – sužeistieji ar sanitarai.

Paskutinį kartą atostogų mano vyras buvo parvykęs 1916 metų balandį. Neatsimenu, kad jis būtų minėjęs Pū, Šardolo ar Santini pavardes, bet tai nieko stebėtina, nes rugpjūtį jis buvo perkeltas į

kitą pulką ir galbūt susipažino su jais vėliau. Laiškuose jis rūpinosi tik vaikais, apie draugus ir karą nepasakojo. Dar kartą perskaičiau jo 1916 metų rudenį ir žiemą rašytus laiškus, nesuradau jokios pavardės.

Tai viskas, panele, ką galiu pasakyti, gal tik pridursiu, jog man nuoširdžiai liūdna, kad jūsų sužadėtinį ištiko toks pats likimas kaip mano vyrą.

Teikitės priimti mano pagarbą.

Elodi Gord

Emilis Buaso
Rapė krantinė, 12
Paryžius
1920 m. birželio 15

Gerbiamoji panele,

Laukdamas savo eilės kirpykloje viename keleto mėnesių senumo „La vie parisienne“ numeryje radau jūsų paieškų skelbimą. Nežinau, ko vertos mano žinios, bet galiu vieną tokią suteikti. Aš pažinojau Benžameną Gordą, 1915 ir 1916 metais buvau toje pačioje kuopoje kaip jis, prieš jį pakeliant į kapralus ir pervedant į kitą pulką. Po karo girdėjau, kad jis nebegrįžo namo, dar vienas, pasakysite jūs. Šiaip ar taip, aš jį gerai pažinojau, nors tikri draugai nebuvome, tik tarpais, kur nors susitikę, pasilabindavome, ir viskas. Kare nematai toliau savo būrio, taip jau yra, o jis buvo ne mano būryje. Be to, buvo greičiau tylenis. Tikrai draugavo jis tik su vienu vyruku, kurį pažinojo dar prieš karą būdamas civiliu, staliumi kaip jis, šis nieko neėmė į galvą. Jie laikėsi truputį nuošaliau nuo kitų. Benžamenas Gordas buvo pliktelėjęs ilgšis apie trisdešimties metų, ilgomis kojomis ir rankomis, vadinome jį Gysliumi. Kitas, šiek tiek vyresnis, bet taip neatrodė – aš niekad nesužinojau jo pavardės, visi jį vadino Bastošu, bent jau iš pradžių, nes nemaža vaikinų buvo iš jo kvartalo, paskui vadino jį Eskimu, mat kadaise jis buvo aukso ieškotojas Aliaskoje. Žodžiu, jie buvo neišskiriami draugai – ir poilsio, ir nelaimės valandą, kruvini draugai, o paskui jiedviem juoda katė perbėgo kelią, kodėl –

nežinia. Pasakysite, kad nedaug kas atsilaiko prieš karą. 1916 metų birželį su Eskimu ir keletu kitų parvažiavau į Paryžių. Sugrįžęs ir išgirdau, kad kažkas ne taip. Ir net gan greit – santykiai visai sugedo. Kartą vakare postovyje jie net vienas kitam į krūtinę kibo. Manęs ten nebuvo, meluočiau, jei sakyčiau, bet Eskimas, kuris buvo iš jų stipresnis, prispaudė Gyslių prie žemės ir sušuko: „Benžamenai, arba tu apsiramini, arba aš už save neatsakau. Kas iš mudviejų, po šimts pypkių, atsakingas, kodėl mane kaltini?"

Paskui jie vengė vienas kito, nebežiūrėjo vienas į kitą, abudu pritvinkę juodos pagiežos. Niekas niekada nesužinojo, kas tarp jų įvyko, kad jie iki šito priėjo. Mes spėliojome, pasakysite, net paklausėme Eskimą, bet jis pasiuntė mus, kur pipirai auga. Vasaros pabaigoje Benžamenas Gordas buvo pakeltas į kapralus, jis pasikalbėjo su batalįono vadu ir buvo perkeltas į kitą Somos barą. Žuvo jis 1917 metais, kaip man sakė, bet ne ką geresnis buvo ir jo buvusio draugo likimas, greičiau blogesnis. Jis susižalojo kairę plaštaką su draugo šautuvu, atsitiktinai, kaip pats sakėsi, o tas, kas jį pažinojo, gali juo tikėti, nes jis nebuvo iš tų, kurie padarytų tai savo noru. Vis dėlto buvo sučiuptas ir karo teismo nuteistas pastatyti prie sienos.

Štai kokia liūdna istorija, pasakysite, bet ji tikra, duodu garbės žodį. Tai viskas, ką žinau apie Benžameną Gordą. Kitų, kuriuos jūs minite už atlyginimą, aš nepažįstu, kaip nežinau ir to – kaip ten – *Bingo;* apkasai, kuriuos mačiau Somoje ir visuose Pikardijos kampuose, visados vadinosi Nudvėsusiųjų bulvaru, Gatve be sugrįžimo, Išėjimo vartais ar Bombų pasimatymu, tai buvo vaizdinga, bet nelinksma. Pagaliau taip yra, ir tiek.

Jei manote, kad mano žinia šio to verta, pasikliauju jumis. Dirbinėju tai čia, tai ten, daugiausia pardavinėju žuvis ant krantinės, kur gyvenu, padedu iškrauti baržas, bet džiaugsmo iš to nedaug, todėl būsiu patenkintas tuo, ką teiksitės atsiųsti, man tai visada pravers. O be to, teisybė, man sudarė malonumą atsiminti tuos laikus, jei net jie ir niekam tikę buvo, nes galų gale neturiu su kuo apie juos pakalbėti.

Linkiu jums sėkmės, panele, ir dėkoju už tai, ką atsiųsite.

Emilis Buaso

Matilda pasiunčia du šimtus frankų ir nuoširdžiai padėkoja. Ant piešimo lapo užrašo mažumą drebančia ranka, tokia ji susijaudinusi:

Savo vietą suranda dar vienas dėlionės elementas.

Veronika Pasavan nutraukia santykius su Eskimu per jo atostogas 1916 metų birželį.

Benžamenas Gordas, pravarde Gyslius, kimba į krūtinę Eskimui, kai šis grįžta iš atostogų, ir prašosi perkeliamas į kitą pulką, kad su juo nesusitiktų.

Kaip nusiteikęs susitinka jis su juo, nuteistu myriop, Bingo Crépuscule *apkasuose? Eskimas teigia, kad jie susitaikė. Bet jei susitaikymas buvo Benžamenui Gordui tik trumpalaikis gailestis ar veidmainystė? Jei jis pasinaudojo aplinkybėmis, kad patenkintų savo pagiežą?*

Draugas ar priešas, šiaip ar taip, Benžamenas Gordas tą snieginą sekmadienį, žinoma, turėjo įtakos Eskimo likimui, vadinasi, ir keturių kitų likimui.

Jų vaido priežastį, atrodo, ne itin sunku įspėti, bet, kaip sako Mažasis Luji: „Pabandyk ką nors perprasti tose antro galo istorijose."

Paskolinta žmona

Liepa.

Lygiai tą akimirką, kai Elodi Gord su žydra kartūnine suknele išeina iš savo namo Mongalė gatvėje, virš Paryžiaus pratrūksta audra. Ji bėga lietui pliaupiant iki automobilio, kuriame sėdi Matilda. Silvenas atidaro jai dureles, padeda įlipti, paskui sprunka taip pat tekinom į artimiausią bistro.

Elodi Gord – drovi trisdešimties metų moterėlė, gana gražaus veido, šviesių plaukų ir šviesių akių. Kadangi ji gyvena penktame aukšte, Matilda tik iš mandagumo prašo atleisti, kad privertė ją nusileisti žemyn.

– Ką jūs, ką jūs, – atsako Elodi, – tas ponas papasakojo man apie liūdną jūsų likimą.

Paskui tyla. Ji sėdi sustirusi ant sėdynės, įbedusi akis į kelius ir kandžiojasi lūpas – tikra kankinė! Kad bent kiek prisigerintų, Matilda klausia, kiek ji turi vaikų. Penkis, keturi ne jos, o iš pirmųjų Benžameno Gordo vedybų. Paskui priduria:

– Bet koks skirtumas.

Vėl užsisklendžia suglumusi. Matilda ieško rankinuke nuteistųjų fotografijos, kurią jai padovanojo Esperanza, ir rodo Elodi. Elodi žiūri į fotografiją kelias ilgas sekundes išplėtusi akis, pravėrusi burną, lengvai purtydama galvą. Jos skruostai išbąla. Baikščiai žvelgdama, atsigręžia į Matildą, sako:

– Aš jo nepažįstu!

– Štai kaip! Kurio nepažįstate? – klausia Matida. Ji duria smiliaus nagu į Eskimą. – Šito?

Elodi Gord stipriai papurto galvą, bet žiūri tiesiai prieš save ir

staiga atidaro automobilio dureles, ketindama šokti laukan. Matilda sulaiko ją už rankos, mato, kad jos akys paplūdusios ašaromis, ir sako:

– Tai dėl jūsų jis susipyko su savo draugu Klėberiu?

– Leiskite mane.

Matilda nenori jos paleisti. Ji sako:

– Man gyvybiškai svarbu sužinoti, kas įvyko, nejau nesuprantate? Tuose prakeiktuose apkasuose jie buvo visi kartu, mano sužadėtinis su jais! Kas įvyko?

Bet ana ir toliau purto galvą, pusiau išlindusi po lietumi iš automobilio, netaria nė žodžio.

Matilda paleidžia ją.

Elodi Gord tekinom perbėga gatvę, sustoja po namo prieangiu, atsigręžia. Keletą sekundžių žiūri į Matildą, nuslinkusią iki atvirų durelių. Lėtai grįžta atgal, nepaisydama liūties, jos suknelė permirkusi, plaukai prilipę prie veido. Nuvargusiu, dusliu balsu sako Matildai:

– Tai visai ne tas, ką įsivaizduojate. Aš jums parašysiu. Man taip geriau. Parašysiu. Tegul tas ponas atvažiuoja paimti mano laiško sekmadienį vakare.

Ji paliečia Matildos skruostą dviem šlapiais pirštais ir nueina.

Viename iš kitų savo gyvenimų Matilda šiais metais pirmąkart išstato savo drobes Paryžiaus galerijoje. Ji, aišku, niekam nežinoma, bet tėtis turi daug pažįstamų, vienas jų – amžinai skubantis bankininkas, įsivaizduojantis, kad jis gėlių parduotuvėje, ir nuperkantis parodos atidarymo dieną saulėgrąžas, kamelijas, rožes, alyvas ir visą lauką aguonų, kad nukabinėtų jomis savo kontorų sienas. Jis pagiria Matildą už jos „gražų potėpį“, tvirtina, kad ji nueis toli, labai toli, „jis turįs uoslę“, apgailestauja, kad tenka paskubomis perbėgti parodą, bet jis dar šį vakarą išvažiuoja į Rivjerą, lagaminai nesukrauti, o „Wagons-Lits“ kompanija nelaukia. Viena sena dama nuoširdesnė, ji sveikina ją „iškepus tokius pyragėlius“, nes ne taip dažnai, net prieš karą, ji mačiusi tokių gardžių „tose vietose, kur jie dalijami dovanai“. Žodžiu, ši paroda gali būti laikoma daug žadančia sėkme.

Kas trečias popietis, kad nepiktnaudžiautų blogais dalykais, Matilda prašosi nuvežama į galeriją Voltero krantinėje ir sėdi ten tirtėdama valandą ar dvi, stebi, kaip lankytojai apžiūrinėja jos drobes. Jų žvilgsnis toks niūrus ir toks kupinas paniekos, kai jie vieni, jie persimeta tarpusavy tokiomis pašaipiomis pastabomis, kai jie dviese, jog jai užeina noras viską nukabinti, grįžti namo, tesvajoti apie šlovę po mirties, bet išeidami jie būtinai pasirašo auksinėje knygoje. Kai kurie net susikaupia, suraukia kaktą, kad trumpai prirašytų: „Tikras gėlių architekto talentas", „Jaunatviškas romantizmas skausminguose nepermaldaujamuose mėlynuose tonuose" arba „Jaučiuosi nusikamavęs, kaip po meilės iškylos į kaimą", vienur kitur vis dėlto šiek tiek santūriau: „Vargšės gėlės, kurios niekam nieko bloga nepadarė!" „Akys baidosi!" Galerijos savininkas, ponas Alfonsas Dodė, ne tas, kur parašė „Laiškus iš mano malūno", bet beveik, nes šį pavadinimą jis pasidarė savo galerijos iškaba, – išbraukia šias santūrias aptartis tušu teigdamas, kad tai jo pavyduolių kolegų darbas.

Štai tokioje džiugioje ir slopioje atmosferoje vieną liepos popietę Matilda perskaitė laišką, kurį Silvenas atnešė iš La Fonteno gatvės. Rašytas sesers Kristaus Kančios Marijos iš Dakso. Mirė Danielis Esperanza. Palaidotas kapinėse prie ligoninės. Jis nebeturėjo nei giminių, nei draugų. Laidotuvėse, be kunigo ir pačios sesers Marijos, dalyvavo tik ponia Bofi, jo buvusio kapralo našlė. Jai ji atidavė keletą velionio daiktų ir vertingesnių suvenyrų, bet porą dienų prieš mirtį jis paliko savo, dar jauno vaikino, su plaukais ir ūsais *à la Max Linder** nuotrauką, darytą paplūdimyje, kuri yra voke, norėdamas parodyti Matildai, kad jis nesigyrė, bet buvo iš tiesų dailus vaikinas.

Silvenui, laukiančiam, kada ji panorės išvykti, ir apžiūrinėjančiam iš arti, – jo rankos kišenėse, o kaklas ištiestas, – drobes, kurių geriau negu ji pati pažįsta kiekvieną kvadratinį colį, Matilda sako, kad nenori pietauti namuose, kad jai patiktų nueiti su juo į kurį nors restoraną Monparnase ir išgerti tų „kirminą raminan-

* Maksas Linderis – garsus to meto prancūzų kino aktorius.

čių“ su baltu romu, nuo kurių akys nušvinta. Jis atsako – puiku, kad ir jam tai išeis į naudą, nes skaudu žiūrėti, kaip ji išpardavinėja savo gėles, tarsi kokia daržovių pardavėja, jam širdį gelia, kad reikia su jomis skirtis, ypač su aguonų lauku ir t. t.

Velniop apgailestavimus ir liūdesį. Vakare bus puiki proga pakalbėti meno tema.

Elodi Gord
Mongalė gatvė, 43
Paryžius
Liepos 7, trečiadienis

Gerbiamoji panele,

Maniau, kad man bus lengviau rašyti, bet štai jau tris kartus pradedu šį laišką ir jį suplėšau. Nesuprantu, nei kokiu būdu tai, ką man taip sunku papasakoti, jums pravers, nei kokį ryšį tai gali turėti su jūsų sužadėtinio mirtimi, bet jūs sakote, kad jums šis reikalas gyvybiškai svarbus, ir aš pajutau aną dieną, kokia jūs nelaiminga, tad man būtų gėda, kad tylėdama priversčiau jus dar labiau kentėti. Tik maldauju – tegul tai, ką jums atskleisiu, lieka žinoma jums vienai, kaip ligi šiandien buvo žinoma tik man.

Baisiai susijaudinau tų supančiotų kareivių nuotraukoje pamačiusi Klėberį Bukė, bet sakydama, kad jo nepažįstu, pamelavau tik pusiau. Prieš karą, kokius trejus metus, mano vyras man dažnai apie jį pasakodavo, nes šeštadieniais jie dalydavosi uždarbiu už parduotus savo pačių gamybos baldus, bet matyti aš jo niekad nemačiau. Net nežinojau pavardės, vyras vadino jį Eskimu.

Dabar, kad mane suprastumėte, turiu šį tą papasakoti, ir būtent šito maldauju niekam neatskleisti, tegul lieka žinoma tik jums, nes nuo to priklauso vaikų laimė.

Dvidešimt dvejų metų, grįžęs iš karo tarnybos, Benžamenas Gordas rado darbo pas vieną baldžių Sent Antuano priemiestyje, kur raštininke dirbo truputį už jį vyresnė Mari Vernė. Diena po

dienos ji ėmė vis labiau jam patikti, bet vilties nebuvo jokios, ji jau ketveri metai gyveno su vedusiu vyru, biržos makleriu, kuris negalėjo ar nenorėjo skirtis ir kuris įtaisė jai tris vaikus, žinoma, jų nepripažindamas. Tai buvo 1907 metų pavasarį. Po keleto mėnesių Mari Vernė vėl pastojo, ir baldžius, kaip ir ankstesnieji darbdaviai, ją atleido.

1908 metais spalį Benžamenas išsinuomojo mažą dirbtuvėlę Aligro gatvėje ir pradėjo savo verslą. Jis miegodavo ant čiužinio tarp baldų, kuriuos dirbdavo. Štai ten 1909 metų sausį ar vasarį atėjo pas jį Mari Vernė ieškodama darbo. Buvo atsikračiusi savo niūraus žmogėno, nužudyto, kai ėjo iš namų, niekas taip niekada ir nesužinojo, kas jį nužudė, bet greičiausiai kas nors, ką jis ubagais paleido. Benžamenas vedė ją balandį, įsūnydamas jos keturis vaikus. Mari Vernė, apie kurią jis man visados kalbėdavo su meile, niekada gyvenime nesisekė. Ištekėjusi šeštadienį, ji skubiai buvo išgabenta į ligoninę trečiadienį dėl aštraus apendicito priepuolio ir mirė naktį, lygiai taip, kaip mano motina, kai man buvo šešiolika metų.

Na, o aš, prieš mūsų keliams su Benžamenu susikryžiuojant, taip pat neturėjau laimės. Kai mirė motina, man liko vienintelis giminaitis – dėdė, jos brolis, su kuriuo ji jau daugelį metų beveik nepalaikė santykių. Šitam dėdei aš ir buvau patikėta. Mokslus mečiau likus dvejiems metams iki mokyklos baigimo ir pradėjau dirbti galanterijos krautuvėlėje, kurią jis laikė su žmona Sent Andrė dez Ar gatvėje. Gyvenau kambarėlyje, gale kiemo, kiemas skyrė mane nuo krautuvėlės. Iššokdavau tik nusipirkti duonos į kaimyninę kepyklą, o šiaip šitas kiemas mėnesių mėnesiais buvo mano vienintelis pasaulis. Bet kartais nereikia toli nusidanginti, kad susitiktum savo dalią. 1909 metų pavasarį, daugmaž tada, kai Benžamenas liko našliu su keturiais vaikais, susipažinau su mūrininku, pakviestu dirbti į mūsų gyvenamo namo laiptinę. Man buvo septyniolika, jam – dvidešimt. Jis buvo akiplėša, gražbylys, o aš visados kentėjau dėl savo drovumo, – bet tuo pat metu jis buvo ir švelnus, ir man pirmą kartą buvo gera su žmogumi. Aš neilgai spyriausi.

Jis slaptai ateidavo į mano kambarėlį ir išeidavo prieš auštant. Du kartus pravaikštinėjome naktį Senos pakrantėmis. Vieną sekmadienį jis parodė man Paryžių, kurio nepažinojau: Eliziejaus laukus, Trokaderą, mes pakilome į Eifelio bokšto viršų. Kitą sekmadienį laukiau jo Sen Mišelio aikštėje, jis pasiskolino automobilį ir nuvežė mane į kaimą, Puasi link. Pietavome užkandinėje, Žiuzjė, o po pietų pasisamdėme valtį ir nuplaukėme į gražią salelę upės viduryje. Tai buvo mūsų santykių galas. Jie netruko net dviejų mėnesių. Kai pasakiau šitoje saloje, kad esu nėščia, jis pargabeno mane į Paryžių, ir aš niekada jo nebemačiau.

Mano dėdė ir teta buvo man nei geri, nei blogi, jie priglaudė mane, nes buvo vieninteliai mano giminaičiai ir nes kitaip nebuvo galima. Man regis, jie lengviau atsiduso, kai gimus mano mažajai Elenutei panorau išsikraustyti. Gavau, tarpininkaujama gydytojo, kuris priėmė mano gimdymą Sent Antuano ligoninėje, vietą su pastoge ir maistu. Mano darbas buvo prižiūrėti kartu su mano kūdikiu Benžameno Gordo vaikus. Iki tol jis buvo juos atidavęs savo seseriai Odilei, gyvenančiai Žuenvil le Ponė, šešeriais metais už jį vyresnei, senmergei iš pašaukimo, pastaroji nebegalėjo jų pakęsti. Butas buvo Mongalė gatvėje, kur gyvenu ir dabar, Benžamenas išsinuomojo jį gyvendamas ten su Mari Vernė. Jį sudaro valgomasis, virtuvė, du miegamieji ir vonios kambarėlis. Aš su vaikais miegodavau didesniajame miegamajame, kurio langai išeina į gatvę, Benžamenas Gordas – kitame.

Visi tie, kurie pažinojo mano vyrą, pasakys jums, kad jis buvo jautrus ir labai geras žmogus, gal šiek tiek tylenis, nes gyvenimas jo nepaglostė, be ypatingo išsimokslinimo, bet be galo gabus medžio darbams. Galiu pasakyti nieko nepagražindama – tikras menininkas. Kai stojau pas jį tarnauti, jam buvo tik dvidešimt penkeri, atrodė jau daug vyresnis, nes buvo ramus, santūrus ir galvojo tik apie vaikus. Šiandien manau, kad šita meilė vaikams radosi iš neaiškios nuojautos, kad jis pats vaikų turėti negali, kaip tai paaiškėjo vėliau.

Keturi Mari Vernė mažyliai – Frederikas, Martina, Žoržas ir Noemi, kuriems tada buvo nuo šešerių iki dvejų metų – dievino

savo tėvą; namuose būdavo šventė, kai jis pareidavo vakare iš dirbtuvėlės Aligro gatvėje, ir kildavo verksmas, kai kurį nors šeštadienį užtrukdavo su savo draugu Eskimu ir aš norėdavau paguldyti juos dar jam negrįžus. Benžamenas lygiai taip pat kaip savuosius mylėjo mano mažąją Elenutę, kurios pirmasis žodis lopšyje, aišku, buvo „tėtė". Po teisybei, pirmus šešis mėnesius, dar prieš jam pasiperšant, mes jau gyvenome, nors nesidalijome tuo pačiu kambariu, faktiškai kaip vyras ir žmona. Man jis atiduodavo savaitės uždarbį ir pasipasakodavo savo rūpesčius, su manimi vesdavosi pasivaikščioti vaikus sekmadienį, aš skalbdavau jo baltinius, ruošdavau jam pusryčius ir vidudienio užkandį. Susituokėme mes 1910 metų rugsėjo 10 dieną, ir Benžamenas įvaikino mano Elenutę. Kadangi jis šiek tiek gėdijosi per trumpai našlavęs, o man tikra kančia – būti tarp žmonių, į meriją mes pakvietėme tik jo seserį, mano dėdę ir tetą. Beje, nė vienas iš trijų nepasirodė, ir mums teko susirasti liudytojus gatvėje ir jiems užmokėti.

Ketveri metai po mūsų vedybų, aš jau tada žinojau, yra gražiausi mano gyvenimo metai. Neteigsiu, kad jaučiau Benžamenui tą potraukį, kuris pastūmėjo mane į mano mūrininko glėbį, bet mylėjau jį daug labiau, mes dėl visko sutikome, turėjome gražius vaikus, daugiau negu reikia pragyvenimui, planavome atostogas prie jūros, kurios nei jis, nei aš niekada nebuvome matę. Dauguma merginų, kai joms aštuoniolika devyniolika, svajoja apie ką kita, bet ne aš, niekad niekas neįkvėpdavo man tokio ramybės jausmo kaip įprotis ir netgi kasdienybė.

Šią valandą, kai rašau, vaikai jau seniai miega, penktadienis, pradėjau šį laišką jau du vakarus pagrečiui. Jaučiu, kaip mane ima nerimastis artėjant prie to, ką norėjote taip iš karto sužinoti tą audringą dieną. Žinoma, nejučiomis atidėlioju akimirką, kai reikės apie tai papasakoti, bet yra ir kažkas kita, norėčiau, kad suprastumėte, jog tai beprotybė, kurios, kaip ir daugelio kitų, niekada nebūtų buvę, jei ne karas. Karas viską palaužė, net Benžameną Gordą, galų gale ir Eskimą, ir paprasčiausią sveiką protą, ir mane.

1914 metų rugpjūtį prislėgta minties, kad jis gali negrįžti, nurimau sužinojusi iš pirmo laiško, kad mano vyras sutiko savo pul-

ke ištikimąjį baldų prekybos draugą. Jis visada kalbėdavo man apie Eskimą su tokiu entuziazmu kaip apie nieką kitą. Gėrėdavosi jo tvirtumu, smagia nuotaika, jį gaubiančiu nuotykių aromatu ir turbūt jausdavo, kad draugas mainais gėrisi jo, baldžiaus, talentu. Jo draugystės Eskimui įrodymas buvo tas, kad mobilizuotas jis, kaip penkių vaikų tėvas, tikriausiai būtų buvęs paskirtas į pagalbinius karinius dalinius, likti užnugaryje taisyti geležinkelių ar kelių, bet ne, jis užsispyrė išvykti su kitais savo pulko kareiviais. Man jis pasakė: „Geriau būsiu su Eskimu negu su seniais, ant kurių, šiaip ar taip, kris bombos. Kol mudu kartu, aš ne taip bijau". Galimas taip pat daiktas, kad jį graužė sąžinė dėl vaikų, kurie juk buvo jo vaikai tik per melagystę, tokia, deja, buvo jo galvosena.

Nesustosiu ties tuo, ką man reiškė tie baisieji metai. Jūs, žinoma, išgyvenote tokias pačias kančias. Išskyrus vaikus, kiekviena mano diena buvo laukimas. Laukimas laiško, laukimas pranešimo, laukimas rytdienos, kai aš ir vėl lauksiu. Benžamenas, kuris niekada nemėgo rašyti, iš kvailos baimės, kad pasirodys juokingas, vis dėlto nepaliko manęs ilgai be žinios, viskas priklausė nuo to, kaip suveiks paštas. Jau sakiau, kad jis nepasakojo man apie karą, ir tai tiesa, bet juo ilgiau tęsėsi karas, juo labiau jaučiau iš jo laiškų, koks jis nusiminęs ir prislėgtas. Vieninteliai nuoširdesni sakiniai buvo tie, kuriuose jis minėjo Eskimą, ir tada aš sužinojau jo pavardę: „Vakar buvom su Klėberiu kariuomenės teatre, gardžiai pasijuokėme." „Sakau tau sudiev, mane šaukia pareiga, aš ir Klėberis lošiame kortomis su dviem neatsargiais grenadieriais." „Neužmiršk, įdėk į savo siuntinuką pakelį tabako Klėberiui, jis nepaleidžia pypkės iš dantų." „Klėberis teiravosi, netrukus gausime atostogų."

Atostogos. Tas žodis dažnai kartodavosi laiškuose. Iš tiesų, pirmosios atostogos, kurias gavo Benžamenas, buvo 1915 metų liepos gale, po mūšių Artua provincijoje. Buvo praėję lygiai metai, kai jis nebuvo namo parvažiavęs. Pasakyti, kad jis pasikeitė – nieko nereikštų, jis buvo nebe jis. Čia jis myluoja vaikus, čia, žiūrėk, rėkia ant jų, kad triukšmauja. O paskui pavalgęs taip pat ilgai tyli, sėdi prie stalo, baigia gerti vyno butelį. Prieš karą jis faktiškai visai

negėrė vyno, dabar jam reikėjo vyno butelio vidudienį ir vakare. Vieną tos savaitės, praleistos namuose, dieną jis išėjo pasižiūrėti savo dirbtuvės, grįžo temstant netvirtu žingsniu, nuo jo trenkė degtine. Vaikai jau buvo paguldyti. Štai tą vakarą pirmą kartą mačiau jį verkiant. Jis nebegalįs pakęsti karo, bijąs, jį kankinanti nuojauta, kad, jei ko nors nesiims, iš karo nesugrįš.

Rytą išsipagiriojęs apglėbė mane ir pasakė: „Nepyk, įpratau gerti kaip kai kurie kiti, nes ten tai vienintelis dalykas, kuris padeda man ištverti. Niekad nebūčiau tikėjęs, kad galiu toks pasidaryti".

Jis išvažiavo. Laiškai darėsi vis liūdnesni. Vėliau sužinojau, rudenį ir žiemą jo pulkas buvo Šampanėje, o 1916 metų kovo mėnesį prie Verdeno. Parvažiavo namo balandžio 15, prisimenu, buvo šeštadienis. Atrodė labiau sulysęs ir labiau išbalęs negu kada nors, žvilgsnyje švysčiojo kažkas, kas priminė mirtį, taip, jau mirtį. Nebegėrė. Stengėsi domėtis vaikais, augančiais be jo, bet jie greitai jį nuvargindavo. Naktį lovoje, kur nebegeidė manęs, pasakė man tamsoje: „Tam karui nebus galo, leidžiasi skerdžiami vokiečiai, leidžiasi skerdžiami mūsiškiai. Reikia pamatyti, kaip kaunasi anglai, kad suprastum, kas yra drąsa. Bet jų drąsos neužtenka, neužtenka ir mūsų, ir vokiečių drąsos. Mes palaidoti purve. Šiam karui niekad nebus galo". Kitą naktį, kai glaudžiausi prie jo, jis pasakė: „Arba aš dezertyruoju ir jie mane pagaus, arba man reikia šešto vaiko. Kai turi šešis vaikus, tave parsiunčia į šeimos židinį". Po ilgos tylos pasikeitusiu balsu paklausė: „Supranti?"

Ar suprantate? Esu tikra, kad suprantate, ko jis iš manęs prašė. Esu tikra, kad skaitydama, ką rašau, jūs jau juokiatės ir šaipotės iš manęs.

Atsiprašau. Kalbu nesąmones. Jūs nesišaipote. Juk ir jūs norėjote, kad jūsų sužadėtinis grįžtų iš karo.

Tą naktį pavadinau Benžameną bepročiu. Jis užmigo. Aš – ne. Rytojaus dieną ir dar kitas dienas ir vėl įtikinėjo kaskart, kai vaikai negirdėjo. Sakė: „Tai jokia apgavystė – juk aš pats prašau tave. O koks skirtumas, ir anie penki taip pat ne mano. Ar norėčiau šito, jei mano kraujas būtų šio to vertas ir galėčiau įtaisyti tau šeštąjį? Ar norėčiau šito, jei būčiau laisvas nuo bet kokių ryšių ir atsidavęs likimo valiai kaip Klėberis?"

Jis ištarė pavardę: Klėberis.

Visą popietę mes buvome lauke, palikę valandėlei vaikus kaimynei apačioje, žingsniavome Bersi krantine, jis tarė: „Turi pažadėti prieš man išvykstant. Su Klėberiu manęs neskaudina. Matau viena – išsikapanosiu iš tos purvynės, ir mes būsime laimingi, tarsi to karo niekada nebūtų buvę“.

Jo išvykimo dieną palydėjau jį iki Šiaurės stoties pinučių. Jis pabučiavo mane pro tuos pinučius ir įsmeigė į mane akis. Užplūdo baisus jausmas, kad aš jo nepažįstu. Jis pasakė: „Žinau, tau rodosi, kad nebepažįsti manęs. Tačiau tai aš, Benžamenas. Bet kitaip nebeįstengiu išgyventi, gelbėk mane. Pažadėk, kad padarysi. Pažadėk“.

Linktelėjau galvą, kad taip, verkiau. Žiūrėjau, kaip jis tolsta su savo karišku nešvaraus mėlio apdaru, su krepšiais per petį ir šalmu.

Pasakoju apie vyrą, pasakoju apie save, nieko nepasakoju apie Klėberį Bukė. Tačiau Klėberis vėliau pasakė man tai, kuo aš, matyt, tikėjau: reikia susitaikyti su tuo, kas ištinka, kada ištinka, nereikia priešintis nei karui, nei gyvenimui, nei mirčiai, reikia elgtis taip, tarsi vienintelis pasaulio viešpats yra laikas.

Laikas kaitino Benžameno maniją. Jis nebegalėjo pakęsti, kad karui nematyti galo. Tai turi įvykti tą mėnesį, kai Klėberis gaus atostogų, rašė jis laiškuose. Jis norįs žinoti, kurios mano dienos yra tinkamos pastoti.

Aš rašiau: „Net jei taip ir atsitiktų, reikėtų aštuonių ar devynių mėnesių, karas ligi tol gali baigtis.“ Jis atsakinėjo: „Man reikia vilties. Jei atgausiu ją per tuos aštuonis ar devynis mėnesius, tai jau bus tai, ko noriu.“ O Klėberis man pasakojo: „Kai mes kariavome Artua žemėje, Benžamenas palūžo, matydamas žuvusiuosius, jų kraupias žaizdas ir skerdynes ant Notr Dam de Loretės kalvos ir Vimi, virš Lanso. Vargšai prancūzai, vargšai marokiečiai, vargšai vokiečiai. Juos svaidė į vežimus, vieną lavoną po kito, tarsi jie niekad nėra buvę žmonės. Vieną kartą vežime stovėjo kažkoks storulis, priiminėjo mėtomus kūnus, stumdė, kad užimtų mažiau vietos, ir mindžiojo. Tada Benžamenas neiškentęs aprėkė jį, išvadindamas paskutiniu nenaudėliu, anas šoko ant jo, ir jie krito ant žemės, susiriejo kaip šunys. Benžamenas galbūt nebeturėjo drą-

sos kariauti, bet ne susiimti su pilvūzu, mindžiojančiu kareivių lavonus".

Nežinau, panele, ar iš mano pasakojimo jums aišku, ką noriu pasakyti, kad niekada niekas nėra nei visai juodas, nei visai baltas, nes laikas viską iškreipia. Šiandien, sekmadienį, liepos 11 dieną, parašiusi šį laišką priešokiais, nebesu tokia, kokia buvau pereitą trečiadienį, kai taip bijojau visus šiuos dalykus papasakoti. Dabar tariu sau, kad jeigu jie gali jums praversti, man nukris nuo širdies didelis rūpestis. Pasakysiu atvirai – man ir pačiai tai išeina į naudą, aš nebesigėdiju, man jau tas pats.

Klėberis Bukė atvažiavo atostogų 1916 metų birželio mėnesį. Birželio 4-ąją – buvo pirmadienis – jis įmetė į mano laiškų dėžutę porą žodžių, kad užeis pas mane rytoj po pietų ir kad aš, jei nenorėčiau jo priimti, – jis supras, – turiu tik iškabinti lange į gatvės pusę spalvotą skiautę. Rytą nugabenau vaikus į Žuenvil le Poną pas tetą Odilę, jai pasakiau, kad turiu reikalų ir kad galiu dieną ar dvi užtrukti.

Apie trečią valandą po pietų, tykodama didžiajame miegamajame pro langą, pamačiau ant šaligatvio priešais mūsų namą sustojant vyriškį ir žvalgantis į mano aukštą. Vyriškis vilkėjo šviesiais vasariniais drabužiais, ant galvos turėjo šiaudinę skrybėlę. Keletą sekundžių žiūrėjome vienas į kitą, tarsi sustingę, aš nepajėgiau duoti ženklo. Pagaliau jis perėjo gatvę.

Atidariau buto duris, palaukusi, kad jo žingsniai pasigirstų mūsų aukšte, pasukau valgomojo link. Jis įėjo, nusiėmė skrybėlę ir, jausdamasis ne ką patogiau negu aš, tiesiog ištarė: „Laba diena, Elodi". Atsakiau: „Laba diena". Jis uždarė duris, įžengė į kambarį. Atrodė taip, kaip Benžamenas buvo man jį aprašęs: tvirtas vyras ramiu veidu, tiesiu žvilgsniu, tamsiais ūsais ir plaukais, didelėmis dailidės rankomis. Portretui trūko tik šypsenos, bet jis neįstengė šypsotis, o aš – ką jau ir kalbėti. Mudu tikriausiai atrodėme kvailai, kaip du aktoriai, užmiršę savo tekstą. Nežinau, kokiu būdu, bet po keleto sekundžių, nedrįsdama į jį žiūrėti, pajėgiau ištarti: „Išviriau kavos, prašom sėsti".

Virtuvėje širdis man krūtinėje plakė kūju. Rankos drebėjo. Grįžau su kava. Jis atsisėdo prie stalo, pasidėdamas skrybėlę ant sofos,

ant kurios miega mano svainė Odilė, kai lieka pas mus nakvoti. Buvo karšta, bet atidaryti lango nedrįsau baimindamasi, kad mūsų nepamatytų iš gretimo namo. Pasakiau: „Galite nusimesti švarką, jei norite". Jis padėkojo, pakabino švarką ant kėdės atlošo.

Išgėrėme kavą kiekvienas savo stalo pusėje. Niekaip nesiryžau į jį žvilgtelėti. Jis norėjo, kaip ir aš, išsilenkti kalbos apie Benžameną arba frontą, kuris neišvengiamai mums jį primintų. Kad bent kiek atsipalaiduotume, ėmė pasakoti apie jaunystę su broliu Šarliu Amerikoje, jis ten jį palikęs, taip pat apie savo draugystę su Mažuoju Luji, buvusiu boksininku, laikančiu barą ir organizuojančiu su savo klientais mūšius sifonų čiurkšlėmis. Kilstelėjau akis ir tą akimirką išvydau jo šypseną, vaikišką ir kartu drąsinamą, ir nuo šitos šypsenos, reikia pasakyti, nušvito jo veidas.

Paskui jis paklausė, ar gali prisidegti cigaretę. Vietoj peleninės nuėjau atnešti lėkštelės. Jis rūkė mėlynas goluazas*. Nebekalbėjo. Buvo girdėti, kaip lauke šūkauja žaidžiantys vaikai. Užspaudė vos pradėtą rūkyti cigaretę lėkštelėje. Paskui pakilo, tyliai tardamas: „Tai buvo absurdiška mintis. Bet, žinote, mes galime jam pameluoti, nuduoti, tarsi viskas būtų įvykę. Gal jam bus ramiau ten apkasuose".

Aš neatsakiau. Vis dar nesiryžau žvilgtelėti jam į veidą. Jis pasiėmė skrybėlę nuo sofos. Pasakė: „Palikite man žinutę pas Mažąjį Luji, Amlo gatvėje, jei norėsite pasikalbėti prieš man išvykstant". Pasuko durų link. Aš taip pat pakilau, priėjau prie durų anksčiau negu jis, kad jį sustabdyčiau. Po akimirkos, kai pagaliau žvilgtelėjau jam į veidą, jis prisitraukė mane prie peties, kedendamas man ranka plaukus, taip mes stovėjome netardami nė žodžio. Paskui išsilaisvinau, sugrįžau į valgomąjį. Kol jis dar nebuvo atėjęs, bandžiau paruošti miegamąjį, tai yra išnešti visa, kas galėjo priminti Benžameną, bet šios minties atsisakiau, nei į miegamąjį, nei į vaikų kambarį eiti nenorėjau.

Neatsigręždama nusivilkau prie sofos suknelę ir išsirengiau nuoga. Kol aš tai dariau, jis bučiavo man pakaušį.

* Goluazos *(les gauloises)* – populiari prancūzų cigarečių markė.

Vakare nusivedė mane į restoraną Nasjon aikštėje. Šypsojosi, žiūrėdamas į mane iš kitos stalo pusės, o man rodėsi, kad viskas nerealu, kad aš – iš tikrųjų ne aš. Papasakojo apie pokštą, kurį su Mažuoju Luji iškrėtė kadaise vienam šykščiam klientui, klausiausi puse ausies, ką jis sako, pernelyg įsižiūrėjusi į jį, bet nusijuokiau, kai jis nusijuokė. Jis pasakė: „Jūs turėtumėte dažniau juoktis, Elodi. Aleutai, tie, kuriuos vadina eskimais, teigia, kad kai moteris juokiasi, vyras turi suskaičiuoti, kiek ji dantų parodo, tiek ruonių jis sumedžios per būsimą medžioklę". Aš vėl nusijuokiau, bet per trumpai, kad jis spėtų suskaičiuoti daugiau kaip penkis ar šešis laimikius. Jis tarė: „Užsisakykime ką nors kita, nemėgstu ruonienos".

Tamsioje Seržan Boša gatvėje, lydėdamas mane namo, jis apglėbė man pečius. Mūsų žingsniai aidėjo tuščiame pasaulyje. Nieko – nei kančių, nei ašarų, nei gedulo, nei gyvos dvasios, nei minčių apie rytdieną. Namo tarpduryje jis pasakė, suspaudęs man rankas savo didelėmis rankomis, atsmaukęs skrybėlę: „Jei paprašytumėte užeiti, būčiau patenkintas".

Jis užėjo.

Rytojaus dieną, po pietų, nuėjau pas jį į Davalio gatvę, į jo kambarėlį palėpėje. Jo dirbtuvėlė buvo kieme.

Dar poryt, ketvirtadienį, jis atėjo pas mane pusryčių. Atnešė raudonų rožių, pyragą su vyšniomis, savo patiklią šypseną. Pasimylėję valgėme nuogi. Vėl mylėjomės iki vakaro. Jis turėjo išvažiuoti rytiniu traukiniu. Jis pasakė visą tiesą moteriai, su kuria gyveno prieš karą, ji nesuprato, išėjo iš jo išsinešdama daiktus, kurių dėjausi nepastebėjusi vakar. Jis pasakė: „Tokie dalykai galų gale susitvarko patys". Laikas. Nežinau, ar aš jį mylėjau, ar jis mane mylėjo, jei neskaitysime menkučio epizodo, apie kurį jums papasakojau. Šiandien prisimenu, koks liko mano akyse paskutinis Klėberio paveikslas. Jis žengia ant laiptų, pasiruošęs leistis žemyn. Aš stoviu prieš savo duris. Jis kilsteli skrybėlę, nusišypso, tyliai, beveik pašnibždomis taria: „Kai prisiminsi mane, parodyk, kiek ruonių. Tada man seksis".

Man regis, jūs suprantate, kas toliau nutiko, bent jau kaip reagavo į šias tris dienas Benžamenas, kadangi klausėte mane tada

automobilyje, kai lijo: „Vadinasi, jie susipyko dėl jūsų?" „Jie susipyko, nes mes esame žmonės, o ne daiktai, nes niekas, net karas, negali nieko pakeisti."

Aš nepastojau. Benžamenas, – priešingai, negu atrodė, buvo atkakliai pavydus ar toks pasidarė. Klėberis, išvarytas iš kantrybės, turbūt pasakė visą tiesą, ir jam buvo skaudu ją išgirsti. O laikas dar sykį atliko savo darbą. Benžameno klausimai laiškuose, kai jis sužinojo, kad nieko nelaimėjo paskolinęs savo žmoną draugui, buvo tarsi kulkų kruša: kaip ir kur aš nusirengiau, ar jaudinausi, kad mane paims kitas, kiek kartų per tas tris dienas, kokia poza, o ypač kankinanti, skausminga, įkyri buvo mintis sužinoti: „Ar aš jutau malonumą?" Taip, aš jutau malonumą nuo pirmo iki paskutinio karto. Galiu pasakyti jums: man taip niekad nėra nutikę. Mano mūrininkas? Naiviai tariausi jaučianti tai, kas skirta jausti moteriai, mažiau negu pora glamonių lovoje. Benžamenas? Kad jį patenkinčiau, apsimesdavau.

Vėlu. Ponas, kuris buvo su jumis, ateis paimti laiško. Man rodos, pasakiau viską. Daugiau Benžameno nemačiau, Klėberio taip pat, 1917 metais per gryną atsitiktinumą, taip nevykusiai tvarkantį gyvenimą, sužinojau, kad negrįš ir jis. Šiandien aš dirbu, stengiuosi kiek išgalėdama geriau auginti vaikus. Du vyresni, Frederikas ir Martina, padeda man, kiek jų jėgos leidžia. Man dvidešimt aštuoneri, tetrokštu vieno – užmiršti. Pasikliaunu tuo, ką man pasakė „mano epizodo žmogus": mūsų vienintelis valdovas – laikas.

Sudiev, panele.

Elodi Gord

Matilda perskaito šį laišką du kartus pirmadienį ryte, nors buvo jau perskaičiusi jį du kartus vakar vakare, kai Silvenas atnešė. Kitoje paskutinio lapo likusioje baltoje pusėje ji užrašo:

Sudiev?

Lengva pasakyti.

Elodi Gord
Mongalė gatvė, 43
Paryžius
Liepos 15, ketvirtadienis

Gerbiamoji panele,

Mane labai sujaudino jūsų supratingumas ir jūsų paguodos žodžiai. Klausimai, kuriuos pateikiate, išmuša mane iš vėžių daugeliu atžvilgių, bet aš vis dėlto mėginsiu dar kartą į juos atsakyti.

Nežinojau, kad savo naujajame pulke mano vyras vėl susitiko su Klėberiu ir su juo susitaikė. Paskutinis jo laiškas rašytas 1917-aisais per Naujuosius metus. Jei būtų sutikęs Klėberį prieš šią datą, tikriausiai būtų parašęs.

Nežinojau, kad Klėberis žuvo tame pačiame bare kaip mano vyras ir tomis pačiomis dienomis.

„Atsitiktinumas, taip nevykusiai tvarkantis gyvenimą", nėra moteris, kuri gyveno su Klėberiu ir išsiskyrė su juo dėl mūsų nuotykio. Nepažįstu jokios Veronikos Pasavan. Apie Klėberio mirtį sužinojau iš kepyklos Eraro gatvėje savininkės, ten suplaukia visos kvartalo paskalos. 1917 metais balandžio mėnesį ji kartą man pasakė: „Pono Gordo bičiulis, tas, su kuriuo jis pardavinėjo baldus gatvėje ir kurį vadino Eskimu, taip pat žuvo nuo vokiečių rankos. Sužinojau iš savo brolėno, kuris lankosi Mažojo Luji bare, Amlo gatvėje".

Jei Klėberis rašė tam Mažajam Luji, kad susitaikė su mano vyru, labai džiaugiuosi, ir esu įsitikinusi, kad susitaikymas nebuvo apgaulingas. Nei vienas, nei kitas nebuvo veidmainiai.

Benžamenas jokiu būdu nebūtų pasinaudojęs „dramatine aplinkybe“, kad atkeršytų Klėberiui. Kas juos abu pažinojo, niekada tuo nepatikės.

Priešingai, susitaikęs ar ne, esu tikra, Benžamenas būtų atėjęs į pagalbą draugui ir padaręs visa, ką gali, kad jį išgelbėtų.

Dėl to klausimo apie jų batus, kuris mane apstulbino, man rodos, jie iš tikrųjų būtų galėję jais susikeisti. Mano vyras buvo aukštas, bet Klėberis ne ką už jį mažesnis. Jei man būtų juokai galvoje, prisiekiu, kad kaimynai būtų išgirdę mane garsiai juokiantis šioje laiško vietoje.

Man rodos, jau esu pasakiusi visa, ką žinojau apie pono Pyro tyrimo rezultatus. Vis dėlto su mielu noru paskambinau jam šiandien iš darbo ir daviau sutikimą, kad suteiktų jums visą informaciją, surinktą apie mano vyro mirtį.

Tikėkite, panele, kad linkiu jums sėkmingai užbaigti savo paieškas, nors man ir nesuprantamas jų tikslas.

Nuoširdžiai jūsų
Elodi Gord

Žermenas Pyras
„Landesnis už kiaunę“
Visokeriopas sekimas ir paieškos
Lilio gatvė, 52, Paryžius
1920 m. liepos 17 d., šeštadienis

Gerbiamoji panele,

Po mūsų vakarykščio pokalbio Voltero krantinės galerijoje atidžiai perverčiau Benžameno Gordo dosjė.

Jau sakiau, aš pats asmeniškai šito tyrimo nevedžiau, bet mano bendradarbis, šiuo atveju mano brolis Ernestas, uoliai žymėjosi visus liudijimus, kuriuos įstengė surinkti. Jums nesunku bus suprasti, mūsų pastangų tikslas tada buvo įrodyti, kad kapralas Benžamenas Gordas yra žuvęs, nieko daugiau, ir tai ribojo mūsų paieškas.

Vis dėlto galiu keletu jus dominančių klausimų suteikti jums šiokių tokių žinių.

Prancūzų karo lauko ligoninė Komblyje 1917 metų sausio 8, pirmadienį, buvo įsikūrusi trijų aukštų pastate, kaimelio šiaurėje, netoli geležinkelio linijos, nutiestos inžinerinio dalinio, vienoje šio pastato pusėje. Kita jo pusė buvo užimta britų. Vietovė jau buvo labai nukentėjusi per 1916 metų ofenzyvą nuo artilerijos apšaudymo – ir sąjungininkų, ir priešų. Tą dieną per bombardavimą tarp vienuoliktos valandos ryto ir antros valandos po pietų sugriuvo dalis antro aukšto, prancūzų pusėje. Po griuvėsiais ir aplinkui suskaičiuota trylika žuvusių, kareivių ir ligoninės personalo sumišai.

Gydytojo leitenanto Žano Batisto Santini pavardė iš tiesų yra nelaimingų žuvusiųjų sąraše.

Kapralas Benžamenas Gordas, atvykęs į lauko ligoninę truputį anksčiau iš ryto su kitais sužeistaisiais po smarkių susirėmimų pirmose linijose, buvo sužeistas į galvą, kaip pažymėta priimtųjų registracijos knygoje, ir turėjo būti pasiųstas į ligoninę užfrontėje, kai prasidėjo bombardavimas. Jo lavonas liko neatpažintas iki mūsų paieškų, mums pavyko jį atpažinti suradus keletą gyvų išlikusių liudytojų. Jų iš viso yra trys: vienuolė seselė iš Šventojo Vincento Pauliečio kongregacijos ir du sužeistieji, matę Gordą prieš sugriūvant antrajam aukštui.

Ta detalė, kurios jūs manęs vakar teiravotės ir kuri man išėjo iš galvos, jeigu ji iš viso kada nors ten buvo, kuo aš netikiu, nes būčiau ją prisiminęs, – yra tokia: kapralas Benžamenas Gordas, – tai sakė visi trys liudytojai, – buvo apsiavęs vokiškais auliniais. Jis avėdavo jais apkasuose, kad būtų šilčiau kojoms, pyla taip jį ir užklupo.

Šioje vietoje negaliu iškęsti nepateikęs pats sau, jei ne jums, štai kokio klausimo: kadangi jūs norėjote, kad aš pasakyčiau, iš kur jūs žinojote, jog kapralas Benžamenas Gordas avėjo vokiškais auliniais tą dieną?

Ir toliau laikausi savo nuomonės, panele: jūs turėtumėte būti šnekesnė su manimi. Kas žino, ar neišspręsčiau itin greit to klausimo, kurį esate pasiryžusi verčiau nutylėti? Galiu surasti bet ką. Esu įgudęs. Honoraro klausimas, jeigu jis kvaršina jums galvą, būtų greitai sutvarkytas. Jau sakiau, man baisiai patinka jūsų tapyba. Jei negalima gauti aguonų lauko, ant kurio užklijuotas liūdnai juodas skridinėlis byloja, kad jis jau parduotas, pasitenkinčiau ta drobe – mimozos ežero gale su ta tuopa, ant kurios išrašytos trys M. Matot, aš viską pastebiu.

Žinoma, dar pridėtinės išlaidos. Bet aš valgau mažai, miegu kukliuose viešbučiuose, tegeriu vandenį ir tik šykščiai daliju arbatpinigius.

Pagalvokite.

Bet net jei negalvosite, tikėkite, kad žaviuosi jūsų talentu ir atidžiai seksiu tolesnę jūsų karjerą.

Ilgai apgailestausiu, kad turiu gyventi be to aguonų lauko.

Žermenas Pyras

Tai mažas žmogeliukas, veiklus kad dulkės rūksta, gyvų akių su trikampiu ūsų kuokšteliu po nosim, retais, rūpestingai priglotnintais plaukais, apsirengęs senamadiškai. Pačiame vidurvasaryje ponas „Landesnis už kiaunę" dėvi surdutą, stačią apykaklę, kaklajuostę, surištą plačia kilpa, katiliuką, baltu getru. Plačiąją kaklajuostę įtraukė į šį rinkinį tik tam, kad panėšėtų į menininką. Jaunystėje, prisipažįsta su lygiai tiek, kiek reikia parodyti nostalgijos, pats „vedžiojęs teptuku". Savaime suprantama, kaip mėgėjas.

Jis sėdasi priešais Matildą siauros galerijos gale, jų keliai beveik liečiasi. Užsirašinėja į užrašų knygutę, kurios amžiaus nebenusakysi, Tinos Lombardi pavardę, vardus, gimimo metus ir vietas, kur būtum galėjęs ją sutikti paskutinius trejus metus – Marselyje, Tulone, La Siota, viešnamyje kelyje į Gardaną. Žvitriomis akutėmis žvelgdamas sako:

– Ėė, tai bent tyrimas, atsigausiu nuo karo sielvartų.

Tuoj pat priduria:

– Bet, būkit tikra, aš juo nepiktnaudžiausiu. Niekad nemaišau darbo su meilės nuotykiais.

Atsilygindama už paslaugas, jeigu jas vainikuos pergalė, Matilda dovanos jam paveikslą, bet ne mimozas, kurios iškabintos tik pasižiūrėti ir kurias ji nori pasilaikyti sau. Jis pakyla, vėl apeina salę pasibalnojęs nosį pensnė, sunkiai dūsauja prieš kiekvieną drobę. Neryžtingumo pribaigtas, pasirenka rausvai violetinių hortenzijų klombą pušų fone.

Be to, žinoma, pridėtinės išlaidos.

Prieš atsisveikindamas, sako Matildai:

– Gal labiau pasitikėsite manimi, kai surasiu tą laisvo elgesio moterį. Kodėl neišdėstote man atvirai savo reikalo?

Matilda atsako, kad ir šitai ji nori pasilaikyti sau. Jis stovi jau tarpduryje, viena koja ant krantinės šaligatvio. Sako:

– Pamatysit, koks aš geras. Be jokio priedo prie honoraro vėl grįšiu prie jūsų skelbimo laikraštyje ir bandysiu surasti dar ir tą kareivį Selesteną Pū.

Matildai nelieka nieko kita, kaip praskinti jam kelią.

– Kiek žinau, ir jeigu jis dar gyvas, jam maždaug dvidešimt penkeri metai, plaukai šviesūs, akys mėlynos, kilęs jis iš Olerono salos. Priklausė prie tos pačios kaip ir Benžamenas Gordas kuopos.

Ponas „Landesnis už kiaunę" užsirašinėja stovėdamas, atremia savo seną užrašų knygelę į galerijos vitriną. Palieka pieštuką knygelėje, užmauna ant visko gumelę. Sako:

– Jūsų hortenzijos jau tarsi mano namuose, jaunoji panele.

Kad parodytų, koks jis ryžtingas, pliaukšteli delnu per katiliuką, užsismaukia jį beveik iki antakių.

Kitą vakarą Matilda mažojoje La Fonteno gatvės svetainėje susipažįsta su Veronika Pasavan. Eskimo meilužė iš tiesų gražuolė it iš pieno plaukusi, kokią ją pavaizdavo tie, kurie pasakojo. Su šiaudine skrybėlaite ant galvos, papuošta skiautele žydro jos suknelės spalvos tiulio, ji baugščiai gurkšnoja porto vyną, galbūt dėl to, kad ją trikdo buto aplinka, galbūt dėl Matildos negalios, apie kurią žinojo, bet kuri ligi šiol buvo nereali. Laimei, tai greit praeina.

Moteris, atėjusi išklausinėti ją krautuvėlėje, kur ji dirbo, 1917 metų kovo mėnesį, pavardės nepasisakė. Buvo jauna, graži, nors truputį vulgari, tamsiaplaukė, tamsiomis akimis. Dėvėjo trumpą sijoną ir apsiaustą, siekiantį blauzdas, skrybėlę plačiomis atbrailomis, kaip visų vyrus medžiojančių moterų. Kalbėjo labai greitai, su tramdomu užsidegimu, pietų tartimi.

Iš penkių pasmerktųjų domėjosi tik savo vaikinu ir Klėberiu Bukė. Nė karto neužsiminė apie kitus. Kartojo: „Maldauju, nemeluokite. Jeigu jūsiškis davė jums ženklą, pasakykite. Jie slepiasi kartu. Aš juos abu iš ten ištrauksiu". Atrodė įsitikinusi, kad tas, kurį visi vadino Eskimu, išliko gyvas. Veronika jos paklausė: „Jūs turite įrodymų?" Ji atsakė: „Beveik". Apie antrą išlikusį gyvą ji sakė: „Tokį, kokį jį man pavaizdavo, tai turi būti manasis. Bet jis buvo sunkiai sužeistas. Bijau galvoti, kas galėjo jį ištikti".

Paskui parduotuvės sandėlyje, kur ją nusivedė Veronika, ji apsiverkė, nesišluostydama ašarų; veidas buvo išvargęs, akys įbestos į žemę. Pagaliau, negavusi nieko, kas atgaivintų viltį, ji tėškė man: „Jei ką nors žinote ir nepasitikite manimi, jūs kiaulė ir šliundra, ne ką geresnė už tuos mėšlius, kurie tai padarė!“ Ir išėjo.

Dabar mažojoje, taip žaismingai mamos rūpesčiu įrengtoje svetainėje pravirko Veronika Pasavan. Ji sako:

– Jei Klėberis būtų gyvas, esu įsitikinusi, būtų man pranešęs. Tada, 1917 metais, dėl šios beprotės man ėmė vaidentis nebūti dalykai, ėmiau laukti, laukti, bet laukti trejus su puse metų neįmanoma. Ji įkalė man į galvą vilčių, nevertų nė skatiko.

Ji išsitraukia iš rankinuko mažą baltą nosinaitę ir šluostosi akis. Sako Matildai:

– Juk jūsų sužadėtinis būtų radęs būdą, kaip jus įspėti, jei būtų dar gyvas per šituos trejus su puse metų?

Matilda nemeluoja, mosteli rankomis pasakydama, kad nežino.

Ji nenori prisiminti, kad Manekui buvo pakrikęs protas, kai jį vedė į *Bingo Crépuscule*. Tai anaiptol nebūtų kliudę jai jį surasti, priešingai: kai Esperanza atskleidė paslaptį, jos pirmasis rūpestis buvo kreiptis į visas karo ir civilines ligonines. Kareivių, kurių po paliaubų neatpažino arba nereikalavo šeimos, tų, kurie išprotėjo ar prarado atmintį, buvo daugiau negu trisdešimt. Maneko amžiaus – apie dešimt. Iš tos dešimties – tie, kurių plaukai buvo tamsūs – septyni. Iš septynių – tų, kurių akys buvo mėlynos – trys. Iš tų trijų nė vienam nebuvo amputuota nei plaštaka, nei ranka. Silvenas, kuris dėl visa pikta buvo nuvažiavęs į Šatodeną, Mo ir Dižoną pažiūrėti tų trijų paskutiniųjų, liūdnai vadino Matildos užmojį „Šagrenės odos operacija“, kol ji vieną vakarą, netekusi kantrybės, trenkė kumščiu į stalą, apversdama lėkštes ir taures.

Šiaip ar taip, bandymas per ligonines neišsekino beprotiškų vilčių. O jei Manekas, patekęs į nelaisvę, praradęs atmintį, buvo po karo gailestingų žmonių priglobtas Vokietijoje? O jei Manekas su savo sveika likusia nuovoka dar vengia duoti gyvybės ženklą bijodamas, kad vėl bus suimtas, o jo tėvai ir Matilda apkaltinti

bendrininkavimu? O jei Manekas, turįs ar praradęs atmintį ir sveiką nuovoką, klaidžiodamas keliais, alkanas, sušalęs, rado kur nors prieglobstį ir kitą Matildą?

Ji sako Veronikai Pasavan, kad net jeigu ji nebeturinti pamatyti savo sužadėtinio, vis dėlto norinti žinoti, kokiomis aplinkybėmis jis dingo. Tas snieginas sekmadienis tarp dviejų priešų apkasų – vienintelis jai dabar rūpimas dalykas. Su visu kitu ji susitaiko, jai neatrodo, kad tai svarbu ar visiškai realu.

Pavyzdžiui, jos kėdė, tegul niekas negailauja, kad ji prie jos prikalta, pati ji dažnai tai užmiršta. Juda iš vietos į vietą kaip įpratusi, galvoja apie tai ne ką daugiau negu Veronika apie savo kojas. Jei ir galvoja, tai todėl, kad jos kėdė susijusi su visais prisiminimais apie Maneką.

Kiti dalykai, gyvenimo kasdienybė jos nedomina. Dar mažiau tai, kuo taip žavisi pasaulis. Ji nežino nieko, kas vyksta, ir net ar yra naujas respublikos prezidentas po to, kai tas, kurio pavardės ji neprisimena, iškrito vidunaktį su pižama iš einančio traukinio. Ar tai išties realu?

Veronika vėl truputį šypsosi, lengvai purto savo juodas garbanas po skrybėlaite.

Vėliau, gerdama antrąją porto vyno taurę, kai langus užgula prieblanda, sako Matildai:

– Norėčiau papasakoti, kodėl išsiskyriau su Klėberiu, bet jis prisaikdino mane, kad niekam niekada apie tai neprasižiosiu.

Matilda atsako tuo pačiu tonu, beveik tuo pačiu paryžietišku akcentu:

– Jei prisiekėte, tai ir neprasižiokite.

O paskui rimtesniu balsu:

– Šiaip ar taip, aš žinau. Jūs turbūt atspėjate, iš ko?

Veronika Pasavan žiūri į ją, nukreipia savo juodas dideles akis, linkteli, kad taip, papūtusi kaip pabartas vaikas lūpas. Matilda atsidūsta:

– Iš to taip pat nedaug telaimėjau. Matote, kartais mano vaizduotė mane per toli nuneša. Galėčiau nei iš šio, nei iš to ištisą istoriją sukurti.

Veronika Pasavan nė nemirkteli. Ji švelniai prisiliečia lūpomis prie taurės, žvilgsnį nukreipusi kitur. Sako:

– Man gera su jumis. Jei paklusčiau savo norui, nebeišeičiau.

Tai paskutinis žodis iš iliuzijų meto. Trims dienoms praėjus, Matilda įžengia į tunelį, ilgesnį ir tamsesnį negu tas, kuriame atsidūrė po pranešimo apie Maneko žūtį.

Kai ji ruošiasi, parodai pasibaigus, grįžti su Silvenu į Kap Bretoną, kai jos lagaminai sudėti, kai išmuša valanda sėsti prie stalo paskutinių pietų su šeima – aš anaiptol nejaučiu jums neapykantos, bet mielai pasmaugčiau keletą jūsų, – su ja telefonu nori pakalbėti Pjeras Mari Ruvjeras. Ji pati važiuoja prie telefono. Telefono ragelis, juodas ir baltas, kaip norėjo mama, nukabintas ir padėtas ant konsolės, juo arčiau jo, juo baisiau jai daros, o dar baisiau – prisilietus, kai jį pakelia. Bet gal Matilda visai nuoširdžiai išsigalvos šią nuojautą vėliau, prisiminusi šią akimirką.

Pjeras Mari iš savo Bičiulio Karininko sužinojo, kokiose kapinėse Pikardijoje 1917 metų kovo mėnesį buvo palaidotas Manekas ir jo keturi draugai, ant kiekvieno kapo – kryžius su pavarde. Tuo metu jų kūnai buvo rasti, vokiečiams pasitraukus, toje pačioje vietoje, kur jie žuvo prieš du mėnesius, priešais *Bingo Crépuscule* apkasus. Sausio 8 dieną jie buvo greitosiomis gailestingų britų palaidoti į artilerijos sviedinio išmuštą duobę, su drabužiais ir metaliniais asmens žetonais, pridengti brezentu.

Pjeras Mari sako:

– Mieloji Mati, atleisk, kad skaudinu tave. Tu žinojai, kad jis žuvęs. Kai norėsi, aš pats nuvešiu tave ten su Silvenu.

Dar ilgai, jam padėjus ragelį, Matilda sėdi prispaudusi kaktą prie konsolės, tebelaiko rankoje ragelį, bando jį aklomis užkabinti, paleidžia iš rankų, ir jis kadaruoja laido gale. Ji neverkia. Neverkia.

Osegoro mimozos

1910 metų birželis.

Matildai dešimt su puse metų. Penktadienis ar šeštadienis, ji nebeprisimena. Manekui suėjo trylika birželio 4-ąją. Jis grįžta iš mokyklos, trumpom kelnaitėm, jūreivio megztuku, su kuprine ant nugaros. Sustoja prieš pinučių tvorą, juosiančią „Poemos" sodą. Mato Matildą pirmą kartą, ji sėdi savo vežimėlyje kitoje tvoros pusėje.

Kodėl šią popietę jis eina pro vilą – paslaptis. Gyvena jis anapus Osegoro ežero, visiškai nežinia dėl ko daro šį lankstą. Šiaip ar taip, jis čia, spokso į Matildą pro virbus, paskui klausia:

– Tu negali vaikščioti?

Matilda krato galvą, kad ne. Jis nežino ką sakyti, nueina. Po minutėlės sugrįžta. Atrodo suglumęs. Sako:

– Tu turi draugų?

Matilda krato galvą, kad ne. Jis sako, nukreipęs kitur akis, nes jaučiasi labai nesmagiai:

– Jei sutinki, aš mielai pabūsiu tavo draugu.

Matilda purto galvą, kad ne. Jis kilsteli ranką virš galvos ir šūkteli:

– Et, po velnių! – ir nueina.

Šįsyk ji nemato jo mažiausiai tris minutes. Kai jis vėl išdygsta kitoje pusėje virbų dievaižin kur nudėjęs kuprinę, susikišęs rankas į kišenes, nuduoda ramų ir pasitikintį savimi. Sako:

– Aš stiprus. Galėčiau tave visą dieną ant nugaros nešioti. Klausyk, galėčiau net išmokyti tave plaukti.

Ji kvailai sako:

– Netiesa. Kaip tu padarytum?

Jis sako:

– Žinau kaip. Su plūdurais, kad tavo kojos laikytųsi paviršiuje.

Ji vėl krato galvą, kad ne. Jis išpučia skruostus ir pūkšteli orą. Sako:

– Sekmadieniais einu žvejoti su tėvu. Galiu atnešti tau va tokią jūros lydeką!

Jis rankomis parodo žuvį dydžio sulig banginiu.

– Tu mėgsti jūros lydeką?

Ji krato galvą, kad ne.

– Ešerį?

Tas pat.

– Krabų kojeles? Krabų daugybę ištraukiame tinkluose.

Ji atgręžia vežimėlį ir suka ratus, dabar nutolsta ji. Jis šaukia iš paskos:

– Ei, paryžiete! O aš buvau beužkimbąs! Gal per daug atsiduodu žuvimi, ar ne?

Ji gūžteli pečiais, nežino, kiek galėdama greičiau rieda namo. Girdi, kaip Silvenas kažkur sode pakeltu balsu šaukia:

– Ei, nenaudėli, nori, kad spirčiau į užpakalį?

Vakare lovoje Matilda svajoja – jos mažasis žvejys veža ją ežero keliu per mišką ir Kap Bretono gatvėmis, o moterys tarpduriuose sako: „Kokie jie abu gražūs, pažiūrėkite į šitą užkratytinę draugystę!“

Kai iš mamos sužinos, kad tokio žodžio nėra, labai nusimins, tada lieps moterims sakyti: „Pažiūrėkite į šitą užkračią draugystę“, o vėliau „Į šitą užsikrėtusią meilę“.

Kitą dieną po pietų jis sugrįžta tą pačią valandą. Ji laukia jo. Šį sykį jis atsisėda ant sienelės, kitoje pinučių tvoros pusėje. Kurį laiką nežiūri į ją. Sako:

– Turiu baisybę draugų Sorte. Nesuprantu, kodėl varginuosi dėl tavęs.

Ji sako:

– Ar teisybė, kad galėtum išmokyti mane plaukti?

Jis linkteli galvą. Ji privažiuoja su vežimėliu, paliečia jo nugarą, kad jis į ją pažiūrėtų. Jo akys mėlynos, plaukai juodi, garbanoti. Jie iškilmingai paspaudžia vienas kitam ranką pro virbus.

Jis turi šunį ir dvi kates. Jo tėvas laiko uoste žvejybos laivą. Jis nėra buvęs nei Paryžiuje, nei Bordo. Didžiausias jam pažįstamas miestas – Bajonas. Jis niekad neturėjo draugės mergaitės.

Galbūt tą dieną, galbūt kitą Benedikta, išėjusi į terasą, sako jam:

– Ką tu ten veiki už tvoros? Manai, kad mes laukiniai? Vartai atviri, įeik.

Jis atsako:

– Kad rudžius man spirtų į sėdynę?

Benedikta juokiasi. Pašaukia Silveną, šis sako berniūkščiui:

– Žinai, man nelabai patinka, kai mane vadina rudžiu. Pabandyk dar kartą, ir aš iš tikrųjų trinktelsiu tau koja per užpakalį. Ar tu ne Etševerių Manekas iš Sorto? Tavo tėvas man padėkos. Jis turbūt jau ne vieną spyrį yra suvėlavęs, įeik, kol nepersigalvojau.

Sakoma, kad draugystės, kurios blogai prasideda, yra užkrečiamiausios. Benedikta ir Silvenas, ir net Žirnelis, kuriam lygiai vieni metai, greitai pasigavo virusą. Benedikta beveik kasdien paruošia pavakarius. Jos nuomone, vaikai, kurie gardžiai valgo, yra gerai išauklėti. Silvenas pripažįsta, kad Manekas, kuris po dvejų metų laikys pradžios mokyklos baigimo egzaminus, šaunuolis, nes padeda tėvui žvejoti, o motinai, silpnos sveikatos moteriškei, visus ruošos darbus dirbti.

Ateina atostogos. Kai Manekas neišplaukia į jūrą ar nepjauna malkų žiemai, jis veža Matildą prie ežero. Jie turi mėgstamą vietelę ant kranto, nusigręžusio nugara į vandenyną, beveik prieš pat Koti užeigą. Iki smėlio vien tik skynimai, medžiai ir mimozos, žydinčios net vasarą. Čia niekada nematyti nė gyvos dvasios, išskyrus sekmadienį, kai pasirodo barzdotas nepažįstamas vyras miestiečio drabužiais, šiaudine skrybėle, jis turi kiek toliau žvejo lūšnelę ir valtį. Manekas vadina jį Maumoku, bet jis nepiktas. Kartą Manekas padeda jam ištraukti iš ežero vandens tinklus ir pataria, kaip daugiau pagauti žuvų. Maumokas apstulbęs, kad toks jaunas

žvejys tiek išmano, ir Manekas išdidžiai atsako: „Gimiau vandenyje, galite įsivaizduoti, ar apie jį nutuokiu“. Dabar jau užsikrėtęs ir Maumokas, kai sutinka Maneką savo teritorijoje, pamojuoja ranka ir klausia, kaip sekasi.

Pirma vasara, antra vasara. Matildai regis, kad ji ryžosi mokytis plaukti antrą vasarą. Manekas padarė plūdurus iš kamščio, jais suspaudė jai kulkšnis ir įžengė į ežerą su Matilda ant nugaros. Ji neprisimena, kad būtų gurkštelėjusi vandens. Jautė džiaugsmą ir dėkingumą pačiai sau, kaip retai kada buvo jautusi. Ji gali plūduriuoti, plaukti pirmyn pilvu, irdamasi tik rankomis ir paskui netgi, irdamasi tik rankomis, apsiversti ant nugaros ir vėl plaukti.

Taip, tai buvo antrą vasarą su Maneku, 1911 metų vasarą, per didžiąją karščių bangą. Kol ji plaukioja, Gustavas Garigu, Elegantiškasis, lydimas savo ištikimojo mechaniko Si Su, laimi Tur de Frans lenktynes. Matildos krūtinė dar visai plokščia, ji neturi maudymosi kostiumo. Pirmą kartą ji lenda į vandenį su apatinėmis kelnaitėmis, nuoga krūtine. Jos baltos medvilninės kelnaitės perskeltos apačioje, kad ji galėtų pasisioti, galite įsivaizduoti šią najadę. Paskui, kitomis dienomis, kadangi reikia šimto septynerių metų, kad kelnaitės išdžiūtų, gerai ir be nieko. Manekas taip pat be nieko, tai paprasčiau negu paprasta, tik su savo pimpaliuku it švytuokle, savo gundančiu pasturgaliuku.

Norint pasiekti Maumoko teritoriją – jau ištisa avantiūra. Matilda pirmiausia įsikimba Manekui į nugarą. Kad pakylėtų, jis suima jai už kelių. Vežimėlį palieka ant gruntkelio, iki čia jis gali jį be pavojaus stumti. Neša Matildą iki ežero kranto per skynimus, praskėsdamas viena ranka klastingas šakas. Padeda ją ant smėlio taip patogiai, kaip jiems abiem išeina. Paskui grįžta atsivežti vežimėlio ir pastatyti jo nuošalyje, jei kartais kiltų kam įtarimas ir būtų sukeltas ant kojų visas Landų departamentas iki Arkašono. Po maudynių, kai Matildos plaukai išdžiūsta, kartojasi tas pats cirkas, tik atbulai.

Kartą vakare, kai mama bučiuoja Matildai kaklą, pajunta ant lūpų druskos skonį, lyžteli jai žastą ir apstulbusi sako:

– Tu buvai įkritusi į vandenyną!

Matilda, kuri niekuomet nemeluoja, atsako:

– Ne į vandenyną, ten per daug bangų. Į Osegoro ežerą. Norėjau nusižudyti, mane išgelbėjo Manekas Etševeri. Jei jau taip, kad daugiau nepaskęsčiau, jis išmokė mane plaukti.

Matjė Donė, atėjęs pažiūrėti, kaip jo duktė įveikia savo negalią, taip pat apstulbsta, ir Matilda gauna padorų maudymosi kostiumą, Manekas taip pat – baltą tamsiai mėlynais dryžiais, su petnešomis ir antsiuvu ant krūtinės, ant kurios užrašyta: *Paris, fluctuat, nec mergitur**. Kai Manekas paprašo ją išversti, nes ji mokosi lotynų kalbos, ji atsako, kad tai neįdomu, nuplėšia herbą nuo kostiumo dantimis ir nagais. Po to lieka žymės, ir Manekas nepatenkintas, sako, dabar atrodo, lyg kostiumas būtų pirktas nenaujas.

Lotynų kalba. Po atostogų Matilda grįžta mokytis pas vienuoles į Otejį. Mokykla taip arti namų, kad ji galėtų nuvažiuoti savo vežimėliu, kaip didelė mergaitė, bet Matjė Donė, gimęs Bušene, Prancūzijos šiaurėje, neturtingo kalvio šeimoje, ką tik nusipirkęs „už savo paties pinigus" rūmus La Fonteno gatvėje, laiko savo garbės reikalu, kad ją nuvežtų ir parvežtų jo vairuotojas, pramintas Vėjolaužiu, ji niekada nenorėjo įsiminti jo tikros pavardės. Jai puikiai sekasi prancūzų kalba, istorija, tikslieji mokslai, aritmetika. Ji sėdi klasės gilumoje, centrinio takelio gale, kur jai vienai pastatytas dviejų vietų suolas. Vienuolės labai mielos, mergaitės pakenčiamos, per pertraukas ji žiūri, kaip jos žaidžia. Labiausiai nekenčia, kai atsiranda kokia naujokė ir nori pasirodyti geraširdė: „Duok, aš tave pastūmėsiu". „Nori, aš mesiu tau sviedinį?" ir ta ta ta.

Po antrojo gydymo kurso Ciūricho ligoninėje 1912 metais Matilda reikalauja galutinai apsigyventi Kap Bretone su Silvenu ir Benedikta, Žirneliu ir jau su Uno, Duė ir Tercija. Savaitę, po tris valandas per dieną, „Poemoje" dalijasi du mokytojai: buvęs seminaristas, praradęs tikėjimą, ponas Ogiustas diu Teilis ir mokytoja pensininkė, dirbusi privačioje mokykloje, prisiekusi keršyti už Elzasą ir Lotaringiją, antiraudonoji su peiliu dantyse, tokia šventeiva, kad net šypsodamasi slepia dantis, panelė Klemansa – nieko

* Paryžius, mėto bangos, bet jis neskęsta (Paryžiaus miesto herbo devizas).

bendra su vėlesniąja svaine, kurią Matilda vadina „nei ji graži, nei ji man sesuo". Vietoj atlygio už pamokas ji paprašo žvakės bažnyčioje per kiekvienas jos mirties metines, šios skolos, kai ateis laikas, Benedikta ir Matilda niekada neužmirš.

1912 metų vasaros pradžioje Manekas laiko pradžios mokyklos baigimo egzaminus. Dabar jis išplaukia į jūrą kasdien, nes Etševeriai neturtingi, o vaistai motinai brangiai kainuoja, bet vos grįžęs į uostą iš karto bėga į vilą „išvesti pasivaikščioti" Matildos. Jie atranda savo paplūdimėlį prie ežero, mimozas ir Maumoko būdelę, jis leidžia jiems paplaukioti savo valtimi. Manekas surengia Matildai turistinę kelionę, nuplukdo ją, irdamasis kartimi, iki kanalo, ji sėdi valties gale, tiesiog ant grindų, rankomis įsikibusi į abu valties bortus.

Kai ateina ruduo ir žiema, ji susitinka su Maneku tomis dienomis, kai jūra per daug audringa žvejybai. Kartais su tėvo vežimėliu ir asilu Katapulta jis nusiveža ją pas Etševerius. Tėvas paniurėlis, bet šaunus žmogus, motina – švelni, smulkutė, jos širdyje girdėti ūžesys. Jie augina triušius, vištas ir žąsis. Kiti, Maneko šuo – bretoniškas spanielis baltu, rudomis dėmėmis kailiu. Jis daug žvitresnis ir protingesnis už Žirnelį. Katėms, Matildos nuomone, toli iki jos kačių, vis dėlto jos gražios, abi pilkai juodos, ir ji neįstengia būti nešališka.

Manekas, pasiėmęs virvagalius, moko Matildą, kaip megzti jūreiviškus mazgus: plokščiuosius, užveržtinius, šotinius, stabdymo, katės leteną. Atsilygindama ji rodo jam žaidimus kortomis, kurių išmoko iš Silveno: bujotę, krapetę, raudonąjį šunį, binoklį ir ypač lošimą, kuris jiems abiem patinka labiausiai – skopą*. Kai turi kortas, kurių taškų skaičius atitinka taškų skaičių tų kortų, kurios atverčiamos ant stalo, tada susisemi viską šaukdamas: „Skopa!" ir pasidedi šalia savęs didelį kaštoną, atstojantį žetoną. Kai Manekas pralaimi, sako: „Kvailių žaidimas", o kai laimi: „Šį žaidimą žaidžiant reikia greitai skaičiuoti".

Kitais metais – turbūt 1913-aisiais, nes Matildos papukai jau sirpsta kaip obuoliukai ir ji jau serga mėnesinėmis – jie randa ant

* *Scopa* (it.) – šluota.

kelio į ežerą išsekusį vėžlį, matyt, iškeliavusį į Santjago Kompostelą, pasiima jį, pavadina Skopa. Deja, maitina jį pernelyg gerai, o jis yra dar dievobaimingesnis už panelę Klemansą. Vos tik pasitaisęs, vėl tęsia savo nuotykių kelionę.

O į vandenyną, didžiulį, siaubingą vandenyną šniokščiančiomis bangomis, prasiveržiantį sniegu ir perlais, Matilda panyra, apsikabinusi Maneko kaklą taip stipriai, kad vos jo neuždusina, vos nepasmaugia, šaukdama visa gerkle iš baimės ir malonumo, bloškiama ir skandinama, skaudžiai plakama, bet visados netverianti noru vėl sugrįžti.

Po maudynės su Matilda ant nugaros lipdamas į kopas, Manekas nusivaro nuo kojų, pyksta pats ant savęs, kad turi sustoti ir nukėlęs pasodinti ją ant smėlio, jei nori atgauti kvapą. Štai ten, per vieną tokį priverstinį sustojimą 1914 metų vasarą, prabėgus porai dienų nuo karo pradžios, Matilda, norėdama pabučiuoti jį į skruostą, kad paguostų, nuslysta lūpomis žemyn ir pats velnias čia prikiša nagus – pabučiuoja jį į burną. Ji taip greit įsmyla į šią permainą, kad svarsto, kaip galėjo taip ilgai laukti, o jis, dievaži, parausta iki ausų galiukų, bet ji jaučia, kad jis nesikrato šios naujovės.

Vasara. Karas. Jos brolis Polis, vedęs prieš keletą mėnesių, pirmąjį vaikiūkštį jau užsakęs, skiriamas į kariuomenės tiekimą Venseno forte. Jis atsargos leitenantas. Prie stalo „nei ji graži, nei ji man sesuo“ trumpai drūtai pareiškia: ji žinanti iš dešrininko, tiekiančio dešras vienam aukštam generalinio štabo šului... – „jūs tikriausiai suprantate, ką turiu galvoje“, – kad taika numatyta lygiai po mėnesio, mūšiams nė neprasidėjus: Vilhelmas ir Nikolajus jau pasirašę slaptą aktą, kuriam pritariąs Anglijos karalius, Austrijos arkikunigaikštis ir dar dievažin kas, gal Negusas, visas šitas būgnų dundesys pradėtas tik tam, kad nebūtų prarastas orumas. Net Žirnelis, kuris dar nedrioksi sulig kiekvienu žingsniu, antraip sektų žiauri reakcija, verčiau nueina pažiūrėti, kas darosi sode.

Rugpjūtį išvyksta ir Silvenas – kaip vyresnysis jūreivis, bet į jūros laivyno tiekimo tarnybą ir ne toliau kaip į Bordo. Iki 1918 metų jis kartą per mėnesį galės parvažiuoti į „Poemą“ pasiklausy-

ti, kaip Benedikta jį vadina gražuoliu, ypač su savo jūreivio kepure, ant kurios užtupdytas raudonas pomponas.

Maneko tėvas per senas karui, Matildos taip pat, ir niekas, net nebūdamas toks kvailas kaip Polio Klemensa, netiki, kad karas truks tiek, jog Manekas, kuriam ką tik suėjo septyniolika, turės vieną dieną išvykti į karą.

1914 metų vasara išlieka Matildos atmintyje kaip pirmųjų bučinių, pirmųjų melagysčių vasara. Benediktos ir mamos akivaizdoje ji ir Manekas vis dar vaidina vaikus, kalbasi tik apie mažyčius nereikšmingus džiaugsmus arba visai nesikalba, išvažiuoja su Katapulta, kuris niekad jų neišduoda.

1915 metų vasara – pavydo, siaubo vasara, nes Matilda netrunka sužinoti iš Landų departamento laikraštėlio, kad Manekas rodosi didžiajame Kap Bretono paplūdimyje su šviesiaplauke angle iš Liverpulio, vardu Pati, penkeriais metais už jį vyresne, jau išsiskyrusia, su kuria jis turbūt žaidžia kitus žaidimus negu skopas arba pasibučiavimai vogčiomis. Benedikta su naiviu žiaurumu tvirtina, kad jo amžiaus vaikinas turi išeiti mokyklą, kad vėliau jis tik bus geresnis vyras kuriai nors jų vietovės merginai ir kad Matilda negali ant jo pykti, jeigu jis rečiau ateina „išsivesti jos pasivaikščioti". „Ką padarysi, – sako ji, lygindama baltinius, – jis užaugo, ir aš stebėjausi, kad toks gražus vaikinas kaip jis dar nebuvo iki šiol sukėlęs kalbų".

Kai Matilda papriekaištauja Manekui, kad jis nepasirodęs visą savaitę, jis nusigręžia sumišęs, sako turįs daug darbo. Kai ji nori jį pabučiuoti, jis taip pat nusigręžia, sako, kad nereikia, kad jam gėda apgaudinėti Matildos tėvų geranoriškumą. Kai ji apkaltina jį, kad jis tąsosi su kažkokia pamaiva angle, jis užsisklendžia, parveža Matildą namo neištardamas nė žodžio ir išeina paniuręs.

Matildai nelieka nieko kita, kaip mėgautis savo lovoje kančiomis, kurias norėtų suteikti ar kurias kiti suteiktų bjauriajai moteriai. Štai vieną dieną ji sutinka ją ant medinio Osegoro tilto ir užvažiuoja ant jos su vežimėliu, sutraiško kojų pėdas ir įstumia į kanalą. Kitą dieną nuvyksta pas ją į „Parko viešbutį" ir nušauna ją su didžiuoju Silveno revolveriu. Bet gražiausias atvejis – kai ji,

slėpdama savo pagiežą, švelniais žodeliais įkalba ją perbėgti pas vokiečius, kad pasitarnautų Jos Didenybei. Pati Patat*, išduotą savo eksvyro, sulaiko kaip šnipę ulonai su kaukolės ženklu, garsiai rėkiančią kankina, dešimt kartų išprievartauja, kardu perkerta veidą ir pagaliau ją ketvirčiuoja keturi pulko arkliai. Kad taip daroma, Matilda buvo skaičiusi savo istorijos vadovėlyje.

Arklių laimei ir kad ramiai miegotų negailestinga kovotoja už teisybę, rugpjūtis baigiasi, niekingoji šviesiaplaukė dingsta, šių planų nespėjus įgyvendinti. Anglių rugsėjį apretėja, Manekas grįžta pas Matildą, kuri verčiau nekalba apie tai, kas skaudina. Jie atranda tiesų kelią mimozų link. Manekas užmiršta sąžinės graužatį, vėl ima ją bučiuoti, kai jai tai patinka, ir vieną vakarą pabučiuoja jos krūtis, jomis gėrėdamasis. Matildai rodosi, kad ji miršta pusiau iš gėdos, pusiau iš palaimos.

Tačiau tik pirmomis 1916 metų balandžio mėnesio dienomis, kai Manekas sužino, kad jo klasė šaukiama į kariuomenę, bendros nevilties apimti, jie išsivaduoja iš vaikiškos, jau gerokai apgaulios draugystės iliuzijų. Guli apsikabinę ant smėlio, nors pučia šaltokas vėjelis, verkia ir prisiekinėja vienas kitam, kad myli ir mylės amžinai, kad niekas neįstengs jų atskirti – nei laikas, nei karas, nei miesčionių draudimai, nei šviesiaplaukių veidmainystė, nei penkiakopių kopėtėlių niekšybė.

Truputį vėliau, kai jūros vandenys kyla, Manekas nuneša Matildą į Maumoko trobelę, Maumoko, kurio jau dveji metai nematyti, kuris turbūt taip pat fronte. Paguldo ją ant žvejų tinklų, truputį nurengia, ji truputį jaudinasi, tačiau nedrįsta nieko sakyti – tokia iškilminga jai regis ši valandėlė, jis apiberia ją bučiniais, jai kaista skruostai, jam taip pat, paskui jai truputį suskauda, kaip ji to baiminosi savo naktinių kliedesių metu, bet vis dėlto ne taip labai, ir paskui dar jai gera, kaip ji ir vylėsi, ir net geriau, negu vylėsi.

Kitą vakarą jie grįžta į lūšnelę, mylisi tris kartus, gardžiai juokiasi tarp kiekvieno karto – iš visko, iš nieko, – paskui išsilygina drabužius, sušukuoja vienas kitą pirštais, ir Manekas išneša Matildą laukan ant rankų. Pasodina į vežimėlį ir pareiškia, kad nuo

* *Patate* – bulvė, kvaila žąsis.

šiolei jie susižadėję, tesudega tas pragare, katras sumeluos, ir ji sako – sutinku, ir jie prisiekia laukti vienas kito ir susituokti, kai jis sugrįš. Kad šį pažadą užantspauduotų, jis išsitraukia savo peiliuką, ašmenis su daugybe niekam nereikalingų priedų, puola į tankmę ir skinasi kelią iki didelės sidabrinės tuopos, augančios vidur brūzgynų. Valandėlę pjausto kamieną. Matilda klausia – ką. Jis sako: „Pamatysi". Baigęs ima rauti kerus, kad padarytų taką vežimėliui. Jis tarsi laukinis – apsipylęs prakaitu, veidas ir plaukai aplipę stagarais, rankos subraižytos, bet jaučiasi laimingas. Sako:

– Po šito eisiu ir stačia galva pulsiu į ežerą.

Pastumia Matildą taip pat ligi tuopos. Ant kamieno jis išpjaustė:

M M M

kad galima būtų perskaityti iš kairės ir iš dešinės – Manekas myli Matildą ir Matilda myli Maneką.

Dabar jis nusimetė marškinius ir tekinom puola stačia galva į ežerą. Šaukia: auuuuu, vanduo kaip ledas, bet jam nusispjaut, jis nebebijo mirties. Jis plaukia. Vakaro tyloj, gūdžioje ramybėje, kuri užgula visa, kas aplink ją, jos širdį taip pat, ji tik girdi, kaip tolydžio pliaukši jos mylimojo rankos ir kojos. Pirštu paliečia ant tuopos žievės, kad Manekas myli Matildą.

Jiems dar lieka šiek tiek laiko pasimylėti lūšnelėje, ji neskaičiuoja kiek, nebeatsimena. Gal šešios ar septynios dienos. Jis išvyksta į Bordo vieną trečiadienį, 1916 metų balandžio 12-ąją. Kadangi išvažiuoja labai anksti, apie ketvirtą ryto, ir prižada ateiti į „Poemą" jos pabučiuoti, Matilda nenori gulti, ji praleidžia visą naktį vežimėlyje. Benedikta atsikelia prieš keturias ir ruošia kavą. Ateina Manekas. Jis vilki tėvo apsiaustą, rankoje nešasi karklo vytelių pintą lagaminą. Kai bučiuoja Matildą paskutinį kartą, Benedikta supranta, kokia ji buvo naivi, bet nusigręžia nieko nesakydama, beje, na ir kas?

Manekas tikėjosi, kad bus paskirtas į jūrų laivyną, kaip kadaise tėvas ir dėdės, kaip Silvenas, bet 1916 metais labiausiai trūksta pėstininkų. Jis išeina trijų savaičių apmokymą Burže, paskui išsiunčiamas į frontą. Iš pradžių sustiprinimui – į Verdeną, paskui į

Pikardiją. Matilda rašo kasdien po laišką, laukia laiško. Sekmadieniais į „Poemą“ su Katapulta atvažiuoja Etševeriai, pasenę dešimčia metų. Jie visi bendrai sudarinėja siuntinėlį, į kurį norėtų sudėti viską: valgį, gėrimą, stogą, židinį, ežerą, vėją nuo Atlanto, kuris atplukdytų amerikiečius, viską, net ir cigarečių auksiniais galiukais pakelius, kuriuos motina atkakliai kiša į savo numegztas puskojines, nes, jei net Manekas ir nerūko, jos padės jam įsigyti draugų.

Jis rašo, kad viskas gerai, kad viskas gerai, kad laukia atostogų, kad viskas gerai, tuoj gaus atostogų, kad viskas gerai, kad viskas gerai, brangioji Mati, viskas gerai – taip ligi gruodžio mėnesio, kai staiga jo balsas nutyla, bet Matilda ir toliau stengiasi įsikalbėti, kad viskas gerai, jis neparašė, bet todėl, kad neturėjo laiko, viskas gerai, praeina Kalėdos, jau 1917 metų sausis, pagaliau ji gauna laišką, kurį už jį parašė kitas, ji nesupranta, jis taip gražiai kalba, bet taip keistai, kad ji nesupranta, ir vieną rytą, sausio 28-ąją, sekmadienį, parvažiuoja iš Bordo Silvenas, pabučiuoja Benediktą, pabučiuoja Matildą taip liūdnai, kalbėdamas taip painiojasi, jog ją apima baimė, jis sutikęs stotyje kareivį, grįžtantį iš Sorto, ir šis pasakęs jam baisų dalyką, ir jis turi atsisėsti, glamžo rankoje savo jūreivišką kepurę su raudonu pomponu, ir Matilda mato, kad jo akys staiga paplūsta ašaromis, jis žiūri į ją pro ašaras ir bando pasakyti, bando pasakyti...

Tvardykis, Mati, tvardykis.

1921 m. sausis

Niekas nenustebs, kad po šių karštų vasarų prisiminimo Matilda, tapusi pilnamete prieš tris dienas, skuba nusipirkti, nesiderėdama dėl kainos, „už sąvo pačios pinigus“ – visų pirma už šykštokai nuo vaikystės laikų sutaupytas naujametines dovanas ir už pinigus, gautus už paveikslus, žydinčius dabar tėčio bankininko kontorose, hektarą žemės, parduodamą ant Osegoro ežero kranto: Maumoko, dingusio šioje audroje, sklypą, brūzgynus, kuriais, nepaisydamos žydinčių mimozų, trys velionio seserys su pasitenkinimu atsikrato.

Čia pat ji sužino, kad Maumokas taip pat vadinosi Manekas, buvo kilęs iš garsiosios Bajono Piuistegi giminės, kad buvo poetas, „Jušė srovės svaigulio“* autorius, kad nekentė visokio plauko literatų, bet ypač tų, jau įsikūrusių Osegore kaip namie: Žiusteno Bekso, vadinamo Roni Jaunesniuoju, o dar labiau Polio Margerito. Maumokas krito prie Verdeno užplaukus nuodingų dujų debesiui 1916 metų pavasarį. Nieko neklausydamas, griežtai atsisakė nusiskusti barzdą. Jo dujokaukė, sakė jo trys seserys, buvo tikras koštuvas.

Matilda tik prabėgomis buvo mačiusi poną Roni, bet tėtis ją dažnai nusivesdavo, kai ji buvo maža, į Polio Margerito vilą „Miškelis“. Jos nuomone, Maumokas buvo labai nesukalbamas ir savo turtingesnių kolegų atžvilgiu, ir atžvilgiu to, ko iš vyrų gali reikalauti jo išdidumas. Vis dėlto nusprendžia, kad negalima smerkti žmogaus, skolinusio jums savo valtį.

Vos tik pirkimo aktas pas notarą Kap Bretone pasirašytas, pinigai sumokėti, vos tik Matilda su dėkingumu išbučiuoja tris seseris, tėvas ir Silvenas nuveža ją į jos paauglystės dienų meilės vietą. Lūšnelė tebestovi, ar bent tai, kas dar iš jos liko, sidabrinė tuopa taip pat atsilaikė prieš visus vėjus. Dabar, kai ji jau pilnametė, Matilda ryžtųsi viską papasakoti, bet Matjė Donė sako:

– Nesuk man galvos su savo prisiminimais. Čia man patinka šitos mimozos ir šitas medis su triguba sentimentalia M, kuri pridengia tai, ką daugeliui tėvų, – aš ne vienintelis, – skaudu įsivaizduoti. Vėliau jie apsipranta.

Jis atnešė Matildą iki čia ant rankų, Silvenui liko atgabenti naująjį vežimėlį, jis stipresnis ir parankesnis už ankstesnįjį – riedantis krėslas, išgalvotas kare paralyžiuotiems kareiviams. Kaip matote, teigia toji iš dviejų Klemansų, kurios smegenys tarsi kramtomoji guma, karas vis dėlto praverčia.

Oras gražus ir šaltas. Matilda sėdi prie tuopos, kelius užsiklojusi škotišku apklotu, tėvas zuja po brūzgynus, Silvenas nuėjo prie ežero, kad paliktų juos vienus. Matilda retkarčiais baksteli pirštu

* „Vertiges du Courant d'Huchet“.

į tuopą, kad ji visados mylės Maneką. Žuvėdros būriuojasi ant smėlio ruožo, iškilusio po atoslūgio ežero viduryje, nekreipdamos dėmesio į žmones.

– Galų gale, kodėl ne? – šūkteli Matjė Donė po ilgų derybų su pačiu savimi.

Jis grįžta prie Matildos ir sako, kad pastatydins šioje vietoje didelę vilą, ištisai suprojektuotą tam, kad ji gyventų čia laiminga su Silvenu, Benedikta ir katėmis. „Poemą" paliks, jeigu ji sutinka, Poliui ir jo šeimai. Matilda sutinka, bet neturi nukentėti mimozos nei, aišku, tuopa. Tėvas gūžteli pečiais. Sako:

– Tam tikromis akimirkomis, dukrele, tu iš tiesų *„favouille"*.

Matilda juokiasi ir klausia:

– Iš kur tu ištraukei šitą žodį?

Jis atsako, kad tarp jo darbininkų yra provansiečių. Jie jam paaiškino, kad žodis *„favouille"* reiškia mažytį, ne itin gudrų krabą – o tai pasitaiko retai tarp tariamai seniausių mūsų protėvių – ir kad Marselyje, Bandolyje ar Sent Mari de la Mer šitaip vadinamas ne itin protingas žmogus.

Paskui jis pašaukia Silveną. Pasako, kad sumanęs pastatydinti naują namą, bet taip, kad nepakenktų sidabrinei tuopai, ir taip, kad užbaigus darbus netrūktų nė vienos mimozos šaknies. Ką galvojąs jis, prityręs daržininkas? Silvenas atsako:

– Mimozas galima persodinti. Tuopa auga sklypo pakraštyje, ir jos nereikės kirsti.

Matjė Donė stipriai paspaudžia jam ranką. Matilda taria:

– Ačiū, tėte. Bent jau per Kalėdas ir vasarą man nebereikės kęsti savo brolio žmonos ir tavo pabaisų vaikaičių.

O Silvenas naiviai priduria:

– Mati teisi. Bus patenkinta ir Benedikta.

Rytojaus dieną Matilda ir Silvenas palydi traukiniu į Paryžių išvažiuojančią šeimą. Sausio 6-ąją jie automobiliu vyksta į Peronę, Somos departamente, miestą, kuris arčiausiai Erdeleno karo kapinių, čia palaidotas Manekas. Karo pėdsakai dar labiau išdilo nuo to laiko, kai prieš penkis mėnesius jie čia buvo apsilankę su Pjeru Mari Ruvjeru, tačiau karas regisi labiau užčiuopiamas visame peizaže, veikiausiai todėl, kad žiema.

Jie apsinakvoja „Pylimo užeigoje“, į kurią juos buvo nuvežęs Pjeras Mari Ruvjeras rugpjūčio mėnesį. Sausio 7-osios rytą, – šią dieną Matilda davė sau žodį kiekvienais metais atlikti piligriminę kelionę tol, kol turės jėgų, tai, žinoma, netrukdo jai apsilankyti čia kitais kartais, – dangus apniūkęs, ant Peronės ir mūšio laukų drimba šlapias sniegas. Erdelene, kur atstatyti namai ir griuvėsiai šliejasi vieni prie kitų, kelias – tikras purvo upokšnis. Prie kapinių vartų dulksnos merkiamos kabo karo vėliavos – be šlovės, nublukusios. Beveik tiesiai priešais, kitoje kelio pusėje, ne ką geriau atrodo vokiečių karių kapinės.

Pereitais metais, pro naujai pasodintų gluosnių šakas šviečiant vasaros saulei, tiesios alėjos, nepriekaištingai nušienautos vejos, trispalvės kokardos, pakabintos ant kryžių, puošnios gėlės, pamerktos tautos vardu antikines pamėgdžiojančiose vazose – viskas atrodė Matildai veidmainystė, ir jai norėjosi rėkti iš pasidygėjimo. Lietus, ledinis vėjas, pučiąs nuo Flandrijos, savotiškas beviltiškas stingulys, užgulęs visą vietovę, geriau tinka prie Vargšų Fronto Kvėšų veido spalvos. Kiek iš jų čia jai paprieštarautų?

Pirmą kartą ji visų pirma ieškojo medinio kryžiaus Žanui Etševeri, devyniolika metų, mirusiam už tai, ko ji nuo šiolei nenori ištarti, nes tai melas. Tas pat melas ir ant kryžiaus, kurį ji surado vėliau, toje pačioje alėjoje: Klėberiui Bukė, 37 metai. O dar keletu eilių toliau – ir ant kryžiaus Angelui Basinjanui, 26 metai, Marselio nedorėliui, po šiuo kryžiumi – vaza su gėlėmis iš spalvotų karoliukų, kuriais išrašytas vardas – Tina, įrodymas, kad Matilda, nors ir kaip stengėsi, pasirodė čia vėliau negu mergšė iš Bel de Mė. Kitoje alėjoje, darganų parverstas ant kapo, guli sutrūnijęs Benedikto Notredamo, 30 metų, kryžius. Pjeras Mari Ruvjeras nuėjo pas sargą, jau pastebėjusį šį dalyką, ir jis pažadėjo, kad kryžius bus pakeistas.

Silvenas stumia Matildos vežimėlį per visas kapines, jie ieško Si Su. Jis ilsisi prie aptvarinės sienos, mėgaudamasis šešėliu, be gėlių ir vainiko, žuvęs dėl tos pačios priežasties – dėl nešvankaus karo, kilusio be jokios priežasties, jei ne dėl egoizmo, veidmainystės ir tuštybės. Taip sutvarkytas pasaulis.

Šiandien Matilda sėdi savo invalido vežimėlyje, po dideliu skėčiu, priešais Maneką. Kokarda ant kryžiaus šiek tiek nublukusi, visa kita apkuopia Silvenas. Žanas Etševeri, 19 metų. Dabar ji vyresnė už savo mylimąjį. Ji atnešė jam nuo Osegoro ežero krantų mimozos ataugėlę, šioji ne itin prašmatniai atrodo, kai ji ištraukia ją iš savo rankinuko ir išlanksto popierių, į kurį buvo suvyniota, bet Silvenas pareiškia:

– Svarbu geras ketinimas.

Matilda atsako:

– Norėčiau, kad tas ketinimas atsidurtų žemėje, tiesiai prieš kryžių.

Jis rausia žemę didelėmis ručkio rankomis – tiesa, jis nemėgsta, kad jį taip vadintų, – atsargiai įkiša mimozą į duobutę. Kol dar neužbėrė žemėmis, Matilda duoda jam cigarečių auksiniais galiukais pakelį, sako:

– Įdėk ir šitą, jo motina džiaugsis. Niekad nežinai. Kad ir kur jis būtų, galės, net jei pats nerūko, įsigyti už jį draugų.

Paskui Silvenas lėtai nueina lietui lyjant alėjomis su permirkusia kepure, kurią nešiojo dar prieš vestuves ir kuri nebejaunėja, kaip ir jis. Nori palikti valandėlei Matildą vieną, jis irgi savotiškai drovus.

Ji pasakoja Manekui, kas per tą laiką įvyko. Pirmiausia, kad Žermenas Pyras nesurado nei Tinos Lombardi, nei Selesteno Pū. Kad toji viela, kurią ji ligi šiolei laikė, regis, nutrūko, kad ji galbūt niekur neveda, bet nesvarbu, ji rankų nenuleidžia. Paskui porina, kad jo tėvai sveiki gyvi. Ji buvo juos aplankiusi. Jie abu ją pabučiavo. Motina iškepė jai kiaušinienę, suplaktą su pienu, kaip kadaise, kai jis nusiveždavo ją pas save su Katapulta. Pagaliau pasako, kad už savo santaupas nusipirko paežerėje Maumoko sklypą ir kad jos tėvas pastatydins jai ten namą, kuris pagal jos norą turi būti su dviem terasomis: viena, atsigręžusia į vandenyną, kita – į ežerą. Ji sako:

– Mūsų miegamasis išeis į ežerą. Kiekvieną rytą pro langus matysiu mūsų tuopą.

Paskui po ilgos pauzės priduria:

– Neatsisakau minties, kad vienas iš jūsų penkių liko gyvas. Man rodos, būtent tai man rašė Urbeno Šardono motina. Nesu įsitikinusi, dėl to reikėtų rasti bent vieną kareivį iš *Bingo Crépuscule,* ir vienintelė man žinoma pavardė yra Selestenas Pū.

Ji palinkusi į priekį savo vežimėlyje, saugoma to netikusio skėčio, kuris visą laiką sverdi, ji nenori nieko slėpti nuo Maneko. Sako:

– Mane jaudina štai dar kas. Tina Lombardi, susirašinėdama su savo Nino, turėjo kodą. Kodėl negalėjo turėti kodo kitos moterys? Skaičiau po kelis kartus Eskimo, Si Su ir To Žmogėno laiškus. Neįžiūriu juose jokio kodo. Net Nino laiške jo neperpratau. Atleisk, Manekai, kad aš esu tik aš.

Kai Silvenas sugrįžta, nes jam nusibosta slampinėti lyjant, sako:

– Jie bent išlaikė žodį. Pastatė naują kryžių Benediktui Notredamui.

Matildai magėtų kaip rugpjūtį apvažiuoti visas kapines, bet ji nedrįsta prašyti Silveno. Silvenas sako:

– Žinai, Mati, kol tu galvojai apie Maneką, aš apžiūrėjau kitus kapus. Ant Basinjano kapo tebėra gėlės iš karoliukų. Ant kitų – nieko. Jei nori nueiti pažiūrėti pati, mielai tave nuvešiu, argi sunku.

Ji ženklu parodo, kad nereikia. Sako:

– Prašau grįžti prie Angelo Basinjano kapo. Gerai pasižiūrėk, ar nėra kokio ženklo, kad ta Tina buvo grįžusi.

Ji ilgai laukia. Lietus virsta sniegu. Jai šalta po pledu. Ji sako Manekui:

– Žinai, tu tikras priešgyna. Mums būtų daug geriau pas mus, Landuose.

Rugpjūtį, per pirmąjį apsilankymą, ji paklausė Pjerą Mari, ar nebūtų galima perkelti karsto į Sorto ar Kap Bretono kapines. Jis tada atsakė: „Tikriausiai reikalas užtruktų, bet man rodosi, kad turėtų pavykti. Pasiteirausiu". Dar jam nespėjus baigti sakinio, Matildą apėmė baisus nerimas, jai užrišo gerklę, ji negalėjo nė žodžio ištarti. Atrodė lygiai taip, tarsi Manekas iš jos gelmių šauktų – ne, ne, jis nenori. Ir kai ji atgavo amą, paskubomis, trūkčio-

jamu balsu pasakė Pjerui Mari: „Ne, nieko nedarykite. Turiu pagalvoti“. Ir tuoj pat nerimas pamažiukais dingo. Dabar jis sukyla vien tik pamanius, kad ji turi klausti Maneką, ar jis nepakeitė nuomonės. Ji sako:

– Na gerai, nenoriu tau įkyrėti. Galų gale atvykti čia – man pramoga, pamatau pasaulio.

Paskui sugrįžta Silvenas sunkiu žingsniu, kreivai užsimaukšlinęs kepurę, purvinomis rankomis. Laiko jas iškėlęs, kad lietus nupraustų. Tarsi koks karo belaisvis, susitaikęs su amžinai galvą kvaršinančios Matildos aikštimis. Artėdamas sušunka:

– Nepastebėjau nieko, iš ko būtų matyti, kad ji buvo sugrįžusi.

O sustojęs prieš ją priduria:

– Bet vis dėlto manau, kad ji buvo čia, nežinau kodėl. Pakasinėjau žemę aplink kryžių, o jei kartais ta moteris panaši į tave. Nieko. Tada kilstelėjau gėlių vazą. Ji marmurinė, sveria dešimt tonų, suprantama, kodėl niekas jos nepavogė. Apačioje jokio užrašo iš kur ji, bet man šovė į galvą viena mintis. Pastačiau ją toliau ant kito kapo. Gal pamatysime kitą kartą?

Žermenas Pyras
(Dalis laiško antraštės nubraukta.)
1921 m. birželio 13 diena, pirmadienis

Mieloji mergyte,

Dar niekada nesijaučiau toks pažemintas. Vis dėlto turiu prisipažinti, kad mano paieškos sužlugo ir kad nuo šiol atsisakau hortenzijų, kurios turėjo puošti mano kambarį. Matote, Valentina Lombardi nesučiumpama, tarsi jos niekada nebūtų buvę. Girdėjau prasitariant apie ją pasiturinčius miestiečius Tulone, La Siata ar Marselyje, bet visados tik puse lūpų. Pagrindinį dalyką man apie ją papasakoti galėjo tik tas pasaulis, su kuriuo ji bendravo, bet šis pasaulis nekalba. Kadangi jūs mane specialiai prašėte, nevarginau nei ponios Kontės, nei jos draugių ponios Izolos ir ponios Šolos. Šiaip ar taip, nebūčiau sužinojęs iš jų nieko, kas man praverstų.

Kai vedu tyrimus, man dažnai labai aiškiai atrodo, kad tuos, kurių ieškau ar kuriuos seku, pažįstu beveik kaip gimines. Nieko panašaus su Valentina Lombardi. Nuojauta sako, jog tai tamsi būtybė, pažymėta pažeistos vaikystės prakeiksmo ženklu, vergė tos vienintelės meilės, kuri leido jai manyti, kad ji tokia pat kaip kitos, o šią meilę nužudžius, tapo be galo žiauri ir pavojinga tam, kuris susijęs su šiomis žudynėmis. Instinktas sako man – būtų protingiau, mieloji mergyte, ją užmiršti ir nuo šiol nesiimti nieko, kas galėtų suerzinti žvėrį.

Jos pėdsakai baigiasi viename Morbiano departamento kaimelyje, Sarzo, šių metų vasario mėnesį. Nuvykau į vietą. Ji pro ten

tik pravažiavo. Žmonės prisimena jos blogai tramdomą nuožmumą, jos niaurią povyzą. Ten ji dingo man iš akių, galbūt pagaliau todėl, kad mirė, ir aš dėl to neliesiu ašarų.

Na, o dėl Selesteno Pū, kuriuo rūpintis buvo pavesta mano broliui Ernestui, mes taip pat turime atsisakyti paieškų, nors šiaip jis visai priešinga asmenybė. Olerono saloje kiekvienas paklaustas nupiešė jį mums kaip gyvenimu patenkintą vaikiną, apsukrų, paslaugų, bet baisų patrakėlį. Jis pasirodė savo gimtajame krašte 1919 metų rudenį ir išgyveno čia tris mėnesius. Iki tol buvo paliktas kapralo laipsniu okupuotoje zonoje anapus Reino. Vietoje, vadinamoje Le Duė, Sen Žoržo komunoje, jis buvo paskirtas šliuzo prižiūrėtoju. Nakvodavo darbo vietoje. Šeimos jis teturi tolimus giminaičius, taip pat kaip jis pavarde Pū, – jie neturi ką pasakyti, nebent kad nepalaikė su juo ryšių. Šiaip ar taip, iš karo jis grįžo gyvas. Iš Olerono išvažiavo 1920 metų sausį, kaip sakė, nusipirkti automobilių remonto garažo Dordonėje. Dordonės departamentas didžiulis. Mano brolis išnaršė jį nesigailėdamas jėgų, bet Selesteno Pū neaptiko. Paskutinis kartas, kai kažkas jį matė, buvo ant kelto, kuriuo jis plaukė į žemyną. Ant vieno peties turėjo persimetęs jūreivio krepšį, ant kito – pintinę su austrėmis. Sakė, kad veža austres vienam bepročiui, kuris susilažino su juo iš savo motociklo, kad suvalgys jų dvidešimt tuzinų.

Man labai nemalonu, mieloji mergyte, ir gėda labiau, negu įstengiu tai apsakyti žodžiais, kad turiu pridėti prie laiško išlaidų sąskaitą. Sudariau ją, tikėkite manimi, priimtinesnę jums negu man. Beje, pamatysite, kad joje tik kuklūs viešbučių kambariai, kelionės trečiąja klase ir nieko kita. Noriu pabrėžti, kad gyvenu tik malonumu pažinti tokius menininkus kaip jūs.

Atsisveikinu su viltimi, kad atsitiktinumas ar laikas leis man aptikti ką nors, dėl ko vertėtų jus vėl sutrukdyti. Lieku, kad ir kas įvyktų, jūsų draugas ir ištikimas gerbėjas.

Žermenas Pyras

Šitas laiškas nuseka paskui Matildą į Niujorką, kur tame iš jos gyvenimų, kuris mažiausiai ją džiugina ir labiausiai gaišina, ji atvy-

ko operuotis pas jauną profesorių žydą, Arną Feldmaną, grąžinusį trims invalidams, tokiems kaip ji, dalį judesių. Dar viena nesėkmė, gal tik tiek, kad dingsta skausmas, kankinęs ją klubų srityje, ir kad ji vos neįsimyli chirurgo, bet jis vedęs, tėvas dviejų papūstažandžių strazdanotų mergiūkščių, netgi nėra gražus ir, kaip visi žino, jei užmiršime tuos beveidžius nepažįstamuosius, kurie kartais kankina ją apgailėtinuose sapnuose, Matilda lieka ištikima savo sužadėtiniui.

O be to, reikia pasakyti, šalia jos yra mama, vos neišvėmusi visų vidurių plaukdama per vandenyną, ji nuobodžiauja vaikštinėdama, alpdama nuo karščio po Centrinį parką ir 5-osios aveniu parduotuves. Matilda nenorėtų užkarti dar daugiau rūpesčių negu tie, kuriuos ji jai pridaro. Taigi į Arną Feldmaną ji žvalgosi vogčiomis savo lango atšvaituose, labai tolima, suprask, abejinga.

Į „Poemą" grįžta spalį, kai tebeliepsnoja paskutiniai užsitęsusios vasaros spinduliai, namie visi gyvi ir sveiki – žmonės ir gyvuliai. Atsirado naujas automobilis – „Delage" markės, geresnėmis lingėmis ir patogesnis už senąjį. Jis geltonas ir juodas, bet kitų spalvų, kaip atrodo, pasiūlyta nebuvo. Silvenas beveik kasdien veža Matildą į Osegorą pažiūrėti, kaip eina vilos statyba. Tėčio architektas, Brunas Maršė, laiko Matildą įkyria. Ji aptarinėja su darbininkais kiekvieną smulkmeną, visada nepatenkinta, įsivaizduoja, kad žmonės jos nekenčia. Ji pažada tėvui ten nevažiuoti ligi statybos pabaigos.

1922 metais, kai ji išsiruošia kelionėn į Erdeleno kapines, dangus mėlynas, oras šaltas, dirbtinių gėlių vaza, kurią perkėlė Silvenas, vėl savo vietoje, po Angelo Basinjano kryžiumi, bet tai nebūtinai reiškia, galvoja Matilda, kad Tina Lombardi buvo čia apsilankiusi. Sargas, kuris ne visada būna kapinėse, bet kai būna, mato pernelyg daug žmonių, nieko nežino. Tačiau Peronėje, kurią apeina Silvenas, užeigos „Belgijos princas" savininkas pagaliau sutinka pasakyti, kad praėjusį rudenį pas jį buvo apsistojusi jauna moteris, kalbanti pietiečių tartimi, pasirodė viena, daug gėrė, rūkė prie stalo mažus cigarėlius ir įžeidinėjo pietaujančius klientus, tad šie dėl to nejaukiai jautėsi. Jis labai džiaugėsi, kad ji nakvojo tik vieną

naktį. Dingo anksti rytą, net neapmokėjusi sąskaitos. Vardas, kuriuo ji užsirašė ir kurį Silvenas gali savo akimis pamatyti registracijos knygoje, yra Emilija Kontė iš Tulono. Data: 1921 m. lapkritis, iš 15-os į 16-tą naktį.

Sugrįžusi į Paryžių, Matilda perduoda šią žinią Žermenui Pyrui, bet jis mandagiai atsisako vėl imtis paieškų. Per pusantrų metų jis labai paseno. Tebenešioja katiliuką, kaklajuostę ir baltus getrus, bet jį ištiko netektis, apie kurią jis neranda reikalo plačiau pasipasakoti, jam širdis nebelinksta.

Na, o netektis šiais 1922 metais išgyvens ir Matilda. Birželio šuto dienomis miršta Maneko tėvai trijų savaičių laikotarpiu: motina miegodama, nuo širdies priepuolio, tėvas rastas paskendęs ežere, prie savo austrių tvenkinio. Kad klebonas įsileistų jo karstą į bažnyčią, bus pasakyta, kad tai nelaimingas atsitikimas. Tačiau paskutinę naktį jis paliko Matildai voką, daktaras Bertranas iš Sorto, pirmasis ugniagesių iškviestas žmogus, įteikė jai jį neatplėštą. Laiške tebuvo keletas eilučių, parašytų violetiniu pieštuku beveik neįskaitoma rašysena:

Mieloji Mati,

Man niekam nebekyla rankos. Jie atėmė iš manęs vieną pusę gyvenimo, dabar praradau antrąją. Mano vienintelė paguoda nelaimėje – kad tavo dėka pernai su mano vargše Izabele galėjome aplankyti savo sūnaus kapą.

Mano piniginiai reikalai sutvarkyti. Palikau tau per notarą visa, ką dar išsaugojome ir kas primena Maneką. Man taip pat nekyla rankos pribaigti šunio. Prašau tave jį priglausti. Jis tave pažįsta ir jausis ne toks nelaimingas.

Bučiuoju tave kaip savo dukterį.

Etševeri Ambruazas

Vienintelė vargšo žmogelio giminaitė yra sesuo, pašto tarnautoja Sen Žan de Liuze. Ji parduoda namą ir austrių tvenkinį ir kartu su vyru atidaro galanterijos krautuvėlę. Silvenas parveža automobiliu šunį Kiki ir padrikai sumestus Maneko daiktus: senus jo drabužius, knygas, mokyklinius sąsiuvinius, knygas apie Fantomasą, kurias jis

skaitė prieš išvykdamas į karą, pačio pasidarytus žaislus, garsųjį maudymosi kostiumą tamsiai mėlynais dryžiais, nuo kurio nuplėštas antsiuvas, bet nuplėšimo ženklo jau nematyti.

Rugsėjį, nors ir rūpestingai slaugomas, nusibaigia Kiki, paskui per naktį dusinamos kosulio neištveria Tercija ir Belisima. Lapkritį Labene palaidojama panelė Klemansa, anuometinė mokytoja. Ir dar, metams nepasibaigus, negrįžta Benediktos katinas Kamamberas, išbėgęs ieškoti meilės nuotykių. Silvenas randa jį po trijų dienų pervažiuotą sunkvežimio, jau suėstą kirminų, už daugiau kaip penkių kilometrų nuo Kap Bretono.

Ne ką geriau prasideda ir 1923 metai. Laiškas iš Marselio vasario mėnesį praneša Matildai apie ponios Paolo Kontės mirtį. Ištikima jos draugė, ponia Izola, rašo, kad ji mirė nesikankindama, širdžiai susidėvėjus. Daugiau savo krikštaduktės nebematė.

Vila MMM Osegore, pavėlavusi keletą mėnesių, užbaigiama pavasarį. Matilda įsikuria joje su Silvenu ir Benedikta, pro savo langus ji mato tuopą, sode žydi mimozos, taip pat rožių krūmai, rododendrai ir kamelijos, pasodintos Silveno. Matildos dirbtuvė – šalia jos miegamojo. Visos grindys namuose glotnaus marmuro, juo lengvai slysta vežimėlio ratai, o lauke, kad ji galėtų kaip tinkama judėti, visos alėjos išasfaltuotos. Vasarą rytais ji tapo ant terasos prieš ežerą, po pietų – vakarų pusėje. Tapo daug, kad užmirštų visus liūdnus dalykus, ir todėl, kad laikas bėga, nieko naujo neatnešdamas į jos raudonmedžio skrynelę, ir kad pati užsimirštų.

Žiemą eksponuoja savo drobes Biarice, paskui Paryžiuje, šį sykį vėl galerijoje „Laiškai iš mano malūno". Dama „su pyragėliais" vis dar žvali, auksinė knyga praturtėja keliais dailiais įrašais. Kažkokia moteris rašo: „Jūsų gėlės kalba." O kitas lankytojas žemiau prirašo: „Tarkim, kad vapena."

Matilda naudojasi šia proga ir vėl įdeda skelbimą į „L'Illustration", „La vie parisienne" ir į veteranų mėnesinius žurnalus. Išbraukia Benžameno Gordo, Šardolo ir Santini pavardes, palikdama tik Selesteną Pū, ir paduoda savo naują adresą Landų departamente.

Pavasarį MMM viloje nutinka laimingas įvykis, kuriame – prietaringa tada, kai tas ją padrąsina, – ji įžiūri ženklą, kad išėjimas iš

tunelio arti, kad 1924-ieji metai ruošia jai dideles staigmenas ir sutvarstys daug žaizdų. Diurandalę, kadaise tokią išdidžią Silveno katę, Kamambero našlę, sulaukusią brandaus amžiaus, kaip sakoma apie kai kurias moteris, apsėda tikras ištvirkavimo dūkas. Neįstengdama pasirinkti iš Uno, Duė, Vagišiaus ir Metro Žako, ji nusižiūri visus keturis, ar todėl, kad šito ketverto ne per daug jai patenkinti, ar todėl, kad jai rūpi, – ir už tai reikia ją pagirti, – išvengti rietenų namuose. Kadangi jai, be to, pasitaiko išbėgti iš namų ar net į mišką, grįžti tik temstant su ganėtinai ilgesinga išraiška, vargu ar atsiras gudruolis, kuris pasakys, kas yra tėvas penkių žavingų kačiukų, kuriuos ji atsiveda balandžio 26-ąją, šeštadienį. Benedikta ir Silvenas švenčia tą dieną savo penkiasdešimtmetį – ji vyresnė už jį penkiom dienom – ir savo vedybų trisdešimtmetį. Dovanos greit paskirstytos. Matilda gauna d'Artanjaną ir Miledi, Silvenas – Portą, Benedikta – Atą, kurį ji atkakliai vadina Kamamberu, o mama paveldi Aramį. Po to Diurandalė, pasveikusi iš savo meilės šėlo ir atgailaudama už nuodėmes, pasiaukos nuo šiolei vien tik vaikų auklėjimui.

Užmesdama kabliuką nauju skelbimo pasirodymu, net neturėdama tos menkutės vilties, kurią buvo įdėjusi į pirmąjį, Matilda nesitikėjo, kad laimikis bus toks menkas. Viso labo – keturi laiškai, iš kurių daugiausia žinių, beje, suteikė tas, kuris nesusijęs su jos kreipimusi ir atėjęs „Poemos“ adresu.

Iš trijų kitų du parašyti tam, kad prisiimtų *Bingo Crépuscule* pavadinimo tėvystę.

Vienas jų – kolonijinės kariuomenės kapralas, jis buvo eilėse tų, kurie 1916-ųjų spalį užėmė vokiečių apkasus, rado paskubomis paliktame blindaže paveikslą ant medžio, veikiausiai laisvalaikio valandėlę anglo ar kanadiečio kareivio nutapytą, jo išvirkštinė pusė buvo puikus paviršius skelbimui, ir jis užrašė ten naują užimtų vietų vardą.

Korespondentas iš Šato Tjeri, pasirašęs tiesiog „Manženo* kareivis“, tvirtina po savaitės savo rankomis ir savo paties iniciatyva

* Manženas (Mangin, Charles; 1866–1925) – prancūzų generolas, X-osios armijos 1914–1918 m. kare vadas.

išvedžiojęs juodais dažais kampuotomis raidėmis kitoje paveikslo pusėje *„Bing au Crépuscule“*.

Jie abu bent jau sutaria dėl minimo meno kūrinio temos. Sudėjus abu liudijimus, Matilda įsivaizduoja: priešais jūrą stovi britų karininkas ir gėrisi liepsnojančiu saulėlydžiu, o jo didžiulis pilkas ar juodas žirgas šalia jo ramiai rupšnoja retą žolę; nupiešta palmė rodo, kad scena vyksta Rytuose.

Trečiasis laiškas, taip pat be pavardės ir stulbinamai glaustas:

Gerbiamoji panele,
Selestenas Pū žuvo Šmen dė Dam aukštumose 1917 metų balandį.
Patariu veltui nemėtyti pinigų. Aš jį gerai pažinojau.

Ant voko – Meleno antspaudas. Iš rašysenos ir rožinės popieriaus spalvos Matilda spėja, kad rašo pagyvenusi dama.

Lieka laiškas, kuris nėra atsiliepimas į jos skelbimą. Jis ateina iš toli. Siunčia jį Aristidas Pomjė, akiniuotasis medkirtys, kurį ji apšaukė šūdgalviu per jo vestuves, varžybų dalyvis, su malonumu krentąs į vandenį.

Aristidas Pomjė
Kot dė Něž, 550
Monrealis, Kanada
1924 m. birželio 18

Brangioji panele Matilda,

Jūs turbūt žinote, kad aš taip nesutariau su savo uošviu, jog galų gale mes susimušėme ir aš nusprendžiau geriau išvykti į Kvebeką, po pusės metų išsikviečiau žmoną ir dvi dukteris. Trečioji gimė čia. Nebeturiu reikalų su medžiais, pasidariau vyriausiuoju virėju restorane, esančiame Šerbruke, vienoje gyviausių gatvių miesto centre. Gerai uždirbu, bet rašau ne tam, kad pasigirčiau.

Rašau norėdamas pasakyti, kad prieš porą dienų įsikalbėjau su vienu klientu, gimusiu Sen Džonse Naujojoje Žemėje ir po karo įsikūrusiu Kvebeke. Jis vadinasi Natanaelis Belis, kreipiamasi į jį

tiesiog Natu, jis turi šildymo įmonę. Jam apie trisdešimt penkeri. Jis sėdėjo prie stalo su žmona ir draugų pora. Į vakarienės pabaigą užsispyrė pavaišinti mane, kad pagirtų už mano virtuvę, ir šitaip aš sužinojau, kad jis buvo prie Somos 1917 metų sausį, jam pažįstami tie apkasai, kur žuvo Manekas. Jokiu būdu nenorėčiau atgaivinti baisių prisiminimų, bet manau, kad jūs visų pirma norite žinoti. Taigi abejojau, rašyti ar ne, bet tiek to, kaip bus, taip bus.

Pasak to Nato Belio, kuris mėgsta alų, bet kurio galva buvo visai blaivi, Naujosios Žemės patrulis, kuriam jis priklausė, atvyko pirmas 1917 metų sausio 8-osios rytą į mūšio vietą, nes britai pakeitė mūsiškius šiame bare, kaip jie tai padarė paskui visame fronte iki Rua. Natas Belis sako, kad jie palaidojo, užkloję brezentu, penkis užmuštus prancūzus su sutvarstytomis rankomis. Jų pulko numeriai, visi jų ženklai buvo nuplėšti, matyt, bošų, kad parsivežtų namo suvenyrų. Natas, deja, nebeprisimena jų pavardžių, tačiau jie tebeturėjo savo metalinius žetonus su numeriais, ir patrulio vadas juos užsirašė „dėl visa pikta", bet jis nebeprisimena. Prisimena viena: kad vienas jų buvo labai jaunas, apie dvidešimties, tamsiais plaukais, aukšto ūgio, liesas, ir aš manau, kad tai buvo mūsų vargšelis Manekas.

Štai ką norėjau jums pasakyti. Dar Natas Belis sakė, kad jis turbūt galėtų atrasti patrulio vadą, pavarde Dikas Bonavantiūra; jis kvebekietis, taip pat gimęs Sen Džonse, bet atsitiktinai ne „njufis", kaip čia vadinami Naujosios Žemės gyventojai, bet Šventojo Jono ežero miškų traperis, rašantis eilėraščius ir dainas, ir Natas Belis žino, kad jis kas rudenį grįžta į Čikutimį*. Jei jį sutiks, gaus visą tikslią informaciją apie šį reikalą, nes ano turbūt geresnė atmintis ir jis buvo atidesnis. Natas Belis prašo atleisti, sako, kad iš tikrųjų ne į viską atkreipė dėmesį tą rytą, nes vėl pradėjo dribti sunkieji sviediniai, kad jie visi mielai pakluso Dikui Bonavantiūrai ir sugaišo keletą minučių, bet ne daugiau prancūzams palaidoti. Aš pats esu kažką panašaus savo kailiu patyręs, man tai suprantama.

* Kanados (Kvebeko) miestas netoli Šventojo Jono ežero.

Šiaip ar taip, jis puikiai prisimena, kad tai buvo 1917 metų sausio 8-osios rytą, kad buvo gilu sniego, į kurį klimpo iki kulkšnių, ir kad šituos kareivius rado negyvus ir visur išmėtytus. Tada jie suguldė kūnus į didelę duobę, apklojo brezentu, aptiktu apkasuose, iš kurių pasitraukė bošai, ir skubom ėmė žerti žemes, kad juos uždengtų.

Tikiuosi, panele Matilda, kad šitas laiškas nenuliūdins jūsų labiau, negu jau liūdite. Žinau, kad esate žmogus, kuris verčiau nori žinoti. Tikiuosi taip pat, kad laikotės gerai ir kad tebėra gyvi jūsų tėveliai. Kartu su manimi mano žmona ir dukterys linki, kad ir kaip jums skauda širdį, geros sveikatos ir sėkmės. Jei sužinosiu daugiau smulkmenų, numanote, kad tuoj pat parašysiu.

Praeities prisiminimų vardu
Labai draugiškai –
Aristidas Pojmė

Dėl šito laiško Matilda nenuliūsta labiau, negu liūdi po Maneko mirties. Pjeras Mari Ruvjeras beveik prieš ketverius metus jau buvo sakęs, kad penki nuteistieji buvo greitosiomis britų palaidoti ir tik paskui sulaukė karstų ir kryžių Erdelene. Vis dėlto ją sujaudina tam tikri pasakymai: „suguldė kūnus į didelę duobę“, „skubom ėmė žerti žemes“, o ypač – tai buvo baisiausia – „negyvi ir visur išmėtyti“. Ji nori prisiversti suprasti, kad kūnai buvo rasti skirtingose niekieno žemės vietose, kad Aristidas rašo, kaip sugeba, tai yra kaip paršas ir kaip šūdgalvis, koks jis tebėra, bet ji neužmiega visą naktį, ją kankina skerdynių reginys.

Laimei, liepos mėnesis žengia pirmyn, ir tunelis prasiveria pačiame viduvasaryje.

1924 metų rugpjūčio 3 dieną, sekmadienį, vakarop, kai kačiukai, jau vikrūs ir nedrausmingi, linksmai žengia į ketvirtą mėnesį, Matilda vakarinėje terasoje bando nutapyti jų, susirinkusių į pintinę, portretą, bet po protingai praleistos minutės jie susipeša, jiems nusibosta ir, nepaisydami motinos pastangų priversti juos pozuoti, jie užsigeidžia pagyventi kiekvienas savo gyvenimu.

Saulė, dar atsimena Matilda, kliudė pušų viršūnes, kai ji iš tolo išgirdo atburzgiant motociklą, visu greičiu lekiantį keliu aplink ežerą, ir kai ji atsitiesė su teptuku rankoje. O paskui pasirodo jis – atvirų durų rėmuose, sustabdo motociklą atremdamas spyriu, nusiima odinę kepuraitę ir akinius, jo plaukai šviesūs, jis aukštesnis ir tvirtesnis, negu ji įsivaizdavo, bet ji tikra, kad tai jis, Selestenas Pū, ir, kol jis kalba su Silvenu, žengiančiu jo pasitikti, ji galvoja: „Ačiū, gerasis Dieve, ačiū, ačiū!“ ir gniaužia rankas, kad nepradėtų drebėti ar nepravirktų, kad nepasirodytų kvaila žąsimi, kurios reikia gėdytis.

Kariuomenės Siaubas

– Atsiprašau, panele Matilda, jei negalėsiu visko atsiminti, – sako tas mėlynakis vaikinas. – Praėjo tiek metų, pragyvenau tiek dienų nuo to laiko, kai buvau *Bingo*. O be to, kare kiekvienas tūno savo kamputyje su savo rūpesčiais, bėdomis, trumpomis laimės akimirkomis, o to, kas vyksta, mato tik trupinius ir ne toliau, negu tą akimirką jo atliekamas lažas. Viena akimirka nutrina kitą akimirką, dienos dienas – galų gale viskas jums atrodo vienoda. Aš, žinoma, daug kartų galvojau apie tai, kas įvyko tą sausio sekmadienį, apie tuos penkis nuteistuosius sniege, ir taip pat sakau, kad tai buvo didžiulė kvailystė, bet nenoriu meluoti – vaizdas, kuris stoja man šiandien prieš akis, ne kažin ką ryškesnis negu tas, kas įvyko vieną balandžio vakarą Šmen dė Dam aukštumose ar mamos mirties dieną, kai man buvo dešimt metų.

Nemačiau, kaip mirė jūsų sužadėtinis. Žinau, kad jis krito baigdamas lipdyti vidury lauko senį besmegenį tik kaire ranka, su kareiviška miline be sagų. Mačiau, kaip jis pradėjo tą besmegenį. Buvo sekmadienis, apie dešimta vienuolikta ryto, ir iš abiejų apkasų pusių, nesityčiodami iš jo, – o jei ir tyčiojosi, tai nepiktai, nes visi suprato, kad jam pasimaišęs protas, – jį drąsino kareiviai. Bošai net numetė jam seną pypkę, kad įspraustų ją savo seniui besmegeniui į snapą, o mes – šiaudinę be kaspino skrybėlę, kurią buvome radę.

Matyt, išėjau kažkur su kažkokia užduotimi, dabar neatsimenu. Tuo metu visada buvau kieno nors parankinis, beje, man tai patiko, nes niekad nemėgau užsibūti vienoje vietoje, beje, todėl ir sako dabar žmonės, kad aš kaip susituokęs su savo motociklu,

taip iš tikrųjų ir yra, bent jau jam nieko geresnio ir nereikia, kaip gyventi su vėjų padraika.

Kai grįžau į apkasus, tarkim, apie vidurdienį, man pasakė, kad virš vietovės keletą kartų buvo praskridęs vokiečių biplanas, tratindamas kaip pašėlęs iš kulkosvaidžio, ir kad Mazgius, būdamas atvirame lauke, krito nuo kulkų. Paskui, pirmadienio rytą, kai jau atsidūrėme vokiečių linijose ir rankiojome nukautuosius ir sužeistuosius, kažkuris iš mūsų, pamatęs jo kūną sniege, pasakė, kad kulkosvaidžio kulka pataikė jam tiesiai į nugarą ir užmušė vietoj.

Mačiau, kaip mirė Si Su. Buvo sekmadienio rytas, apie devynias. Jis staiga atsistojo kairėje nuo *Bingo* šaukdamas, kad jam iki gyvo kaulo įgriso ir kad jis nori šlapintis kaip vyras, o ne kaip šuo. Jau keletą valandų jis burko nuo gangrenos, kliedėjo ir svyrinėjo nuo vienų apkasų iki kitų sniege atsegtu antuku ir šlapinosi. Tada kažkas, kas mokėjo prancūziškai prieš mus esančiuose apkasuose, riktelėjo, kad mes kiaulės ir bailiai, jei pametame Dievo valiai vieną iš mūsiškių, kai jis tokios būsenos. Kapitonas Palaidliežuvis iš mūsų pusės atsikirto: „O tu, raugintų kopūstų apsirijęs kvaily, jei esi toks drąsus, pasisakyk savo pavardę, kad, jei kada tave sutiksiu, sukiščiau tavo kiaušus tau į gerklę! Mano pavardė Favurjė!“

O paskui gal po valandos visiškai prašvito. Si Su blaškėsi, krisdamas, keldamasis, vėl krisdamas prieš vokiečių apkasus, skelbė, šaukė, kad visi turi sudėti ginklus ir grįžti namo, kad karas – tai šlykštynė, ir panašiai. Paskui ėmė traukti visa gerkle: „Kai sirpsta vyšnios“, kad „iš to meto ir išlikusi jo širdyje kraujuojanti žaizda“*. Jis neturėjo klausos, buvo visiškai nusivaręs, bet mes klausėmės jo suspausta širdimi, dirbdami kiekvienas savo darbą, ir abiejose stovyklose vyravo tyla.

Paskui dar Si Su atsisėdo į sniegą, vapeno kažkokius beprasmius žodžius ir staiga nei iš šio, nei iš to kažkas iššovė iš apkasų priešais mus. Jis sėdėjo priekiu, kulka pataikė į galvą, jis virto aukštielninkas, išskėtęs rankas. Aš ten buvau. Mačiau savo paties akimis. Kodėl kažkas šovė, – priežasties juk nebuvo, kaip ir minutę prieš tai, – nežinau. Kapitonas Favurjė pasakė: „Jų bataliono

* Citata iš senovinės prancūzų dainelės: „Kai sirpsta vyšnios“.

vadas toks pat šunkara kaip mūsiškis. O jų telefonas turbūt šiąnakt buvo išėjęs iš rikiuotės, antraip jie nebūtų taip ilgai laukę įsakymų". Reikia pasakyti, kad naktį bošai aklai apmėtė lauką granatomis ir kad Palaidliežuviui pagaliau tokia padėtis ėmė per gerklę lipti, ir mes jiems stuktelėjome keletą kartų minosvaidžiu, kad nurimtų. Šitai irgi turėjo man kiti papasakoti, nes buvau išėjęs parnešti valgio ir grįžau apsikrovęs kaip asilas tik auštant.

Kaip krito Eskimas – nemačiau. Tai įvyko tuoj po to, kai praskrido biplanas, nukaudamas jūsų sužadėtinį, ištaškydamas ir jo senį besmegenį. Prieš pasirodant šiam lėktuvui, jau sakiau, niekas nebešaudė, manau, kad Si Su mirtimi pasišlykštėjo net bošai. Prisimenu, kaip leitenantas Estranženas pasakė: „Jei pavyks ir niekas mūsų iki nakties nesutrikdys, pasiųsime žmonių tylomis pargabenti keturių likusių". Reikia manyti, kad laimė tą sumautą sekmadienį buvo ne mūsų pusėje.

Žodžiu, vienuoliktą, arba maždaug tokiu laiku, aš vėl palieku *Bingo* dėl kažkokio nieko, ko manęs paprašė padaryti: nunešti gretimos kuopos sargybiniui ledinukų, o gal draugišką žodelį virtuvės seržantui, jau užmiršau. Man išeinant, Mazgius lipdė savo senį besmegenį taip romiai, tarsi nebebūtų pasaulio, o Eskimas saugiai lindėjo savo užuolandoje, kurią išsikasė per naktį. Valstietis iš Dordonės nerodė jokio gyvybės ženklo nuo to laiko, kai užlipo apkasų kopėtėlėmis surištomis už nugaros rankomis ir prasmego tamsoje. Šitai aš mačiau, buvau ten. Kai raketos nušvietė *Bingo,* pamačiau, kaip Tas Žmogėnas šliaužia dešinėje link plytų krūvos, riogsančios iš po sniego. Manau, kad jį pirmą iš penkių sumalė šeštadienio naktį rankiniai kulkosvaidžiai ar granatos. Šiaip ar taip, kai jį šaukėme, jis taip nė karto ir neatsiliepė.

Taigi apie vidudienį grįžau į apkasus. Oras pabjuro, šūviai iš abiejų apkasų pusių pykšėjo kaip blogiausiomis rudens dienomis. Draugai man papasakojo: „Lauką iš kulkosvaidžio apšaudė „Albatrosas", vieną kartą, du kartus, tris kartus, skrisdamas penkiolika metrų virš žemės, gal dar žemiau. Norint jį pašauti, būtų reikėję ligi juosmens išlįsti iš apkasų, tie iš priešais būtų tave sumalę".

„Albatrosas" – tai 1915 metų bošų lėktuvas su kulkosvaidžiu paskuigalyje, nes tais laikais dar nešaudė pro propelerį, bet pro

skylę fiuzelaže. Įsivaizduoju, kaip ta šlykšti gegutė skrenda pažeme pažiūrėti, koks čia bordelis įsitaisė tarp dviejų apkasų, paskui grįžta, nes pastebėjo lauke prancūzus, praskrenda antrąkart spjaudydamas kulkomis ir nupildamas jūsų sužadėtinį, pralekia trečiąkart, tratindamas viską, ir tada, visi mano draugai matė ir man pasakojo, staiga iš sniego pakyla vaikinas, Eskimas, sviedžia aukštyn kažką dešine ranka; tai granata „citrinukė"*, ji sprogsta ir nuplėšia biplano stabilizatorių; biplanas kaip sudžiūvęs lapas nukrinta už kokio kilometro nuo ten ir taip pat sprogsta savo linijose. Mano draugai tikriausiai suriko bravo, bet ne visi, ne tie, kurie matė, kaip Eskimą pakirto paskutinės to prakeikto kulkosvaidžio kulkos. Favurjė, sakė man draugai, subliovė: „Užsičiaupt, mulkių gauja! O dabar gult!"

Išties dėl to „Albatroso" įvykiai ir pakrypo tokia linkme, dėl jo tas sekmadienis ir virto galų gale skerdynėmis. Iki šiol bošai tikėjo, ką mes buvome jiems rikteléję iš mūsų apkasų – kad tie penki yra nuteistieji, kad jie beginkliai. Bet po sniegu gulėjo palaidota tiek daiktų, ir Eskimas rado granatą.

Nuo šios akimirkos iki maždaug antros valandos iš pradžių pokšėjo tik pavieniai šūviai, krito keletas „pomidorų", vienas kitas žmogelis nukentėjo. Paskui šūviai liovėsi, mūsų ausis pasiekė tas transporto dardėjimas, kuris pranašauja didžiuosius „juoduosius katilus". Sprogimų dūmuose pamatėme niekieno žemėje snieguotą, purviną, rankas į orą iškėlusį tą marselietį, Kriminalistą. Jis staugė atsigręžęs į vokiečių apkasus: „Pasiduodu, nešaukite!" ar kažką panašaus, nes nieko nebuvo girdėti, bet aš vis dėlto išgirdau šalia savęs prie brustvero, kaip vienas iš kuopos kapralų, Tuvenelis, sušuko: „Prakeiktas šunlupys! Įsipyko iki kaklo, aš jį nukepu!" Tas kapralas, kurį ne itin mėgau, nes jis be gailesčio jodė savo vyrus, būtų pataikęs į mėsos konservų dėžutę už šešiasdešimties metrų. Jis įvarė marseliečiui kulką tiesiai į pakaušį, kaip tikras budelis, mums nespėjus jo sulaikyti. Rytojaus dieną, kai viskas buvo baigta ir kai aukščiausiasis iš visų laipsnių, koks mums buvo likęs, vyresnysis seržantas Favaras paklausė, kodėl jis tai pa-

* Rankinė granata.

darė, kapralas Tuvenelis atsakė: „Vakar sniege, kai dar viskas buvo gerai, išgirdome, kaip tas šunkara pažadėjo bošams – jeigu jie praskirs jam vielas ir elgsis su juo gerai, jis jiems pasakys, kiek mūsų, kur įtaisytas mūsų telefonas ir kur paslėpti mūsų kulkosvaidžiai". Nežinau. Gal jis ir tiesą sakė.

Šiaip ar taip, dabar žinote, kaip jie visi žuvo. Paskui bošų artilerija didelio kalibro sviediniais apšaudė mūsų pirmąsias linijas, net nesivaržydami, kad griauna ir savąsias. Kad jai padėtų, raketos į orą buvo paleidžiamos iš labai toli, tada supratome, kad tie, kurie stovėjo priešais mus, jau kuris laikas išsikraustę iš savo apkasų. Kapitonas Favurjė įsakė mums kraustytis iš savųjų. Pasiėmėme tris nukautuosius, tarp jų ir leitenantą Estranženą, ir galbūt jau kokį dešimtį sužeistųjų ir paskubomis sprukome iš *Bingo*. Aš rūpinausi sužeistaisiais. Kai grįžau gal po kokio pusvalandžio, mūsų dvi kuopos buvo persikėlusios į apkasus trys šimtai metrų toliau į rytus, sviediniai tebekrito, bet vis dėlto nebe taip tankiai, kaip ant *Bingo*. Tada kapitonas Favurjė tarė: „Reikia stumtis pirmyn. Tie smarvės liausis bombardavę tik tada, kai būsime tiek arti, jog galėsime įkąsti jiems į subinę". Štai taip trimis bangomis mes ir pasileidome pirmyn po atviru dangumi.

Įžengėme į pirmuosius bošų apkasus, – jie buvo tušti, – net per ausį negaudami. Antruosiuose atkaklieji kryžiuočiai paliko kaip statistus pusę tuzino pasmerktųjų mirčiai, tarp kurių buvo ir vienas feldfėbelis. Du iš jų padėjo galvas, feldfėbelis ir kiti pasidavė. Aš ėjau su antrąja banga. Kai ten atsidūriau, Palaidliežuvis jau buvo nusivedęs pirmąją dar du šimtus metrų pirmyn į bošų apkasus, kalvos šlaite, kur jie atrodė lyg randas sniege. Vietovėje teberiogsojo kažkokios sodybos griuvėsiai, tai buvo vienintelė mūsiškių priedanga, kai ėmė spjaudyti kulkosvaidžiai.

Nemėgstu viso šito prisiminti, panele Matilda, o dar labiau nemėgstu apie tai kalbėti. Kuriam galui? Pasakysiu tiktai, kad mums prireikė ligi išnakčių galuotis, kol paėmėme tą pašvinkusį apkasą, ir kad ant kalvos palikome – nukautų ir sužeistų – daugiau kaip šimtą vyrų, dar vieną leitenantą ir kapitoną Favurjė. Stovėjau palinkęs su draugais virš Palaidliežuvio, kai jis merdėjo. Jis paklausė mane, iš pradžių nesumečiau kodėl, ar aš našlaitis. Atsakiau, kad

taip, seniai. Jis pasakė: „Taip ir maniau“. Paskui pridūrė: „Pasistenk visada išlikti paprastu kareiviu. Kitaip geros dienos nematysi“. Liepė pakviesti vyresnįjį seržantą Favarą, ir jis perėmė vadovavimą tiems, kurie liko gyvi iš mūsų dviejų kuopų. Girdėjau, kaip jis sakė, ką mano apie mūsų bataliono vadą, majorą Lavruji, kurį visi vadino Bailiūga, paskui kažką apie įsakymą, kurį buvo gavęs prieš puolimą, ir apie popierių, kurį Bailiūga laikė pasikišęs po pažastim, bet staiga pastebėjęs, kad keletas mūsų klausosi, liepė nešdintis kitur. Buvo sužeistas į pilvą. Jį nunešė sanitarai. Mirė jis dar nepasiekęs greitosios pagalbos punkto.

Visą naktį su dviem draugais bėgiojau tarp mūsų buvusių pozicijų ir šito vokiečių apkaso, nešiodamas gerti ir visą maistą, kokį tik galima buvo sukrapštyti – nesvarbu, prancūzišką ar vokišką. Anksti rytą kanonada nutilo. Snigo. Vyrai reikalavo tabako ir degtinės. Pasakiau, kaip visados, kad nepasigailėsiu nei tėvo, nei motinos galvos, bet iškasiu jiems ir tabako, ir degtinės. Ir sakydamas tai, staiga supratau šauniojo Palaidliežuvio klausimą. Tas posakis išsprūsdavo man taip automatiškai, kad aš jo nesuvokiau. Šiandien, kai jį lepteliu, prisimenu kapitoną, ir man kažkaip keistai dilgteli, truputį taip, tarsi našlaičiu būčiau likęs po jo mirties.

Pirmosiose linijose prie mūsų kiek prieš vidudienį prisidėjo Naujosios Žemės šauktiniai. Paskui mus pakeisti mūsų pozicijose iš užnugario atvyko škotai su savo sijonėliais, paskui juos – anglai ir airiai.

Tą pirmadienio vakarą, grįžęs į mūsų postovį, atnešiau sriubos vyresniajam seržantui Favarui ir kapralams, kai jie skaičiavo nuostolius. Išgirdau, kad nuteistuosius priskiria sausio 6-osios, šeštadienio, data prie mūsų bataliono ir skaičiuoja tarp mūsiškių, žuvusių mūšyje. Kapralui Šardolo tai pasirodė bjauru ir kad viskas šitas aiškiai trenkia apsidraudimu. Vyresnysis seržantas, matyt, manė tą patį, bet atsakė, kad įsakymas yra įsakymas, kad Bailiūga, matyt, žino, kodėl taip daro, ir kad yra taip, kaip yra.

Po daugelio metų, kai Matilda kartais prisimins Selesteną Pū – o prisimins, apskritai paėmus, taip pat dažnai, kaip savo jaunystę – jai

visų pirma prieš akis stos šviesūs jo plaukai ir du platūs rausvos odos švarutėliai ratilai aplink jo mėlynas akis, kai jis tą rugpjūčio sekmadienį sustojo prie MMM. Kita veido dalis buvo ištisai juodos dulkės. Jis riedėjo savo motociklu visą naktį ir kone visą dieną, beveik nemiegodamas ir nevalgydamas, sustodamas tik kaimeliuose prie fontanų troškulio numalšinti, genamas vienintelės minties – kuo greičiau atvykti pas ją. Telegramą, kuri turėjo pranešti apie jo atvažiavimą, Matilda gavo tik rytojaus dieną.

Iškasiau vienintelę karo laikų jus dominančią utėlę. Stop. Siunčiu ją su Dievo ir „Triumfo" variklio malone. Stop. Žinoma, įskaitant man priklausančias pridėtines išlaidas. Pasirašo: Žermenas Pyras.*

Po poros dienų mielasis žmogelis nesipuikuodamas papasakos Matildai, kaip jis aptiko bent vieną iš dviejų savo nesučiumpamų grobių.

Viena jo draugė amazonė, – kurį laiką net susijusi su juo kitokiais negu draugystės ryšiais, – vairuodama savo pačios automobilį, važiuoja pas savo vyrą į Sen Kanteną. Kompjeno miške jai nuleidžia padangą. Užuot susitepusi pirštines, ji laukia, kada kas nors važiuos pro šalį. Ratą jai pakeisti sutinka daržininkas, grįžtąs namo. Ji vėl pasileidžia pirmyn užlaužusi nosį, bet vos išlenda iš miško, atsarginė padanga, tikriausiai blogai pripūsta, vėl subliūkšta. Laimei, ji yra kaimelyje. Deja, sužino, kad artimiausias garažas – už septynių kilometrų kelyje į Nuajoną. Tos damos lozungas: „Ką gali padaryti vyras, galiu padaryti ir aš!" Ir štai pasipusčiusi padus ji drožia pėsčiomis iki garažo, nusigauna ten nusiplūkusi, karščio išsekinta, daugiau negu pusiau atsilapojusi. Laimei, tarnautojas, kuris ją sutinka, žavingas vyrukas, atneša jai kėdę, stiklinę vandens. Deja, šeimininko nėra, ir padangų jie nepardavinėja. Jei šeimininkas būtų čia ir pavaduotų jį prie kolonėlės, žavusis vyrukas pasiryžęs paaukoti tėvo ir motinos galvą, kad ji išvažiuotų su gerai uždėtomis padangomis dar prieš temstant, ir jis net mano, kad jam netektų likti našlaičiu.

* Selesteno Pū *(Poux)* pavardė, primename, reiškia prancūzų k. „utėlė".

Žodžiu, amazonė stoja prie kolonėlės, o tarnautojas išdumia ant savo didžiulio motociklo. Sugrįžta po daugelio nuotykių su damos automobiliu ant visų keturių ratų, o kai ši šūkčioja iš pasigėrėjimo, per tą laiką pasirodęs šeimininkas pareiškia su trupučiu pasididžiavimo ir su visišku atsidavimu lemčiai: „Ko norite, juk tai Selestenas Pū. Kare mes jį vadinome Kariuomenės Siaubu". Paskui damai nebelieka nieko kita, kaip nuvežti Selesteną Pū prie jo motociklo, palikto už septynių kilometrų. Vakaras. Ji nemėgsta vairuoti naktį. Verčiau pernakvos Nuajone ir susitiks su vyru rytoj. Vis žavesnis vyrukas važiuoja pirma jos automobilio ir nulydi ją į užeigą mieste. Jai ten nelieka nieko kita, kaip pakviesti jį vakarienės, jis kvietimą priima, o kadangi vyrai nepraleidžia progos nusivesti, kas jiems patinka, į lovą, nusiveda ir ją.

Pasak Žermeno Pyro, kuriam po keleto dienų Paryžiuje jo draugė viską išsipasakoja, naktis buvo nuostabi, bet jis niekad nesužinos jos smulkmenų, nes damai dar nebaigus kalbos jis jau dumia į Nuajoną. Tą patį vakarą, supažindinęs su reikalu garažo tarnautoją, jis siunčia savo telegramą ir vienu kartu Kariuomenės Siaubą, pavedęs jį Dievo ir jo motociklo malonei, į Landus; žinoma, įskaitant pridėtines išlaidas benzinui. Selestenas Pū, kaip pats prisipažino, nieko geresnio ir nenorėjo, kaip išsidanginti iš vietovės, kur jau per ilgai užsibuvo, o Osegoras galų gale arčiau jo brangiosios Olerono salos.

Atsidūręs prieš Matildą, sėdinčią savo vežimėlyje ir tapančią kačiukus, kurie nenustygsta vietoje ne mažiau negu jis, prisistatęs ir prieš pradėdamas bet kokią kalbą panoro bent jau nusiprausti veidą. Matilda paprašė Benediktą nuvesti jį į vonios kambarį. Name jų iš viso trys. Selestenas Pū sako, jog užtenka pompos darže, vos leidžiasi įkalbamas, kad jam atneštų rankšluostį. Apsipila veidą ir stuomenį vandeniu, nueina prie motociklo persivilkti marškinių. Purvino raudono motociklo užpakalyje pritvirtinta plieninė dėžė, nudažyta ta pačia spalva, tik šiek tiek mažiau apdulkėjusi: ant jos diržais pririštas didelis jūrininko maišas, pora kanistrų, viryklėlė, pakuriama malkomis, palapinė, prožirnio krūmas, skirtas pasodinti gimtojoje saloje. Vien tik šiai mantai išpakuoti bet kas kitas būtų sugaišęs

visą likusį dienos laiką, bet jis nebuvo „bet kas", jis iki panagių apdovanotas organizuotos netvarkos talentu. Įskaitant apsiprausimą ir net neišvengiamą mechanikos kursą, kurį jis turi išdėstyti Silvenui, pakerėtam jo skrajūno, jam prireikia penkių, daugiausia šešių minučių, kad vėl atsisėstų priešais Matildą ant terasos – šviežutėlis, švarutėlis, žydros spalvos marškiniais, be apykaklės ir be rankovių, pasirengęs iškloti savo gyvenimą.

Jis kalbėjo ilgai, pauzės tarpais atrodė Matildai tikra golgota, kartais jis pakildavo ir imdavo vaikštinėti ratu, susikišęs rankas į kišenes, traukdamas cigaretę po cigaretės, kol jos nebetilpo peleninėje. Sutemo. Terasoje ir sode buvo uždegti žibintai. Benedikta atnešė ir padėjo ant didelio pinto stalo omletą, šaltos mėsos ir vaisių. Ji ir Silvenas jau papietavo, tiksliau, pavakarieniavo, kaip jie įpratę sakyti, taip turbūt sakoma ir Olerono saloje. Selestenas Pū pats vienas sušveitė omletą ir faktiškai visa kita. Benediktos nuomone, šis ponas labai gerai išauklėtas.

Dabar jis čia, susimąstęs sėdi priešais Matildą, šviesiaplaukis, garbanotas, tokiomis porcelianinėmis akimis kaip porcelianinės Artūro akys; Artūras – pirmoji lėlytė, kurią Matilda gavo būdama ketverių metukų, taip, jis tiesiog neįtikėtinai panašus į Artūrą – kūnas kresnas, rankos tvirtos, o veidas – nekalto kūdikėlio. Kai jis nusišypso, visi tirpte tirpsta. Bet štai jau geras laiko tarpas jis nesišypso. Dėl jos jis vėl išvyko į karą.

Ji norėtų pateikti jam daugybę klausimų, bet nesiryžta. Sako, šiąnakt jis nakvos pas juos. Klausia, ar niekur neskuba. Jis atsako, kad ne, kad vieną minutę jis čia, kitą – ten, kad neturi jokių įsipareigojimų, gal tik tam prožirniui, kurį išsikasė pakeliui ir kurį reikėtų gana greitai kur nors pasodinti. Manęs pasodinti jį Olerone vieno vaikystės draugo sode, bet iš teisybės jo saloje ko jau ko, o prožirnių netrūksta. Matilda, netardama nė žodžio, duria smilium į vieną savo sodo kampelį, kur Silvenas iki šiol svarstė, ką galima būtų pasodinti, kas derėtų su violetinėmis našlaitėmis. Selestenas Artūras atsigręžia, žvilgteli ir, taip pat netardamas nė žodžio, vien tik veido grimasa ir pečių gūžtelėjimu atsako, kad jeigu ji nori, – ten ar kitur, jam vis tiek, jis niekad nebuvo priešgyna.

O dėl visa kita sako, kad nenori jų trukdyti, kad jiems neverta vargintis ir ruošti kambario, kad turi viską, ko reikia, ant savo motociklo ir kad naktis graži, kad jis puikiausiai permiegos miške, tarp ežero ir vandenyno. Tik štai: ji, Matilda, yra priešgyna.

Kai rytą dar lovoje Matilda perrašinėja tai, ką pasakojo Selestenas Pū, jai dilgteli širdį – ji išgirsta išvažiuojant „Triumfą" ir it skęstančioji ima tilindžiuoti varpeliu. Atbėgusi Benedikta gūžteli pečiais: kadangi jos puskarininkis žūtbūt norėjo išmėginti motociklą, svečias paslaugiai nukėlė ant žemės savo čigonišką statinį, ir jie abu išdūmė pasivažinėti. Vien tik iš to, kaip jis pokši, gali spėti, kad šita velnio išmonė lekia daugiau kaip šimtą kilometrų per valandą. Be to, jie pasodino prožirnį sode ir taip netvėrė noru pasivažinėti, kad išdulkėjo pametę visus įrankius kaip po gaisro. Matilda sako:

– Štai į kokią painiavą įsinarpliojome.

Truputį vėliau, gulėdama ant masažavimo stalo, ji girdi, kaip grįžta vyrai. Jie džiūgaudami sveikina vienas kitą sode. Matyt, visą kelią vairavo Silvenas, ir motociklas ištvėrė nenukentėjęs. Matilda svarsto, kad jie puikiai sutartų, jeigu ji paprašytų Selesteną pasilikti kurį laiką viloje. Sulig šia mintimi ji užsimerkia.

Dabar ją tris kartus per savaitę masažuoja specialistas iš sanatorijos – didžiulis akiniuotas storulis, ponas Mišlo. Ankstesnysis, vadovas-plaukimo instruktorius, Žoržas Korniu, nusiskutęs ūsus, paspruko prieš trejus metus su Dakso miesto vaistininko žmona ir su žvejo iš Kap Bretono žmona, abi, laimei, be vaikų, be to, netikros seserys – to paties tėvo dukterys, o tai šiek tiek sušvelnina pagrobimo tragediją. Kaip sako Benedikta: „Tokių dalykų pasitaiko."

Ponui Mišlo išėjus, Matilda pusryčiauja saulėje, ant terasos priešais ežerą. Ji liepė Silvenui atnešti jos raudonmedžio skrynelę, iš jos išsiima tik Elodi Gord laišką su jos išpažintimi. Visa kita sudėsto chronologine tvarka, kad Selestenui Pū būtų lengviau susigaudyti.

Jis, kaip ir vakar, sėdi priešais ją, bet stalas stačiakampis, baltai lakuoto medžio, ir valgo šįsyk Matilda stebėdama, kaip jis skaito

pasakojimą apie jos pirmą susitikimą su Danieliu Esperanza. Jis nieko nesako, kol nebaigia skaityti, bet Matilda mato iš jo veido, kad atmintin jam grįžta jau užmirštos detalės, ir jį užgula liūdesys.

Jis pakelia apsiniaukusias akis, sako:

– Keistai jaučiuosi skaitydamas, kaip visa šita papasakota, bet būtent šitaip viskas ir vyko. Gailiuosi tada nesupratęs, koks šaunus žmogus buvo seržantas Esperanza.

Paskui patvirtina Matildai, kad iš tikrųjų kapralas Gordas išmainė savo batus ir autus į vokiškus aulinius Eskimo batus. Jie jau buvo susipažinę kitame pulke ir broliavosi. Kapralas Gordas, regis, buvo labai susisielojęs dėl savo draugo nelaimės. Naktį jis net norėjo perkirpti vielas ir eiti pas jį, leitenantas Estranženas turėjo supykti, kad atvestų jį į protą.

Jis taip pat patvirtina, kad atidavė kairės rankos pirštinę vienam iš nuteistųjų, kuris jos neturėjo ant savo sveikos rankos. Tai buvo Manekas.

Jis neleidžia Matildai graudentis ir tuoj pat priduria, kad ne ką kitą, o jį kapitonas Favurjė įpareigojo nunešti savo laišką vienam vachmistrui ir kad jei Esperanza jį galų gale gavo Vogėzuose, netgi keletą mėnesių vėliau, tai įrodo, kad paštas kariuomenėje buvo ne toks sumautas kaip dauguma kitų tarnybų, įskaitant ir generalinį štabą.

Jis skaito nuteistųjų laiškus. Komentuodamas Eskimo laišką sako:

– Tai kapralas Gordas. Jį vadino Gyslium. Juo geriau, jei šitas įvykis bent jau padėjo jiems susitaikyti.

To Žmogėno laiškas jį nustebina, kaip jis nustebino ir Matildą. Jis perskaito jį du kartus, žvilgteli trečią kartą, iškelia rankoje rodydamas ir trumpai drūtai pareiškia:

– Šitas laiškas užkoduotas, galiu paaukoti tėvo ir motinos galvą, jei klystu.

Matilda atsako, kad jis paliktų savo vargšus tėvus ramybėje, ji visą laiką numanė, kad tarp Benedikto Notredamo ir jo Marietės turėjo būti sutartas kodas, bet ar gali jis atspėti – koks? Jis sako, kad vyras ir žmona, sužadėtiniai, meilužiai – visi buvo susigalvoję

savo pačių sistemą cenzūrai apgauti. Pavyzdžiui, kai kurie žodžiai turėjo antrą prasmę, ir aišku, tik ta pora, kuri jiems ją davė, galėjo suprasti, net kontržvalgybos specialistas būtų nusisukęs sprandą jos ieškodamas. Buvo ir kitokių metodų, jis žino tris, dažnesnius ir paprasčiau iššifruojamus. Blusos šuolio esmė – skaitant peršokti žodžius grupėmis po du, tris, keturis ar daugiau. Meilės šalies žemėlapio* – skaityti tik iš anksto sutartas eilutes. Jis gali laiduoti, kad Tas Žmogėnas nenaudojo nei vieno, nei kito iš šitų metodų, beje, Matilda galės pati tuo įsitikinti. Buvo dar Liftas, jo esmė – sudėstyti žodžius lape taip, kad galima būtų perskaityti slaptą frazę arba iš viršaus į apačią, arba iš apačios į viršų, statmenai nuo termino – gairės, pasirinkto visam laikui. Deja, jei toks buvo Notredamo kodas, reikėtų turėti laiško originalą, Esperanzos nuorašas niekada nieko nereikš.

Matilda baigia gerti savo kavos su pienu puodelį. Ji prašo Selesteną Pū perskaityti kitą laišką, tą, kurį jam padiktavo Kriminalistas kapitono Palaidliežuvio blindaže. Kiek jis prisimena, išskyrus rašybą, kuri niekad nebuvo jo stiprioji pusė ir kurią Esperanza pataisė, tą būtent marselietis ir prašė jį parašyti. Matilda sako:

– Šitas laiškas taip pat užkoduotas. Tinos Lombardi krikštamotė man pati tai pasako, kaip pamatysite truputį toliau. Jūs numanėte?

Jis kraipo galvą, atsako atsidusęs:

– Valgykite. Netrukdykite man skaityti.

Dėl jos pasakojimo, užrašyto ant piešimo lapų, apie tai, ką atskleidė Žanas Mari Ruvjeras, jis ilgai tyli, stovėdamas saulėje, žiūrėdamas į ežerą ir žuvėdras, kurios būriuojasi ant smėlio juostų vandeniui slūgstant. Grįžta, sėdasi ir sako:

– Štai apie ką kalbėjo prieš numirdamas kapitonas. Majoras Lavruji po pažastimi laikė pasibrukęs Puankarė malonės raštą.

– Kodėl?

– Ką aš žinau? Dėl to, kad buvo paprasčiausias šunsnukis arba kad norėjo kaišioti pagalius į ratus aukščiau už save stovinčiam,

* Meilės šalies žemėlapis *(Carte du Tendre)* – Liudviko XIV laikais rašytojų išgalvotas žemėlapis, kur visos vietovės vadinamos galantiškais vardais.

arba kad norėjo suversti kaltę kapitonui Favurjė. Dėl bet ko. Jei kada nors sužinočiau, jog jis atsisakė stoti nuo gardžios vakarienės stalo, kad sutvarkytų reikalus, nė kiek nenustebčiau.

Ponios Šardolo, jo kapralo motinos, laiškas jį suglumino. Jis dar ilgai matėsi su Urbenu Šardolo po *Bingo Crépuscule* istorijos. Iš tikrųjų, karo įvykiai išskyrė juos tik 1918 metų pavasarį. Šardolo niekada jam ir turbūt niekam neprasitarė apie savo abejones, nes gandai postoviuose ar apkasuose sklinda greitai, jie būtų pasiekę jo ausis.

– Ar dažnai kalbėdavote tarpusavy apie tą sekmadienį?

– Kurį laiką taip. Kalbėdavome apie puolimą, žuvusius draugus, sužeistuosius, kurie bent jau turėjo laimės būti išsiųsti namo. O paskui, aš jau sakiau, viena kvaršatis veja kitą, vienos dienos nutrina kitas.

– Bet apie penkis nuteistuosius nekalbėdavote?

Jis nuleidžia galvą. Sako:

– Kam iš to būtų buvę geriau? Mes net apie buvusius draugus verčiau nutylime.

Paskui jis perskaito tą vietą laiške, kur Urbenas Šardolo per vienas atostogas prisipažįsta tėvams. *„Jūsų teisybė, man tikriausiai visa tai prisisapnavo, taip pat tai, kad mačiau visus penkis negyvus sniege ir kad bent vienas jų, jei ne du, nebuvo tas, kurį tikėjausi ten rasti.“*

Jis sako:

– Nieko nesuprantu. Nežinojau, kad Šardolo buvo sugrįžęs pirmadienį rytą į *Bingo*. Mes buvome trečiuosiuose vokiečių apkasuose, daugiau kaip už trijų šimtų metrų į dešinę ir apie kilometrą priekyje. Grįždami atgal, ėjome trumpiausiu keliu.

– Kas dar grįžo atgal sekmadienio naktį ir pirmadienio rytą? – klausia Matilda.

– Neatsimenu. Pavyzdžiui, aš, su sužeistaisiais ar ieškodamas ko valgyti. Bet man niekad nebūtų šovę į galvą, pilant iš pabūklų, rizikuoti ir daryti lankstą.

Pagalvojęs priduria:

– Daug kas sekmadienio vakare turbūt vieną ar kitą akimirką buvo sugrįžęs. Atvesti belaisvių, atgabenti šaudmenų, panešėti kul-

kosvaidininkams jų kulkosvaidžių. Kilo taip pat baisi sumaištis, kai vadovavimą perėmė seržantas Favaras. Nors tas bernas nepra-rasdavo galvos sunkiausiais atvejais ir mes tuo įsitikinome, kai jis buvo mūsų leitenantas Šmen dė Dam aukštumose, tada jis turėjo visas jėgas sukaupti.

– Sakėte, kad kažkas matė Maneko kūną sniege pirmadienio rytą, nukautą „Albatroso" kulkos. Bent jau tas turėjo grįžti į *Bingo*. Kas toks?

Selestenas Pū nusiminęs linguoja galvą. Juos užgriuvę per daug įvykių tuo pačiu metu, vėl buvo pradėję snigti, jis užmiršo, koks draugas jam tai pasakė, o gal kažkas tik persakė.

Pagaliau pamąstęs priduria:

– Žinote, tą Šardolo sakinį galėjo iškreipti jo motina, ir jis gal nereiškė to, ką mes manome. Jis galėjo, pavyzdžiui, reikšti, kad vienas iš nuteistųjų, jei ne du, nebūtų turėjęs būti ten, nes to nenusipelnė. Šardolo galėjo turėti galvoje jūsų sužadėtinį, kuriam maišėsi galvoje, taip pat Eskimą, nes Eskimas teigė esąs nekaltas.

Matilda sutinka, kad Šardolo sakinys galėjo būti iškreiptas, bet ne tiek, kad įgautų kitą prasmę. Tegul jis paskaito Veronikos Pasavan laišką ir jos pasakojimą apie susitikimą su Tina Lombardi 1917 metų kovo pradžioj, praėjus vos dviem mėnesiams po *Bingo*. Jis jau skaitęs ir sako, kad įvairių luomų moterys važinėjo po dislokacijos zoną, rinko žinias ieškodamos savo dingusiųjų. Kareiviai ir vietiniai gyventojai dažnai jas apgaudavo už keletą luidorų, laikrodį, kokią nors malonę sakydami tai, kuo jos norėdavo tikėti. Jam nesmagu papiktinti Matildą, bet daugelis vadindavo šias nelaimingąsias nešvankiu vardu, jis prisiklausęs, kaip ne vienas toks tipelis, palydėdamas savo žodžius riebiu juoku, girdavosi, kad dėl tokios patiklios miesčionėlės atsisegiojęs antuką, kad dovanai pasimylėjęs su panašia į Tiną Lombardi.

Jis ima naršyti popierių krūvą, susiranda vieną Matildos piešimo lapą. Sako:

– Žiūrėkit. Jūs pati sakot, kad ji apsiriko. Ji, matyt, sužinojo, nežinau kaip, kad jos Kriminalistas buvo nuvestas į *Bingo* su keturiais kitais, kurių vienas avėjo auliniais batais, numautais nuo vokie-

čio kojų. Ji, matyt, sužinojo, nežinau kaip, kad tai buvo Eskimas. Ji, be to, sužinojo, kad pirmadienį vieną *Bingo* sužeistųjų – tą su vokiškais batais – kažkas matęs Komblio lauko ligoninėje su kitu sužeistuoju, jaunesniu, ir iš to padarė išvadą, kad tai tikrai Eskimas ir galbūt jos vaikinas. Ji apsiriko. Jūsų teisybė. Batus avėjo kapralas Benžamenas Gordas. Jaunesnysis, aš žinau, kas jis, tai Mari Luizas iš Šarantės kaip aš, jo tikros pavardės niekad nesužinojau, visi vadino jį La Rošeliu. Naktį jie abudu išvedė belaisvius į užnugarį. Grįžtant juos turbūt užklupo artilerijos sviediniai ir paklydusi kartečė, nes aš girdėjau apkasuose, kaip apie tai pasakojo kelyje juos sutikę sanitarai. Sanitarai klausė, ar mes tikrai kapralo Gordo kuopa. Pasakė, kad jis sužeistas į galvą ir šlapinasi krauju, bet nešė ant pečių jauną, dar labiau sužeistą kareivį, kuris vadinosi Rošeliu ar La Rošeliu, ir kad ėjo su savo vokiškais batais į pirmosios pagalbos punktą.

Matilda tyli.

Vėliau Selestenas Pū perskaito, kad Benžamenas Gordas žuvo prieš pat posto evakuaciją per Komblio bombardavimą. Jis sako:

– Vargšas kapralas Gyslius. Niekad nemačiau jo dantis kaišiojant, iš užpakalio atrodė netgi liūdnesnis negu iš priekio, bet buvo šaunus žmogelis, niekada nemačiau taip pat, kad jis būtų ką nors movijęs.

Jis susimąsto apie Gyslių. Nebeturi cigarečių. Lamdo tuščią pakelį. Pasakoja:

– Kartą postovyje užklupau jį betaisantį kėdę. Kalbėjomės, o jis dirbo. Papasakojo, kad turi žmoną ir penkis vaikus. Išvardijo visų vaikiščių vardus. Užmiršau. Atsimenu viena – jo pirštus. Tai buvo auksakalio pirštai. Supratau, kad prieš prasidedant visai šiai velniavai tarp baldžių jis buvo mažių mažiausiai generolas su keturiomis žvaigždutėmis.

Matilda sako:

– Frederikas, Martina, Žoržas, Noemi, Elena. Bufeto kairiajame stalčiuje yra praplėštas cigarečių pakelis. Silvenas jas ten paliko, kai metė rūkyti.

Po pietų kitoje terasoje Matilda vėl bando nutapyti kačiukus, bet be modelių, nes jie išsibėgiojo žaisti skiniuko krūmuose ar

nusnūsti. Selestenas Pū po kelis kartus skaito savo užduoties lapus. Na, o dėl to, kas pasakyta apie jį jos gautuose laiškuose, jis sako:

– Pikti liežuviai. Sutinku, visada išsisukdavau iš bėdos, bet niekad nieko neapgavau, ir visados – kaip tu man, taip aš tau. Statinė sriubos, pavyzdžiui, pasirodydavo esanti tik didžiulis katilas, iš kurio vos pripildavai du žygio katiliukus, ir aš būdavau, žinia, su virėjais susiuostęs, jie sakydavo teisybę. O kas mestų į mane akmenį dėl štabo „zuikių"? Mano būrio draugai tikrai ne. Šlaunis buvo nors pirštus laižyk, iš viršaus gerai apkepta, viduje dar minkšta ir kraujuojanti. O persikai sirupe – nors liežuvį praryk. Jautėsi jie lygiai taip gerai mūsų pilve, kaip ir tų valdingųjų riestanosių. Paaukojau tris stambaus tabako pakelius kareiviui pasiuntiniui už suteiktą informaciją.

Vėliau, nustumdamas viską šalin ant pinto stalelio, pasakė – velniai griebtų, „galva išsipūtė kaip arbūzas", dabar jis nebežino nieko ir abejoja viskuo, net tuo, ką matė ir girdėjo tą prakeiktą sekmadienį, bet dėl vieno yra tikras: jei vienam iš penkių, kuriuos išmetė lauke ant sniego, pavyko išsikapstyti, tai gali būti tik Tas Žmogėnas.

– Kodėl? – klausia Matilda sausai ir atsigręžia į jį.

Jis pavargęs. Jo veidas dega. Gūžteli pečiais, nežiūrėdamas į ją. Sako:

– Nes tokio karo, apie kokį rašoma visuose jūsų popieriuose, aš neatpažįstu, tiesiog atrodo, kad kariavau ne tą karą.

Jis garsiai pakartoja:

– Velniai griebtų!

Paskui susigėsta, nurimsta. Matilda tebežiūri į jį, su teptuku rankoje. Jis nuleidžia galvą. Sako:

– Norėdamas iš ten išsikapstyti, privalėjai tučtuojau susirasti gerą duobę ir, kaip patarė kapitonas Favurjė, užsičiaupti. Ištupėti toje duobėje visą naktį ir visą dieną ginkdie neatkreipdamas niekieno dėmesio, valgyti sniegą, atlikti savo reikalus nepakrutindamas kojos piršto, laukti. Na štai. Si Su dainuoja „Kai sirpsta vyšnios", Manekas lipdo senį besmegenį, Kriminalistas siūlosi pa-

siduoti, Eskimas numuša su granata biplaną. Tik Tas Žmogėnas, iš visų penkių stipriausias, ramiausias – žinau, nes mačiau jį kapitono blindaže ir po to – galėjo iš ten išsikrapštyti gyvas. Bet ir jis neišsikrapštė, sakau jums, per daug biro sviedinių, per daug. Ar suprantate? Per daug biro sviedinių ant *Bingo* ir ant lauko prieš mus. Net ir mes, daug geresnėje priedangoje negu jis, kritom kaip lapai, nešėm kudašių.

Matilda niekada neužsikrečia kitų nuovargiu. Galbūt dėl to, kad ir ji jau tiek metų priversta daug ką daryti „nepakrutindama kojos piršto". Bet Selestenas Pū pradeda jai patikti, tuo tarpu ji leidžia jam atsikvėpti.

Su savo galva, išsipūtusia kaip arbūzas, jis bėga ir neria į ežerą. Ji žiūri, kaip jis plaukia, pro savo kambario langą. Jis apsivilkęs Silveno maudymosi kostiumu su petnešomis. Plaukia gerai, bet ne taip gerai, kaip Manekas. Ji svarsto, kad jau seniai nebeplaukia – neplūduriuoja, jei kam geriau patinka šis žodis – su kamštiniais plūdurais ant kulkšnių. Ji norėtų, be galo norėtų dar kartą išgirsti plaukiant Maneką, netgi jo nematyti, tiek daug ji nereikalauja, tik klausytis, kaip tolygiai muša jo rankos ir kojos ežero vandenyje ramų balandžio vakarą.

Auuu!.. – šaukia jis, nes vanduo šaltas, o paskui vėl plaukia, ji girdi jį, girdi.

Kažkurią akimirką į kambarį įeina Benedikta, nešina raudonmedžio skrynute. Matilda mato pro langą, kad Silvenas prisidėjo vandenyje prie Selesteno, jie kuliasi, bando priversti kits kitą užsiryti vandens. Benedikta šalia jos nuolankiai atsidūsta. Ji sako, kad vos tik vyrai esti kartu, ar jiems trisdešimt, ar penkiasdešimt, tai pranoksta juos pačius, jie virsta vaikais.

Vakare keturiese valgo didžiojoje svetainėje plačiai pravertomis įstiklintomis durimis. Matilda sako, būtų gerai, jei tėvas pasamdytų Selesteną, jis galėtų prižiūrėti „Delage" ir padėti Silvenui. Stoja ilga tyla. Visi trys sukišа nosis į savo lėkštes. Ji sako negalvodama, ką sako, tiesiog norėdama pasirodyti gera:

– Žinoma, jei Selestenas sutinka.

Selestenas Artūras pakelia savo porcelianines akis į ją, ilgai žiūri. Klausia:

– Panele Matilda, ar galiu aš jums sakyti „tu“? Labai nejaukiai jaučiuosi, sakydamas „jūs“ žmonėms, ypač tiems, kurie man patinka. Kai kalbu su vienu asmeniu, man vis rodosi, kad darau prancūzų kalbos klaidą.

Ji atsako:

– Man visai vis tiek, ar kas man sako „tu“, ar „jūs“, svarbu, kad tai, ką sako, būtų įdomu. Sakau jums „jūs“, Selestenai, nes bijau, kad labai tau vakar vakare įkyrėjau.

Jis šypsosi ta šypsena, nuo kurios visi tirpste tirpsta. Vėl ima valgyti. Sako Benediktai, kad skanu. Ji patenkinta. Vėl tyla. Matilda klausia Silveną, ką jis apie tai mano. Silvenas mano, kad visa tai katastrofiška, taip, katastrofiška. Jis prapliumpa juokais, Selestenas taip pat. Benedikta, net nesupratusi, paseka jų pavyzdžiu. Tik Matilda sėdi ištįsusiu veidu, žiūri į juos, lyg į tris pasigailėjimo vertus žmones.

Pagaliau, kadangi nepakenčia būti išskirta net iš kvailo juoko, trinkteli į stalą, kad net lėkštės sudreba. Sako – mažne rėkia – Selestenui Pū:

– Noriu, kad tu mane ten nugabentum. Supratai? Noriu savo akimis pamatyti tą šlykščią vietą!

Vėl tyla. Selestenas Artūras žiūri į ją, jo skruostai įraudę. Paskui sako:

– O kaip tu manai, kur mes buvome šį rytą su Silvenu nusitrenkę? Pasiteirauti į Labeno stotį. Išvažiuojame trečiadienį, tu ir Silvenas traukiniu, aš su „Delage“, nes mums jo prireiks. Jei atvažiuosiu pirma jūsų, palauksiu Peronos stotyje. Jei ne, surasiu jus viešbuty, kurį man nurodė Silvenas, „Pylimo užeigoje“. Su tokiais protingais žmonėmis kaip mes nėr čia ko audras kelti.

Matilda pasuka ratukus pirmyn, ištiesia jam ranką per stalą. Tai darydama, apverčia vyno butelį, ir Benedikta rauko nosį. Silvenas nykščiu ir smiliumi labai susijaudinęs glosto rudus savo ūsus.

Apkasai priešais

Didžiulis, ką tik nupjautas laukas su dviem aplaužytom guobom, kurių apatinės šakos tankiai sulapojusios, aplinkui – vilkaūgiai, po mediniu tiltu čiurlena upeliukas, horizontą užstoja žaliuojanti kalva.

Silvenas ir Selestenas Pū palankinu gabena Matildą susipažinti su vietove. Palankinas yra jos senasis vežimėlis, kurį, susiradęs sparnuotas veržles ir du plieninius strypus, perdirbo – spėkite kas. Kaip tas „spėkite kas" apsirūpino strypais, tai pikti liežuviai. Matilda, sūpuojama kaip karalienė, regi viską iš viršaus negailestingoje rugpjūčio saulės šviesoje. Balta nėrinių suknele, po kepuraite plačiais atvartais, papuošta rausvo šilko šerpe, ir išskėstu skėteliu ji įsivaizduoja esanti Afrikoje, medžiojanti sielvartą.

Ponas Alfonsas Dondiu, keturiasdešimties hektarų čia aplinkui savininkas, jų gidas, staiga sustoja ir sako Šiaurės Prancūzijos tarsena, treptelėdamas storais batais:

– Čia, panele, lygiai čia buvo *Bingo,* o priešais – bošų apkasai Erlangenas.

Žvelgia į savo valdas pagiežingomis akimis, be meilės. Išspaudžia iš krūtinės atodūsį. Sako:

– Tuos du medžius palikau, kad turėčiau ką parodyti lankytojams, atvykstantiems ieškoti praūžusio karo. Jeigu jie nori, mano žmona nebrangiai patiekia kopūstų sriubos su juodaisiais pipirais ir už tą pačią kainą sūrio ir vyno. Jei tik širdis užsigeis, tuoj pat jus visus tris puikiai aptarnausim. O čia!.. Šitą tiltą atstačiau aš su žentu. Įsivaizduokite, hunai nukreipė upelį savo reikmėms toli į rytus, už kalvų. Teko pavargti. Taip!..

Silvenas ir Selestenas pastato Matildą ant žemės. Selestenas Pū patraukia paslampinėti. Jis nieko neatpažįsta. Šaukia iš tolo:

– Šitoj vietoj buvo plytų, sugriuvusi siena. Kas tai buvo?

Ponas Dondiu nežino. Jis įsigijo šią žemę 1921 metais, apkasai jau buvo užversti, žemė suarta. Perardamas žemę, jo pirmtakas ir rado čia tą granatą, ji nutraukė jam dešinę ranką.

Jis priduria:

– Nepraeina nė savaitė, kad ko nors nesudraskytų granata. Taip!.. Šitas karas dar nebaigė žudyti, pamatysit, jis išgyvens dar daug gražių metų.

Matilda bergždžiai stengiasi įsivaizduoti mūšio lauką. Klausia, kur galima rasti ankstesnįjį savininką. Ponas Dondiu sako, kad už pinigus, gautus už savo žemę, jis atidarė smuklę netoli Montobano de Pikardi, kelyje į Frikūrą.

– Teiraukitės „Raudonosios smuklės". Teiraukitės Vienarankio. Jis vardu Hiacintas Deprė, bet geriau teiraukitės Vienarankio.

Paskui vėl nukreipia akis į savo laukus, atrodo, kad tik prisivertęs nenusispjauna ant jų, sakosi turįs darbo, palinki Matildai geros dienos ir nueina.

Matilda išsėdi čia visą valandą, bet neįstengia pritaikyti tikrovei to peizažo, kurį buvo sukūrusi jos vaizduotė. Jau aštuonios vasaros. Liepos mėnesį čia greičiausiai šimtais žydi raudonos aguonos. Kad galutinai nepalūžtų, pamojuoja skėteliu Silvenui ir Selestenui, dviem mažyčiams siluetams ant kalvos, kviesdama sugrįžti. Pagal savo rankinį laikroduką ji suskaičiuoja, kad jiems neprireikia nė šešių minučių ateiti ligi jos. Selestenas sako:

– Ten aukštai mes buvome trečiojoje bošų linijoje, toje, dėl kurios netekome tiek žmonių.

Ji atsako:

– Ji arčiau, negu tu sakei. Nesunku suprasti, kad net klampodamas per sniegą, net tamsoje, net krintant sviediniams Benžamenas Gordas, savaime suprantama, grįžo pažiūrėti, kuo dar gali padėti savo draugui Eskimui.

O kadangi Selestenas, atrodo, nevisiškai tiki, priduria pamėgdžiodama pono Dondiu pratisą tarimą: „Taip!.."

Vidudienį jie pusryčiauja „Raudonojoje smuklėje". Jie vieninteliai klientai. Sienos nukarstytos karo suvenyrais. Gretimame pastate, kur jis gyvena su žmona, Vienarankis, penkiasdešimt penkerių metų vyras, stiprus kaip gorila, apsitaisęs pilku, prakaito prisigėrusiu drabužiu, ilgais nukarusiais kaip senovės galų ūsais ant grubių veido bruožų, įkūrė savotišką muziejų. Įėjimas, kaip paskelbta virš bufeto, kainuoja šimtą su lankytojams, penkiasdešimt vaikams ir seniams, nieko – narsuoliams, kurie išgyveno skerdynes. Jis kvatodamas sako Selestenui Pū:

– Tai apie tave dar čia sklinda kalbos, tu tas Rab de Rabas*, Kareivis Toto, stebukladarys, kuris karininkams skirtą šlaunį atnešdavo savo būriui. Nagi sumuškime rankomis, vaikine! Kaip aš didžiuojuosi, kad apsilankei pas mane!

Ir pakšt į vieną veido pusę, pakšt į kitą. Kai vyrai įsijausmina, galvoja Matilda, jie dar šlykštesni negu išsidažiusios senės.

Vis dėlto ji skaniai valgo. Kažkur jos glebiose smegenėlėse gimsta svaja. Baigiantis tam snieginam sekmadieniui, tamsoje Benžamenas Gordas ir jaunasis La Rošelis, parvedę vokiečių belaisvius, grįžta į savo linijas. Kapralas sako tam Mari Luizui: „Ženk paskui mane. Nėra nė pusės kilometro lanksto per eigas, noriu surasti draugą ir, jeigu jis gyvas, išgelbėti". Ir štai jie žygiuoja švytint didžiulėms ugnies puokštėms, sproginėjant sviediniams, per tos nakties griausmą, kai Manekas gal dar merdi.

Vienarankis, Hiacintas Deprė, sako:

– Grįžau į savo laukus ir radau sodybos griuvėsius 1917 metų balandį, kai bošai, trumpindami savo frontą, atsitraukė per keturiasdešimt ar penkiasdešimt kilometrų atgal, į Zigfrido liniją. Per kraštą žygiavo britai, net indai iš Indijos su savo turbanais, australai ir Naujosios Zelandijos kariai, škotai, airiai ir anglai iš Anglijos. Niekada kaip gyvas negirdėjau tiek *spiker english* kaip 17 ir 18 metais, tai nepakenčiama, bet tai šauniausi pasaulyje kareiviai, žinoma, išskyrus mano draugą Selesteną ir generolą Fajolį. Išties, aš skaičiau daug knygų apie karą ir šventai laikausi savo nuomo-

* Kareivių žargonu šis žodis reiškia prieduras (prie kareivių maisto) – Prieduras iš Priedurų.

nės – jei kas nors buvo beveik prasiveržęs, tai tik Fajolis prie Somos 1916 metų vasarą ir rudenį.

Selestenas Pū pareiškia visiškai sutinkąs su jo nuomone. Emilis Fajolis jo mėgstamiausias generolas. Jis matęs jį savo akimis. Kartą Kleri, netoli nuo čia, Fajolis jį užkalbino. Pasakė keletą neužmirštamų žodžių, kurių jis neprisimena. Taip, buvo narsuolis. Čia peržvelgiami visi generolai. Manženas laukinis. Petenas, laimėjęs pergalę Verdene, nuožmus pasipūtėlis. Vienarankis priduria: „Tikriausiai veidmainis" Fošas taip pat nuožmus. Žofras paseno. Nivelis visiems laikams susigadino vardą Šmen dė Dam aukštumose. Silvenas, kuris kaip ir kiti geria vyną, įsiterpia ir sako, kad jis taip pat skaitęs knygų ir nereikia kaltinti Nivelio, jam tiesiog nepasisekė, o buvo per plauką nuo pergalės. Paskui, tuoj pat paskui, – nes šitaip geriau, – priduria:

– Man nusispjaut į pergalę. Jie visi prižudė pernelyg daug žmonių.

Į tai Vienarankis atsako, kad iš tiesų taip. Selestenas Pū, kuris visada nori, kad jo žodis būtų paskutinis, padaro išvadą:

– Šiaip ar taip, mažiausiai blogo pridarė Fajolis. Dar laimė, kad visi tie politikieriai pakėlė jį maršalu.

Prieš visą šitą niekų srautą Matilda vis dėlto sužino įdomių dalykų. Tie plytų sienos griuvėsiai prieš *Bingo* buvo kadaise mažytė, jau senų seniausiai apleista koplytėlė, joje Hiacintas Deprė įsirengė sandėliuką įrankiams. Po ja – nedidelis žemas rūsys. Jis pats dar nebuvo grįžęs į savo kraštą, kai jo lauke rasti britų palaidoti penkių prancūzų kareivių kūnai, jis buvo pabėgęs su žmona pas savo jaunesnį brolį, nekilnojamojo turto pirklį Kompjene. Iš žmonių sužinojo, kad jų kaimynų Rukjė mažoji nutrūktgalvė, slampinėdama po ištuštėjusius apkasus ir ieškodama suvenyrų, aptiko kapą, įspėjo kareivius ir gavo per abu žandus iš motinos kaip atlygį už savo gerą valią. Kiek jis prisimena, mergaitė vadinosi Žaneta, jai šiandien septyniolika ar aštuoniolika. Jis sako:

– Tiesiog stebuklas, kad ji nežuvo tą dieną. Išminuotojai dar nebuvo išvalę didžiosios dalies ploto, o kai baigė, su tuo, ką rado, galima buvo visą kaimą išsprogdinti.

Prieš iškeliaudami jie nugabena Matildą palankinu iki muziejaus šalimais, o jai tuo tarpu terūpi kuo greičiausiai grįžti į *Bingo* ir susirasti tuos Rukjė. Muziejus – didelė salė abipus sienų sumūrytomis nišomis, kuriose košmariška elektros šviesa apšviesti jos laukia natūralaus dydžio prancūzų, britų ir vokiečių kareivių manekenai, pasibaisėtinai aprengti, su kuprinėmis ir ginklais, nieko nematančiomis akimis, šiurpiai sustingę. Vienarankis labai didžiuojasi savo kūriniu, jis įdėjo į jį visas savo santaupas ir savo palikuonių iki penkioliktos kartos paveldą. Rodo Matildai ant didelio kaimiško stalo salės viduryje, nudėlioto – labai tvarkingai – uniformos sagomis, antpečiais, ženkleliais, pasižymėjimo ženklais, peiliais, kardais, metalinę raudoną cigarečių ar tabako dėžutę ir sako:

– Panašią į šitą mergiščia rado mano lauke, penkių kareivių kape. Jos motina pasakojo man – vienas iš kanadiečių, kurie juos užkasė, buvo toks geras ir įdėjo į jį raštelį, kad jie neliktų be įrašo.

Paskui tyras oras, kelionė. Matilda, kuri gerąjį Dievulį trukdo tik tomis akimirkomis, kai negali kitaip, prašo Jį niekada naktį nebausti jos sapnais apie tą muziejų, net jei ji būna negera, net jei kartais dar įsivaizduotų, kad įsako raitiems ulonams su kaukolėmis vietoj galvų suketvirčiuoti seržantą iš Averono, pavarde Garenas.

Rukjė sodyba, kurią Selestenas Pū tuoj pat suranda, nelikdamas našlaičiu, yra trobesys iš akmens, plytų, šlamo, cemento, visur kur užkamšytas, paremtas didelių rąstų, tarp kurių džiovinami skalbiniai. Ponia Rukjė sako, kad jos duktė išsidangino iš namų su dideliu pilvu ir valkata iš Lanso į Normandiją, gavo iš jos atviruką, rašytą iš Truvilio, pranešantį, kad duktė laikosi gerai, padeda žmonėms namų ruošos darbuose ir kad gimdys spalio mėnesį. Silvenas ir Selestenas sėdi kieme ir žaidžia su šunimis. Matilda išgeria limonado stiklinę švarutėlėje virtuvėje, kvepiančioje česnakais, kurių pynė kabo nuo lubų, kaip pietuose; tai labai sveika širdžiai ir nuveja velnią.

Mažoji Žaneta iškasė tabako dėžutę. Jai buvo dešimt metų, ji mokėjo skaityti. Nubėgo ant kelio ir sutiko kareivius. Sugrįžo į sodybą ir pelnytai gavo porą antausių, kam bėgioja kaip koks pu-

aliu tarp tų bjaurysčių, kurios sproginėja. Šitai išdėsčiusi, ponia Rukjė tvirtina viską savo akimis mačiusi. Ji nuėjo ten, kur kareiviai atkasinėjo kapą Hiacinto Deprė lauke. Tuoj pat buvo atnešti penki mediniai karstai lavonams sudėti.

Ji sako Matildai:

– Žinoma, jie nelabai buvo gražūs pažiūrėti.

Matilda šaltai atsako:

– Suprantama.

Šiaip ar taip, visi penki buvo po dideliu rudu brezentu – kas sutvarstyta kaire ranka, kas – dešine. Ponia Rukjė negalėjusi pernelyg arti prieiti, ypač kad jau buvo susirinkę daugiau žmonių iš kaimynystės ir kad kareiviai ėmė bambėti, bet ji viską girdėjusi, viską. Žino, pavyzdžiui, kad vienas iš nelaimingų žuvusiųjų vadinosi Notredamas, kitas – Bukė*, kaip rožių puokštė, dar vieno pavardė buvo itališka. Tas, kuris vadovavo kareiviams – kapralas ar seržantas – ji niekad nesugebėjo atpažinti laipsnių, garsiai skaitė pavardes ir klasės metus ant velionių karinių žetonėlių, prieš juos įvyniojant į drobulę, ir ji prisimena – jauniausiam turėjo būti vos dvidešimt metų.

Karstus išvežė arklių vežimu. Buvo šalta. Arklių kanopos ir ratai slydo užšalusiomis provėžomis. Tada vienas kareivis, bjaurus paryžietis, atsigręžė ir suriko susirinkusiems žmonėms: „Maitvanagiai! Ar neturite ką veikti, kad stovite ir vėpsote į mirtį?“ Kai kurie taip įsižeidė šitaip apšaukti, kad pasiskundė ką tik grįžusiam merui, bet šį dar pikčiau apšaukė karininkas, kuriam jis išklojo reikalą, tasai jam pasakė – susirask smuiką ir prim... į jį**, įsivaizduojate, prim... į jį – kad tai bus tas pats, kas čia malti jam liežuviu. Paskui balandį tie kareiviai išsikraustė, anglai buvo mandagesni. O gal kad jų kalbos niekas nesupratome.

Truputį vėliau pakilo vėjelis ir ėmė šiurenti tų dviejų *Bingo Crépuscule* guobų lapus. Matilda panoro sugrįžti ten paskutinį kartą. Selestenas Pū sako:

* Prancūziškai ši pavardė rašoma *Bouquet*. Žodis reiškia „puokštė“.

** Pisser dans un violon – *„prim... į smuiką“ argo reiškia: „tuščiai stengtis“*.

– Tu skaudini pati save. Kuriam galui?

Ji nežino. Žiūri, kaip saulėlydžio gaisai nutvieskia kalvą. Silvenas automobiliu išvažiavo benzino. Ji klausia:

– Kokia buvo ta pirštinė, kurią atidavei Manekui?

Selestenas sako – raudona su baltom juostelėm atvarte, numezgė ją jo vaikystės draugė iš Olerono. Kadangi jis nesiryžo skirtis su daiktu, primenančiu draugę, likusią žiemos dalį ant dešinės rankos išnešiojo antrą pirštinę, prisitaikęs ją prie kažkokio karininko šviesios ševro odos pirštinės; šitų pirštinių porą jis buvo kažkur radęs.

Ji nesunkiai įsivaizduoja jį su viena raudona vilnone pirštine ir kita šviesia odine, su šalmu ant galvos, apsikrovusį krepšiais ir plokščiais duonos kepalėliais. Atrodo labai jaudinamai. Jis klausia:

– Kodėl tu nori žinoti, kokia buvo mano pirštinė? Ar ponia Rukjė sakė, kad vienas iš penkių palaidotųjų buvo su pirštine?

Ji atsako:

– Užtat kad ne.

Jis susimąsto:

– Ji gal nepastebėjo. Gal užmiršo. O gal Manekas jos jau nebeturėjo.

Matilda mano, kad tokiai akį rėžiančiai pirštinei per daug tų „gal“. Jis dar valandėlę tyli, stovėdamas šalia jos. Sako:

– Kai Manekas lipdė savo senį besmegenį, jis ją turėjo, tai tiesa. Toji Rukjė matė viską ne iš taip arti, kaip tvirtina, štai ir viskas.

Jis žingsniuoja lauku. Ji numano – jis stengiasi susigaudyti pagal medžius ir upelio vagą, kad atrastų vietą, kur stovėjo senis besmegenis. Jis už penkiasdešimties šešiasdešimties metrų nuo jos. Šaukia:

– Manekas buvo čia, kai draugai matė jį krintant. Jie vis dėlto šito neišgalvojo!

Matilda prisirišo prie Kareivio Toto. Jis ją supranta ir nešykšti jai laiko. Be to, jis visą žiemą nešiojo skirtingas pirštines, kad padėtų Manekui. Jei ne tai, ji mielai pasiųstų jį pasiieškoti smuiko.

Tą vakarą, 1924 metų rugpjūčio 8 dieną, penktadienį, Peronės „Pylimo užeigoje“ per vieną valandą nutinka trys įvykiai; jie taip sukrėtė Matildą, kad jai visada bus sunku savo prisiminimuose juos išskirti, jie liks tas pats tos pačios audros žaibas.

Pirmiausia, kai ji sėdasi prie stalo valgomojoje salėje, prie jos prieina jos metų jauna moteris gelsvai pilka su juodu suknele, nuleistais kraštais skrybėlaite ir prisistato, kalba prancūziškai beveik be akcento. Plona, nedidukė, tamsiaplaukė mėlynomis akimis, nei negraži, nei graži, austrė. Keliauja su savo vyru, kurį paliko kitame salės gale, jis baigia valgyti vėžius, jis – prūsas, muitininkas; kai Matilda žvilgteli į jo pusę, įsitempęs pakyla ir pasveikina ją griežtu linktelėjimu. Ji vadinasi Heidi Veis. Iš metrdotelio sužinojo, kad Matilda netekusi savo sužadėtinio apkasuose, vadinamuose *Bingo Crépuscule* ar *Bing au Crépuscule,* o greičiausiai *Byng au Crépuscule,* nes tokį vardą nešiojęs vienas grėsmingas anglų generolas. Šiandien ji čia sustojusi pasimelsti ant brolio Giunterio kapo, jis taip pat žuvęs prie *Bingo,* dvidešimt trejų metų, pirmą sausio sekmadienį 1917 metais.

Matilda mosteli Silvenui, kad pristumtų jaunajai austrei kėdę. Heidi atsisėda ir klausia abiejų vyrų, ar jie buvo mobilizuoti. Jie sako – taip. Ji sako, tegul jie neįsižeidžia, jeigu ji negali paspausti jiems rankos kaip Matildai, jos brolis žuvo, ir tai būtų nepadoru, be to, jos vyras, kurio šeimą palaužė pralaimėjimas, savaičių savaites griežtų ant jos dantį.

Silvenas ir Selestenas sako, kad jie supranta, nė kiek nesijaučia įžeisti. Vis dėlto ji nudžiunga sužinojusi, kad Silvenas buvo paskirtas į tiekimą jūrų laivyne Bordo mieste ir niekad nebuvo akis į akį susitikęs su vokiečiu, nebent tik karo belaisviu, o kovojo tik su savo paties prakaitu. Selestenas Pū tyli. Ji sunerimusi primygtinai, jau su ašaromis akyse nori žinoti: „Jūs taip pat ten buvote tą pačią dieną?“ Jis tyliu balsu, žiūrėdamas į ją, atsako, kad taip, jis ten buvo ir kad laiko save geru kareiviu, kuris stengėsi iš visų jėgų, bet kad per visą karą, kiek jis žino, nukovė du priešų kareivius: vieną Duomone, prie Verdeno, 1916 metais, kitą per 1918 metų pavasario krachą. Jis prašo ją pasakoti, gal jis matė jos brolį.

Giunteris, jeigu ji gerai suprato, ką jai po karo apie *Bingo* pasakojo feldfėbelis, buvo nukautas prancūzų sekmadienį, pavakare, antrųjų pozicijų apkasuose, kur jis buvo pastatytas prie rankinio kulkosvaidžio.

Selestenas Pū sako:

– Teisybė. Du žuvo, o kiti, kurie buvo be ginklų, pasidavė. Feldfėbelis, – jis man ir dabar akyse stovi, – buvo aukštas žaliūkas geltonais plaukais. Be šalmo, plaukai krito ant akių. Jūsų brolį nukovė grenadieriai, kad nutildytų kulkosvaidį, bet šiandien niekas negali pykti ant nieko už šitą kiaulystę.

Heidi Veis supranta žodį „kiaulystė". Ji palinguoja galvą pritardama ir taip suspaudžia lūpas, kad jos pabąla, užsimerkia.

Susitvardo, pasako Matildai, kaip vadinasi feldfėbelis, kuris buvo jos brolio viršininkas ir 1919 metais papasakojo apie jo mirtį: Heincas Gerštakeris. Jis papasakojo, kad prancūzai išmetę penkis savuosius ant sniego, be jokių ginklų, su viena sužeista ranka. Be to, kad sekmadienį iš ryto jie turėję pasiųsti estafetę į užnugarį gauti įsakymų, nes naktį telefonas buvo sugadintas apkasų mortyros. Jis dar papasakojo ir daugiau dalykų, kuriuos ji užmiršo, bet ji gerai atsimena vieną smulkmeną, padariusią jai įspūdį: kai Heincas Gerštakeris buvo atgabentas kaip belaisvis į prancūzų linijas, jis pamatė lauke, duobėje, vieną iš penkių žuvusiųjų – nes visi penki buvo negyvi – klūpantį, besimeldžiančio žmogaus poza.

Matilda, nutirpusi iš pasibaisėjimo, atsigręžia į Selesteną Pū. Jis klausia Heidi Veis:

– Kada mes atgabenome tą jūsų feldfėbelį į savo linijas? Ar sekmadienio naktį, ar pirmadienio rytą?

Ji atsako:

– Jis visą laiką minėjo sekmadienį ir naktį. Bet aš žinau, kur jį rasti Vokietijoje. Parašysiu jam ar nuvyksiu pas jį ir papasakosiu, kad jus sutikau.

Matilda sako:

– Ar jis jums neminėjo jauniausiojo iš penkių, mano sužadėtinio, to, kuris teturėdamas vieną plaštaką nulipdė tarp abiejų apkasų senį besmegenį? Šitai jūs turėtumėt prisiminti.

Heidi Veis užsimerkia, suspaudžia lūpas, lėtai linkteli galva, kad taip. Praėjus kelioms akimirkoms, nežiūrėdama į Matildą, akis įsmeigusi į staltiesės kampą ar stiklinę, ar bet ką kita, sako:

– Jūsų sužadėtinį pašovė vienas mūsų lėktuvas, prisiekiu, kad niekas mūsų apkasuose šito nenorėjo. Jūs privalote žinoti, jam buvo pasimaišęs protas. O paskui staiga tas iš penkių, kuris buvo geriausiai pasislėpęs, metė į lėktuvą granatą ir jį numušė. Mums papasakojo Heincas Gerštakeris, ir tada atėjo įsakymas evakuoti apkasus, kad galėtų laisvai darbuotis artilerija.

Niekas nevalgo. Heidi Veid paprašo popieriaus, pieštuko, užsirašo Matildos adresą. Kartoja, kad vyras dabar už tai grieš ant jos dantį savaičių savaites. Matilda paliečia jos ranką ant stalo ir sako:

– Eikite, bet būtinai paprašykite tą feldfėbelį, kad man parašytų.

Jai jau pradeda atrodyti, kad Heidi Veis akys gražios ir liūdnos. Ji pasuka savo ratukus pasižiūrėti, kaip toji žengia savo vyro link. Austrės laikysena grakšti – kaip jos kalnų stirnos, o skrybėlaitė nuleistais kraštais – kaip merginos iš Monparnaso. Vyras vėl pakyla ir sausai linkteli. Silvenas sako, grįždamas prie atšalusių keptų bulvių:

– Šitas karas – vis dėlto snarglina kvailybė. Vieną dieną mes galbūt grįšime prie to paties kaip anksčiau: kai būsime priversti draugauti su visais.

Toliau restorano padavėjas, kuris juos aptarnauja, kurį Matilda ima galų gale pažinti ir kurį visi vadina Fantomasu, nes jis visados tarsi sąmokslininkas kalba žmonėms į ausį, šnabžteli Silvenui, kad jis kviečiamas prie telefono.

Kai Silvenas grįžta, jis tarsi be akių. Tai yra Matilda nori pasakyti, kad jo akys įkritusios, žvilgsnis tuščias, kad jį tarsi užsklendė savyje kažkas, kas stipriau negu jis. Rankose laiko sulenktą laikraštį. Atsisėda. Duoda laikraštį Selestenui Pū.

Prie telefono jį kvietė Žermenas Pyras, liepė nusipirkti rytinį laikraštį, tausoti Matildos nervus. Selestenas Pū žiūri į sulenktą laikraštį, perskaito, pasideda ant kelių ir sako:

– Velniai griebtų!

Matilda pasuka savo vežimėlį, nori jam iš rankų išplėšti laikraštį. Jis sako:

– Ne, Mati, ne, prašau tave.

Paskui sako:

– Toji Tina Lombardi buvo vakar ryte giljotinuota, ją vadino Karininkų Žudike.

Trečias įvykis nutinka, kai Matilda yra kambaryje su Silvenu, kuris kelionės metu niekad jos nepalieka vienos. Ji porą kartų perskaitė dvidešimties eilučių straipsnelį, pasakojantį apie mirties bausmės įvykdymą Elzase, Agno kalėjimo kieme, 33 metų marselietei, pavarde Valentina Emilija Marija Lombardi, kitaip Emilija Kontė, kitaip Tina Basinjano. Ji buvo nuteista myriop už pėstininkų pulkininko, Didžiojo karo didvyrio Fransua Lavruji nužudymą Vokliuzo departamente, Bonjė, įtariama nužudžius keturis kitus karininkus, apie kuriuos niekad nieko nesutiko pasakyti. Mirė, pasak nežinomo straipsnio autoriaus žodžių, „atsisakiusi Bažnyčios sakramentų, bet ir po giljotinos peiliu išlaikiusi nuostabų orumą.“ Į mirties nuosprendžio įvykdymą – kaip ir į bylos svarstymą teisme „dėl nesunkiai suprantamų priežasčių“ – žiūrovai nebuvo įleisti.

Netoli dešimta valanda. Silvenas, vienmarškinis, sėdi prie Matildos, gulinčios lovoje. Kažkas jį pakviečia. Šį sykį telefonu su juo nori kalbėti Pjeras Mari Ruvjeras. Silvenas apsivelka švarką ir nusileidžia į apačią. Matilda tebemąsto apie ponią Paolo Kontę, iš namų Di Boką, apie jos vyrą, mirusį nuo per ilgo darbo anglių kasyklose, apie Angelą Basinjaną, kuris norėjo pasiduoti ir buvo vieno iš savųjų nušautas į sprandą, apie apgailėtinas Tinos Lombardi klajones, apie jos bebrenos apykaklę ir kepuraitę, apie jos beprotišką priesaiką „susprogdinti smegeninę tiems, kurie nuskriaudė jos Nino“, apie siaubingą kalėjimo kiemą ankstyvą rugpjūčio rytą.

Kai Silvenas grįžta, ji verkia išsitiesusi ant nugaros, nebeištveria, ryja ašaras, dūsta.

Silvenas, jos antrasis tėvas, ramina ją, sako:

– Būk protinga, Mati. Tu iki šiol nepraradai vilties, tikslas nebetoli.

Pjeras Mari Ruvjeras priėmė po pietų Tinos Lombardi advokatą. Šisai jį pažįsta, žino, kad jis yra Matjė Donė patarėjas, ir nori pasimatyti su Matilda. Jis turi jai užantspauduotą laišką, kurį įpareigotas įteikti tiesiai į rankas.

Matilda stipriai šniurkšteli nosimi, dedasi tvirta. Sako, kad prieš laišką priimdama du kartus nusimazgos rankas.

Kvartalo Bel de Mė įsimylėjėliai

Agno, 1924 m. liepos 31

Panele Donė,

Niekada nemokėjau rašyti taip, kaip jūs, tai gal nesuprasite, ką sakau, ypač kad rašau laukdama, kada mane vieną rytą pažadins kameroje ir praneš, kad jau išmušė valanda. Nebijau, niekad nebijojau dėl savęs, jie nukirps man plaukus, paskui nukirs galvą, bet aš bandau apie tai negalvoti, kaip visada dariau, kai man būdavo neramu. Tik šita mintis nelabai padeda rasti reikiamų žodžių, suprantate?

Neverta pasakoti apie tai, ką jie vadina mano nusikaltimu. Kai jie mane tardė visaip gudraudami, kad mane pražudytų, nieko nepasakiau, nieko, tai patvirtins mano advokatas, įteikdamas jums šitą laišką. Jie sučiupo mane, nes iš kvailumo užtrukau Karpantra; kai suvedžiau sąskaitas su tuo Lavruji, būčiau turėjusi tučtuojau po velnių sėsti į traukinį, tada nebūčiau šiandien čia, jie niekad nebūtų manęs nutvėrę. Bet pistoletas dar tebebuvo mano kelionės krepšyje, štai kaip jie mane sudorojo. Be to, būčiau nesivaržiusi ir viską išklojusi teisme, jei būtų buvę žmonių, būčiau visa gerkle išrėkusi tiesą apie tą Lavruji ir Puankarė malonės raštą, kurį jis slėpė daugiau nei dvidešimt valandų, bet ką jūs sau manot, jie kaip tik nenorėjo, kad aš prasižiočiau. Jie nužudė mano Nino, jie visi. Taip, tie žiurkės, – jie norėjo priversti mane prisipažinti, kad aš juos nužudžiau, – nusipelnė blogiau negu mirtį. Tas Tuvenelis, tapęs leitenantu, kur paleido tada tą niekšišką kulką iš apkasų, kapitonas Romenas, Dandrešeno byloje komisaras –

kaltintojas*, ir du karininkai teisėjai, kurie gyvi išnešė kailį iš karo, vienas – iš La Fezanderi gatvės, kitas – iš Grenel gatvės, visiems jiems atseikėjau tuo pačiu saiku ir esu dėl to patenkinta. Beje, jie sako, kad aš juos nubaudžiau iš anksto apgalvojusi, nes rado juos negyvus įtartinose vietose ir viešbučiuose, bet kas sakė? Šiaip ar taip, ne aš.

Nebenoriu kalbėti su jumis apie tuos kirminus, turiu šį tą svarbesnio papasakoti. Nepasakojau anksčiau, nes jūs, kaip ir aš, norėjote sužinoti teisybę apie tuos Vyro iš Bingo apkasus, vadinamus *Bingo,* nes jaučiau – galite, pati to nesuvokdama, stoti skersai kelio mano planui ar trukdyti man, aptikdama ko nereikia, ir mane įkišti. Dabar, kai laukiu savo valandos, tai nebesvarbu, kai skaitysite šį laišką, būsiu jau mirusi ir laiminga, kad miegu ir kad išsivadavau iš viso šito. Be to, žinau, kad jūs tam tikru atžvilgiu panaši į mane, jei po tiek metų ieškote teisybės, ištikima kaip aš viso savo gyvenimo meilei, aš, tiesa, pardavinėjau savo pasturgalį, bet niekad nemylėjau nieko kito, tik savo Nino. Prisimenu taip pat savo vargšę krikštamotę, turiu tai padaryti jos atminimui, juk ji taip kentėjo, kad nenorėjau atsakyti į jūsų laišką, aš teisingai padariau, ji dabar žino ten, kur ją susitiksiu, bet bus patenkinta, kad jums parašiau, suprantate?

Ji tikriausiai pasakojo, kad sutikau Angelą Basinjaną mūsų Bel de Mė kvartale, Marselyje. Ten mudu atėjome į šį pasaulį, jis netrukus liko vienų vienas, aš – su tėvu, girtu kiekvieną vakarą, bet neverkite, mes nebuvome tokie nelaimingi, vaikai niekad nėra iš tikrųjų nelaimingi, mes žaidėme gatvėje su kitais, po platanais, o Nino jau buvo gražiausias ir gudriausias ir mokėjo man švelniausiai kalbėti. Dvylikos trylikos metų nebėjome į mokyklą, ištisas dienas leidome neužstatytose dykynėse, o vakarus – durų kertėse arba kartais tuose aklagatviuose, kurie leidžiasi iki Šiut Lavi ir kur niekas nevaikščioja sutemus. Mylėjomės stati, svajojome. Buvau keletą mėnesių už jį jaunesnė, bet ligi septyniolikos aštuoniolikos metų buvau ryžtingesnė. Paskui kai kurie kvailiai sakė, kad Nino

* Karo teisme taip vadinamas prokuroras.

sukurstė mane išeiti į gatvę. Išėjau į gatvę aš pati, ar gal likimas mane išvedė, nes neteisybė, kad Nino mane privertė. Turėjo juk jis valgyti, aš taip pat, reikėjo drabužių, norėjome eiti į šokius kaip visi žmonės, mylėtis tikroje lovoje. Galbūt blogai išsakau tai, ką noriu, kad suprastumėte, nes jūs priklausote prie kitos rūšies žmonių negu mes, jūs – turtuolio duktė, nors aš jūsų nepažįstu, mano lojikas* sakė, kad kai buvote maža, jums teko išgyventi nelaimingą atsitikimą, didelę nelaimę, tad kas žino? O aš noriu jums pasakyti štai ką: nesvarbu, kaip nusprendžiau užsidirbti pinigų, svarbu, kad mes norėjome būti kartu ir laimingi, galų gale tai kaip ir jūs su savo sužadėtiniu, nes žmonės visur mylisi panašiai, visiems gali būti vienodai džiugu, vienodai skaudu.

Mudu su Nino buvome laimingi iki 1917 metų. Nuomojomės butelį Nasjonal bulvare, Lubono gatvės kampe, nusipirkome laukinės vyšnios medžio miegamąjį – lovą, spintą ir komodą su išdrožinėtomis Veneros kriauklėmis, turėjau virtuvėje šaldomąją spintą, sietyną su karoliukais, vazas iš Limožo porceliano ant židinio. Savo darbui samdžiausi kambarėlį priešais Aranko stotį. „Aptarnaudavau“ muitininkus, jūrininkus, miestiečius iš Respublikos gatvės. Nino vertėsi savo reikalais, su juo buvo pagarbiai skaitomasi baruose, viskas ėjo kaip sviestu patepta iki to balandžio vakaro, kai jis susikirto dėl manęs su vienu pasmirdėliu, Žoso sūnumi, kuris buvo nužiūrėjęs mane kaip savo dručkės antrininkę, jums sunku perprasti šiuos tamsius reikaliukus, tai neverta ir aiškinti, bet Nino išsitraukė peilį, kuriuo iki tol naudojosi tik savo cigarų galiukams nupjauti, ir staiga atsidūrė Sen Pjero kalėjime penkeriems metams. Aš, žinoma, jį lankiau, jam nieko netrūko, jis tik sakė, kad laikas prailgsta. 1916 metais, kai davė pasirinkti, jis nusprendė geriau prisidėti prie tų, kurie mirė už tėvynę. Tai šitaip – nuo vieno Verdeno iki kito – ir užbaigė viską sniege ir purve, prieš tuos Vyro iš Bingo apkasus.

Tą vakarą, dar prieš tai, kai jie jam padarė galą, jis paprašė kitą parašyti man laišką, jame išsakė, kaip mane myli ir kaip dėl visko

* Taip ji vadina savo advokatą.

apgailestauja. Mano krikštamotė jums apie tai rašė, ir aš ją už tai gerokai aprėkiau, mudu su Nino turėjome savo kodą, kad visados žinočiau, kur jis, nes aš galėjau jį aplankyti postovio zonose, ten mane įleisdavo kaip visas tokias kaip aš darbuotojas, nepraleisdavo tik poniučių, bet aš pažinojau tokių, kurios apsimesdavo esančios kekšės vien tam, kad pasimatytų su savo vyru.

Mūsų kodas buvo nesudėtingas, tas pats, kurį naudodavome sukčiaudami kortomis prieš karą, kai Nino lošdavo iš pinigų, mes susiprasdavome vienaip ar kitaip kreipdamiesi vienas į kitą: mano Meile, mano Stirnele, mano Katyte ir taip toliau. Kai laiške „mano Katyte" būdavo pakartota tris kartus, tai reikšdavo, kad jis vis dar tame pačiame fronte, Somoje, bet labiau į rytus, ir kad artimiausio miestelio pavadinimas prasideda raide K, aš savo žemėlapyje turėdavau pasirinkti tarp Kleri ir Komblio. O kai jis, be to, pasirašydavo Angelas iš Pragaro, tai reikšdavo, kad jis pirmosiose linijose. Buvo ir daugiau malonių žodelių tame laiške, visi jie reiškė, kad žemė svyla jam po kojom, kad jo popieriai labai prasti. Jei, kaip aš manau, jūs gavote nuorašą iš seržanto Esperanzos ar to Selesteno Pū, kurio ieškote per laikraščius ir kurio aš niekad neįstengiau surasti, greitai pati atspėsite, kaip Nino man tai sakė. Deja, kai jo laiškas per mano krikštamotę pasiekė mane Albere, kur „aptarnavau" anglus, jau buvo pavėluota visas mėnesis, jie nudėjo jį kaip vargšą šunelį.

Maždaug supratau, kokiais pėdsakais jūs sekėte, ieškodama savo sužadėtinio, jie nevisiškai panašūs į manuosius, bet daugelį akimirkų, esu tikra, mūsų keliai buvo susikryžiavę. Manasis prasideda Komblyje, 1917 metų vasario pradžioje, kai aplinkui matėsi tik tomiai, bet, šiek tiek panaršiusi, aptikau pėdsakus lauko ligoninės, kuri buvo perkelta į Rozjerą. Ten man po kojomis pasipainiojo sanitaras Žiuljenas-Filipo, kuris dirbo su karo gydytoju leitenantu Santini. Na tai štai, jis man ir papasakojo apie penkis nuteistuosius myriop ir kad jis sutiko vieną jų Komblyje sausio 8 dieną, pirmadienį, sužeistą į galvą, bet Santini liepė jam laikyti liežuvį už dantų – tai ne jų kiaulės, ne jų pupos – ir išsiųsti jį kartu su kitais. Paskui lauko ligoninė buvo bombarduota, Santini žuvo,

Filipo nežinojo, koks buvo tolesnis to nuteistojo likimas. Paprašiau, kad jis man jį aprašytų, ir supratau – tai negalėjo būti mano Nino, bet vėliau jis sužinojo, kad sužeistasis atsirado lauko ligoninėje su merdinčiu draugu, jaunesniu ir liesesniu, kuris taip pat buvo evakuotas, tai gal buvo apgaulinga viltis, bet vis dėlto viltis. Šiaip ar taip, iš Filipo aš sužinojau apie vieną vyresniojo nuteistojo žymę – jis avėjo vokiškus aulinius batus.

Iš ten patraukiau į Belua an Santerą ieškodama tų kareivių iš pagalbinių karinių dalinių, kurie, kaip jis man nurodė, išlydėjo penkis nuteistuosius šeštadienį vakare. Jų ten nebebuvo. Iš vienos gatvės „gėlelės" sužinojau, kad kažkoks Priusjenas galėtų man daugiau papasakoti, nes buvo iš tos palydos, ir kad tas Priusjenas yra dabar Kapi, ten aš ir nusidanginau. Kalbėjomės su tuo tipu kareivių smuklėje ant kanalo kranto, ir jis suteikė man daug daugiau žinių apie nuteistuosius negu Filipo, nes geriau juos pažino, lydėdamas ligi Vyro iš Bingo apkasų. Šitaip, o ne *Bingo* jis vadino tuos apkasus, nes vienas tų apkasų kareivis jam tą vakarą paaiškino, kodėl jie taip vadinami, minėjo paveikslą, kurį nutapė kažkoks kanadietis – štai viskas, ką prisimenu. Iš jo sužinojau, kad nuteistasis, kuris avėjo kareiviškais batais, buvo paryžietis, pavarde Bukė, bet kiti jį vadino Eskimu. Priusjenas teatsiminė šią pavardę, tai vienintelis, su kuriuo jis įstengė šnektelti iki atėjo į apkasus, čia jie pralaukė naktį, ir anas paprašė, kad, jei jis kada nors važiuos per Paryžių, perduotų žinią Veronikai bare „Pas Mažąjį Luji", Amlo gatvėje.

Jis taip pat papasakojo daug kitų dalykų: kad nuteistųjų nesušaudė, kad juos išmetė bošams surištomis rankomis, bet šito jis pats nematė, jam tik sakė jo seržantas. Šitas seržantas, Danielis Esperanza, įsipareigojo perduoti Nino ir keturių kitų laiškus, ir Priusjenas matė, kaip jis postovio vietoje, prieš juos išsiųsdamas, pasidarė nuorašus, sakė: „Kai galėsiu, reikės patikrinti, ar jie juos gavo". Būčiau norėjusi tuoj pat surasti tą Esperanzą, bet dabar jis gyveno Vogėzų departamente, o Priusjenas nežinojo kur, taigi palikau zoną ir nuvykau į Paryžių.

„Pas Mažąjį Luji" Amlo gatvėje paprašiau pasimatyti su Veronika, Eskimo drauge, bet šeimininkas, buvęs boksininkas, neži-

nojo jos adreso. Šiaip ar taip, išgirdau jos pavardę – Pasavan ir kad ji turbūt dirba moteriškų reikmenų krautuvėlėje Menilmontane. Prireikė dviejų dienų, kol ją suradau. Buvo jau kovas. Tebeturėjau vilties, bet jau nedaug, o ta Veronika nenorėjo nieko man sakyti, kaip atėjau, taip išėjau nieko nepešusi. Dabar žinau, kad ji nieko nuo manęs neslėpė, kad aš klydau.

Tuo tarpu vienas štabo kareivis pasiuntinys, mano klientas, parašė man viešbutį. Buvau pavedusi jam surasti batalioną, buvusį Vyro iš Bingo apkasuose. Žinojau tik pulko numerį, nurodytą Priusjeno, ir pavardę vieno kapitono – Favurjė, bet kareivis vis dėlto aptiko kuopą, kurios ieškojau. Ji buvo rezerve Eno departamente, Fime. Vėl sėdau į traukinį, važiuojantį į Zaza, kariuomenės zoną, kur dėjosi didžiausia maišatis, nes bošai traukėsi, ir man prireikė trijų dienų, aplinkui viskam griūnant, kad atsidurčiau Fime, bet ten sutikau tą, kuriam buvo lemta palaidoti visus mano lūkesčius ir sudraskyti man širdį, paskui mane palaikė tik laukinis įtūžis atkeršyti už Nino.

Jis vadinosi vyresnysis seržantas Favaras. Jis viską man išklojo. Pirmiausia – kad Nino žuvo ir kad jį šaltakraujiškai nupylė toks šungalvis kapralas Tuvenelis, nes Nino norėjo pasiduoti vokiečiams. Paskui – kad sausio 7, šeštadienį, atėjo malonės raštas dėl tų nuteistųjų bataliono vadui Lavruji, kai dar buvo galima spėti viską sustabdyti, bet kad dėl žmonių su antsiuvais pinklių ir pavydo jis laikė jį pasikišęs po pažasčia iki sekmadienio vakaro. Vėliau, vasarą, nusigavau į Dandrešeną, prie Siuzano, kur vyko karo teismas, ir man pasisekė vieną po kito sužinoti teisėjų ir komisaro kaltintojo pavardes, bet jau sakiau, kad nebenoriu kalbėti apie šiuos šunsnukius, šiaip ar taip – jiems, kaip ir man, viskas baigta. Taip pat ir tam kaimiečiui iš Dordonės, kuris įspyrė mano Nino į galvą, bet viskas, ką galėjau jam padaryti, kad atsilyginčiau tuo pačiu, tai kojomis suspardyti jo medinį kryžių Erdeleno kapinėse, suprantate?

Visame tame, ką papasakojo Favaras ir ko jūs negalite žinoti, kadangi jis žuvo mūšyje Šmen dė Dam aukštumose, – jis to nenusipelnė, kaip nenusipelnė ir kapitonas Favurjė, kuris mirdamas

prakeikė savo smarvę bataliono vadą, – taigi tame mūšio bildesyje, apie kurį jis man pasakojo, yra du dalykai, kuriuos ir noriu jums apsakyti, nes jie galbūt susiję su jūsų sužadėtiniu. Visų pirma – sausio 8-ąją, pirmadienį, Komblio lauko ligoninėje buvo kapralas Benžamenas Gordas, jis savo batus išsimainė į Eskimo vokiškus aulinius, kad šis nebūtų tame lauke nušautas kaip triušis. Paskui dar yra raudonos pirštinės istorija, tos, kurią kareivis Selestenas Pū buvo atidavęs jūsų sužadėtiniui. Praėjus dviem ar trims dienoms po to nutikimo, Favaras paklausė sanitarą, kuris, sutikęs mūšio lauke sužeistą Benžameną Gordą, prilaikantį kitą kuopos kareivį, vardu Žanas Derošelis, ėjo apie tai pranešti draugams. Kalbėdamas tas sanitaras prisiminė vieną smulkmeną: kareivis, kurį prilaikė Gordas, mūvėjo ant kairės rankos raudoną pirštinę. Tada Favaras taip labai susidomėjo, kad paklausė kitą kapralą, Urbeną Šardolo, kuris šia vietove prieš *Bingo* praėjo pirmadienį auštant ir grįžęs pasakė, kad penki nuteistieji užmušti. Jam susidarė labai aiškus įspūdis, kad kapralui šitie klausimai nemalonūs, bet anas atsakė, kad nepastebėjo, ar Mazgius, kaip jie vadino jūsų sužadėtinį, dar su pirštine, ar ne, kad sunku buvo įžiūrėti, nes vėl pradėjo snigti, o gal Gordas ir Derošelis praeidami numovė pirštinę, ketindami grąžinti ją Selestenui Pū. Favarui neliko nieko kita, kaip apsimesti, kad tiki, bet man jis pasakė: „Jei Šardolo nuo manęs kažką nuslėpė, jis nebegalėjo savo žodžių išsiginti, ir, šiaip ar taip, vien tik ant pykčio vadui, jei vienam iš tų vargšelių pavyko ištrūkti gyvam, aš dėl to džiaugiausi".

Tikiuosi, kad tai, ką sakau, bus jums naudinga, sugretinus su tuo, ką pati žinote. O aš, kadangi Nino žuvo, daugiau aukomis nebesidomėjau, galvoje man buvo tik žmogžudžiai. Bet nenoriu išsikraustyti iš šio pasaulio, pasilikusi visa šita sau, nes, pirma, jūsų paieškos dabar jau man netrukdys, o antra, jei yra kitas pasaulis ir aš ten sutiksiu savo krikštamotę, ji bus nepatenkinta. O dėl visa kita, dėl to, ką mano teisėjai vadina mano nusikaltimais, tiesos jie nesužinos, aš juos iki pabaigos mulkinsiu. Todėl prašau, jeigu jums jis reikalingas, persirašyti šitą laišką, – ta proga galėsite ištaisyti mano klaidas, – bet prašau sudeginti mano prirašytus la-

pus, nes nenorėčiau, kad, į kitas rankas patekę, jie būtų palaikyti prisipažinimu.

Šiandien rugpjūčio 3-ioji. Įdėsiu savo istoriją į voką, ir jį mano lojikas, advokatas Palestro, jums įteiks, bet tik rytojaus dieną po to, kas manęs laukia, jei kartais būsite kaip jis ir panorėsite prašyti prezidento Dumergo malonės. Man nereikia jų malonės. Noriu viskuo iki galo dalytis su savo Nino. Jie nubaudė jį mirtimi, tebaudžia ir mane. Bent jau niekas neatskirs mūsų, mes liksime kartu – kaip esame kartu nuo to laiko, kai buvome vaikigaliai ir kai pirmą kartą pasibučiavome po platanu Bel de Mė kvartale.

Sudiev. Nesigailėkite manęs. Sudiev.

Tina Lombardi

Matilda porą kartų perskaito šį laišką savo kambaryje, antrame La Fonteno gatvės aukšte. Nusirašiusi sudegina lapą po lapo baltai mėlynoje fajanso vazoje, kuri niekam kitam ir nebuvo naudojama. Dūmai tvyro pakilę, nors langai atviri, ir jai rodosi, kad jų kvapu persismelks visi, kiek tik jų bus jos gyvenime, kambariai.

Ji ilgai sėdi nejudėdama, galvą atvertusi ant vežimėlio atlošo. Mąsto apie dvi sužalotas guobas, vis dėlto gyvas, nors ir apaugusias vilkaūgiais. Raudonmedžio skrynelė, jos apgailestavimui, yra Osegore. Reikia skubiai grįžti į Osegorą. Jai rodosi, kad suprato, kas iš tikrųjų nutiko *Bingo Crépuscule,* bet, kad įsitikintų, turi viską patikrinti: savo užrašus, gautus laiškus, viską, nes šitų trijų snieginų dienų istorija nuausta iš tiek melagysčių ir tiek šauksmų, kad jos ausys gali nepagauti šnaresio, geriausiai atskleidžiančio tiesą. Ji tėra ji.

Vis dėlto gal tik tam, kad laimėtų laiko, pasikliauna atmintimi, parašo Anzelmui Bualru, Kabinjako klebonui Dordonės departamente.

Vis dėlto pasikliauna instinktu, paskambina telefonu, stovinčiu prie jos lovos, „baltos, kaip nori mama", Žermenui Pyrui. Prašo, kad pas ją užeitų, kai tik galės, tai yra šį vakarą ir po valandos, tai būtų puiku.

Vis dėlto pasikliauna širdimi, išvažiuoja iš kambario iki laiptų, kad ją išgirstų didžiojoje svetainėje apačioje, ir šaukia Selestenui Pū, – atsiprašo neduodanti jam gyventi, – pakilti pas ją, kad jai jo reikia.

Kai jis įeina į Matildos kambarį, jo skruostai neregėtai įraudę, o mėlynos akys neregėtai nekaltos. Matilda klausia:

– Tas kareivis, kurį tu vadini La Rošeliu, o iš tikrųjų yra Žanas Derošelis, tu jį gerai pažinojai?

Jis prisistumia kėdę, stovinčią prie židinio, atsisėda. Atsako:

– Šiek tiek.

– Sakei, kad jis kilęs iš tavo Šarantės? Iš kur tiksliai?

Klausimas jį nustebina, arba jam reikia laiko, kad prisimintų.

– Iš Sento. Nelabai toli nuo Olerono. Jo motina turėjo knygyną Sente.

– O po *Bingo,* ar jis grįžo į pulką?

Selestenas papurto galvą.

– Daugiau niekad nieko apie jį negirdėjai?

Jis purto galvą. Sako, kad tai nieko nereiškia, kad pasveikęs La Rošelis, jei dar liko tarnyboje, greičiausiai buvo paskirtas į tiekimą, artileriją ar kitur, po 1916 metų skerdynių visur reikėjo žmonių. Taip pat galimas dalykas, kad jis buvo nepagydomai sužeistas ir kad jį išsiuntė namo.

– Papasakok man apie jį.

Jis atsidūsta. Apačioje liko neužbaigta lošti partija su mama, Silvenu ir Poliu. Jeigu jis lošė prieš mamą, nors ir koks jis kilniaširdis, jam turi virti kraujas, jis tetrokšta vieno – grįžti ir likti apipešiotas. Mama, lošdama maniliją, beliotę, bridžą, elgiasi bjauriai. Ji talentinga lošėja, bet, kad išmuštų iš vėžių priešininkus, įžeidinėja juos arba tyčiojasi iš jų.

– Jį vadino Žano, – sako Selestenas Pū. – Jis ne ką daugiau negu kiti džiaugėsi apkasais, bet dirbo savo darbą. Daug skaitė. Daug rašė. Beje, visi daug rašė. Išskyrus mane. Jei man ir buvo kas sunku – tai rašyti. Kartą paprašiau jį padiktuoti man laišką tai draugei iš Olerono, kuri numezgė man pirštines. Laiškas buvo toks gražus, kad aš ją įsimylėjau dar nesusitikęs. Be viso šito, neturiu daugiau ką pasakyti, tiek daug buvo visur tame kare vyrukų.

Matilda žino. Bet vis dėlto? Jis stengiasi prisiminti.

– Kitą kartą postovyje jis man papasakojo apie savo motiną. Tėvo jis neturėjo nuo mažens, rašė jai. Neturėjo nei draugės, nei kitų draugų, tik mus, sakė, kad turi tik motiną. Mamos sūnelis. Parodė fotografiją. Į mane žiūrėjo sena, gedulingais drabužiais apsirengusi nelabai graži moteris, bet jis ja didžiavosi ir susigraudinęs sakė, kad ji visų gražiausia pasaulyje, kad jis jos pasigenda, aš pasakiau, kad turiu darbo, ir sprukau šalin, nes pažįstu save, ko gera, taip pat būčiau pradėjęs verkti.

Matilda beveik girdi Tinos Lombardi balsą, nors jos nepažinojo: „Suprantate?" Ji sako Selestenui, kad jis – Kariuomenės Gėda. Nurieda iki stalo, paduoda jam laišką, parašytą Kabinjako klebonui, ir prašo įmesti į paštą, kai baigs lošti. Jis atsako, jog mauna į paštą tučtuojau, jog lošia tik dėl to, kad padarytų kitiems malonumą, bet nekenčia, kai prasideda ginčai dėl kokio nieko ir kai prie jo kimbama, jeigu jis per vėlai išmeta savo būgnų karalių ir jei iš jo vagia jo su kaip iš kokio „glušelio". Vienu žodžiu, kad mama, kai lošia, elgiasi bjauriai.

Kai Selestenas išeina, Matilda paskambina Pjerui Mari Ruvjerui. Jis tada, 1919 metais, prieš penkerius metus, teiravosi apie psichikos ligonius karo ligoninėse – o jeigu kas. Matilda klausia, ar jam nebūtų sunku sužinoti, kas ištiko vieną tos jam gerai pažįstamos kuopos kareivį, evakuotą iš jam žinomo fronto, tomis dienomis, kurias jis numano. Pjeras Mari sako:

– Pavardė?

Ji atsako:

– Žanas Derošelis iš Sento, Šarantės departamento.

Rašydamas jis dūsauja:

– Aš turbūt labai tave myliu, Mati, labai.

Ir padeda ragelį.

O Žermenui Pyrui, įžengusiam į jos kambarį, kur ji laukia jo atsigręžusi į duris, tiesi ir atšiauri savo vežimėlyje, ji iš karto sako:

– Kai metėte savo paieškas ir parašėte man tą laišką į Niujorką, ar numanėte, kad Tina Lombardi žudikė?

Prieš atsakydamas, jis pabučiuoja jai ranką, nors ji laikoma mergina, ir pagiria, kad gerai atrodo, tačiau kelionė į *Bingo* ją išsekino, pribloškė, ir ji žino, kad ji tokia bjauri, jog pati sau rodytų liežuvį veidrodyje. Pagaliau sako:

– Toks mano amatas – užuosti šituos dalykus. Morbiano departamente, Sarzo mieste, buvo nužudytas leitenantas Gastonas Tuvenelis lygiai tuo metu, kai ši pakvaišėlė šlaistėsi po apylinkes. Tai nieko niekam nereiškė, bet man reiškė daug.

Jis taip pat, norėdamas atsisėsti, prisistumia kėdę prie židinio. Sako:

– Brangioji Mati, turėtumėte šiandien mane pasveikinti, kad lioviausi ją persekiojęs. Ypač kad tai man atsiėjo jūsų hortenzijas.

Matilda sako, kad paveikslas nuo šiol yra jo. Jis apačioje, mažojoje svetainėje, ant sienos. Išeinant jam telieka jį nusikabinti ir išsinešti. Jei mama nustebs, tegul jis pasisako esąs įsilaužėlis, ji beveik taip pat bijo vagių, kaip ir pelių.

Pyras nežino, kaip jai bedėkoti. Matilda sako:

– Nedėkokite. Ar prisimenate tas mimozas, kurias iš pradžių pasirinkote? Jos bus taip pat jūsų, kai tik surasite man dar kitą asmenį, kurio ieškau. Savaime aišku, be to, bus padengtos pridėtinės išlaidos. Yra, deja, vienas kabliukas šiame reikale. Sandėrį pasiūlyti galėsiu tik tuo atveju, jei šis asmuo dar gyvas. Jei būsite kantrus, greitai sužinosiu.

Jis atsako, kad niekada neskuba, kai tikslas tokio masto. Jo katiliukas padėtas ant Matildos rašomojo stalo kampo. Jis pasirišęs juodą kaklaraištį. Getrai perdėtai balti. Sako:

– Tiesa, ką reiškia tos trys MMM, išpjaustytos medyje – jūsų nuostabiame paveiksle?

– Matilda myli Maneką, arba Manekas myli Matildą, kaip norit. Bet palikim tai ramybėje. Noriu su jumis rimtai pasikalbėti.

– Apie ką?

– Apie aulinius batus, – atsainiai sako Matilda. – Kai tyrėte Benžameno Gordo dingimo aplinkybes Komblyje, trys liudytojai tvirtino matę jį prieš pat bombardavimą ir prisiminė, kad jis avėjo

vokiškais auliniais batais. Ar tai reiškia, kad vienas iš lavonų, rastų po griuvėsiais, avėjo vokiškais batais?

Žermenas Pyras šypteli po savo trikampiu ūselių kuokštu, jo akys sužaižaruoja:

– Klausykite, Matilda, nenorėkite man įkalbėti, kad jums reikia atsakymo!

Ji sako, kad iš tiesų atsakymo jai nereikia. Jei 1917 metų sausio 8 dieną po lauko ligoninės griuvėsiais būtų buvęs rastas lavonas su vokiškais batais, Benžamenas Gordas nebūtų atsidūręs dingusiųjų be žinios sąraše iki 1919 metų, tuoj pat nustačius jo tapatybę, ir ieškoti nebūtų reikėję.

– Mano tikslas buvo patvirtinti to šaunaus kapralo mirtį, – sako Žermenas Pyras, – ir visa tai mano klientės, jo žmonos, reikalui. Ar buvo padoru iš mano pusės judinti tokį opų klausimą? Jis mane, galit įsivaizduoti, ganėtinai prikankino.

Matilda klausosi patenkinta, kad jis tai sako. Vadinasi, jis melavo, rašydamas viename laiške, jog ši smulkmena išėjusi jam iš galvos. Suspausdamas nykštį ir smilių, jis atsako, kad tai buvo visai mažytis melas.

Tą pat akimirką kambaryje suskamba telefonas. Matilda nuvažiuoja iki lovos, paima aparatą ir nukabina ragelį. Pjeras Mari Ruvjeras sako:

– Sugadinai man vakarą, Mati. Žanas Derošelis, 1915 metų šaukimo klasės Sente, iš tikrųjų buvo iš Somos fronto evakuotas 1917 metų sausio 8-ąją. Sirgo sunkiu plaučių uždegimu, turėjo daugybę žaizdų, buvo gydomas Val de Grase, paskui Šatodeno karo ligoninėje, pagaliau Kambo lė Beno gydymo centre Pirėnų kalnuose. Atleistas nuo karo prievolės, buvo grąžintas šeimai 1918 metų balandžio 12-ąją, tai yra motinai, našlei Derošel, knygyno savininkei, gyvenančiai Sente, Stoties gatvėje 17. Kartoju, aš turbūt labai, labai tave myliu, Mati.

Ji sako taip pat jį mylinti.

Vos pakabinusi ragelį ir pastačiusi į vietą aparatą, ji pasuka ratus ir liepia Žermenui Pyrui išsiimti savo užrašų knygelę. Toji, kurią jis išsitraukia iš vidinės surduto kišenės, tikriausiai ne ta

pati kaip 1920 metais, ana nebūtų galėjusi taip ilgai išgyventi, bet ji apjuosta gumele ir tokia pat nubrizgusi. Matilda diktuoja:

– Žanas Derošelis, dvidešimt devyneri metai, pas našlę ponią Derošel, knygyno savininkę, Sente, Stoties gatvė 17.

Žermenas Pyras, užversdamas knygelę, sako:

– Jei turite adresą, ką dar man daryti, kad nusipelnyčiau jūsų mimozas? Tikrai jas pavogti?

– Palaukit, – sako Matilda, – duokit man laiko surast patenkinamą atsakymą.

Ji grįžta prie jo. Sako:

– Galėčiau išsisukti su visai mažyčiu melu, bet labiau už melą visada vertinu užmaskuotą tiesą. Taigi prisipažinsiu, kad viliuosi iš visos širdies, kaip greičiausiai nieko taip nesivyliau gyvenime, jog bent jau Sente jūs patirsite fiasko.

Jis žiūri į ją nieko nesakydamas, įdūręs akis, primerkęs vokus. Ji paima jo katiliuką nuo stalo ir paduoda jam.

Vakare, per pietus, mama pasakoja, kad kažkoks ponas, gerai išauklėtas, labai malonus, įėjo į mažąją svetainę, nukabino nuo sienos paveikslą ir išsinešė štai tik su tokiu paaiškinimu: panelė Matilda pati jam sakiusi, kad paveikslas pas jį bus saugesnis nuo pelių. Sulig tuo mieloji moterytė liepė visur pastatyti spąstus. Tai reiškė, kad šiandien teks apsieiti be sūrio.

Saulėgrąžos Pasaulio Pakraštyje

Osegorą slegia rugpjūčio karštis, kenčia net katės. Kas vakaras pratrūksta audra, ji kapoja medžius, drasko lapus, niokoja gėles. Benedikta prisibijo griaustinio.

Selestenas Pū dar pasisvečiuoja keletą dienų MMM viloje. Čiustija „Delage“, padeda Silvenui sode ir pjauna su juo malkas žiemai. Plaukioja ežere. Matilda moko jį žaisti skopą. Šveičia su apetitu, ir Benedikta jaučiasi devintame danguje. Nuobodžiauja. Kartais Matilda mato, kaip jis susimąstęs žiūri į lietų už stiklinių durų. Privažiuoja prie jo, su meilia ir išsiblaškiusia šypsena lūpose, jis plekšnoja jai per ranką, kaip kas nors, kas jau nebe čia. Vieną vakarą praneša, kad rytoj išvažiuos, kad atsiųs jai žinių, kad ji visados žinos, kur jį rasti, jei prireiks. Ji sako, kad supranta.

Rytojaus diena – rugpjūčio 15-oji, Kap Bretone šventė, gatvė pilna žmonių, plaukiančių su procesija. Selestenas Pū savo motociklo užpakalyj vėl pritvirtina visą kalną mantos. Silvenas dedasi dirbąs savo darbą. Benedikta kartu su Matilda ant terasos liūdnai žiūri, kaip ruošiasi išvykti toks šaunus vaikinas. Jis atsidūrė čia, kad surastų tosios vielos galą, prieš dvylika dienų, sekmadienį, tą valandą, kai saulė linko vakarop ir jau lietė pušų viršūnes. Matildai atrodo, kad tai buvo seniau. Jis prieina prie jos su motociklininko kepure ir akiniais rankoje atsisveikinti. Ji klausia, kur jis važiuoja, ir tuoj pat gailisi paklaususi. Jis šypsosi dar kartą savo šypsena, nuo kurios sąla širdis: nežino, gal užsuks į Oleroną. Nežino. Pabučiuoja Matildą ir Benediktą. Apsikabina Silveną. Išvyksta, kaip atvyko, beveik tą pačią valandą pokšint pilnu garu paleistam varikliui. Ten, kur jis atvyks, aplink jo mėlynas akis bus du dideli

švarios odos ratilai, ir Matilda staiga susimąsto, kur ji galėjo numesti, kai buvo maža mergytė, savo lėlytę Artūrą, kai daugiau jos nebenorėjo.

Po keleto dienų ji gauna laišką iš Vokietijos, Leipcigo. Heidi Veis, tuoj pat grįžusi iš kelionės, susitiko su buvusiu feldfebeliu Heincu Gerštakeriu, šis jai vėl papasakojo apie tą sekmadienį *Bing au Crépuscule*. Tai daugmaž tas pat, ką ji sakė „Pylimo užeigoje", vis dėlto su tam tikrais patikslinimais, kurių paskutinis būtų nustebinęs Selesteną Pū, jeigu jis būtų čia; bet jis patvirtina Matildai, – jeigu jos išdidumui išvis to reikėtų, – kad jos tėvai savo meilės šėlsme Tolede pagamino ne tokią kvailą, nors ir kokia nesuvaldoma jos vaizduotė, mergaitę.

Gerštakeris buvo kaip belaisvis atgabentas į prancūzų linijas pirmadienį dar prieš aušrą su trimis savo draugais. Juos lydėjo du kareiviai, kurie, užuot ėję trumpiausiu keliu, panoro pasukti per *Bingo*. Lauke, išmėtyti sniege, gulėjo nuteistųjų lavonai. Abu kareiviai išsiskyrė, apieškodami vietovę elektriniais žibintuvėliais. Gerštakeris, sekdamas paskui vieną iš jų, iš pradžių pamatė vieną nuteistąjį, kurį mirtis sukaustė taip, kaip jis krito: ant kelių, su rankomis ant šlaunų, galva, nuleista ant krūtinės. Tai buvo tas, kuris numušė „Albatrosą" granata. Kitas buvo duobėje, matyt, tai būta sugriuvusio rūsio, nes į jį vedė sveiki likę laiptai. Gerštakeris aiškiai matė žibintuvėlio šviesoje, kad tas vyras tysojo aukštielninkas, su kojom jau ant laiptų, – avėjo vokiškais auliniais batais. Prancūzų kareivis sušvabeno: „Šūdas!" Tai vienas iš tų keleto mūsų kalbos žodžių, kuriuos mokėjo feldfebelis. Paskui, kai jie vėl pasileido keliu, kareivis ėmė ginčytis su savo bendražygiu, ir šis atšovė: „Taip, na ir kas, laikyk liežuvį už dantų!" Kad suprastų, Gerštakeriui taip pat nereikėjo būti dvikalbiui.

Matilda nenustebusi, juo labiau nenustėrusi, negu būtų buvęs Selestenas Pū, tik jos širdis smarkiau plaka, štai ir viskas. Jei tai, ką ji numano, perskaičiusi Tinos Lombardi laišką ir peržiūrėjusi savo raudonmedžio skrynelę, neprieštarauja sveikam protui, Benžamenas Gordas tikriausiai tą mūšio naktį vienu ar kitu momentu grįžo priešais *Bingo Crépuscule*. Gerštakeris patvirtina, kad jis grįžo.

Vargšas, vargšas Benžamenas Gordas. Tu turbūt žuvai ten, mąsto ji, kad aš ir toliau tikėčiau, jog vienas iš tų penkių, kurie pasiėmė tavo batus, išliko gyvas bent jau iki Komblio. Tai negalėjo būti nei tavo draugas Eskimas, nei Si Su, nei Angelas Basinjanas. Manekui, kuris buvo toks, kokį jį visi pavaizdavo, tokia mintis nebūtų atėjusi į galvą. Lieka tas šiurkštus kaimietis iš Dordonės, kurį ką tik gimusį rado ant koplyčios pakopų ir kuris lindėjo savo paskutinę dieną – koks piktas likimo pokštas! – kitos koplyčios griuvėsiuose. Lieka ir sakinys, ištartas Urbeno Šardolo, grįžusio rytą į niekieno žemę, kai vėl ėmė snigti, jau po tavęs, jau po vokiečio belaisvio ir kareivio be vardo, kurie pamatė tave duobėje: „Bent vienas, jei ne du."

Taip, Šardolo buvo ir įsitikinęs, ir abejojo. Apie tą įsitikinimą jis kalbėjo Esperanzai 1918 metų liepos mėnesį tos stoties perone, kur jį evakavo. „Lažinčiausi iš dviejų luidorų dėl Mazgiaus, jeigu juos turėčiau. Tik kad mergšės iš manęs viską nukniaukė." Įtartinu liko Tas Žmogėnas, paprasčiausiai dėl to, kad galų gale tas bevardis kareivis nepaklausė patarimo laikyti liežuvį už dantų.

Laiškas, kurio Matilda itin nekantriai laukia, Kabinjako klebono laiškas, ateina po dviejų dienų.

1924 m. rugpjūčio 16, šeštadienis

Brangioji dukrele,

Prisipažįstu, kad jūsų klausimas mane suglumino. Kokia jūsų žygių prasmė? Ypač negaliu įsivaizduoti, kokiais aplinkiniais keliais į jūsų rankas pateko paskutinis Benedikto Notredamo laiškas ar jo nuorašas. Man peršasi mintis, kad jūs sutikote Marietę ir kad jūs tylite, nes ji uždraudė jums kalbėti, ir dėl to man nepaprastai liūdna.

Vis tiek atsakysiu kiek išgalėdamas geriau mūsų Viešpačio vardu ir pasitikėdamas jumis.

Keletą kartų perskaičiau tą laišką. Visų pirma galiu pasakyti, kad Benediktas, kurį pažinojau mažą, paauglį ir suaugusį, nors buvo atžarus, nelabai šnekus, nebuvo atžarus ir nešnekus tokiu mastu. Karo nelaimės tikriausiai pakeitė jausmus ir žmones, bet aš giliai širdyje nujaučiu štai ką: jo laiškas Marietai prieš mirtį turi reikšti ką kita, negu jis sako.

Bandžiau suprasti, kaip jūs prašote, kas yra, jūsų žodžiais tariant, nederama jo laiške. Teiravausi aplinkiniuose kaimuose iki Montinjako. Mano paieškos ir paaiškina, kodėl užtrukau atsakydamas. Kalbėjausi su daug žmonių, kurie pažinojo Notredamų porą. Visi patvirtino, kad Benediktui niekad nereikėjo pirkti mėšlo savo laukams, kurie nebuvo begaliniai, nes didžiausias pajamas jis ėmė iš gyvulininkystės. Nesutikau taip pat nė vieno žmogaus apylinkėje, kuris būtų girdėjęs apie poną Bernė. Pavardė, kurią man žmonės galėjo pasakyti ir kuri panašiausia į minėtąją, yra Bernotonas, gelžgalių pirklys, bet jis nepardavinėja mėšlo. Štai kas yra nesuprantama laiške, o ne „nederama", kaip jūs netiksliai sakote, sakau tai, nenorėdamas jūsų įžeisti, nes tai, kas yra nederama, žeidžia tik padorumą, o ne protą, taigi nesuprantamas yra tik tas ponas Bernė, kurio niekad nebuvo.

Esu senas žmogus, brangioji dukrele. Norėčiau, kol Dievas nepašaukė manęs, net jei Marietė persitvarkė savo gyvenimą užmiršusi Dievą, sužinoti, kas ištiko ją ir jos sūnų Batisteną, kurį krikštijau, kaip kadaise sutuokiau ir jo tėvus. Melsiuosi šį vakarą už Benediktą Notredamą, melsiuosi už jus, tikėdamas visa siela, kad kelias, kurį pasirinkote, yra vienas tų kelių, kurie vadinami neperprantamais.

Sudiev, brangioji dukrele. Jei gaučiau iš jūsų keletą žodelių, kurie mane nuramintų, mielai atleisčiau jums už jūsų „nederama", net jei, kaip spėju jus skaitydamas, jūsų atvejis juo sunkesnis, kad mokėtės lotynų kalbos.

Jums atsidavęs Mūsų Viešpatyje
Anzelmas Boilru,
Kabinjako klebonas

Vidurdienis. Pirmiausia Matilda nori savo kambaryje pasižiūrėti į Litrė*. Teisingai, ji suklydo. Vis dėlto liežuviu ir lūpomis ji pasiunčia gerojo klebono adresu nederamą garsą.

* Garsus prancūzų kalbos žodynas.

Paskui išsitraukia iš stalčiaus piešimo lapus ir žirkles. Sukarpo juos į tiek mažų popierėlių, kiek reikia, kad užrašytų ant kiekvieno jų po žodį visą To Žmogėno laišką, rašytą 1917 metų sausio 6-osios vakarą.

Nuima viską nuo stalo. Dabar jis tuščias. Išdėsto pagal eilę visus popierėlius. Deda vieną šalia kito ir taip, ir kitaip, kad surastų tą kodą – Liftą, apie kurį pasakojo Selestenas Pū. Ji nežino To Žmogėno ir Marietės žodžio orientyro, pasikliauna Kabinjako gyventojams nepažįstama pavarde: Bernė.

Pirmą valandą Benediktos ir Silveno pilvas ima groti maršą. Ji liepia jiems valgyti be jos, ji nealkana. Išgeria tiesiai iš butelio mineralinio vandens. Antrą valandą į kambarį įeina Benedikta, Matilda kartoja: ji nealkana, tegul jie nekvaršina jai galvos. Trečią valandą vis dar nieko nerasta, katės eina galvomis, ji išveja jas iš kambario. Ketvirtą valandą žodžiai ant stalo šitaip išdėstyti:

	Brangioji žmonele,
Rašau	*tau šį laišką, kad įspėčiau, jog*
būsiu	*priverstas kurį laiką nerašyti. Pasakyk tėtušiui*
Bernė,	*jog aš noriu, kad viskas būtų sutvarkyta*
kovą,	*jei ne, juo blogiau jam. Pasakyk jam:*
parduok	*pigiau savo mėšlą. Manau, kad*
viską	*apsvarstęs jis reikalą sutvarkys. Pabučiuok Titu.*
Nesakyk,	*kad negalėsiu rašyti. Nuramink, kad*
nieko	*bloga jam neatsitiks, jei klausys mamos.*
Neklausyk,	*ką kas sako. Tikėk,*
nieko	*bloga neatsitiks. Myliu tave.*
	Benediktas.

Statmenai, nuo viršaus iki apačios, ten, kur yra žodis Bernė, galima perskaityti:

Būsiu Bernė kovą. Parduok viską. Nesakyk nieko. Neklausyk nieko. Benediktas.

Matilda valandėlę sėdi sustingusi su jausmu širdyje, turbūt panašiu į pasididžiavimą, kad jai pačiai vienai, kaip didelei, pavyko

jos paveikslas ar kas kita, kas lengvai sujaudintų ją iki ašarų, jeigu ji neužkirstų kelio įsigailinimui. Ji mąsto, kad dar ne galas jos vargams ir kad dabar ji jaučia alkį. Paskambina varpeliu.

Benediktą, kuri ateina plačiai šypsodamasi, tikriausiai todėl, kad jos jaunesnysis puskarininkis praeidamas paplekšeno jai per sėdynę, ji prašo atleisti už ką tik parodytą nekantrumą, tegul ji atneša jai sumuštinį su Bajono kumpiu, daug sviesto ir atsiunčia Silveną vietoj garstyčių. Benedikta atsako, kad jei Mati žinotų, kaip ji pati kartais elgiasi su ja širdies gilumoje, neatsiprašinėtų.

Kai Silvenas ateina su sumuštiniu, pasibaisėtinai ilgu, ir taure Sent Emiljano, Matilda popierėlius jau sutvarkė, iš raudonmedžio skrynelės išsitraukė savo 1919 metų užrašus, kurie tiesiogiai susiję su Silvenu. Kaip paprastai, jis išsitiesia ant lovos, pasidėjęs rankas po pakaušiu, ir nuspiria kojomis vieną po kito sandalus. Ji klausia jį pilna burna:

– Kai buvai nuėjęs į tą butą Gei Liusako gatvėje pasiteirauti apie Marietę Notredam, šeimininkas tau juk sakė, kad, išvykdama su kūdikiu ir manta, ji sėdo į taksi ir išvažiavo į Rytų stotį? Ne į Šiaurės, ne į Orleano ar Vezon la Romeno stotį?

Jis atsako, kad jeigu ji užsirašė, kaip jis sakė, gali būti tikra, be to, net po penkerių metų jis puikiai atsimena.

Matilda nuryja didelį sumuštinio kąsnį. Sako:

– Aš taip pat pasižymėjau, kad tuos du kartus, kai Marietė Notredam išvažiavo su savo kūdikiu pas draugus, svečiuodavosi tik dieną, turbūt tai netoli Paryžiaus.

– Na ir kas iš to?

– Ar tau nebūtų sunku atrasti kaimelį, kuris vadinasi Bernė ir į kurį galima nukakti iš Rytų stoties, netoli Paryžiaus?

– Dabar?

Ji neatsako. Įnirtingai grumiasi su savo Bajono kumpiu. Silvenas atsikelia, įsispiria į sandalus ir eina atsinešti savo traukinių tvarkaraščio knygos. Jis dievina geležinkelius. Kartą jis pasakojo Matildai, kad jo svajonė, jei nebūtų vedęs, būtų sėsti bet kada į bet kur važiuojantį traukinį, sustoti miestuose, kurių nepažįsta ir kurių net nenori pažinti, nakvoti viešbučiuose „Terminus“ priešais stotį, o kitą dieną keliauti toliau. Jo teigimu, geležinkeliai išties keri, ir tik nedaugelis išrinktųjų įstengia tai suprasti.

Jis grįžta, sėdasi ant lovos, žiūri į Matildą savo geromis antrojo tėvo akimis. Sako:

– Tai Bernė šalia Rozė an Bri, Senos ir Marnos departamente.

Matilda pasideda likusį sumuštinį, trimis gurkšniais išgeria vyną. Sako:

– Žinau, įsipykstu tau, juk mes ką tik grįžome. Bet aš turiu ten nuvykti.

Jis vos girdimai atsidūsta, gūžteli vienu petimi, atsako:

– Kam kam, o man tai nesunku. Nepatenkinta bus Didi.

Matilda, persilenkusi jo linkui iš vežimėlio, klastingai šnabžteli:

– Pasidarbuok kaip reikiant šią naktį. Taip, kad aš iš čia išgirsčiau ją šaukiant. Po šito ji tave dievina, ir mes galime ją šokdinti kaip mums patinka.

Jis juokiasi, susirietęs ant lovos krašto, kakta beveik siekdamas kelius, susigėdęs ir kartu išdidus. Niekas tą valandą, kai Matilda rašo šias eilutes, negali įsivaizduoti, kaip ji myli Silveną.

Rytojaus dieną ji išvažiuoja.

Bernė, kaitrios saulės svilinamas, nutolęs nuo Rozė an Bri ne ką daugiau negu Matilda nuo savo likimo. Jai skauda pečius. Skauda visą kūną. Silvenas sustoja prieš mokyklą. Jis atsiveda prie automobilio nediduką žmogelį susivėlusiais plaukais, su atversta knyga rankoje. Tai mokytojas, kuris čia gyvena, ponas Ponso, kaip jis save pasivadina. Matilda mato, kad knyga – „Artūro Gordono Pymo nuotykiai“, autorius – Edgaras Po. Šią knygą Matilda atpažintų bet kieno rankose, už dešimties žingsnių, o tas, kuris eina jos link, jeigu jis praleidžia sekmadienį ją skaitydamas, jokiu būdu negali būti bet kas. *Aš išraižiau tai kalnuose, mano kerštas įrašytas uolos dulkėse*. Epitafija, tinkama Tinai Lombardi, parašyta beveik šimtą metų prieš ją, išversta Bodlero, bepročio puslapiuose.

Matilda klausia mokytoją, ar yra jo klasėje aštuonerių devynerių metų berniukas, vardu Batistenas. Ponas Ponso atsako:

– Jūs turite galvoje Titu Notredamą. Žinoma, yra. Tai labai geras mokinys, netgi pats geriausias, kokį kada nors esu turėjęs. Jis sukurpia tokius rašinėlius, kurie stebina žinant jo amžių. Štai tokį vieną jis parašė prieš pat Kalėdas apie gyvates, ir aš supratau,

kad vieną gražią dieną jis bus mokslininkas ar menininkas, viskas išsiskleidžia jo širdyje.

Matilda sako, kad ji tik nori sužinoti, kur jis gyvena. Mokytojas atsako ištiesęs ranką, štai ten.

– Jūs nusigaunate į Vilberą, pasukate į kairę keliu į Šomą ir šimtą ar du šimtus metrų toliau, vis kairėje, įsukate į gruntkelį, pagal upę. Pravažiuojate pro Menilių sodybą ir Mažąją Fortelę, traukiate toliau, apsirikti negalite, slėnio gale privažiuojate sodybą tarp laukų, čionykščiai ją vadina Pasaulio Pakraščiu, štai ten ir gyvena Titu Notredamas.

Gruntkelis tarp medžių alėjos, slepiančios upę, ir tankaus miško, augančio pagal jį, ūksmingas ir vėsus, todėl šviesa jus labiau apakina, kai automobilis išlenda Pasaulio Pakraštyje, didžiuliai geltonų saulėgrąžų plotai tęsiasi kiek akis užmato, jos tokios aukštos, kad iš sodybos pastatų vidury jų kyšo tik gelsvos spalvos čerpių stogai.

Matilda paprašo Silveną sustoti. Kai jis išjungia variklį, tegirdėti čiurlenant upę ir tolumoje, miške, čiulbant paukščius. Jokios tvoros. Aplinkui, šlaituose, juosiančiuose slėnį, laukus riboja tik jų spalvos – dar žaliuojančios ar jau paauksintos. Silvenas išlanksto vežimėlį. Vietovė, jo nuomone, labai graži, bet kažin kodėl truputį slegia. Iš tiesų, Matilda liepė jam palikti ją čia sėdinčią vežimėlyje po skėteliu, prie ąžuolo kamieno, tysančio pakelėje, pasišalinti su automobiliu kokiom dviem valandom. Jam neramu. Jis sako:

– Šitaip neprotinga. Niekada nežinai, kas gali atsitikti. Leisk, aš bent nuvešiu tave iki namo.

Ji sako – ne, jai reikia pabūti vienai ir laukti, kad tas, su kuriuo ji nori susitikti, ateitų pas ją.

– O jei jis neateis?

– Ateis, – sako Matilda. – Gal ne tuoj pat, jis bijo manęs labiau negu aš jo. Stebės kurį laiką iš tolo, o paskui ateis. Štai kodėl grįžk į kaimelį ir ramiai gerk alų.

Automobilis nuvažiuoja. Matildą, žvelgiančią į šitą beribį saulėgrąžų lauką, užplūsta keistas jausmas, kad ji visa tai jau matė, bet turbūt sapne, svarsto ji, kurį kažkada prieš daug metų susapnavo ir paskui užmiršo.

Po poros minučių suloja šuo, ji įspėja, kad jį tildo. O paskui išgirsta, kaip kažkas bėga keliu nuo namo. Iš lengvo bėgsmo supranta, kad tai vaikas. Jis išdygsta už dvidešimties žingsnių nuo jos ir staiga sustoja. Jo plaukai šviesūs, akys didelės, juodos, jos apskaičiavimu, jam aštuoneri su puse metų. Pilkomis kelnaitėmis, mėlynais marškinėliais, ant kelio – tvarstis, kuris, matyt, slepia ne kažin kokią žaizdą, antraip jis taip greit nelakstytų.

– Tu Titu? – klausia Matilda.

Jis neatsako. Apsigręžęs tekinas nubėga keliuku tarp dviejų saulėgrąžų laukų. Po trumpos valandėlės Matilda išgirsta ramiu žingsniu žengiantį Tą Žmogėną. Juo arčiau aidi jo žingsniai, juo stipriau plaka jos širdis.

Jis taip pat sustoja už dvidešimties žingsnių nuo jos. Žiūri į ją keletą sekundžių nejudėdamas, nebylia veido išraiška, nebyliu žvilgsniu, aukštas, kaip jai sakė, gal dar didesnis negu Matjė Donė, stipraus sudėjimo, apsirengęs baltais marškiniais be apykaklės, atraitytomis rankovėmis, gelsvai pilkas drobines kelnes prilaiko petnešos. Matildos apskaičiavimu, liepos mėnesį jam suėjo trisdešimt aštuoneri metai. Jis vienplaukis. Plaukai tamsūs, tos pačios didelės juodos akys kaip sūnaus.

Pagaliau jis lėtai eina pirmyn, žengia paskutinius žingsnius, skiriančius jį nuo Matildos. Sako:

– Žinojau, kad ateis diena, kai jūs mane rasite. Laukiu jūsų nuo to laiko, kai man parodė tą skelbimą laikraštyje.

Jis sėdasi ant nukirsto ąžuolo kamieno, vieną koją užsikėlęs ant jo, kitą pastatęs ant žemės, į drobinius dulkių spalvos batelius įsispyręs kaip į šlepetes. Jo balsas duslokas, romus kaip jis pats, švelnesnis, negu leistų spėti jo ūgis. Sako:

– 1920 metų balandžio mėnesį buvau net nuvažiavęs į Kap Bretoną, mačiau, kaip jūs tapote paveikslą vilos sode. Nežinau, kas dėjosi mano galvoje. Jūs buvote man baisus pavojus, o kai sakau – man, jūs suprantate, galvoju apie žmoną ir sūnų. Galbūt kad pamačiau jus šiame vežimėlyje, galbūt kad nuo karo laikų man stinga drąsos papjauti net vištą, – darau tai, nes reikia daryti, kiek išgaliu labiau tausodamas padarėlį, bet su didžiuliu pasidy-

gėjimu. Tariau pats sau: vargas man, jeigu ji atras mane vieną gražią dieną ir įskųs, teįvyksta, kas turi įvykti. Ir grįžau namo.

Matilda atsako, kad ji niekada nieko nėra skundusi, net kai buvo maža, ne dabar jai pradėti įskundinėti. Sako:

– Kuo jūs virtote po *Bingo,* jūsų reikalas. Džiaugiuosi, kad jums pavyko viso to išvengti, bet jūs taip pat suprantate, kad galvoju apie tą, kurį visi vadino Mazgiumi.

Jis pakelia nuo žemės sudžiūvusią šakelę. Perlaužia pusiau, paskui į keturias dalis, numeta šapelius. Sako:

– Kai paskutinį kartą mačiau Mazgių, jo būklė buvo labai sunki, bet ne tokia sunki, kaip galima pamanyti. Jis buvo stiprus, tas ilgas kaip smilga vaikinas. Ir man tą dieną buvo sunku jį ant pečių nešti. Jeigu jį gerai slaugė, jis išsikapstė. Numanau, kodėl dar jo nesuradote. Jis nebežinojo, kas jis.

Kad prisiartintų prie jo, Matilda pasuka vežimėlį ant sausos kelio žemės. Tas Žmogėnas seniai nusiskuto ūsus. Veidas, kaklas ir rankos įraudę nuo darbo lauke, kaip Silveno, o akys rimtos ir žvilgančios. Vidury jo dešinės rankos, kuria jis remiasi į kelį, – dabar ji mato, – skylė. Tai ryški, pavyzdinga vieno su dydžio skylė. Jis vos pastebimai šypteli matydamas, kad Matilda žiūri į jo ranką. Sako:

– Galandau kulką valandų valandas, viską gerai padariau. Dar galiu nykščiu, smiliumi ir mažuoju piršteliu pasikrapštyti ausį.

Jis pajudina paminėtus pirštus ant kelio parodydamas, kad sako tiesą. Matilda atsargiai uždeda savo dešinę ranką ant jo rankos.

– Palaukiau ir paskui pasileidau pirmyn, – sako Tas Žmogėnas. – Galų gale tai viskas, ką prisimenu. Beveik tuoj pat aptikau sugriuvusį rūsį, nes tą plytų krūvą, kyšančią iš po sniego, pamačiau, kai sprogo pirmosios šviečiamosios raketos. Tupėjau su Eskimu ir Mazgiumi sviedinio išraustoje dauboje, buvo pernelyg negili joje pasilikti. Rankas mums labai vikriai atrišo Mazgius, supratau, kad jis puikiai nusimano apie virvės mazgus. Pasakiau Eskimui, kad negerai būti kartu, ir jis su manim sutiko, buvo perpratęs karą. Ėmiau šliaužti sniegu prie plytų krūvos, o jie patraukė į lauko vidurį, ieškodami gilesnės duobės. Nežinojau, kas išti-

ko tą, kurį jūs vadinate Si Su, nei tą marselietį, tinkantį nebent tam, kad mus visus pražudytų, spyriau jam batu į galvą, kad nurimtų.

Iš vokiečių apkasų buvo paleistos granatos, dar kelios raketos, girdėjau tratant rankinius kulkosvaidžius. Gulėjau kniūbsčiomis prisispaudęs prie plytų krūvos ir laukiau. Vėliau, kai viskas nutilo, ėmiau graibytis tamsoje aplink save, užčiuopiau ranka, nužerdamas šalin sniegą, didelį medinį skydą, iš tiesų tai buvo išverstos durys, o po jomis – tuštuma. Palaukiau kitos raketos, įkišau galvą į tą duobę pasižiūrėti, kas iš to rūsio likę. Buvo penkios ar šešios pakopos, kuriomis galėjai į jį nusileisti, grindys apsemtos. Kai nustūmiau duris į šalį, žiurkės, kurių nemačiau, kurias tik jaučiau bėgiojant ant manęs, išsilakstė į šalis. Nugara nučiuožiau pakopa po pakopos į tą rūsį. Apgraibomis susiradau prie sienos nukritusį rąstą, styrantį iš pūvančio vandens, atsisėdau, paskui išsitiesiau ant jo.

Laukiau. Tuo metu dar nejaučiau šalčio, alkio, žinojau, kad norėdamas atsigerti teturiu iškišti ranką iš savo duobės ir pasisemti sniego, buvau kupinas vilties.

Paskui užmigau. Vieni ir kiti apkasai turbūt tą naktį apsišaudė, bet aš negaliu pasakyti, triukšmas kare jau nieko nepažadindavo; kai pasitaikydavo valandėlė numigti, mums tai reikšdavo: „Kas bus, tas bus“. Nieko nebenorėjome žinoti.

Buvo dar tamsu tą sekmadienį, kai atsidūriau tame rūsyje, apie kurį jūs sakote, kad tai buvo rūsys po koplyčia. Man pasidarė šalta. Klampojau per vandenį, dvilinkas, nes tai, kas buvo likę iš lubų, buvo ne daugiau kaip už metro penkiasdešimt ar šešiasdešimt nuo žemės. Graibiausi tamsoje apie sieną, kur buvo lentyna, ieškodamas ko nors, kas galėtų praversti. Mano ranka užčiuopė senus įrankius, į ragą sušalusius skudurus, bet nieko, kuo galėčiau pasišviesti.

Laukiau, kada prašvis. Švito pamažu, šviesa buvo tokia pat balta kaip sniegas, be saulės. Pro skylę skverbėsi lig valiai šviesos, ir aš galėjau įžiūrėti, kur lindėjau. Viename kampe, po gruzdų krūva, radau net vandens išleistuvą, patraukiau surūdijusią grandinę, ji lūžo, bet paskui nagais ir pirštais man pavyko pakelti geležinę

plokštę, ir visas murzinas telkšojęs ant žemės vanduo nugarmėjo į šulinį.

Laukiau. Laukiau. Iš pradžių iš mūsiškių apkasų kažkas mus pašaukė, kad sužinotų, ar mes dar gyvi: Bukė, Etševeri, Basinjanai, Genjarai. Paskui kelis kartus pakartojo – Notredamai, nes aš neatsakiau. Beje, tuoj po šitų šūksnių bošai paleido keletą granatų. Girdėjau, kaip spjaudė minosvaidžiai, man rodėsi, kad pasaulis toks pat idiotiškas kaip paprastai. Paskui uždainavo tas, kurį vadinome Si Su. Pokštelėjo šūvis, daina nutilo.

Kai virš mūsų praskrido bošų biplanas, labai žemai, iš kulkosvaidžio apšaudydamas lauką, padariau pirmą klaidą. Panorau pamatyti. Nušliaužiau pilvu iki rūsio pakopų viršaus, iškišau galvą. Pamačiau Mazgių stačią prieš senį besmegenį, kuriam buvo uždėjęs skrybėlę ant galvos. Lėktuvas po ilgo viražo virš savo linijų skrido tiesiai į mus, daugių daugiausia penkiolika metrų virš sniego. Tai buvo „Albatrosas“, kuris šaudo iš uodegos. Kai jis atsidūrė beveik virš manęs, mačiau, kaip susprogo senis besmegenis, kaip su juo kartu krito Mazgius tarp abiejų apkasų, o šie apsišaudė kaip blogiausiomis dienomis.

Mano antra klaida – kad aš tuoj pat neįlindau kuo giliausiai į savo duobę. Biplanas praskrido su savo juodais kryžiais ant sparnų trečią kartą. Tada pamačiau Eskimą, gal už kokių trisdešimt metrų nuo savęs – jis staiga išniro iš sniego ir savo sveikąja ranka paleido kažką į orą, lygiai tada, kai lėktuvas skrido virš jo, ir beveik tuo pat metu, sprogstant lėktuvo uodegai, pamačiau, kaip kartečė pataikė jam tiesiai į krūtinę, tą pat akimirką sprogo ir mano paties galva.

Kai atgavau sąmonę, gulėjau sudribęs rūsyje, buvo dar šviesu, bet spėjau, nors valandos nežinojau, kad jau vakaras, o aplinkui, drebindami žemę, krito didieji 220 kalibro sviediniai, paleisti iš tolo. Prišliaužiau prie sienos, kad būtų saugiau, ir tada pajutau ant veido jau sukrešėjusį, glitų, dar tebebėgantį kraują.

Į galvą man kliuvo ne kulkosvaidžio kulka, tęsia Tas Žmogėnas, bet greičiausiai plyta, į kurią pataikiusi kartečė sviedė ją į mane, o gal lėktuvo stabilizatoriaus gabalas. Jaučiau, kaip per veidą bėga kraujas, kaire ranka persibraukiau lipnius plaukus, kol aptikau žaizdą, nusprendžiau, kad tai dar ne mirtis.

Laukiau. Išalkau. Drebėjau iš šalčio. Sviediniai krito taip tankiai, kad greit supratau, jog bošai, matyt, evakavo savo pirmųjų linijų apkasus ir mūsiškiai taip pat, nes tas kapitonas, kuris komandavo *Bingo,* – aš jį mačiau, – nebuvo iš tų, kurie leidžia skersti savuosius nė piršto nepajudindamas.

Paskui išgirdau bildint didžiuosius pabūklus, jie judėjo rytų kryptimi – tuo pat metu vakaruose turbūt taip pat negailestingai buvo apšaudyti ir anglai, kurie veikė išvien su mumis. Kai frontas užsiliepsnoja į gylį, liepsnoja tik viename taške, jei ne – plečiasi laipsniškai į plotį kilometrų kilometrus. Vėl atgavau pasitikėjimą. Tariau sau – turiu dar palaukti, nejudėti iš vietos, sąmyšyje, kuris rytojaus dieną vyraus tokiame ilgame fronte, dar turėjau šansą išsikapstyti iš mūsų linijų. O paskui, tol, kol pajėgsiu, teliks viena – žingsniuoti.

Vėl užmigau, sako Tas Žmogėnas. Retkarčiais krisdavo sviedinys, sudrebindamas rūsį ir apiberdamas mane žemėmis, bet aš buvau toli, tuoj pat vėl nugrimzdavau į miegą.

Staiga mane kažkas pažadino. Man rodos, tyla. O galbūt balsai tyloje – neramūs, prislopę – ir žingsniai per sniegą, taip, per girgždantį sniegą. Išgirdau: „Mazgius dar kvėpuoja!" Kažkas atsakė: „Pasuk savo žibintuvėlį čia. Greičiau!" Beveik tą pat akimirką atskrido, šaižiai zvimbdami, iš karto keli sviediniai, grindys po manim susiūbavo kaip per žemės drebėjimą, sprogimai nušvietė rūsį, pamačiau, kad durys, iš dalies dengusios mano duobę, dega. Tada vienas iš kareivių, kurių balsus girdėjau, persilenkęs pirmyn, ėmė čiuožti laiptais žemyn, ir pirmiausia, ką pamačiau, buvo jo vokiški auliniai, paskui elektrinio žibintuvėlio šviesa nuslydo rūsio sienomis, ir vyras tarsi išniręs krito galva pirmyn šalia manęs.

Pakėliau nuo žemės žibintuvėlį ir atpažinau vieną iš *Bingo* kapralų, tą, kurį Eskimas vadino Gyslium. Jis dejavo iš skausmo. Nutempiau jį, kiek išgalėjau, gilyn į duobę, pasodinau atrėmęs į sieną. Buvo be šalmo. Milinė iš priekio buvo permirkusi krauju, ir jis laikė susiėmęs vidurius. Atvėrė akis. Pasakė: „Klėberis iš tikrųjų negyvas. Nenoriu tikėti". Paskui kriokdamas iš skausmo pridūrė: „Aš taip pat baigtas". Daugiau nekalbėjo. Tyliai aimanavo. Norėjau apžiūrėti jo žaizdą, bet jis atstūmė mano ranką. Užgesi-

nau žibintuvėlį. Lauke kanonada atitolo, bet jie vis dar iš abiejų pusių pliekė vieni kitus.

Praėjus kuriam laikui, kapralas liovėsi dejavęs. Vėl uždegiau žibintuvėlį. Jis buvo apalpęs. Tebekvėpavo. Nuėmiau kareiviškus krepšius. Viename buvo granatos, kitame – popieriai, asmeniniai daiktai. Pamačiau, kad jis vadinasi Benžamenas Gordas. Trečiame radau duonos kriaukšlę, sūrio, juodo šokolado plytelę. Suvalgiau. Paėmiau jo gertuvę. Joje buvo vyno. Išgėriau du gurkšnius, užgesinau žibintuvėlį. Durys lauke virš mano galvos nebedegė. Dangus be perstojo blykčiojo nuo pabūklų ugnies. Vėl užmigau.

Kai pravėriau akis, buvo lygiai priešaušris, kapralo šalia manęs nebebuvo, jis gulėjo susmukęs skersai rūsio pakopą. Manau, atsigavęs po nuoalpio panoro išsliaužti laukan ir vėl sukrito. Pamačiau, kad jis miręs ir, matyt, daugiau kaip valanda, veidas buvo atšalęs ir pamėlęs. Tuo pat metu išgirdau kažką žengiant sniegu, paskui balsus. Grįžau ir susigūžiau giliai rūsyje, nebejudėjau. Po poros sekundžių elektrinio žibintuvėlio šviesa apšvietė Benžameno Gordo kūną. Išgirdau: „Šūdas!“ Paskui kitas balsas pasakė kažką vokiškai, ko nesupratau. Iš žingsnių per sniegą nuspėjau, kad jie tolsta, bet dar ilgai lindėjau savo kamputyje.

Aušo. Lauke viešpatavo gūdi tyla, kaip beveik visados po susišaudymo nakties. Nusprendžiau, kad laikas nešdintis. Nusimečiau milinę, mundurą, nusiaviau batus. Prisitraukiau artyn kapralo kūną ir panašiai nurengiau ir jį. Sunkiausia buvo apvilkti jį mano drabužiais, apauti. Šalčio nebejaučiau. Tačiau pirštai buvo sugrubę, todėl nesiryžau varstyti batų, kuriais jį apaviau. Apvyniojau kaip pakliuvo jam kojas savo autais. Apsivilkau suplyšusiais munduru ir miline, sustirusiais į ožio ragą nuo sudžiūvusio kraujo, apsiaviau vokiškais auliniais, pasiėmiau Benžameno Gordo pirštines ir krepšį su asmeniniais daiktais. Dėl visa pikta pakėliau nuo žemės tvarstį, kuris buvo jau senokai man nuo rankos nukritęs, ir apvyturiavau jo pirštus. Tik tada, kai pamačiau skardinį ženklelį su numeriu ant riešo, supratau, kad vos neužmiršau pačio svarbiausio. Pakabinau jam ant kaklo savąjį, o jo ženklelį užsirišau sau ant rankos. Prieš palikdamas jį ten, paskutinį kartą žvilgtelėjau į vargšą žmogelį, bet negi mirusio atsiprašysi.

Lauke buvo kita balta šviesa, be saulės danguje. Suradau sniege prie pusiau sudegusių medinių durų kapralo šalmą ir šautuvą. Įmečiau į *Bingo* apkasus. Patraukiau tuščiu lauku. Pusiaukelėje tarp rūsio ir sugriauto senio besmegenio radau kūną kareivio, lydėjusio Gordą. Jis gulėjo aukštielninkas, ant sviedinio išraustos duobės krašto, galva žemyn, suplėšyta krūtine. Ir štai tada, kai stovėjau prieš tą negyvėlį, kuriam nebuvo ir dvidešimt penkerių, pajutau, kad kažkas netoli manęs juda sniege. Pamačiau Mazgių – jis pakilo, aplipęs purvu, bandė šliaužti, akys buvo užmerktos.

Priėjau prie jo, pasodinau. Jis žvilgtelėjo į mane, nusišypsojo. Tai buvo ta jo šypsena, kurią pažinojau, ne šio pasaulio, už laiko ribų. Jis rėmėsi man į petį ir į rankas, bandydamas iš visų dar jam likusių jėgų atsikelti. Pasakiau: „Palauk, palauk, aš tavęs nepaliksiu. Nesijaudink".

Apžiūrėjau, kur jis sužeistas. Kairėje pusėje, labai žemai ant stuomens, virš pat šlaunies. Šitoje vietoj ant munduro ir marškinių buvo matyti juodo kraujo dėmė, bet aš kaipmat supratau, kad mirtų jis ne nuo šios žaizdos. Jo veidas ir kaklas degte degė. Ilgas gulėjimas sniege, štai kas jį pribaigė. Jis karščiavo, tirtėjo, įsikibęs į mane. Akimirką, kalba Tas Žmogėnas, vos nepasidaviau pagundai tapti tuo, kuo visą laiką buvau tame kare, galvoti tik apie save, palikti jį ten. Aš to nepadariau.

O padariau štai ką: nurišau ir jo skardinį ženklelį nuo riešo. Vėl ėmė snigti. Iš pradžių lėtai, smulkiomis, beveik neįmatomomis snaigėmis. Kai numoviau Benžameną Gordą lydėjusio kareivio apyrankę ir sukeičiau jas, snaigės jau krito sunkesnės, tankesnės, jose paskendo visas išraustas laukas. Jaunojo kareivio pavardė buvo Žanas Derošelis. Turėjau sutvarkyti dar daug dalykų, jei norėjau iš kautynių zonos išsikapstyti taip, kad manęs nesivytų, bet staiga susmukau be jėgų šalia lavono, daugiau nebegalėjau. Po valandėlės žvilgtelėjau į Mazgiaus pusę. Jis nejudėjo, po krintančiu ant jo sniegu. Įstengiau padaryti tik viena: pakėliau Derošelio šautuvą ir sviedžiau jį kiek galėdamas toliau vokiečių apkasų link. Šalmu ir krepšiais pasirūpinti nebeįstengiau. Priėjau prie Mazgiaus, pasakiau: „Padėk man, bandyk pasikelti". Prisiekiu jums, nebeturėjau jėgų.

Jis įsikirto į mane, apkabindamas ranka kaklą. Stūmėmės žingsnis po žingsnio pirmyn iki tos išdžiūvusios upės vagos. Mazgius nesiskundė. Statė koją už kojos. Parpuolėme. Jis buvo karštas, jaučiau tai pro drabužius, tokio karščio man dar niekad nebuvo tekę jausti. Jis tirtėjo. Trūkčiojo alsuodamas, krūtinėje jam švilpė, akys buvo plačiai išplėstos, bet nieko nematančios. Pasakiau: „Laikykis! Bandyk tvirtai įsikibti į mane. Nešiu tave ant nugaros“.

Tada užsiverčiau jį ant nugaros, prilaikydamas už kojų, snigo ir snigo, o aš ėjau ir ėjau.

Toliau pro tą baltą snaigių šydą pastebėjau sanitarus, traukiančius pirmųjų linijų link. Sušukau. Pasakiau, tegul įspėja, jeigu rastų kapitono Favurjė kuopas, kad kapralas Gordas eina į lauko ligoninę. Vienas iš sanitarų man atsakydamas riktelėjo: „Nesirūpink, kaprale, pasakysime. O tas vaikinas, kas jis?“ Pasakiau: „Kareivis Žanas Derošelis“. Išgirdau: „Tegyvuoja anarchija! Bet mes jiems pasakysime, vaikine, pasistenk, kad tave evakuotų!“

Paskui nutempiau Mazgių į eigas, traukiau už rankų, kad užvilkčiau šlaitais aukštyn, liovėsi snigti, truputį pasilsėjau. Pro šalį pražingsniavo anglai. Vienas jų davė man kažko atsigerti iš savo gertuvės, kažko stipraus. Pasakė saviška prancūzų kalba: „Nepasiduok, kaprale, nepasiduok. Ten jau Komblis. Paskui tu nemirsi, tavo kareivis taip pat“.

Žengiau toliau su Mazgiumi ant nugaros, jam skaudėjo, bet jis nesiskundė, jaučiau man į kaklą dvelkiantį jo karštą alsavimą. Paskui pagaliau atsirado kelias, daug sužeistų australų, mus abudu įsodino į sunkvežimį.

Komblis jau seniai buvo vieni griuvėsiai. Lauko ligoninės pastate – pusiau anglų, pusiau prancūzų – tvyrojo karo sumaištis, visi kartu šaukė, gailestingosios seserys ir vienuolės su gobtuvais bėginėjo koridoriais, buvo girdėti pūkšint garvežį, kuris turėjo evakuoti sužeistuosius.

Ten man Mazgius dingo iš akių, aš buvau antrame aukšte su sriubos lėkšte rankoje, ir ten pas mane atėjo leitenantas Žanas Batistas Santini. Jis pasakė: „Aš išgabenau tavo draugą. Jo žaizda šone – nieko baisaus, padariau, kas reikalinga jo riešui, niekas

nieko nepastebės. Rimta yra tai, kad jis susigavo bjaurų plaučių uždegimą. Kiek laiko jis išgulėjo sniege?" Aš pasakiau: „Visą naktį ir visą dieną, ir dar vieną naktį". Jis pasakė: „Tu šaunus vaikinas, kad atgabenai jį čia. Nenoriu žinoti, kad jau tave mačiau, nei tavo tikros pavardės, tave taip pat išsiųsiu. O kai tik galėsi, spruk, išsidangink toli nuo visko, šitas karas vis dėlto kada nors baigsis. Linkiu tau išgyventi".

Jo, leitenanto Žano Batisto Santini, karo gydytojo, pasišlykštėjusio karu, – visi karo gydytojai buvo juo pasišlykštėję labiau negu bet kas, – kūną nuplėšta galva pamačiau valandai praėjus po apvirtusia sudedamąja lova.

Jūs supratote, panele, man koktu visa šita pasakoti. Kai prasidėjo bombardavimas, Mazgius jau seniai važiavo traukiniu į užnugarį. Niekada jo nebemačiau. Jei Paryžiuje ar kur kitur jį išgydė nuo pačio rimčiausio – tiek ir tiek valandų išgulėjusio sniege, nes tokia buvo kažkokių siaubingų žmonių valia, bet jei ir jūs jo nesutikote, tai reiškia, kad jis turėjo laimę viską užmiršti.

O aš, kai Komblyje antras aukštas sugriuvo, šiaip taip nusirabazdinau žemyn, perėjau kiemą, kur tysojo kareiviai, šaukdamiesi pagalbos, o kiti blaškėsi į visas puses sproginėjant sviediniams. Ėjau tiesiai pirmyn, su savo evakuacijos kortele, užkabinta ant Gordo milinės sagos, atsigręžiau, tik atsidūręs laukuose.

Paskui naktį keliavau, dieną miegojau, lindėdamas griovyje, giraitėje, griuvėsiuose. Sunkvežimiai, pabūklai ir kareiviai, kurie vyko į linijas, visi buvo anglų. Toliau laukai buvo ne tokie nuniokoti, medžiuose plazdėjo paukščiai. Vieną rytą sutikau kelyje berniuką. Jis dainavo dainą: „Šalia mano šviesiaplaukės..." Supratau, kad ištrūkau iš karo. Tas vaikas, kuris buvo šiandien mano sūnaus metų, nuvedė mane pas savo tėvus, žemdirbius kaip aš, jie puikiai numanė, kad aš bėglys, bet niekad nepateikė man nė vieno klausimo, kuris būtų privertęs mane meluoti. Padėjau jiems savaitę, gal daugiau, taisyti klojimą, tiesinti tvoras. Jie padovanojo man aksomines kelnes, marškinius ir švarką, jau ne kariškus, ir skrybėlę, panašią į tą, kurią Mazgius užsodino ant savo senio besmegenio galvos, mat, gydydami Komblyje mano žaizdą, jie buvo nuskutę man plaukus.

Vėl ėjau. Patraukiau į vakarus, kad apeičiau Paryžių, kur mane būtų sučiupę, paskui leidausi pietų link, žygiuodamas naktimis, miegodamas dienomis, valgydamas, kas pasitaikydavo ar ką gaudavau iš gerų žmonių, ėjau link šitos gražios žemės, kurią matote, čia viskas visada augs, kad ir kokias kvailystes išdarinės žmonės.

Kodėl Bri sritis? Tuoj pasakysiu. Lankiausi čia, kai man buvo dvylika metų. Prieglauda įtaisė mane pusei metų pas vieną Bernė ūkininką, šiandien jis miręs, o jo sūnūs manęs neatpažįsta. Kalbėdamas su Mariete, visada sakydavau, koks aš laimingas buvau Bernė, kaip trokštu vėl pamatyti tuos laukus, kur javai gražesni negu visur kitur, o saulėgrąžos tokios didelės, kad vaikai tarp jų pasiklysta. Žvilgtelėkite į mano saulėgrąžas. Turėjau jas jau prieš savaitę nupjauti. Suprantu, kodėl šito nepadariau. Pradėsiu jas pjauti rytoj. Kartą, – jau buvo praėję daug laiko po tų nelaimių, apie kurias jums papasakojau, – susapnavau jus, nors jūsų nepažinojau, jūs ėjote manęs link šituo lauku, pašokau iš miego apsipylęs prakaitu, žvilgtelėjau į Marietę, miegančią šalia manęs, atsikėliau, kad pasiklausyčiau, kaip kvėpuoja sūnus. Tai buvo slogutis, ir man darėsi baisu.

Dabar aš patenkintas, kad jūs matote mano saulėgrąžas. 1917 metais, kaip liepiau laiške, Marietė pardavė mūsų ūkį Dordonėje, atvažiavo į Bernė su vaiku. Laukiau jos keletą dienų, sėdėdamas ant akmeninio suolo priešais užeigą, kurioje gyvenau, aikštės viršutinėje dalyje. Kartą žandarai pasiteiravo mane, kas aš toks. Parodžiau jiems galvą ir plaštaką. Jie pasakė: „Atleisk, vaikine. Čia tiek dezertyrų“. Marietė atvažiavo vieną kovo mėnesio rytą autobusu iš Turnano, Titu skendėjo mėlynoje vilnoje.

Prieš keletą mėnesių, baisųjį 1916 metų rudenį, buvau parašęs Marietei mūsų slapta kalba, kad būsiu Rytų stotyje. Pasidariau sau atostogas be dokumentų. Ji suprato ir buvo ten. Bet prie stoties užtvarų būta tiek patikrinimų, jog aš net nebandžiau praeiti. Pasibučiavome pro pinučių tvorą. Jutau jos kūno šilumą ir staiga aš, niekad gyvenime neverkęs, net vaikystėje, net mušamas prieglaudoje, dabar pritrūkau jėgų ir nesulaikiau ašarų. Tą dieną nusprendžiau pats vienas be niekieno pagalbos išsikapanoti iš karo.

Daugiau niekad neverksiu, panele. Nuo tos dienos, kai nešiau ant nugaros jūsų sužadėtinį, vadinuosi Benžamenas Gordas, našlės Notredam turto valdytojas, ir žmonės čia, man taip geriau patinka, kreipiasi į mane Benediktu. Titu visomis savo kūno gyslelėmis jaučia, kad yra mano sūnus. Aš dar lauksiu. Lauksiu tiek, kiek reikės, kad šitas karas visose galvose taptų tuo, kuo jis visada buvo – bjauriausia, žiauriausia, nereikalingiausia iš visų beprotybių, lauksiu, kad lapkričio mėnesį prie paminklo žuvusiesiems nekiltų vėliavos, kad Vargšai Fronto Kvėšos su savo prakeiktomis beretėmis ant galvos, be vienos rankos ar kojos liautųsi rinkęsi draugėn – švęsti ko? Kapralo krepšyje su jo kariška knygele, asmens liudijimais, trupučiu pinigų radau keletą fotografijų. Jos man nepravertė niekam, nebent tik tam, kad dar labiau jo gailėčiausi. Ypač viena, kur pamačiau tuos penkis vaikus, berniukus ir mergaites, jo vaikus. Paskui tariau pats sau, kad laikas eina, kad gyvenimas ganėtinai stiprus ir juos ant savo pečių išneš.

Girdžiu – atvažiuoja jūsų automobilis. Atsisveikinsiu su jumis, grįšiu ramiai namo. Žinau, kad man nėra ko jūsų bijoti, kad jūs manęs neįduosite. Jeigu jums skirta pamatyti Mazgių gyvą, jeigu jis užmiršo tas baisiąsias dienas, nepriminkite jam jų. Susikurkite bendrų naujų prisiminimų, kaip aš su Mariete. Vardas, galiu jums pasakyti, nereiškia nieko. Man davė manąjį pirmą pasitaikiusį. Aš atsitiktinai prisiėmiau kito vardą. O Mazgius, kaip ir Benediktas Notredamas, mirė *Bingo Crépuscule,* vieną sausio mėnesio sekmadienį. Jeigu jūs kokią gražią dieną atrasite kur nors tokį Žaną Derošelį, aš jausiuosi laimingesnis, negu galite įsivaizduoti. Parašykite man. Atsiminkite adresą, kuris bus skirtas tik Tam Žmogėnui. Gyvenu prie Bernė, Senos ir Marnos departamente. Gyvenu Pasaulio Pakraštyje.

*Général lieutenant Byng au Crépuscule**

Tą sekmadienio vakarą, paskutinę rugpjūčio dieną, Matilda, sugrįžusi į La Fonteno gatvę, gulėdama savo kambaryje, viską pasakoja tėvui ir leidžia jam atidaryti raudonmedžio skrynelę. Ji užmiega, o jis tebeskaito. Ji sapnuoja savo siaučiančius katinus. Benedikta barasi.

Rytą tėvas atneša jai telegramą iš Žermeno Pyro, siųstą iš Santo.

Patyriau fiasko, kaip tikėjotės. Žinią iš jūsų gavau per brolį. Vykstu į Meleną. Mimozos netrukus kvepės mano kambaryje.

Kitą dieną, 1924 metų rugsėjo 2-ąją, antradienį, apie trečią valandą po pietų, kita telegrama iš žmogelio baltais getrais, ūmesnio ir landesnio už kiaunę:

Jis gyvas. Nejudėkite, Mati, tik nejudėkite. Atvažiuoju.

Telegrama siųsta iš Mili la Forė, už penkiasdešimt kilometrų nuo Paryžiaus.

Matilda sėdi mažojoje svetainėje, aplink ją – tėvas, motina, Silvenas, dar kažkas, ko ji šiandien, rašydama šias eilutes, neatsimena. Gal tėtės vairuotojas Žaku, kurį ji užsispyrusi vadina Vėjolaužiu, kaip savo vaikystės dienų vairuotoją. Gal jos „nei ji graži, nei ji man sesuo“, gal juodas jos sapnų šešėlis. Telegrama iškrito jai iš rankų. Ji guli ant kilimo. Silvenas pakelia ją ir paduoda jai. Jos akys pasruvusios ašaromis, ir ji nebemato Silveno, nieko. Sako:

* Generolas leitenantas Bingas prieblandoje.

– Po velnių, na aš ir kvailė!

Paskui ji savo tėvo, Matjė Donė, glėbyje. Paskui – savo kambaryje. Paskui atidaro raudonmedžio skrynelę ir įmeta į ją telegramą, užvožia ją, kaip ji mano, paskutinį kartą.

Ji klysta. Laikas eina, kaip sakė Tas Žmogėnas, ir jis ganėtinai stiprus, kad išneštų ją ant savo pečių.

1928 metų liepos mėnesį, beveik po ketverių metų, iš Kanados ateis laiškas, rašytas Šventojo Jono ežero miškų traperio, laisvą nuo darbo valandą poeto, jis jai praneš, kaip *Bingo Crépuscule* apkasuose jis palaidojo penkis kareivius.

Kai praeis dar dvidešimt metų ir net kitas karas, 1948 metų rugsėjį Matilda gaus dar vieną laišką, kuriam vieta bus raudonmedžio skrynelėje, kartu su daikčiuku, kuris vos į ją tilps. Laišką rašo „Raudonosios užeigos" Vienarankis.

Gerbiamoji ponia,

Sutikau Rab de Rabą. Jis įkalbėjo mane atsiųsti jums tai, ką radau vienos damos palėpėje ir kas tačiau puikiai pritiko mano muziejui. Prisimenu mūsų susitikimą. Tikiuosi, kad šis medžio gabalas suteiks jums malonumo.

Jūsų Hiacintas Deprė

Apačioje Selestenas Pū, kurį ji sutinka vienais ar kitais metais, kuris vedė, kuris turi dukterį, vardu Matilda, kuris išsiskyrė, kuris visą laiką kilnojasi iš vietos į vietą, panoro kiek įmanydamas gražesne rašysena brūkštelėti:

Man neteko likti našlaičiu.

Daiktas, kurį Vienarankis siunčia Matildai, yra medinė *Bingo* lentelė. Ji buvo dažyta ir perdažyta, visada nublukusi, visada suskilusi, iš vienos pusės galima įskaityti tik BY ir CUL, jai atrodo, kad tai puiku. Kita pusė, nudažyta pageltusiais dažais, yra nežinomo autoriaus darbas, eilinio kareivėlio iš to karo, kuris vadinamas Didžiuoju, matyt, tam, kad įteigtų, jog esama ir mažų karų. Joje

matyti, kaip kadaise įsivaizdavo Matilda, britų karininkas pusiau profiliu, labai švariai nušveistais auliniais raitelio batais, su kepure ant galvos, su šmaikščiu rankose, sukryžiuotose ant nugaros. Vakaras, nes dešinėje tamsiai mėlyname danguje raudonuoja saulė. Pirmame plane žolę rupšnoja pilkas arklys. Ant upės kranto auga palmė, kad šiek tiek užpildytų tuščią erdvę. Taip pat labai toli kairėje matyti keistas stogas – kupolas ar minaretas. Paveikslo apačioje smulkiomis, labai atidžiai, labai nuoširdžiai, turbūt tušu išrašytomis raidėmis galima perskaityti: „*Général lieutenant Byng au Crépuscule*. 1916".

Žodžiu, tai geltonai, raudonai ir juodai nutapytas paveikslas, pieštas, matyt, kareivio kanadiečio, nes paaiškinimas parašytas prancūziškai, jis beveik 50 centimetrų pločio ir į raudonmedžio skrynelę įtelpa tik truputį jį spustelėjus.

Tą rugsėjį, 1948 metais, Matilda varto Laruso enciklopediją viešojoje Osegoro bibliotekoje.

Džulianas Hedvortas Džordžas Bingas vadovavo kanadiečių divizijoms 1917 metais pergalingoje ofenzyvoje prie Vimi. 1918 metais, vesdamas savo tankus, jis taip pat laimėjo lemtingą mūšį prie Kambrė. Ir vėl jis po karo buvo Kanados generalinis gubernatorius. Pagaliau vadovavo Skotland Jardui, o paskui buvo pakeltas į maršalus ir pasitraukė į pelnytą poilsį.

Pašėlęs generole Bingai, mąsto Matilda, dėdama jo žygdarbių sąrašą į skrynelę, štai tu ne savo valia įsivėlęs į kitą keistą reikalą. Kaip „kažkas, kas nešvankiai kalbėjo", ji renka pašto ženklus, rūpestingai kaišioja juos į albumą, turi du specialius ženklus, išleistus 1936 metais Vimi paminklo atidengimo proga kare žuvusių kanadiečių atminimui. Vienas yra raudonai rudas, kitas – mėlynas. Žiūrėdama į juos, ji linki, kad to, nutapiusio paveikslą, nebūtų tarp tų, kuriuos mena du į dangų kylantys bokštai. Deja, jų buvo daug.

Dar po keleto metų kitas generolas, šį sykį prancūzų, taip pat pakeltas į maršalus, savotiškai praturtina savo liudijimu raudonmedžio skrynelę. 1965 metų sausio pradžioje Matilda gauna trumpą laiškelį iš Elenos, Elodi Gord dukters, su kuria ji susidraugavo,

kaip ir su jos broliais ir seserimis, kaip su Batistenu Notredamu ir dviem Si Su dukterimis. Elena yra licėjaus mokytoja ir siunčia jai Plono leidyklos pereitą rudenį išleistos maršalo Fajolio knygos „Slapti Didžiojo karo užrašai“ 79 puslapio fotokopiją. Štai paskutinis skirsnis, rašytas 1915 metų sausio 25 dieną:

„Susirinkimas Obinji. Iš 40-ies gretimo dalinio kareivių, kurie šautuvo šūviu susižalojo ranką, Petenas norėjo įsakyti sušaudyti 25. Šiandien jis traukiasi. Duoda įsakymą juos surišti ir išmesti anapus pylimo prieš arčiausiai esančius priešo apkasus. Ten jie turės išgyventi. Nepasakė, ar leis jiems numirti badu. Koks charakteris, kokia energija! Kur baigiasi charakteris ir kur prasideda žiaurumas, žvėriškumas?..“

Nuo šios dienos Matilda pritaria trijų smailialiežuvių simpatijai, nors jie iki gyvo kaulo įsipyko jai tada „Raudonojoje smuklėje“. Tiek to, jeigu, savo ruožtu pagerbdama Mari Emilį Fajolį, ji prieštarauja pati sau, tai antipatijai, kurią demonstruoja uniformai. Visados reikia išimties, kuri patvirtintų taisyklę.

Žermenas Pyras
(Kita antraštės dalis nubraukta.)
1924 m. rugsėjo 2, antradienis, naktis

Brangioji Mati,

Liepsiu nunešti jums šitą laišką tuoj, kai tik saulė patekės. Tai, ką turiu pasakyti, negalėčiau išsakyti telefonu, be to, noriu, kad jums liktų laiko pamąstyti. Tai liūdna istorija, tikriausiai beprotiškiausia, kokią mano amatas davė man progos išgirsti, bet man tuoj sueis šešiasdešimt, patyriau netektį, ją labai skaudžiai išgyvenau ir dar vis išgyvenu, netekau, kai matėte mane 1922 metais, žmogaus, kurį mylėjau už visus labiausiai šioje žemėje, savo jaunėlio brolio Šarlio. Tebeverkiu ir nesigėdiju savo ašarų, manęs nebestebina beprotybės, į kurias mus gali pastūmėti meilės sielvartas.

Grįžtu iš Mili la Forė. Mačiau jūsų sužadėtinį Maneką, kuris dabar yra Žanas Derošelis, ir tą moterį, Žiuljetą, kuri bijo jūsų ir kuri sako esanti jo motina. Žanas Derošelis nuo to ryto, kai snigo, kai vienas draugas, kuris sutaiko mane su žmonija, nešė jį ant nugaros, visiškai, absoliučiai prarado atmintį. Teko net iš naujo mokyti jį kalbėti. Psichiatrai, kurie sekė jo ligą nuo 1917 metų, duoda mažai vilčių, bet jie puikiai žino, kad yra tiek amnezijos rūšių, kiek yra žmonių, praradusių atmintį, tad kas drįstų tvirtai numatyti tolesnę raidą? Žiuljetė Derošel, mažo knygynėlio Sente savininkė, turėjo išvykti iš šio miesto, kur jos siaubingas melas būtų greit iškilęs viešumon, įsikūrė su juo 1918 metais Nuazi siur

Ekol, Mili la Forė prieigose. Jis yra, kiek tai galima pasakyti panašiu atveju, puikios sveikatos, pagal civilinės būklės aktus tai dvidešimt devynerių metų vaikinas, iš tikrųjų dvidešimt šešerių, tamsių plaukų, aukštas, liesas, pilkomis ar mėlynomis akimis, jos mane sukrėtė, kaip sukrečia visus tuos, kurie jį pamato, nors jos gražios, dėmesingos ir retkarčiais net linksmos, bet jų vyzdžių gelmėse atsispindi sužalota siela, tą sielą jūs matote nuogutėlę, nuniokotą, besišaukiančią pagalbos.

Liūdna Žiuljetės Derošel istorija, drįstu pasakyti, yra, nors ir beprotiška, bet negailestingai paprasta, kaip visa tai, ką širdyje žinai, kad kitaip būti negali. Ji susilaukė vienturčio sūnaus būdama keturiasdešimties. Vyras mirė ištiktas širdies priepuolio, jai nėščiai esant, knygyne susikivirčijęs su vienu leidėju, atgabenusiu jam vieno romano egzempliorius, kuriuose herojės vardas kažkokiais spausdinimo burtais buvo nuosekliai ištrintas. Nežinau, kaip tas romanas vadinasi, ji pati neprisimena. Leidžiu jums įsivaizduoti, kad tai buvo „Raudona ir juoda“, o herojė – panelė de la Mol. Velnias, atėmęs iš manęs brolį, yra visur.

Taigi šita našlė viena augina vienturtį sūnų, jis yra protingas, meilus, paklusnus, jos pačios charakteris tuo tarpu yra nepalenkiamas, valdingas, jis gerai mokosi, vos baigęs septyniolikos metų vidurinį mokslą, padeda jai knygyne. Po trejų metų jį pasigrobia karas. Grįžta atostogų 1916 metų lapkritį. Daugiau ji jo nematys.

1917 metų sausio pabaigoje, kai jau keletą savaičių negauna iš jo laiško, nebemiega naktimis, dieną bėgioja po įstaigas, kur niekas negali jai nieko pasakyti, vienas kareivis iš Turo, gavęs atostogų, prieš susitikdamas su saviškiais, nuvažiuoja traukiniu ligi Sento, nešinas baisia žinia. Tai kapralas Urbenas Šardolo. Jis savo glėbyje spaudė Žaną Derošelį, gulintį negyvą prieš Somos apkasus; įteikė motinai drauge su kitais daiktais paskutinį laišką, parašytą prieš mūšį, kuriame jis žuvo. Šiame laiške Žanas išsako visą savo pasišlykštėjimą karu. Tai, ko jis nepasako, tai, ko Urbenas Šardolo tačiau negali nuslėpti nuo vargšės moteriškės – tai likimas tų penkių kareivių, savanoriškai susižalojusių, kuriuos išmetė surištomis rankomis priešais vokiečių apkasus. Jis išbūna su ja

visą dieną, nenorėdamas palikti jos vienos su jos sielvartu. Ji verkia, klausinėja, vėl verkia. Galų gale kapralas prisipažįsta, kad jauniausiasis iš nuteistųjų, sukeitus registracijos žetonus, galėjo pasisavinti Žano Derošelio tapatybę ir kad jis, Urbenas, nieko apie tai nepasakė, nes buvo pernelyg pasišlykštėjęs, įpykęs, ir kad, šiaip ar taip, šiandien jau ji kartoja: „Kadangi Žano nebesugrąžinsi, tegul jo mirtis išgelbsti gyvybę kitam".

Jūs pernelyg įžvalgi, mano vaikeli, ir jau įspėjote, kas įvyko, kai Žiuljetė Derošel buvo iškviesta balandžio mėnesį į Šatodeno karo ligoninę atpažinti savo sūnaus. Vis dėlto papasakosiu: gailestingoji sesuo nuvedė ją į didelę salę, kur sužeistieji buvo atskirti vieni nuo kitų baltomis uždangomis, paliko ją sėdinčią ant kėdės šalia lovos, kur miegojo kitas, ne jos Žanas. Ir kai jis pabudo, atvėrė akis ir nusišypsojo klausdamas, kas ji tokia – ji buvo praleidusi ilgą valandą į jį žiūrėdama, jau jį mylėdama, šiaip ar taip, jis buvo jai prasmė toliau gyventi. Pirmą kartą gyvenime prisilietė ramindama ranka prie jo skruosto ir atsakė: „Tavo mama".

Žinoma, Mati, jūs sukilsite prieš veiksmą, kuris atėmė iš jūsų viltį, kuris iš sielvarto nužudė kitą moterį, o tėvą pastūmėjo į Osegoro ežerą. Gerai susimąstykite. Tokie yra – kaip mums dažnai sako tie, kurie mus valdo, kad nereikėtų aiškinti to, kas pranoksta jų išmanymą – šio gyvenimo reikalai. Bet aš galiu jums paaiškinti. Geriausiu atveju, jei spyriositės, sukelsite ant kojų šeimas ir Teisingumą, Manekas, laimingas, patiklus ir prisirišęs per septynerius metus prie tos moters, baigs savo dienas pamišėlių namuose. Žiuljetė Derošel taip pat neištvers, o šito ji nenusipelnė, nors sumelavo ar net pasirodė egoistė. Ji viską metė, kad gyventų vien jam, viską išpardavė, išvažiavo iš Sento, išsiskyrė su giminėmis, draugais, su jais dabar nebegali susitikti bijodama, kad bus demaskuota. Gyvena mažame namelyje su dailiu sodeliu netoli Milė la Forė, kur nuvešiu jus po pietų, kai perskaitysite mano laišką. Susimąstykite, Mati. Žinau, kokia jūs užsispyrusi. Tegu praeina dienos, konfliktai, apmaudas, visa kita. Tegu gyvenimas išgydo jūsų žaizdas. Jūsų sužadėtuvės, sutikite, truko taip ilgai, jog gali dar mažumėlę užtrukti.

Pridedu keletą žodžių, kuriuos Žiuljetė Derošel panoro jums parašyti. Jūs atpažinsite rašyseną. Jūsų buvo teisybė: tai ji, kai perskaitė jūsų skelbimą ant laikraščio lapo, į kurį buvo įvyniota jos nusipirkta salotų gūžė, sukrėsta parašė tą anoniminį laišką, naiviai tikėdama apmaldyti jūsų ryžtą, ir išsiuntė jį iš Maleno, kad sumėtytų pėdas.

Žinau, Mati, niekas niekada jūsų nesulaikė ir niekas, kol jūs gyva, neįstengs to padaryti. Vis dėlto, kad jus įtikinčiau, jei reikia, pasakysiu jums keistą ir labai gražų dalyką. 1918 metais Kambo lė Bene, kur jis sveiko, kur šeimyniniame pensione, kad galėtų būti šalia jo, apsigyveno atvykusi Žiuljetė Derošel, Manekas pradėjo domėtis tapyba. Mačiau jo paveikslus mažajame namelyje, kur nuvešiu jus šią popietę. Galiu pasakyti apie juos viena: tai visiškai abstrakti tapyba, spalvų proveržis, bet jie stebuklingai gražūs, šaukia apie visus tuos dalykus, kurie baisūs ir audringi kaip lapkričio jūra ir kurie atsispindi jo akių gelmėje.

Pamatysite. Susidursite su stipriu varžovu, Mati. Nors aš lieku, kaip jūs žinote, jūsų aistringiausias, ištikimiausias ir labai jus mylintis gerbėjas.

Susimąstykite. Iki greito pasimatymo.

Žermenas Pyras

Tai, ką parašė Žiuljetė Derošel Matildai ta pačia rašysena, taip pat glaustai ir ant to paties rausvo popieriaus, kaip laiškas iš Meleno, yra lygiai tiek, kiek reikia, kad Matilda vėl paragautų ašarų sūrymo.

Neatimkite jo iš manęs, maldauju, neatimkite. Mudu abu neištvertume.

Vidudienį, kai Matjė Donė grįžta pusryčių, Matilda duoda jam perskaityti Žermeno Pyro laišką ir jį lydinčius žodžius. Jis teištaria kaip Palaidliežuvis apkasuose: „Sumautas gyvenimas!"

Ji klausia jį, ar jis neprieštarautų, jeigu, turint galvoje įvykius, jai reiktų apsigyventi kažkur netoli Milė la Forė, ir išnuomotų ar nupirktų jai namą, rastų žmogų, kuris ja rūpintųsi, geriau, žino-

ma, sugyvenamo būdo, nes Silvenas turės likti Osegore, būtų nežmoniška atskirti Benediktą nuo tokio gražuolio vyro.

Tėvas atsako, ko ji ir laukia: kad jis pažįsta ją geriau negu bet kas, bent jau širdimi, kad, jeigu ji įsikalė į galvą kokią mintį ir jei kažkas jai nepritaria, šitas „kažkas“ nieko kito tegul ir nesitiki.

Po pietų toje kelionėje, kurią Matilda vėliau pavadina ekspedicija į Milė, saulė, dangus ir visa gamta yra jos pusėje. Kaip tikra moteris, ji pasipuošė kiek įmanydama geriau: baltai, kad atrodytų gaivi, truputėlį šia proga pasidažė lūpas, pieštuku pabrėžė antakius, be to, jos dantys baltutėliai, bet akių tušo blakstienoms pailginti atsisakė, ji žino, kas būna, kai neišlaiko nervai. Ji įsitaisiusi automobilyje su Silvenu ir savo vežimėliu, kuris užima daug vietos. Tėtis važiuoja paskui kitu automobiliu, kurio markės ji nebeprisimena, su Žermenu Pyru. Prie vairo sėdi Vėjolaužys.

Mili la Forė aikštėje didžiulis medinis pastatas iš Žanos d’Ark ar gal net jos senelės laikų, čia ji liepia Silvenui sustoti. Tėvui, atėjusiam prie automobilio durelių, pasako, kad nori viena vykti į Derošelių namus, kad mato šitoje gražioje aikštėje gražią užeigą, jis gali iš anksto užsakyti ten kambarį jai ir Silvenui, ir taip pat, kad kitoje šios aikštės pusėje kabo nekilnojamojo turto pirklio iškaba, jis laimėtų laiko, jei nueitų apsidairyti. Stipriai suspaudžia tėvui ranką. Jis sako: „Būk protinga“, kaip kadaise, vakar ar užvakar, kai ji buvo maža mergytė.

Žiuljetės Derošel namelis medžiuose, ant kalvos, visiškai čia pat, jis pilko akmens, plokščių čerpių stogu, su mažu sodeliu priešais ir didesniu už jo. Ir labai daug gėlių.

Kai Matilda, sėdėdama savo vežimėlyje, atsiduria namuose, kai baigiasi maldavimai, ašaros ir visos kitos kvailystės, ji prašo Žiuljetę Derošel, savo būsimą anytą, nuvežti ją iki užpakalinio sodo, kur Manekas tapo, ir palikti ją valandėlei vieną su juo. Jis įspėtas apie jos apsilankymą. Jam pasakyta, kad jį aplankys mergina, kurią jis labai mylėjo. Jis paklausė jos vardo, pasakė, kad jis gražus.

Kai Žiuljetė Derošel ir Silvenas pasišalina, Matilda yra už dvidešimties žingsnių nuo jo. Jo plaukai juodi, garbanoti, jis atrodo

jai didesnis, negu ji prisimena. Stovi prieš drobę, po stogine. Gerai, kad ji nenusidažė blakstienų.

Ji bando prisiartinti prie jo, bet takas – žvyro, jai sunku. Tada jis atsigręžia ir išvysta ją. Padeda teptuką ir eina artyn, ir juo arčiau jos jis žengia, juo arčiau jis jos žengia, juo labiau ji džiaugiasi, kad nenusidažė akių, ji nenori verkti, bet tai pranoksta jos jėgas, akimirką ji mato jį tik pro ašaras. Greitai jas nusišluosto. Žiūri į jį. Jis sustojo už dviejų žingsnių. Ji galėtų ištiesti ranką, jis prieitų dar arčiau, ji paliestų jį. Jis toks pat kaip buvo, sulysęs, gražesnis negu bet kas, jo akys tokios, kaip Žermenas Pyras aprašė: labai blyškaus mėlio, beveik pilkos, romios ir švelnios, jų gelmėje kažkas grumiasi – vaikas, iškankinta siela.

Balsas toks pat kaip anksčiau. Pirmasis jo sakinys, kurį ji išgirsta – tai baisu! – jis klausia:

– Tu negali vaikščioti?

Ji papurto galvą, kad ne.

Jis atsidūsta, grįžta prie savo paveikslo. Ji stumiasi savo vežimėliu, artėja prie stoginės. Jis vėl atgręžia akis į ją, šypsosi. Sako:

– Nori pamatyti, ką aš darau?

Ji linkteli galva, kad taip.

Jis sako:

– Tuoj parodysiu. Bet ne tuoj pat, dar nebaigta.

Laukdama ji atsilošia vežimėlyje, sukryžiuoja rankas ant kelių, žiūri į jį.

Taip, žiūri į jį, žiūri, gyvenimas ilgas ir gali dar daug daugiau pakelti ant savo pečių.

Ji žiūri į jį.

Pirmadienio rytas

Kareiviai iš Naujosios Žemės niekieno žemėje priešais *Bingo* apkasus pasirodė dešimtą valandą, blyški saulė prasiveržė pagaliau pro baltą dangų, ir visur trumpą valandėlę nutilo pabūklai.

Kol jie žygiavo eigomis, prisnigo. Jų milinės buvo permirkusios, jie tirtėjo iš šalčio. Kiekvienas jų, klampodamas per sniegą, tempė paskui save savo kvapo debesį, savo rūpesčius, baimę, mintis apie saviškius, kurių galbūt nepamatys.

Iš viso jų buvo dešimt, vadovavo jiems seržantas, geraširdis vaikinas, traperis iš ledinių, dar tylesnių ir dar didesnių erdvių, kur jis grumdavosi tik su lokiais ir vilkais.

Kol trys jų leidosi į bombų sugriautus prancūzų apkasus, kiti trys iškeliavo žvalgyti vokiečių apkasų. Tie, kurie liko, apžiūrinėdami lauko barą, surado penkis išblaškytus prancūzų kareivių kūnus.

Pirmasis, kurį jie pamatė, klūpojo duobėje atviromis akimis, apsnigtas ir panėšėjo į besimeldžiančią statulą. Kitas, labai jaunas, vienintelis, kurio ranka nebuvo sužeista, vienintelis, ant kurio kaklo kabojo jo pulko numeris ir kuris tebeturėjo laipsnio žymenį, gulėjo aukštielninkas su palengvėjimo išraiška veide, sviedinio skeveldros sudraskyta krūtine.

Seržantas pasibaisėjo priešininkų žiaurumu – jie nuo vargšų žuvusiųjų nuplėšė viską, kad parvežtų namo, kad pasigirtų savo „*Fräulein*“. Jis pasakė tiems, kurie buvo su juo, kad kiekvienas vyras, miręs su batais, turi teisę į padorų kapą, kad neįmanoma palaidoti visų kareivių, kritusių mūšio laukuose, bet šiuos, taip, reikia palaidoti, nes tas klūpantis žmogus prašo juos tai padaryti, ir jeigu jie to nepadarys, tai, žinoma, atneš jiems nelaimę.

Taigi tie vyrai iš Naujosios Žemės atliko šią pareigą vieną šaltą rytą tarp daugybės kitų šaltų rytų kare, o jų patruliui vadovavo Rišaras Bonavantiūra, pažinojęs Tolimąją Šiaurę ir medžiojęs su eskimais, šiuo atžvilgiu panašus, pats to nenutuokdamas, į tą, kurio gailėjosi.

Jie suguldė lavonus į sviedinio išraustą duobę, perskaitė jų pavardes iš žetonų ant krūtinės ir apyrankių, o seržantas susirašė jas vieną po kitos į savo kelionės užrašų knygelę.

Paskui rado priešų apkasuose brezentą, gero tvirto kilto, apdengė mirusiuosius, atlenkė savo kastuvų kotus ir visi kartu užbėrė duobę žeme skubom, nes rytuose, kaip ir vakaruose, vėl prasidėjo kanonada, tarsi pratisas būgno dundesys, šaukdamas juos į karą.

Prieš leisdamasis toliau, vienas iš vyrų, iškrėtęs tabako likutį į kišenę, atidavė Dikui Bonavantiūrai raudoną metalinę dėžutę. Šis įkišo ją trim ketvirčiais į žemę, prieš tai įdėjęs vidun raštelį, skirtą tiems, kurie ras kapą, lapelį, išplėštą iš užrašų knygutės, ant kurio pieštuku užrašė, kaip įstengė, remdamasis į kelį:

Čia ilsisi
penki prancūzų kariai,
mirę su batais ant kojų,
vaikydamiesi vėją,

paskui vietovardį:

kur vysta gėlės,

ir datą:

seniai, labai seniai.

Osegoras, 1989
Nuazy siur Ekol, 1991

Serijoje XX a. aukso fondas išleista:

Japrisot, Sébastien

Ja 474 Ilgas sužadėtuvių sekmadienis: romanas/Sébastien Japrisot; iš prancūzų kalbos vertė Ramutė Ramunienė. – Vilnius: Alma littera, 2004. – 248 p. – (Dvidešimto amžiaus aukso fondas)

ISBN 9955–08–605–X

Garsaus prancūzų rašytojo Sébastien Japrisot paskutinysis romanas „Ilgas sužadėtuvių sekmadienis" – vienas stipriausių ir tobuliausių jo kūrinių. Sukrečianti knyga apie gyvenimą ir meilę.

UDK 840-3

SÉBASTIEN JAPRISOT
ILGAS SUŽADĖTUVIŲ SEKMADIENIS
Romanas

Iš prancūzų kalbos vertė
RAMUTĖ RAMUNIENĖ

Redaktorė AGNĖ IEŠMANTAITĖ
Dailininkė JUDITA ŽIDŽIŪNIENĖ
Viršelyje panaudota Mariaus Abramavičiaus nuotrauka „Žydėjimas naktyje"
Korektorė MARIJONA TREIGIENĖ
Maketavo ZITA PIKTURNIENĖ

Tiražas 2500 egz.
Išleido leidykla „Alma littera", A. Juozapavičiaus g. 6/2, 09310 Vilnius
Interneto svetainė: http://www.almalittera.lt
Spausdino AB spaustuvė „Spauda", Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Prancūzų rašytojas Sébastien Japrisot (tikr. Jean-Baptiste Rossi; 1931–2003) lietuvių skaitytojams gerai žinomas. Jo romanai „Mirties vasara“, „Mirtininkų kupė“, „Pinklės Pelenei“, „Moteris automobilyje su akiniais ir šautuvu“ išversti į lietuvių kalbą. Jis yra filmų „Sudiev, drauguži“, „Lietaus keleivis“ scenarijų autorius.

„Buvo kartą penki prancūzų kareiviai ir išėjo jie į karą – taip sutvarkytas pasaulis.“ Taip prasideda paskutinis Sébastien Japrisot romanas „Ilgas sužadėtuvių sekmadienis“, kuris buvo apdovanotas „Interallié“ premija ir pagal kurį Jean-Pierre Jeunet sukūrė filmą. Penki kareiviai nuteisiami myriop, kad būtų įsidėmėtinas pavyzdys kitiems, norintiems išvengti karo tarnybos, ir išmetami surištomis rankomis neišvengiamai žūčiai į niekieno žemę tarp dviejų priešiškų apkasų. Knygos herojė Matilda, jauniausiojo iš nuteistųjų sužadėtinė, paaukoja visą savo gyvenimą, kad sužinotų tiesą ir surastų savo jaunų dienų mylimąjį – gyvą ar mirusį. Apie septynerius metus Matilda, apdovanota ypatingu atkaklumu ir skvarbiu detektyvo protu, ieško savo sužadėtinio, vaikosi paskui vienas po kito atrastus liudytojus, iš gabalėlių ir nuotrupų it dėlionę dėlioja jų likimus ir savo meilės lemtį. Šiame filosofiniame trileryje skaitytojas atras jaudinančius samprotavimus apie gyvenimą ir mirtį, taip pat žavią heroję, vertą užimti deramą vietą įsimintiniausių literatūrinių portretų galerijoje.

ISBN 9955-08-605-x

